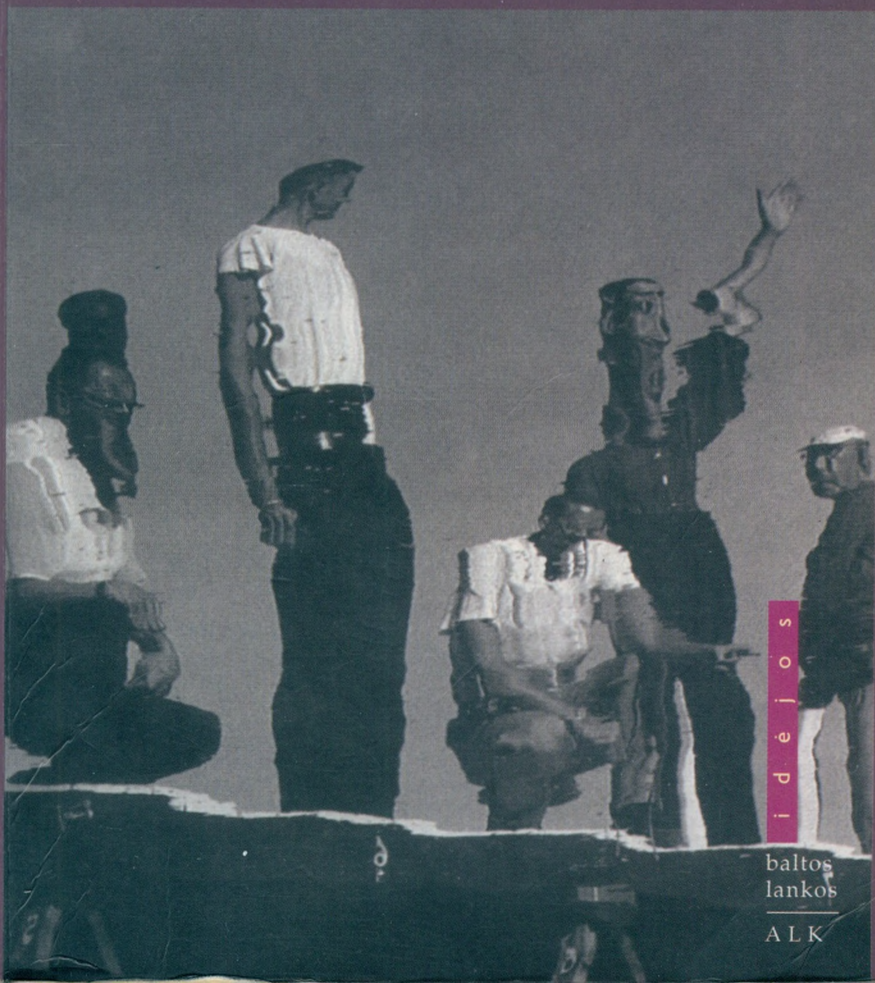
Benedict Anderson

Įsivaizduojamos bendruomenės

Apmąstymai apie nacionalizmo kilmę ir plitimą

BENEDICT ANDERSON

BENEDICT ANDERSON

Įsivaizduojamos bendruomenės

Apmąstymai apie nacionalizmo kilmę ir plitimą

Iš anglų kalbos vertė
Aušra Čižikienė

baltos lankos

This edition published with support from the
Open Society Fund-Lithuania, and from the
CEU Translation Project of the Open Society Institute-Budapest

Knygos leidimą finansavo Atviros Lietuvos fondas ir
Atviros visuomenės institutas Budapešte
(Vidurio Europos universiteto Vertimų projektas)

Redagavo Loreta Urtė Urbaitė
Apipavidalino Vida Kuraitė
Viršeliui panaudota Algimanto Kezio nuotrauka

Versta iš: Benedict Anderson, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*,
revised edition, London and New York: Verso, 1991

Rinko ir maketavo BALTOS LANKOS
Printed in Lithuania
ISBN 9986-861-74-8
ISSN 1392-1673

Mamai ir Tantiette
su meile ir dėkingumu

Turinys

Padėkos

Kaip skaitytojas tuojau pamatys, mano nacionalizmo sampratai didžiulę įtaką padarė Ericho Auerbacho, Walterio Benjamino ir Victoro Turnerio darbai. Rengiant šią knygą labai padėjo mano brolio Perry Andersono, taip pat Anthony Barnetto ir Steve'o Hederio kritika bei patarimai. J.A. Ballard'as, Mohamedas Chambas, Peteris Katzensteinas, velionis Rexas Mortimeris, Francis Mulhernas, Tomas Nairnas, Shiraishi Takashi, Jimas Siegelas, Laura Summers ir Esta Ungar suteikė labai vertingą įvairiopą pagalbą. Savaime suprantama, kad nė vienas iš šių draugiškų kritikų jokiu būdu nėra kaltas dėl knygos trūkumų – už juos atsakau tik aš pats. Turėčiau dar pridurti, kad pagal išsilavinimą ir profesiją esu Pietryčių Azijos specialistas. Galbūt tai paaiškins, kodėl rinkausi būtent tas knygos temas bei pavyzdžius, ir sumažins galimas knygos pretenzijas į globališkumą.

Jo tikslas – glostyti istoriją prieš plauką.

Walter Benjamin, *Iliuminacijos*

Taigi iš įvairiausių rūšių veislės
pradėtas *anglas* – padaras šis keistas:
Išprievartaujant, geidulių gimdytas,
Kažkur tarp škoto ir veidmainio brito:
Jų palikuonys greit paklust prijunko,
Ir savo telyčias įkinkė į romėnų jungą:
Mišrūnas veislės negrynos iš kokio gardo,
Ir be tautybės, be garbės, kalbos, be vardo.
Kieno gi venomis dabar šis mišinys keliavo,
dar sakso, dano kraujo paragavęs.
O vešlios dukterys, tėvų savųjų vertos,
Visų tautų geismus patenkino ne kartą.
Šiai šlykščiai padermei dabar tarnauja
Puikus taurusis *anglų* kraujas...

Daniel Defoe, *Tikrasis anglas*
Vertė Sigitas Parulskis

Pratarmė antrajam leidimui

Kas būtų pagalvojęs, kad kuo toliau nuo Rojaus, tuo stipriau pučia vėjas?

Atrodo, kad ginkluoti 1978–1979 metų konfliktai Indokinijoje, paskatinę parašyti pirmąją *Įsivaizduojamų bendruomenių* knygą, praėjus vos dvylikai metų jau priklauso kitai epochai. Anuomet mane persekiojo mintis apie galimus didelius karus tarp socialistinių valstybių. Dabar pusė šių valstybių virto griuvėsiais prie Apokalipsės Angelo kojų, o likusios bijo, kad netrukus ir jas ištiks toks pat likimas. Karai, kylantys išlikusiose valstybėse, yra pilietiniai. Panašu, kad naujo tūkstantmečio pradžioje iš Sovietų Socialistinių Respublikų Sąjungos mažai kas liks, išskyrus... respublikas.

Ar galima buvo visa tai numatyti? 1983 metais rašiau, kad Sovietų Sąjunga buvo ir ikinacionalinių dinastinių XIX amžiaus valstybių teisių paveldėtoja, ir XXI amžiaus internacionalinės santvarkos pradininkė. Tačiau anuomet, kai stebėjau nacionalizmo protrūkius, sugriovusius didžiulius daugiakalbius ir daugiaetninius regionus, kurie buvo valdomi iš Vienos, Londono, Konstantinopolio, Paryžiaus ir Madrido, neįžvelgiau, kad jiems buvo lemta išsiplėsti net iki Maskvos. Menka paguoda, kad istorija, atrodo, geriau patvirtina *Įsivaizduojamų bendruomenių* „logiką", negu tai pavyko knygos autoriui.

Per pastaruosius dvylika metų pasikeitė ne tik pasaulio vaizdas. Nacionalizmo tyrinėjimų metodai ir užmojis taip pat labai

pakito, jie tapo tobulesni ir įvairesni. Vien tik anglų kalba pasirodžiusios knygos, iš kurių išvardysiu tik keletą svarbiausių – J.A. Armstrongo *Valstybės iki nacionalizmo* (*Nations Before Nationalism*, 1982), Johno Breuilly *Nacionalizmas ir valstybė* (*Nationalism and the State*, 1982), Ernesto Gellnerio *Nacijos ir nacionalizmas* (*Nations and Nationalism*, 1983), Miroslavo Hrocho *Nacionalinio atgimimo Europoje socialinės prielaidos* (*Social Preconditions of National Revival in Europe*, 1985), Anthony Smitho *Etninė nacijų kilmė* (*The Ethnic Origins of Nations*, 1986), P. Chatterjee *Nacionalistinė mintis ir kolonijinis pasaulis* (*Nationalist Thought and the Colonial World*, 1986) ir Erico Hobsbawmo *Nacijos ir nacionalizmas po 1788 metų* (*Nations and Nationalism since 1788*, 1990), istorinės medžiagos platumu ir teorine įžvalga gerokai pranoksta tradicinę literatūrą šia tema. Šie darbai darė įtaką daugybei istorinių, literatūrinių, antropologinių, sociologinių, feministinių ir kitokių studijų, kurios susiejo šių mokslo sričių objektus su nacionalizmu ir nacija.[1]

Nesiekiu pritaikyti šios *Įsivaizduojamų bendruomenių* redakcijos prie didžiulių pokyčių pasaulyje ir mokslinėje literatūroje. Manyčiau, geriau palikti šią knygą kaip iš esmės „nerestauruotą" tam tikro laikotarpio kūrinį su jam būdingu stiliumi, pavidalu ir nuotaika. Du dalykai mane guodžia. Viena vertus, tai, kuo pasibaigs visi pokyčiai senajame socialistiniame pasaulyje, tebėra neaišku. Antra vertus, man atrodo, kad *Įsivaizduojamų bendruomenių* idiosinkratinis metodas ir nagrinėjamos temos priartina knygą prie naujesniųjų mokslinių nacionalizmo tyrinėjimų, ir bent jau šiuo požiūriu ji nėra visai pasenusi.

Šiame leidinyje paprasčiausiai pabandžiau ištaisyti faktines, konceptualias ir interpretacijos klaidas, kurių turėjau išvengti rengdamas pirmąjį knygos variantą. Taisydamas šią knygą, jeigu galima taip pasakyti, 1983-iųjų metų dvasia, pakeičiau kai kurias pirmojo leidimo vietas ir parašiau du naujus skyrius, kurie galėtų būti ir atskiri priedai.

[1] Hobsbawmas iš tokio mokslinių darbų suklestėjimo padarė drąsią išvadą, kad nacionalizmo amžius artėja prie pabaigos: Minervos pelėda skraido prieblandoje.

Pagrindiniame knygos tekste aptikau dvi rimtas vertimo klaidas, mažiausiai vieną neįvykdytą pažadą ir vieną klaidingai sureikšmintą dalyką. 1983 metais dar nemokėjau ispaniškai ir neišmintingai pasiklioviau Leono Ma. Guerrero angliškuoju José Rizalo *Noli Me Tangere* vertimu, nors galėjau gauti ir ankstesnius vertimus. Tik 1990 metais suvokiau, koks neįtikėtinai ydingas yra Guerrero vertimas. Pateikdamas ilgą ir reikšmingą citatą iš Otto Bauerio *Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie*, iš tingėjimo pasiklioviau Oscaro Jászi vertimu. Vėliau pasitikslinęs vokišką originalą įsitikinau, kad Jászi citatoms atspalvį suteikė jo politinės simpatijos. Mažiausiai dviejose vietose neatsakingai pažadėjau paaiškinti, kodėl Brazilijos nacionalizmas plėtojosi taip savitai ir lėtai, palyginti su kitomis Lotynų Amerikos šalimis. Šioje knygoje bandysiu išpildyti netesėtą pažadą.

Iš pat pradžių ketinau pabrėžti, jog nacionalizmas atsirado Naujajame pasaulyje. Nujaučiau, kad samprotavimus šia tema ilgai veikė ir iškraipė nesuvoktas provincializmas. Įpratę puikuotis, kad viskas, kas yra svarbaus nūdienos pasaulyje, kilo iš Europos, europiečių mokslininkai, kurdami savo teorijas, tiek palaikančias, tiek neigiančias nacionalizmą, pernelyg lengvai kaip išeities tašką priėmė „antrosios kartos" etnolingvistinį (vengrų, čekų, graikų, lenkų) nacionalizmą. Buvau priblokštas suvokęs, kad daugelyje *Įsivaizduojamų bendruomenių* recenzijų šis europocentristinis provincializmas išliko beveik toks, koks buvęs, o svarbiausiam skyriui apie abiejų Amerikų atsiradimą nebuvo skirta dėmesio. Deja, neradau geresnio „skubaus" šios problemos sprendimo, kaip pervadinti ketvirtąjį skyrių „Kreolai pionieriai".

Abiejuose „prieduose" bandau ištaisyti rimtas teorines pirmojo leidimo klaidas.[2] Daugelis geranoriškų kritikų išsakė mintį, kad septintame skyriuje („Paskutinioji banga") supaprastinau

[2] Pirmojo priedo pagrindas yra pranešimas, parengtas konferencijai, kuri vyko Karačyje 1989 metų sausį ir kurią rėmė Pasaulinis ekonominių tyrimų plėtros institutas prie Jungtinių Tautų Universiteto. Antrojo priedo santrauka buvo išspausdinta 1986 metų birželio 13 dienos laikraštyje *The Times Literary Supplement*, pavadinta „Pasakojimas apie naciją" („Narrating the Nation").

ankstyvųjų „Trečiojo pasaulio" nacionalizmo krypčių formavimosi procesą. Be to, tame skyriuje nepakankamai atskleista, koks buvo ne tik metropolijų, bet ir vietinių kolonijinių valstybių vaidmuo bręstant šioms nacionalizmo kryptims. Kartu supratau, kad tai, ką laikiau reikšmingu indėliu į nacionalizmo teoriją – pakitęs laiko suvokimas, – akivaizdžiai stokojo dar vieno būtino matmens – pakitusio erdvės suvokimo. Puiki jauno Taivanio istoriko Thongchai Winichakulo daktaro disertacija paskatino mane pasvarstyti, kaip kartografija veikė tautos vaizduotę.

Taigi skyriuje „Gyventojų surašymas, žemėlapis ir muziejus" nagrinėjama, kaip visai nejučiomis XIX amžiaus kolonijinė valstybė (ir jos tikslų nubrėžta politika) dialektiškai išplėtojo galiausiai ją įveikusio nacionalizmo paradigmą. Iš tikrųjų galima netgi teigti, kad valstybė, tarsi kokiame pranašiškame sapne, savo vidaus priešus įsivaizdavo gerokai anksčiau, negu jie iš tikrųjų atsirado. Tai nuspėti jai padėjo gyventojų surašymas, abstrakčiai reziumavęs žmonių skaičių ir tvarką, žemėlapis, pavertęs simboliais politinę erdvę, ir muziejus, sukūręs „ekumeninę", pasaulietišką genealogiją.

Antrasis „priedas" atsirado, kai didžiai apgailestaudamas supratau, jog 1983 metais citavau Renaną visiškai nesuvokdamas tikrosios jo žodžių reikšmės: palaikiau lengva ironija tai, kas iš tikrųjų buvo aštrus groteskas. Šis apgailestavimas privertė suvokti, kad nesugebėjau suprantamai paaiškinti, kaip ir kodėl naujai atsirandančios nacijos save įsivaizduoja kaip senas. Dabar suprantu, kad tai, kas daugelyje mokslo darbų pateikiama kaip makiaveliškas akių dūmimas, buržuazinė fantazija ar atskleista istorinė tiesa, iš tikrųjų yra gerokai gilesnis ir įdomesnis dalykas. Ar tam tikru istoriniu momentu „senumas" galėjo būti *būtina* „naujumo" *sąlyga*? Jeigu nacionalizmas iš tikrųjų buvo radikaliai, kaip jį suvokiau, pasikeitusios sąmonės formos išraiška, ar tai neturėtų išardyti paties nacionalizmo logikos, o neišvengiamai užmiršus senesniąją sąmonės formą ar neturėtų atsirasti nauja? Žiūrint iš šios perspektyvos, atavistinės fantazijos, būdingos

daugumai nacionalistinių teorijų po trečiojo XIX amžiaus dešimtmečio, tėra antrinis reiškinys; iš tikrųjų yra svarbu struktūriškai palyginti tautinę „atmintį" po trečiojo XIX amžiaus dešimtmečio su šių laikų biografijos ir autobiografijos vidinėmis prielaidomis ir sąlygomis.

Be visų teorinių privalumų ar trūkumų, galinčių išryškėti abiejuose „prieduose", kiekvienas iš jų neišvengė ir kai kurių ribotumų. Skyriaus „Gyventojų surašymas, žemėlapis ir muziejus" medžiaga yra paimta tik iš Pietryčių Azijos. Kai kuriais atžvilgiais šis regionas atveria puikių lyginamosios teorijos galimybių, nes jį sudaro teritorijos, anksčiau buvusios kone visų didžiųjų imperinių valstybių (Anglijos, Prancūzijos, Olandijos, Portugalijos, Ispanijos ir Jungtinių Amerikos Valstijų) kolonijomis, ir nekolonizuotas Siamas. Vis dėlto dar neaišku, ar mano tyrinėjimų išvadas, tinkančias šiam regionui, galima pagrįstai taikyti visam pasauliui. Antrojo priedo padrika empirinė medžiaga beveik be išimties yra susijusi su Vakarų Europa ir Naujuoju pasauliu, o mano žinios apie šiuos regionus yra gana paviršutiniškos. Tačiau dėmesį reikėjo nukreipti į jas, nes būtent čia pasireiškė pirmieji nacionalizmo amnezijos požymiai.

Benedict Anderson,
1991 metų vasaris

1

Įžanga

Šiuo metu bręsta beveik nepastebimas, tačiau esminis lūžis marksizmo ir marksistinių judėjimų istorijoje. Akivaizdžiausios jo apraiškos yra pastarųjų metų karai tarp Vietnamo, Kambodžos ir Kinijos. Jie svarbūs viso pasaulio istorijai, nes tai pirmieji karai tarp režimų, kurių nepriklausomybės ir revoliucingumo negalima paneigti, be to, nė viena iš kariaujančiųjų pusių nebandė nors kiek rimčiau pateisinti kraujo praliejimą visiems žinomais *marksizmo* postulatais. 1969 metų Kinijos ir Sovietų pasienio susirėmimus ir Sovietų karinę intervenciją Vokietijoje (1953), Vengrijoje (1956), Čekoslovakijoje (1968) ir Afganistane (1980) dar buvo galima interpretuoti kaip „socialinį imperializmą", „socializmo gynimą" ar kitaip pagal kiekvieno skonį, tačiau, manau, vargu ar tokie apibrėžimai turi ką nors bendra su tuo, kas įvyko Indokinijoje.

Vietnamo įvykdytas Kambodžos užpuolimas ir okupacija 1978 metų gruodį ir 1979 metų sausį buvo pirmasis *didelis įprastinis karas* tarp dviejų revoliucinių marksistinių režimų,[1] o vasario

[1] Šią formuluotę pasirinkau tiesiog norėdamas pabrėžti kovų mastą ir pobūdį, o ne prikišti kam nors kaltę. Kad išvengtume galimų nesusipratimų, reikia pasakyti, kad 1978 metų gruodžio užpuolimas išsirutuliojo iš abiejų revoliucinių judėjimų partizanų

mėnesį Kinija, užpuolusi Vietnamą, greitai patvirtino šį precedentą. Tik patys patikliausieji išdrįstų tvirtinti, kad šio šimtmečio pabaigoje, kilus kokiems nors didesniems nesutarimams tarp valstybių, SSRS ir Kinijos Liaudies Respublika – ką jau kalbėti apie mažesnes socialistines valstybes – kovotų vienoje barikadų pusėje. Kas gali būti tikras, kad kurią nors dieną Jugoslavija ir Albanija neims kariauti? Įvairios grupės, siekiančios, kad Raudonoji armija pasitrauktų iš savo bazių Rytų Europoje, turėtų prisiminti, kad po 1945 metų jos buvimas šioje Europos dalyje padėjo išvengti ginkluotų konfliktų tarp šio regiono marksistinių režimų.

Tokie samprotavimai padeda pabrėžti, kad po Antrojo pasaulinio karo visos sėkmingos revoliucijos apibūdino save kaip *nacionalines* – Kinijos Liaudies Respublika, Vietnamo Socialistinė Respublika ir taip toliau; šitaip jos stabiliai įsitvirtino teritorinėje ir visuomeninėje erdvėje, paveldėtoje iš ikirevoliucinės praeities. Antra vertus, tiek Sovietų Sąjunga, tiek Didžiosios Britanijos ir Šiaurės Airijos Jungtinė Karalystė išsiskiria tuo, kad jų pavadinimuose kaip reta nėra užuominos į tautybę; tai reiškia, kad jos ir perėmė ikinacionalinių dinastinių XIX amžiaus valstybių teises, ir tapo XXI amžiaus internacionalinės santvarkos pradininkėmis.[2]

Ericas Hobsbawmas yra visiškai teisus sakydamas, kad „marksistiniai judėjimai ir valstybės daugiausiai tampa nacionalinėmis

ginkluotų susirėmimų, prasidėjusių tikriausiai jau 1971 metais. Po 1977 metų balandžio mėnesio pasienio antpuoliai, kuriuos pradėjo kambodžiečiai, o netrukus ėmėsi vietnamiečiai, darėsi vis dažnesni ir smarkesni; jų kulminacija tapo vietnamiečių įsiveržimas 1977 metų gruodį. Nė viena kariavusioji pusė nesiekė nuversti priešo šalies režimo ar užimti didelių teritorijų, o jų karinės pajėgos buvo daug mažesnės už dislokuotas 1978 metų gruodį. Įvairiausios karo priežastys yra argumentuotai nagrinėjamos šiose knygose: Stephen P. Heder, „The Kampuchean-Vietnamese Conflict" in *The Third Indochina Conflict*, sudarė David W.P. Eliott, p. 21–67; Anthony Barnett, „Inter-Communist Conflicts and Vietnam", *Bulletin of Concerned Asian Scholars*, 11:4 (October-December 1979), p. 2–9; Laura Summers, „In Matters of War and Socialism Anthony Barnett would Shame and Honour Kampuchea Too Much", ten pat, p. 10–18.

2 Tie, kurie abejoja, ar Jungtinė Karalystė gali būti lyginama su SSRS, turėtų savęs paklausti, kokią tautybę reiškia jos pavadinimas – didžiųjų britų-airių?

ne tik forma, bet ir turiniu, tai yra nacionalistinėmis. Nėra jokio pagrindo manyti, kad ši tendencija neišliks."[3] Ši tendencija neapsiriboja tik socialistinėmis šalimis. Beveik kiekvienais metais į Jungtinių Tautų Organizaciją priimamos naujos narės. O daugeliui „senųjų nacijų", kurios kadaise įsivaizdavo, kad yra vieningos, staiga meta iššūkį „subnacionalizmai" jų pačių viduje, – nacionalizmai, kurie, be abejo, svajoja, kad vieną gražią dieną taps tikruoju nacionalizmu. Taigi viskas gana paprasta: taip ilgai pranašauta „nacionalizmo eros pabaiga" dar negreit išauš. Iš tikrųjų nūdienos politiniame gyvenime tautiškumas yra universaliausiai įteisinta vertybė.

Tačiau nors faktai ir akivaizdūs, jų aiškinimas lieka nesibaigiančių ginčų objektu. Nacija, tautybė, nacionalizmas – šios sampratos liūdnai pagarsėjusios tuo, kad jas sunku apibrėžti, o ką jau kalbėti apie analizavimą. Nors nacionalizmas darė nepaprastai didelę įtaką šiuolaikiniam pasauliui, tikrai pagrįstų nacionalizmo teorijų yra akivaizdžiai mažai. Hughas Setonas-Watsonas, paties geriausio ir išsamiausio darbo apie nacionalizmą anglų kalba autorius, besilaikąs stiprios liberaliosios istoriografijos ir socialinių mokslų tradicijos, liūdnai pažymi: „Taigi esu *priverstas* padaryti išvadą, kad neįmanoma sukurti jokio nacijos „mokslinio apibrėžimo", tačiau šis reiškinys yra ir bus."[4] Tomas Nairnas, revoliucingos knygos *Britanijos susiskaldymas* autorius ir ne tokios stiprios marksistinės istoriografijos ir socialinių mokslų tradicijos sekėjas, atvirai sako: „Nacionalizmo teorija liudija didžią istorinę marksizmo nesėkmę."[5] Bet netgi šis pripažinimas truputį klaidina, nes jis atrodo tik apgailėtinas rezultatas ilgai ir sąmoningai siekus teorinio

3 Eric Hobsbawm, „Some Reflections on ‚The Break-up of Britain'", *New Left Review*, 105 (1977 metų rugsėjis–spalis), p. 13.

4 Žr. šio autoriaus kn. *Nations and States*, p. 5. Kursyvas mano.

5 Žr. šio autoriaus „The Modern Janus", *New Left Review*, 94 (1975 metų lapkritis–gruodis), p. 3. Ši esė be pakeitimų sudaro knygos *Britanijos susiskaldymas* (*The Break-up of Britain*) IX skyrių (p. 329–363).

aiškumo. Būtų tiksliau pasakyti, kad nacionalizmas marksistinei teorijai pasirodė nepatogi, maišanti *anomalija*, ir būtent dėl šios priežasties dažniausiai jis apeinamas, o ne rimtai nagrinėjamas. Kaip kitaip galima būtų paaiškinti, kodėl Marxas neišaiškino šio kertinio būdvardžio savo garsiojoje 1848 metų frazėje: „Kiekvienos šalies proletariatas, žinoma, privalo pirmiausia išspręsti santykius su *savo* buržuazija."[6] Kaip kitaip paaiškinti, kad daugiau kaip šimtmetį „nacionalinės buržuazijos" sąvoka buvo vartojama nė nebandant rimčiau teoriškai pagrįsti šio būdvardžio svarbos junginyje? Kodėl yra teoriškai svarbu *šitaip* suskirstyti buržuaziją – pasaulinę klasę, jeigu ji apibrėžiama remiantis gamybiniais santykiais?

Šios knygos tikslas yra pamėginti įtikinamiau interpretuoti tą „anomaliją" – nacionalizmą. Mano nuomone, šia tema ir marksistinė, ir liberalioji teorijos visiškai išsisėmė, pavėluotai mėgindamos, lyg koks Ptolemėjas, „išgelbėti reiškinį", taigi neatidėliojamai reikia keisti požiūrį, jeigu galima taip pasakyti, Koperniko dvasia. Mano pirminis teiginys yra toks: tautybė – arba, jeigu kam nors šis žodis nepatinka dėl daugybės jo prasmių, tautiškumas ir nacionalizmas – yra tam tikri kultūros artefaktai. Norėdami juos iš tikrųjų suprasti, turime atidžiai išnagrinėti, kaip jie istoriškai atsirado, kaip ilgainiui kito jų reikšmė ir kodėl šiandien jie turi tokį didžiulį emocinį krūvį. Bandysiu įrodyti, kad šie artefaktai XVIII amžiaus pabaigoje[7] savaime susikristalizavo painiai „susikryžiavus" atskiroms istorinėms jėgoms; tačiau kartą atsiradę jie tapo „modaliniais", juos buvo

[6] Karlas Marxas ir Friedrichas Engelsas, *Komunistų partijos manifestas*, Selected Works, I, p. 45. Kursyvas autoriaus. Bet kokiuose teoriniuose aiškinimuose žodis „žinoma" turėtų įjungti pavojaus signalą džiugiai nusiteikusiam skaitytojui.

[7] Kaip pažymi Aira Kemiläinenas, abu akademinių nacionalizmo tyrinėjimų „pradininkai", Hansas Kohnas ir Carletonas Hayes'as, įtikinamai įrodė šios datos tikslumą. Manau, kad jų išvadomis niekas rimtai nesuabejojo, išskyrus kai kurių šalių nacionalizmo ideologus. Kemiläinenas taip pat pažymi, kad žodis „nacionalizmas" pradėtas plačiai vartoti tik XIX amžiaus pabaigoje. Pavyzdžiui, jo nerasime daugelyje norminių XIX amžiaus žodynų. Nors Adamas Smithas ir sukūrė sąvoką „nacijų" turtas, ji išreiškė viso labo „visuomenes" ar „valstybes". Aira Kemiläinen, *Nationalism*, p. 10, 33 ir 48–49.

galima perkelti, pasitelkiant įvairius sąmoningumo lygmenis, į įvairiausias socialines plotmes, kur jie savo ruožtu susiliejo ir prisitaikė prie ne mažiau įvairių politinių ir ideologinių struktūrų. Taip pat pabandysiu parodyti, kodėl taip stipriai yra prisirišta prie šių kultūros artefaktų.

Sąvokos ir apibrėžimai

Prieš pradedant nagrinėti aukščiau iškeltus klausimus, reikėtų trumpai apžvelgti „nacijos" sampratą ir pasiūlyti tinkamą jos apibrėžimą. Nacionalizmo teoretikus dažnai trikdė ar netgi erzino trys paradoksai: (1) objektyvus nacijų modernumas istorikų požiūriu ir jų subjektyvus senumas nacionalistų požiūriu. (2) Formalus tautybės, kaip socialinės–kultūrinės sąvokos, universalumas (šiandien kiekvienas gali ir privalo „turėti" tautybę taip, kaip jis ar ji „turi" lytį) ir neišvengiamas jos konkrečios raiškos savitumas (pavyzdžiui, pagal apibrėžimą „graikų" tautybė yra unikali – *sui generis*). (3) „Politinė" nacionalizmo galia ir skurdus, netgi padrikas jo filosofinis pagrindimas. Kitaip tariant, ne kaip daugelis kitų -izmų, nacionalizmas taip ir neišugdė savo didžiųjų mąstytojų, tokių kaip Hobbesas, Tocqueville'is, Marxas ar Weberis. Dėl šios „tuštumos" kosmopolitai ir daugiakalbiai intelektualai neretai linkę į nacionalizmą žiūrėti iš aukšto. Kaip Gertrude Stein pasakė apie Ouklendą, nesunkiai galima padaryti išvadą, kad „jo ten nėra"*. Nenuostabu, kad netgi toks geranoriškas nacionalizmo tyrinėtojas kaip Tomas Nairnas vis dėlto rašo: „Nacionalizmas yra šių laikų istorijos eigos patologija, neišvengiama kaip ir žmogaus ‚neurozė': tokia pat iš prigimties dviprasmiška, turinti įgimtą polinkį nugrimzti į silpnaprotystę, įklimpusi į savo bejėgystės problemas, su kuriomis susiduria

* „There's no there there", Gertrude Stein, *Everybody's Autobiography*, 1937, IV skyrius. Rašytoja turėjo omenyje skurdų Ouklendo intelektualinį ir kultūrinį gyvenimą. Čia ir kitur žvaigždute žymimos vertėjos pastabos.

didžioji pasaulio dalis (atitikmuo – visuomenių infantiliškumas), ir iš esmės neišgydoma."[8]

Iš dalies ši problema atsiranda todėl, kad nesąmoningai linkstama perdėtai sureikšminti Nacionalizmo iš didžiosios raidės egzistavimą (kaip ir Amžius rašomas iš didžiosios raidės, tarkim, Antika, Renesansas), o tada klasifikuoti „jį" *kaip* ideologiją. (Atkreipkite dėmesį, kad nors kiekvienas žmogus turi savo amžių, Amžius didžiąja raide tėra tik analitinė sąvoka.) Manyčiau, kad aiškumo dėlei būtų daug geriau šią sąvoką gretinti ne su „liberalizmu" ar „fašizmu", bet su „giminyste" ir „religija".

Taigi, remdamasis antropologinėmis nuostatomis, siūlau tokį nacijos apibrėžimą: tai įsivaizduojama politinė bendruomenė – ir įsivaizduojamai iš prigimties ribota bei suvereni.

Ji yra *įsivaizduojama*, nes netgi pačios mažiausios tautelės atstovai niekada nepažins daugumos savo tautiečių, nesutiks ir netgi neišgirs apie juos, tačiau kiekvieno jų sąmonėje gyvuoja įvaizdis, kad jie visi susiję.[9] Renanas rašė būtent apie tokį įsivaizdavimą su jam būdingu ironišku dviprasmiškumu: „Nacijos esmė yra ta, kad visi jai priklausantys žmonės turi daug ką bendra ir visi kartu yra daug ką užmiršę."[10] Gellneris netgi su įniršiu panašiai teigia, kad „nacionalizmas nėra tautų savimonės prabudimas: jis *išranda* nacijas ten, kur jų iš viso nėra"[11]. Tačiau

8 *The Break-up of Britain*, p. 359.

9 Plg. Seton-Watson, *Nations and States*, p. 5: „Galiu pasakyti viena, kad tauta gyvuoja tik tuomet, kai didelis skaičius bendruomenei priklausančių žmonių mano, kad jie sudaro tautą, arba elgiasi taip, tarsi ją sudarytų." Mes galime versti „mano" kaip „įsivaizduoja".

10 Ernest Renan, „Qu'est-ce qu'une nation?", in *Oeuvres Complètes*, 1, p. 892: „Or l'essence d'une nation est que tous les individus aient beaucoup de choses en commun, et aussi que tous aient oublié bien des choses." Jis prideda: „tout citoyen français doit avoir oublié la Saint-Barthélemy, les massacres du Midi an XIIIe siècle. Il n'y a pas en France dix familles qui puissent fournir la preuve d'une origine franque." („Kiekvienas prancūzų pilietis turi būti pamiršęs Šv. Baltramiejų ar žudynes Prancūzijos pietuose XIII amžiuje. Prancūzijoje neatsirastų nė dešimties šeimų, kurios galėtų pateikti frankiškos kilmės įrodymą.")

11 Ernest Gellner, *Thought and Change*, p. 169. Kursyvas mano.

šio teiginio trūkumas tas, kad trokšdamas parodyti, jog nacionalizmas slepiasi po apgaulės šydu, Gellneris „išradimą" sulygina su „fabrikavimu" ir „dirbtinumu", o ne su „įsivaizdavimu" ar „sukūrimu". Šituo jis nori pasakyti, kad egzistuoja „tikrosios" bendruomenės, kurias galima patogiai sugretinti su nacijomis. Iš tikrųjų visos bendruomenės, didesnės už pirmykščius kaimus, kur visi gyventojai vos ne kasdien susiduria akis į akį (turbūt netgi ir jie), yra įsivaizduojamos. Bendruomenes reikia skirti ne pagal tai, jos dirbtinės ar tikros, bet pagal tai, kaip jos įsivaizduojamos. Javos kaimiečiai visuomet žinojo, kad jie susiję su žmonėmis, kurių niekada nėra matę, tačiau šie ryšiai buvo įsivaizduojami labai savitai, kaip giminystės ir dalykiniai ryšiai, kuriuos galima neribotai plėsti. Dar visai neseniai javiečių kalboje nebuvo žodžio, reiškiančio abstrakčią „visuomenę". Šiandien galime galvoti apie *ancien régime* prancūzų aristokratiją kaip apie klasę, tačiau akivaizdu, kad šitaip ji pradėta įsivaizduoti tik gerokai vėliau.[12] Į klausimą „Kas yra ponas X?" paprastai būdavo atsakoma ne „aristokratas", o „vietovės X lordas", „barono Y dėdė" arba „kunigaikščio Z klientas".

Nacija yra įsivaizduojama kaip *ribota*, nes netgi didžiausia iš jų, kurią sudaro nors ir milijardas žmonių, turi nubrėžtas, nors ir kintančias sienas, už kurių gyvena kitos tautos. Nė viena nacija netapatina savęs su žmonija. Net didžiausi nacionalizmo mesijai nesvajoja apie tai, kad vieną gražią dieną visa žmonija įsilies į jų tautą taip, kaip, sakykim, kai kuriais amžiais krikščionys svajojo apie krikščionišką planetą.

Nacija įsivaizduojama ir kaip *suvereni*, nes ši samprata atsirado tuomet, kai Šviečiamasis amžius ir Revoliucija griovė Dievo valia paskirtos, hierarchiškos dinastijos teisėtumą. Nacijos, subrendusios tokiu žmonijos istorijos laikotarpiu, kai netgi uoliausi

[12] Pavyzdžiui, Hobsbawmas „patvirtina" šį teiginį tuo, kad 1789 metais iš bendro 23 000 000 gyventojų skaičiaus aristokratiją sudarė apie 400 000 žmonių. (Žr. jo *The Age of Revolution*, p. 78). Tačiau ar tokia statistika apie diduomenę būtų buvusi įmanomas *ancien régime* laikais?

kiekvienos pasaulinės religijos išpažinėjai neišvengiamai susidūrė su šių religijų *pliuralizmu* ir kiekvieno tikėjimo ontologinių pretenzijų bei teritorinio pasiskirstymo alomorfizmu, svajoja apie laisvę, o jeigu jau Dievo valdžioje, tai tik tiesiogiai. Šios laisvės matas ir simbolis yra suvereni valstybė.

Galiausiai nacija įsivaizduojama kaip *bendruomenė*, nes nepaisant tikros nelygybės ir išnaudojimo, kurie gali būti kiekvienoje iš jų, nacija visuomet suvokiama kaip stipri, horizontaliais ryšiais sutvirtinta bičiulystė. Ir būtent dėl šio brolybės jausmo per pastaruosius du šimtmečius daug milijonų žmonių ne tiek žudo, kiek patys noriai žūsta vardan šių ribotų vaizdinių.

Šios mirtys staiga priverčia mus pažvelgti tiesiai į svarbiausią nacionalizmo problemą: kodėl tokie riboti visai nesenų laikų (vos daugiau negu dviejų šimtmečių) vaizdiniai atnešė tiek milžiniškų aukų? Mano manymu, atsakymo reikia pradėti ieškoti nuo kultūrinių nacionalizmo šaknų.

2

Kultūrinės šaknys

Nėra įspūdingesnių šių laikų kultūros nacionalizmo simbolių kaip kenotafai ir paminklai Nežinomam Kariui. Iškilminga visuomenės pagarba šiems paminklams, reiškiama būtent todėl, kad tie kapai arba yra tušti, arba niekas nežino, kas juose palaidotas, – iš tikrųjų tokių dalykų nėra buvę istorijoje.[1] Norint pajusti šio mūsų laikų simbolio galią, tereikia įsivaizduoti, kas dėtųsi visuomenėje, jei koks nors landus pilietis „sužinotų" Nežinomo Kario pavardę arba norėtų palaidoti po kenotafu kieno nors tikrus kaulus. Keista, šiuolaikinė šventvagystė! Tačiau nors šiuose kapuose nėra atpažintinų palaikų ar nemarių sielų, vis dėlto juose knibžda vaiduokliški *nacionaliniai* vaizdiniai.[2] (Štai

1 Senovės graikai turėjo kenotafus, tačiau konkretiems, žinomiems asmenims, kurių kūnų dėl vienos ar kitos priežasties negalima buvo įprastai palaidoti. Šią informaciją man suteikė kolegė, Bizantijos tyrinėtoja Judith Herrin.

2 Pamąstykite, pavyzdžiui, apie šiuos įsimintinus tropus: 1. „Ilga eilinių rikiuotė niekada mūsų neapvylė. Jeigu taip atsitiktų, milijonas vaiduoklių žalsvomis ar chaki, mėlynomis ar pilkomis uniformomis pakiltų iš po baltų kryžių ir griausmingai ištartų šiuos magiškus žodžius: pareiga, garbė, tėvynė." 2. „Man [amerikiečių kariškio] įvaizdis susiklostė mūšio lauke prieš daugybę metų ir nuo to laiko nepasikeitė. Ir tuomet, ir dabar jį laikau vienu iš kilniausių pasaulio herojų, ir ne tik todėl, kad jis vienas iš patraukliausių kariūnų, bet ir vienas iš doriausių [sic]... Jis priklauso istorijai kaip puikus tikrojo patriotizmo pavyzdys [sic]. Jis priklauso ainiams, nes auklėja ateities

kodėl daugelis skirtingų tautų turi tokius kapus ir nejaučia jokio reikalo tiksliau įvardyti ten nesančiųjų tautybę. Kas gi kitas jie gali būti, *jeigu ne* vokiečiai, amerikiečiai, argentiniečiai...?)

Kultūrinė tokių paminklų reikšmė taps dar aiškesnė pabandžius įsivaizduoti, sakykime, nežinomo marksisto kapą ar kenotafą kritusiems liberalams. Argi tai nepasirodys visiškas absurdas? Taip yra todėl, kad nei marksizmui, nei liberalizmui nelabai rūpi mirtis ir nemirtingumas. Jie labai rūpi nacionalistinei vaizduotei, ir tai atskleidžia didelį jos panašumą į religinės vaizduotės formas. Kadangi šis panašumas anaiptol nėra atsitiktinis, būtų pravartu pradėti nagrinėti kultūrines nacionalizmo ištakas nuo mirties kaip paskutinės fatališkumo spektro dalies.

Nors žmogaus laikysena mirties akivaizdoje paprastai priklauso nuo jo paties, mirties išvengti jis negali. Žmonių gyvenimas kupinas tokių būtinumo ir atsitiktinumo kombinacijų. Visi mes suvokiame savo genetinio fondo, lyties, gyvenamojo laiko, fizinių sugebėjimų, gimtosios kalbos ir kt. atsitiktinumą bei neišvengiamumą. Didžiulis tradicinių religinių pasaulėžiūrų nuopelnas (kurį, suprantama, reikia skirti nuo jų vaidmens įteisinant tam tikras valdymo ir išnaudojimo sistemas) yra jų dėmesys žmogaus vietai kosmose, žmogui, kaip žmonių giminės būtybei, ir gyvenimo atsitiktinumui. Tai, kad per tūkstantmečius budizmas, krikščionybė ar islamas išliko įvairiose visuomeninėse santvarkose, liudija jų kūrybingą požiūrį į nepakeliamą žmogiškų kančių naštą – ligą, luošumą, sielvartą, senatvę ir mirtį. Kodėl aš gimiau aklas? Kodėl mano geriausias draugas paralyžiuotas? Kodėl mano dukra protiškai atsilikusi? Religijos bando tai paaiškinti. Tuo tarpu visų evoliucinių–progresyvių mąstymo krypčių, neišskiriant marksizmo, didžioji silpnybė yra ta, kad į tokius

kartas pagal laisvės ir laisvosios dvasios principus. Savo dorybėmis ir nuopelnais jis priklauso nūdienai, priklauso mums." Douglas MacArthur, „Duty, Honour, Country", kreipimasis į JAV Karo akademiją, West Point, May 12, 1962, in *A Soldier Speaks*, p. 354 ir 357.

klausimus jos atsako nepakančia tyla.[3] Tuo tarpu religinė mintis įvairiai reaguoja į neaiškias nemirtingumo užuominas, dažniausiai transformuodama fatališkumą į tęstinumą (karma, pirmapradė nuodėmė ir kt.).Taigi ji gilinasi į ryšius tarp mirusiųjų ir dar negimusiųjų, į atsinaujinimo paslaptį. Argi patirdami *savo* vaiko pradėjimą ir gimimą neaiškiai nesuvokiame šioje „tęstinumo" kalboje slypinčio tolydumo, atsitiktinumo ir fatališkumo? (Vėlgi, evoliucinio–progresyvaus mąstymo trūkumas yra kone herakliškas priešiškumas bet kokiai tęstinumo idėjai.)

Čia pateikiu šiuos gal kiek naivokus pastebėjimus pirmiausia todėl, kad Vakarų Europoje XVIII amžiuje ne tik išaušo nacionalizmo epocha, bet ir išblanko religinio mąstymo kryptys. Kartu su Šviečiamuoju pasaulietinio racionalizmo amžiumi atėjo ir naujasis tamsuoliškumas. Silpnėjant religiniams įsitikinimams, kančia, kurią tie įsitikinimai iš dalies paaiškino, neišnyko. Rojaus praradimas: niekas labiau nepaverčia fatališkumo dirbtinu. Išganymo absurdiškumas: niekas labiau neiškelia kitokios tęstinumo formos būtinybės. Visa, ką reikėjo padaryti, – tai pasaulietiškai transformuoti fatališkumą į tęstinumą, atsitiktinumą – į prasmę. Kaip pamatysime, šiam tikslui mažai kas tiko (tinka) labiau nei nacijos idėja. Dabar plačiai pripažįstama, kad nacijos-valstybės yra „naujos" ir „istorinės", tuo tarpu tautos, kurioms valstybės suteikė politinę išraišką, gyvuoja nuo neatmenamų

3 Plg. Régis Debray, „Marxism and the National Question", *New Left Review*, 105 (1977 metų rugsėjis–spalis), p. 29. Septintajame dešimtmetyje dalyvaudamas ekspedicijoje Indonezijoje nustebau, kad daugelis musulmonų šaltakraujiškai atsisako pripažinti Darwino idėjas. Iš pradžių aš palaikiau šį nenorą obskurantizmu. Vėliau pradėjau jį suvokti kaip garbingą pastangą būti nuosekliems: evoliucijos doktrina paprasčiausiai nesiderino su islamo mokymu. Kokia mums nauda iš mokslinio materializmo, kuris formaliai pripažįsta fizikos atradimus apie materiją, bet taip menkai stengiasi susieti šiuos atradimus su klasių kova, revoliucija ar dar kuo nors? Argi prarajoje tarp protonų ir proletariato neslypi nesuvokta metafizinė žmogaus koncepcija? Tačiau žr. įspūdingus Sebastiano Timpanaro tekstus *On Materalism* ir *The Freudian Slip*, ir Raymond'o Williamso pagrįstą atsakymą į juos straipsnyje „Timpanaro's Materialist Challenge", *New Left Review*, 109 (1978 metų gegužė–birželis), p. 3–17.

laikų[4] ir, kas dar svarbiau, prieš jas atsiveria neužmatoma ateitis. Nacionalizmo burtai paverčia atsitiktinumą likimu. Kartu su Debray galėtume pasakyti: „Taip, aš gimiau prancūzu atsitiktinai, tačiau galų gale Prancūzija yra amžina."

Savaime suprantama, neketinu teigti, kad nacionalizmas „atsirado" XVIII amžiaus pabaigoje silpstant religiniams įsitikinimams, arba kad tą eroziją galima nesudėtingai paaiškinti. Taip pat netvirtinu, kad nacionalizmas istoriškai „pakeičia" religiją. Noriu pasakyti tai, kad nacionalizmą reikia suprasti gretinant jį ne su sąmoningomis politinėmis ideologijomis, bet su didžiulėmis ankstyvesnėmis kultūrinėmis sistemomis, iš kurių ir kaip priešprieša kurioms jis atsirado.

Dvi mūsų tikslams svarbios kultūrinės sistemos yra *religinė bendruomenė* ir *dinastinė karalystė*. Savo klestėjimo laikotarpiu abi šios sistemos turėjo savaime suprantamus atskaitos taškus, kaip kad šiandien turi tautybė. Todėl būtina apsvarstyti, kas suteikė šioms kultūrinėms sistemoms akivaizdų tvirtą pagrindą, ir kartu išskirti kai kuriuos svarbiausius jų erozijos veiksnius.

4 Velionis prezidentas Sukarno visuomet visiškai nuoširdžiai kalbėdavo apie 350 kolonializmo metų, kuriuos ištvėrė jo „Indonezija", nors pati „Indonezijos" sąvoka – XX amžiaus išradimas, o didžiąją dalį šiuolaikinės Indonezijos olandai užkariavo tik 1850–1910 metais. Tarp šiuolaikinių Indonezijos nacionalinių didvyrių garsėja XIX amžiaus pradžios Javos princas Diponegoro, nors paties princo memuarai liudija, kad jis ketino ne išvaryti „olandus", bet „užkariauti [ne išlaisvinti!] *Javą*". Akivaizdu, kad „olandų" jis nesuvokė kaip tam tikros bendrijos. Žr. Harry J. Benda ir John A. Larkin redaguotą knygą *The World of Southeast Asia*, p. 158, ir Ann Kumar, „Diponegoro (1778?–1855)", *Indonesia*, 13 (1972 metų balandis), p. 103. Kursyvas mano. Kemalis Atatürkas taip pat pavadino vieną iš valstybinių bankų „Eti Banka" (Hetitų banku), o kitą – Šumerų banku. (Seton-Watson, *Nations and States*, p. 259). Šie bankai šiandien klesti, ir nėra pagrindo abejoti, kad daugelis turkų, turbūt neišskiriant ir paties Kemalio, rimtai laikė ir laiko hetitus ir šumerus turkų protėviais. Prieš pradėdami kvatotis, prisiminkime Artūrą ir Boadicėją ir pasvarstykime apie komercinę Tolkieno mitografijų sėkmę.

Religinė bendruomenė

Nedaug ką pasaulyje rasime įspūdingesnio už didžiulį teritorinį Omejadų islamo paplitimą nuo Maroko iki Sulaus salyno, krikščionybės – nuo Paragvajaus iki Japonijos ir budizmo – nuo Šri Lankos iki Korėjos pusiasalio. Didžiosiose sakralinėse kultūrose (mūsų tikslams čia leistina įtraukti ir konfucianizmą) būta gausių bendruomenių užuomazgų. Tačiau krikščionybė, Omejadų islamas ir netgi Vidurinė karalystė, kuri šiandien laikoma kinų, tačiau pati save laikė ne kinų, bet centrine, daugiausia buvo įsivaizduojamos tik per šventąją kalbą ir rašytinius šaltinius. Pavyzdžiu paimkime islamą: nors sutikę berberus Mekoje magvindanai visiškai neišmanė jų kalbos ir nesugebėjo bendrauti žodžiais, vis dėlto jie suprato vieni kitų ideografus *todėl, kad* abiejų tautų šventieji tekstai buvo parašyti klasikine arabų kalba. Šiuo atveju rašytinė arabų kalba, kaip ir kinų hieroglifai, padėjo sukurti bendruomenę pasitelkusi ženklus, o ne garsus. (Šiuolaikinė matematinė kalba tęsia šią seną tradiciją. Rumunai neturi supratimo, kaip tailandiečiai vadina „+“, ir atvirkščiai, tačiau ir vieni, ir kiti supranta šį simbolį.) Visos didžiosios klasikinės bendruomenės suvokė save kaip kosmoso centrą, per šventąją kalbą susietą su antgamtinio rango valdžia. Atitinkamai ir rašytinių lotynų, pali, arabų ar kinų kalbų teritorinis paplitimas teoriškai buvo neribotas. (Iš tikrųjų kuo seniau rašytinė kalba yra mirusi, kuo toliau ji yra nuo šnekamosios kalbos, tuo geriau: iš esmės grynas ženklų pasaulis yra suvokiamas kiekvienam.)

Tačiau klasikinės bendruomenės, kurias vienijo šventosios kalbos, skyrėsi nuo šiuolaikinių tautų įsivaizduojamų bendruomenių. Vienas esminis skirtumas tas, kad senosios bendruomenės buvo įsitikinusios, jog vienintelė jų kalba yra šventa; tuo ir galima paaiškinti jų idėjas apie galimybę tapti tos bendruomenės nariais. Kinų mandarinai palankiai žiūrėjo į barbarus, kurie per didžiausius vargus mokėsi piešti Vidurinės karalystės ideogramas. Šie barbarai jau buvo nuėję pusę kelio

iki visiškos integracijos.[5] Būti pusiau civilizuotu – nepalyginamai geriau negu barbaru. Žinoma, tokio požiūrio laikėsi ne vien tik kinai ir ne tik senaisiais laikais. Pavyzdžiui, štai kaip „barbarų politiką" suformulavo XIX amžiaus pradžios Kolumbijos liberalas Pedro Fermínas de Vargas:

Norint plėtoti mūsų žemdirbystę, reikėtų suispaninti indėnus. Jų tingumas, kvailumas ir abejingumas įprastiems užsiėmimams verčia galvoti, kad jie yra kilę iš išsigimusios rasės, kuri toldama nuo savo šaknų dar labiau genda... *Labai pageidautina, kad indėnai būtų sunaikinti jiems genetiškai maišantis su baltaisiais, atleidžiant juos nuo duoklės bei kitų mokesčių ir suteikiant jiems privačią žemės nuosavybę.*[6]

Įdomu, kad šis liberalas siūlo „naikinti" indėnus, be kita ko, ir „atleidžiant juos nuo duoklės" bei „suteikiant jiems privačią žemės nuosavybę", o ne žudant ginklu ir mikrobais, kaip neilgai trukus pradėjo elgtis jo palikuonys Brazilijoje, Argentinoje ir Jungtinėse Amerikos Valstijose. Šalia „maloningo" Fermíno žiaurumo, pažymėtinas ir jo kosminis optimizmas: galiausiai indėnai tampa išgelbėti apvaisinus juos baltojo, „civilizuoto" žmogaus, sėkla ir suteikiant, *kaip ir visiems kitiems*, privačią nuosavybę. (Kaip smarkiai Fermíno požiūris skiriasi nuo vėlesniųjų Europos imperialistų, kurie labiau vertino „tikruosius" malajiečius, gurchus ir hausus negu „maišytos rasės" atstovus, „pusiau išsilavinusius čiabuvius", „spalvotuosius" ir panašiai.)

Nors nebylios šventosios kalbos padėjo įsivaizduoti didžiąsias praeities pasaulines bendruomenes, šių šmėklų tikrumas rėmėsi idėja, kuri iš esmės yra svetima šiuolaikiniam Vakarų mąstymui: ženklo nedirbtinumu. Kinų, lotynų ar arabų ideogramos buvo tikrovės emanacijos, o ne atsitiktinai sufabrikuotos jos reprezentacijos. Mums jau gerai žinomas nesibaigiantis ginčas apie tai, kuri kalba (lotynų ar tautinė) tinka mišioms.

5 Iš čia ir ramybė, su kuria asimiliuoti mongolai ir mandžiūrai buvo sutikti kaip Dangaus sūnūs.

6 John Lynch, *The Spanish-American Revolutions, 1808–1826*, p. 260. Kursyvas mano.

Pagal islamiškąją tradiciją dar visai neseniai Koranas buvo laikomas tiesiog neišverčiamu (ir todėl neverčiamas), nes Alacho tiesą galima pažinti tik per nepakeičiamus tikruosius rašytinius arabiškus ženklus. Tai nereiškia, jog pasaulis yra taip atskirtas nuo kalbos, kad visos kalbos tėra vienodai tolimi (ir todėl sukeistini) jo ženklai. Iš tikrųjų ontologinė tikrovė yra suvokiama tik per vienintelę, privilegijuotą reprezentacijos sistemą: tikrąją bažnytinę lotynų, arabišką Korano ar kinų Egzaminų kalbas.[7] Kaip tiesos kalbos, jos yra persmelktos akstino, iš esmės svetimo nacionalizmui, – atsivertimo akstino. Kalbėdamas apie atsivertimą, turiu omenyje ne tiek tam tikrų religinių dogmų priėmimą, kiek alcheminį supanašėjimą. Barbaras tampa „Vidurinės karalystės" gyventoju, rifas – musulmonu, o ilongas – krikščioniu. Žmogaus būtis iš prigimties yra sakrališkai paslanki. (Palyginkite šių senųjų pasaulinių kalbų, aukštai iškilusių virš kitų tautinių kalbų, šlovingumą su esperanto ar volapiuko kalbomis, kurios yra visiškai nevartojamos.) Šiaip ar taip, ši galimybė atsiversti per šventąją kalbą leido „anglui" tapti popiežiumi[8], o „mandžiūrui" – Dangaus sūnumi.

Tačiau, nors šventosios kalbos padėjo atsirasti tokioms įsivaizduojamoms bendruomenėms kaip krikščionių, tikrojo šių bendruomenių dydžio ir įtakos negalima paaiškinti vien šventuoju raštu: galų gale jo skaitytojai tesudarė mažytes raštingųjų saleles didžiuliame neraštingųjų okeane.[9] Norint išsamiau tai paaiškinti, reikia pažvelgti į išsilavinusių žmonių ir jų visuomenių sąryšį. Būtų klaidinga laikyti pirmuosius tarsi kokiais teologais technokratais. Nors ir sunkiai suprantamos, jų išsaugotos

7 Atrodo, kad bažnytinė graikų kalba nepasiekė tikrosios kalbos statuso. Šios „nesėkmės" priežastys įvairios, bet vienintelis svarbus veiksnys, žinoma, buvo tas, kad graikų kalba (skirtingai nuo lotynų) išliko *gyva* liaudies kalba didžiojoje Rytų Imperijos dalyje. Tai Judith Herrin mintis.

8 Nicholas Brakespearas 1154–1159 metais buvo popiežiumi ir vadinosi Hadrijonu IV.

9 Marcas Blochas primena mums, kad „dauguma lordų ir nemažai didžiųjų baronų (viduramžiais) tebuvo administratoriai, kurie patys nesugebėdavo perskaityti rašto ar ataskaitos". *Feudal Society*, I, p. 81.

kalbos nebuvo tokios sudėtingos kaip teisininkų ar ekonomistų sukurti žargonai, esantys paribyje to, ką visuomenė laiko tikrove. Jau veikiau išsilavinę žmonės buvo adeptai, strateginis sluoksnis kosmologinėje hierarchijoje, kurios viršūnė buvo dieviškumas.[10] Dažniausiai „visuomenės grupės" buvo suvokiamos kaip įcentrinės ir hierarchinės, o ne atskirtos ribomis ir horizontalios. Tai, kad popiežiaus valdžia turėjo tokią sulbinančią įtaką savo klestėjimo laikotarpiu, galima suvokti tik turint omenyje bendraeuropinę lotyniškai rašančią inteligentiją *ir* iš esmės visiems žmonėms bendrą pasaulio sampratą, teigiančią, kad dvikalbė inteligentija, tarpininkaudama tarp tautinės ir lotynų kalbos, tarpininkavo tarp žemės ir dangaus. (Šią kosmologiją atspindi atskyrimo nuo bažnyčios baimė.)

Nepaisant visos didžiųjų įsivaizduojamų religinių bendruomenių didybės ir galios, pradedant vėlyvaisiais viduramžiais, jų *savaiminis vientisumas* nuolatos silpnėjo. Iš visų šio silpnėjimo priežasčių čia norėčiau pabrėžti tik dvi, kurios tiesiogiai susijusios su unikaliu šių bendruomenių sakralumu.

Pirmoji – tai neeuropietiško pasaulio tyrinėjimų poveikis, kuris – daugiausia Europoje, tačiau ir kitose šalyse – „staiga išplėtė kultūrinį ir geografinį horizontą, o sykiu ir galimų žmogaus gyvenimo formų sampratą"[11]. Tai ryškėja pačioje garsiausioje iš visų europietiškų kelionių knygų. Pažiūrėkime, su kokia pagarbia baime Kublaikaną aprašė doras Venecijos krikščionis Marco Polo XIII amžiaus pabaigoje:

> Didysis chanas, pasiekęs šią šlovingą pergalę, su didžiulėmis iškilmėmis ir triumfu sugrįžo į sostinę Kanbalu. Tai įvyko lapkričio mėnesį, ir jis pasiliko gyventi tame mieste vasario ir kovo mėnesiais, per *mūsų* Velykų šventę. Žinodamas, kad tai yra viena iš svarbiausių *mūsų* iškilmių, jis prisakė visiems krikščionims ateiti ir atsinešti *savo* Knygą, kurią sudaro keturių evangelistų

[10] Tuo nenoriu pasakyti, kad neraštingieji neskaitė. Tačiau jie skaitė ne žodžius, bet regimąjį pasaulį. „Visų sugebančiųjų reflektuoti materialųjį pasaulį akimis šis pasaulis tebuvo tik kaukė, už kurios vyko iš tikrųjų svarbūs dalykai; jis atrodė jiems kaip kalba, ženklais turinti išreikšti gilesnę tikrovę." Ten pat, p. 83.

[11] Erich Auerbach, *Mimesis*, p. 282.

evangelijos. Paliepęs kelis kartus iškvėpinti ją smilkalais, jis iškilmingai ir karštai ją pabučiavo ir įsakė tą patį padaryti visiems dalyvavusiems didikams. Taip jis paprastai elgdavosi per visas pagrindines krikščioniškas šventes, tokias kaip Velykos ir Kalėdos; jis laikėsi to paties per saracėnų, žydų ir stabmeldžių šventes. Paklaustas, kodėl taip elgiasi, jis atsakė: „Yra keturi pranašai, kuriems lenkiasi ir kuriuos garbina įvairios žmonijos dalys. Krikščionys savo dievybe laiko Jėzų Kristų, saracėnai – Mahometą, žydai – Mozę, o stabmeldžiai – Sogomombarkaną, garsiausią iš jų stabų. Aš lenkiuosi ir gerbiu visus keturis, ir prašau pagalbos *tą, kuris iš jų iš tikrųjų yra aukščiausias danguje.*" Tačiau iš to, kaip jo didenybė elgėsi su jais, akivaizdu, kad krikščionių tikėjimą jis laikė tikriausiu ir geriausiu...[12]

Šioje ištraukoje krinta į akis ne tiek didžiojo mongolų dinastijos atstovo ramus religinis reliatyvizmas (nes vis dėlto tai yra *religinis* reliatyvizmas), kiek Marco Polo požiūris ir kalba. Nors jis rašo savo tėvynainiams Europos krikščionims, jam net neateina į galvą pavadinti Kublaikaną veidmainiu ar stabmeldžiu. (Aišku, iš dalies todėl, kad „pavaldinių skaičiumi, teritorijos platumu ir pajamų gausumu jis pranoksta bet kurį iki šiol buvusį ar esantį suvereną"[13].) Iš to, kaip autorius, pats to nesuvokdamas, vartoja žodį „mūsų" (kuris tampa „jų") ir apibūdina krikščionišką tikėjimą kaip „tikriausią", bet ne „tikrą", išryškėja tikėjimų teritorijų pasiskirstymo užuomazgos, kurios vėliau atsispindėjo daugumos nacionalistų kalboje („mūsų" tauta yra „geriausia" – konkurencinėje, *lyginamojoje plotmėje*).

Iškalbingą kontrastą aptinkame persų keliautojo „Rikos" laiške savo draugui „Ibbenui" iš Paryžiaus, rašytame 1712 metais:

Popiežius yra krikščionių vadas; jis yra senų laikų stabas, dabar garbinamas iš įpročio. Kadaise juo žavėjosi netgi valdovai, nes jis galėdavo atimti iš jų sostą taip pat lengvai, kaip ir mūsų šlovingieji sultonai atima sostą iš Iremetijos ar Gruzijos karalių. Tačiau dabar niekas jo nebebijo. Jis teigia esąs vieno iš pirmųjų krikščionių – švento Petro palikuonis, ir, žinoma, jam atiteko turtingas palikimas, nes jo lobiai yra milžiniški, ir valdo jis didžiulį kraštą.[14]

12 Marco Polo, *The Travels of Marco Polo*, p. 158–159. Kursyvai mano. Atkreipkite dėmesį į tai, kad Evangeliją chanas bučiuoja, bet neskaito.

13 *The Travels of Marco Polo*, p. 152.

14 Henri de Montesquieu, *Persian Letters*, p. 81. *Lettres Persanes* pirmąkart buvo išleisti 1721 metais.

Apgalvotos ir įmantrios XVIII amžiaus kataliko klastotės pakartoja naivų jo XIII amžiaus pirmtako realizmą, tačiau dabar „reliatyvizacija" ir „teritorinis pasiskirstymas" yra visiškai sąmoningi ir turi politinį tikslą. Argi nėra pagrindo laikyti šios įsitvirtinančios tradicijos paradoksalia plėtra tai, kad Ayatollah Ruhollah Khomeini sutapatino Didįjį Šėtoną ne su erezija ar netgi demonišku personažu (nežymus ir menkas Carteris vargu ar tiko šiam vaidmeniui), bet su *tauta*?

Antroji priežastis buvo laipsniškas pačios šventosios kalbos reikšmės menkėjimas. Rašydamas apie viduramžių Vakarų Europą, Blochas pažymėjo, kad „lotynų kalba buvo ne tik vienintelė mokymo kalba, tai buvo ir *vienintelė kalba, kurios buvo mokoma*"[15]. (Antrą kartą pavartotas žodis „vienintelė" gana aiškiai parodo lotynų kalbos šventumą – nebūta kitos vertos išmokti kalbos.) Tačiau XVI amžiuje vyko spartūs pokyčiai. Čia dabar nenagrinėsime šių pokyčių priežasčių: esminę spaudos verslo reikšmę aptarsime vėliau. Pakaks prisiminti jų mastą ir tempą. Febvre ir Martino apskaičiavimais, 77 procentai knygų, išspausdintų iki 1500 metų, buvo parašytos lotynų kalba (vis dėlto tai reiškia, kad 23 procentus sudarė knygos nacionalinėmis kalbomis).[16] Iš 88 leidinių, išspausdintų Paryžiuje 1501 metais, išskyrus aštuonis, visi buvo lotyniški, o po 1575 metų jau dauguma knygų buvo leidžiamos prancūzų kalba.[17] Nepaisant laikinai sugrįžusios lotynų kalbos hegemonijos kontrreformacijos laikotarpiu, jos likimas jau buvo nulemtas. Čia nekalbame apie šios kalbos populiarumą apskritai. Šiek tiek vėliau, bet lygiai taip pat sparčiai lotynų kalba nustojo buvusi bendraeuropinės inteligentijos viršūnių kalba. XVII amžiuje visame žemyne garsėjo Hobbesas (1588–1678), nes jis rašė tiesos kalba. Antra vertus, Shakespeare'as (1564–1616), kuris rašė tautine kalba, beveik nebuvo žinomas kitapus Lamanšo sąsiaurio.[18] Jeigu anglų kalba po dviejų šimtmečių nebūtų tapusi vyraujančia pasauline imperine kalba, argi jis

15 Bloch, *Feudal Society*, I, p. 77. Kursyvas mano.

16 Lucien Febvre ir Henri-Jean Martin, *The Coming of the Book*, p. 248–249.

17 Ten pat, p. 321.

18 Ten pat, p. 330.

nebūtų išlikęs toks pat nežinomas? Tuo tarpu netolimi šių vyrų amžininkai, gyvenusieji kitapus sąsiaurio, Descartes'as (1596–1650) ir Pascalis (1623–1662), susirašinėjo daugiausia lotyniškai; Voltaire'as (1694–1778) beveik visada rašė nacionaline kalba.[19] „Po 1640 metų, vis mažiau bespausdinant lotyniškų knygų ir vis daugiau knygų nacionalinėmis kalbomis, knygų leidyba nustojo buvusi tarptautine [sic] veikla."[20] Trumpai sakant, lotynų kalbos nuopuolis atspindi esmingesnį procesą, kai sakralinės bendruomenės, vienijamos senųjų sakralinių kalbų, palengva skaidėsi, dauginosi ir skirstėsi pagal teritorijas.

Dinastinė karalystė

Šiais laikais turbūt sunku būtų save įsivaizduoti pasaulyje, kuriame dinastinė karalystė daugeliui žmonių atrodytų vienintelė įsivaizduojama „politinė" sistema. Kalbant iš esmės, „rimta" monarchija nesiderina nė su viena šiuolaikine politinio gyvenimo samprata. Karaliaus valdžia sutelkia visus aplinkui ryškų centrą. Šios valdžios teisėtumas kyla ne iš gyventojų, kurie galų gale yra tik pavaldiniai, o ne piliečiai, bet iš dieviškumo. Pagal šiuolaikinę sampratą – valstybės suverenumas yra visiškai, griežtai ir tolygiai pasiskirstęs po kiekvieną teisiškai demarkuotos teritorijos centimetrą. Tačiau pagal senesnįjį įsivaizdavimą valstybes apibrėžė jų centrai, sienos buvo akytos ir neaiškios, o vienų suverenumas nepastebimai įsiliedavo į kitų.[21] Todėl gana paradoksalu, kad

19 Ten pat, p. 331–332.

20 Ten pat, p. 232–233. Prancūzų kalba, kuria parašyta cituojama knyga, yra kuklesnė ir istoriškai tikslesnė: „tandis que l'on edite de moins en moins d'ouvrages en latin, et une proportion toujours plus grande de textes en langue nationale, le commerce du livre se morcelle en Europe." *L'Apparition du Livre*, p. 356.

21 Atkreipkite dėmesį į valdovų nomenklatūros pasikeitimą, atitinkantį šį pokytį. Moksleiviai prisimena monarchus pagal jų vardus (kokia *buvo* Vilhelmo Užkariautojo pavardė?), o prezidentus pagal pavardę (koks *buvo* Eberto vardas?). Pasaulyje, kuriame kiekvienas teoriškai gali būti išrinktas prezidentu, „krikščioniški" vardai dėl jų riboto skaičiaus tampa nebetinkamais skiriamaisiais ženklais. Tačiau monarchinėse šalyse,

ikišiuolaikinės imperijos bei karalystės taip lengvai ir taip ilgai valdė nepaprastai heterogeniškus ir dažnai netgi gyvenančius nesusisiekiančiose teritorijose gyventojus.[22]

Reikia taip pat prisiminti, kad šios senosios monarchinės valstybės plėtėsi ne tik kariaudamos, bet ir vykdydamos seksualinę politiką, kuri labai skyrėsi nuo šiandieninės. Remiantis bendruoju vertikalumo principu, dinastijų vedybos suvienydavo skirtingas gyventojų grupes aplink naujus centrus. Habsburgų dinastija yra šiuo požiūriu paradigmiška. Anot gerai žinomo posakio, *Bella gerant alii tu felix Austria nube*! Štai kokie yra kiek sutrumpinti vėlyvųjų dinastijos atstovų titulai:

Austrijos imperatorius; Vengrijos, Bohemijos, Dalmatijos, Kroatijos, Slovėnijos, Galicijos, Lodomerijos ir Ilyrijos karalius; Jeruzalės ir kt. karalius; Austrijos erchercogas [sic]; Toskanijos ir Krokuvos didysis kunigaikštis; Lotaringijos, Zalcburgo, Styrijos, Korintijos, Karniolos ir Bukovinos kunigaikštis; Moravijos markgrafas; Aukštutinės ir Žemutinės Silezijos, Modenos, Parmos, Pjačencos ir Gvastelos, Aušvico ir Satoro, Tešeno, Friolo, Ragūzos ir Caros kunigaikštis; Habsburgo ir Torolio, Kiburgo, Gorco ir Gradiskos grafas; Trento ir Brizeno kunigaikštis; Aukštutinio ir Žemutinio Lauzico (Lužico) ir Istrijos markgrafas; Hohenembų, Feldkirchės, Bregenco, Sonenbergo ir kt. grafas; Triesto, Kataro ir srities virš Vindiš Marko valdovas; Voivodinos, Servijos didysis vaivada... ir kt.[23]

Kaip teisingai pažymi Jászi, „šis nesuskaičiuojamų Habsburgų vedybų ir derybų laimikių bei grobių išvardijimas... turi ir komišką atspalvį".

Ten, kur daugpatystė buvo religiškai leidžiama, sudėtingos kelių pakopų nesantuokinio gyvenimo sistemos turėjo esminę

kuriose valdovai nešioja tik vieną pavardę, būtent „krikščioniški" vardai su skaičiais arba pravardėmis tampa valdovų rekvizitais.

22 Tarp kitko galime paminėti, kad Nairnas yra neabejotinai teisus, apibūdindamas 1707 metų Anglijos ir Škotijos Susivienijimo aktą kaip „patricijų sandėrį" ta prasme, kad šį susivienijimą kūrė politikai aristokratai. (Žr. jo įžvalgias pastabas knygoje *The Break-up of Britain*, p. 136 ir toliau.). Vis dėlto sunku įsivaizduoti, kaip tokią sąjungą galėjo sudaryti dviejų respublikų aristokratai. Akivaizdu, kad Jungtinės *Karalystės* samprata buvo svarbiausias vienijantis elementas, leidęs šiai sąjungai atsirasti.

23 Oscar Jászi, *The Dissolution of the Habsburg Monarchy*, p. 34.

reikšmę stiprinant luomą. Tiesą sakant, argi ne iš kraujomaišos neretai kildavo karališkųjų giminių šlovė, ką jau kalbėti apie dieviškumo aurą?[24] Maišyta valdovų kilmė reiškė aukštesnį statusą. Tipiška tai, kad jau nuo XI amžiaus (o gal ir anksčiau) Londone nebūta „angliškos" valdovų dinastijos; o kokią tautybę suteiktume Burbonams?[25]

Tačiau XVII amžiuje – prie priežasčių čia nesustosime – Vakarų Europoje savaiminis šventosios monarchijos teisėtumas ėmė pamažu silpnėti. 1649 metais per pirmąją moderniąją pasaulinę revoliuciją Karoliui Stiuartui buvo nukirsta galva, o šeštame XVII amžiaus dešimtmetyje vieną iš įtakingesnių Europos valstybių valdė ne karalius, bet plebėjas regentas. Tačiau netgi Pope'o ir Addisono laikais Ana Stiuart tebegydė ligonius uždėdama ant jų savo karališkas rankas; šitokiu gydymu užsiėmė ir Burbonai, Liudvikas XV ir XVI, Šviečiamojo amžiaus Prancūzijoje iki pat *ancien régime* pabaigos.[26] Tačiau po 1789 metų Legitimacijos principą reikėjo garsiai ir sąmoningai ginti, ir „monarchija" tapo pusiau sunormintu modeliu. *Tennō* ir Dangaus sūnus tapo „Imperatoriais". Rama V (Čulalonkornas) iš tolimojo Siamo siuntė savo sūnus ir sūnėnus į Sankt Peterburgo, Londono ir Berlyno rūmus, kad jie perprastų pasaulio įmantrybes. 1887 metais jis įvedė būtiną valdžios paveldėjimo pagal pirmagimystės teisę principą, šitaip Siamas priartėjo „prie

24 Ypač tai ryšku senojoje Azijoje. Tačiau tas pats principas galiojo ir monogamiškoje krikščioniškoje Europoje. 1910 metais kažkoks Otto Forstas išleido knygą *Ahnentafel Seiner Kaiserlichen und Königlichen Hoheit des durchlauchtigsten Hern Erzherzogs Franz Ferdinand*, kurioje išvardyti 2047 erchercogo palikuonys, kurie netrukus turėjo būti nužudyti. Tarp jų buvo: 1486 vokiečiai, 124 prancūzai, 196 italai, 89 ispanai, 52 lenkai, 47 danai, 20 anglų ir dar keturių kitų tautybių atstovai. Šis „įdomus dokumentas" yra cituojamas ten pat, p. 136. Nr. 1. Negaliu susilaikyti nepaminėjęs nuostabios Pranciškaus Juozapo reakcijos į vieno iš jo daugybės sosto paveldėtojų nužudymą: „Šitaip aukštesnė valdžia atstatė tvarką, kurios, deja, aš nesugebėjau palaikyti." (Ten pat, p. 125.)

25 Gellneris pabrėžia įprastą dinastijų užsienietišką kilmę, tačiau pernelyg siaurai interpretuoja šį reiškinį: anot jo, vietiniai aristokratai labiau vertina kitakilmį monarchą, nes šis nebūna šališkas, iškilus jų vidiniams konfliktams. *Thought and Change*, p. 136.

26 Marc Bloch, *Les Rois Thaumaturges*, p. 390 ir 398–399.

‚civilizuotų' Europos monarchijų"[27]. Įvedus naująją sistemą, 1910 metais į sostą atėjo besiblaškąs homoseksualistas, kuris, žinoma, anksčiau nebūtų gavęs valdžios. Tačiau Britanijos, Rusijos, Graikijos, Švedijos, Danijos ir Japonijos kunigaikštukų dalyvavimas karūnavimo ceremonijoje liudijo, kad kitų šalių valdovai pritaria Ramos VI atėjimui į sostą![28]

Netgi 1914 metais dinastinės karalystės sudarė didžiąją pasaulio politinės sistemos dalį, tačiau, kaip nuodugniau pažvelgsime toliau, daugelis dinastijų valdovų jau kurį laiką siekė įgyti „nacionalinę" šlovę, palengva gęstant senajam Legitimacijos principui. Frydricho Didžiojo (valdžiusio 1740–1786 metais) kariuomenėse tarnavo labai daug užsieniečių, o jo sūnėno sūnaus Frydricho Vilhelmo III (valdžiusio 1797–1840 metais) kariuomenė po įspūdingų Scharnhorsto, Gneisenau ir Clausewitzo reformų buvo išimtinai „nacionalinė – prūsiška".[29]

Laiko suvokimas

Vis dėlto būtų trumparegiška suvokti įsivaizduojamas tautines bendruomenes kaip tiesiog išaugusias iš religinių bendruomenių, dinastinių karalysčių ir jas pakeitusias. Susilpnėjus sakralinėms bendruomenėms, kalboms ir kilmės ryšiams, iš esmės kito ir pasaulio suvokimo būdai, o tai daugiausiai ir leido „išgalvoti" tautą.

Norint suvokti, ką reiškė šis pokytis, pravartu panagrinėti, kaip buvo vaizduojamos sakralinės bendruomenės, sakykime,

27 Noel A. Battye, „The Military, Government and Society in Siam, 1868–1910", filosofijos daktaro disertacija, Cornell, 1974, p. 270.

28 Stephen Greene, „Thai Government and Administration in the Reign of Rama VI (1910–1925)", filosofijos daktaro disertacija, Londono universitetas, 1971, p. 92.

29 1806 metais daugiau kaip 1000 vyrų iš 7000–8000 Prūsijos kariuomenės karininkų sąrašo buvo užsieniečiai. „Prūsijos kariuomenėje tarnavo daugiau užsieniečių nei viduriniosios klasės prūsų; tai tarsi patvirtina posakį, kad Prūsija buvo ne šalis, turinti kariuomenę, bet kariuomenė, turinti šalį." 1789 metais Prūsijos reformatoriai pareikalavo „perpus sumažinti užsieniečių, kurie vis dar sudarė maždaug 50 procentų eilinių, skaičių..." Alfred Vagts, *A History of Militarism*, p. 64 ir 85.

viduramžių bažnyčių reljefuose ir vitražuose arba ankstyvųjų italų ir flamandų dailininkų paveiksluose. Šiems atvaizdams būdinga tai, ką galėtume klaidingai laikyti „dabartinės aprangos" atitikmeniu. Piemenėliai, nusekę paskui žvaigždę prie ėdžių, kur gimė Kristus, turi Burgundijos valstiečių bruožų. Mergelė Marija vaizduojama kaip Toskanijos pirklio dukra. Daugelyje paveikslų juos užsakęs patronas, vilkintis miestiečio arba didiko drabužiais, klūpo garbindamas Kristų kartu su piemenėliais. Tai, kas šiandien atrodo nesuderinama, viduramžių tikinčiųjų akimis atrodė visiškai natūralu. Mes susiduriame su pasauliu, kuriame įsivaizduojama tikrovė buvo perteikiama įtaigiais vaizdais ir garsais. Krikščionybė įgavo savo universalią formą per nesuskaičiuojamą daugybę konkrečių ir tik jai būdingų detalių: šis reljefas, tas langas, šis pamokslas, ta legenda, ši moralitė, ta relikvija. Nors bendraeuropinė lotyniškai skaitančioji inteligentija suvaidino pagrindinį vaidmenį formuojant krikščioniškąją vaizduotę, ne menkesnę reikšmę turėjo ir krikščionybės idėjų perteikimas vaizdiniais ir garsiniais kūriniais, kurie visuomet būdavo asmeniški ir konkretūs. Nuolankus parapijos kunigas, kurio protėvius ir silpnybes žinojo kiekvienas jo laikomų apeigų dalyvis, vis dėlto buvo tiesioginis tarpininkas tarp parapijiečių ir dievybės. Šis kosmiškumo–universalumo ir pasaulietiškumo–konkretumo sugretinimas reiškė, kad, nepaisant krikščionybės masto ir universalaus jos suvokimo, konkrečioms Švabijos ar Andalūzijos bendruomenėms ji reiškėsi *įvairiais pavidalais*, atkartojančiais jas pačias. Niekam neateidavo į galvą vaizduoti Mergelę Mariją semitiškų bruožų ar su „pirmojo amžiaus" drabužiais pagal restauracines šiuolaikinio muziejaus nuostatas, nes viduramžių krikščioniškam mąstymui buvo svetima istorijos, kaip nenutrūkstančios priežasčių ir pasekmių grandinės ar radikalaus praeities ir dabarties atskyrimo, samprata.[30] Pasak

30 Mums „dabartinės aprangos" samprata, metaforiškas praeities sulyginimas su dabartimi, sarkastiškai paliudija, kad jos yra amžinai atskirtos.

Blocho, žmonės galvojo, kad jie artėja prie laiko pabaigos, nes kiekvienu momentu galėjo įvykti antrasis Kristaus atėjimas: šv. Povilas yra pasakęs, kad „Viešpaties diena užklups lyg vagis naktį" (1 Tes 5, 2). Todėl natūralu, kad didysis XII amžiaus kronikininkas, vyskupas Otonas Freizingietis, nuolatos kalbėjo apie „mus, kuriems lemta gyventi laiko pabaigoje". Blochas padaro išvadą, kad viduramžių žmonės, „panirę į meditaciją, negalėdavo net pagalvoti, kad jaunos ir gyvybingos žmonių rasės laukia ilga ateitis"[31].

Auerbachas pateikia nepamirštamą tokios pasaulėjautos apibūdinimą:

Jeigu kokį nors įvykį, sakykim, Izaoko auką, interpretuosime kaip pranešantį apie Kristaus auką, kai ankstesnysis įvykis, jeigu galima taip pasakyti, paskelbia apie vėlesnįjį ir pažada, kad jis įvyks, o vėlesnysis „išpildo" ankstesnįjį, tuomet nustatysime ryšį tarp abiejų įvykių, kurie nėra susieti nei laiku, nei priežastimi, – ryšį, kurio protu negalima nustatyti horizontaliame išmatavime... Jį galima nustatyti tik tada, kai abu įvykiai yra susieti su Dieviškąja Apvaizda, kuri viena tegali sukurti tokį istorijos planą ir parūpinti raktą jai suprasti... „čia ir dabar" jau nebėra tiktai grandis žemiškų įvykių grandinėje, tai *tuo pat metu* yra tas, kas visada egzistavo ir išsipildys ateityje; iš tikrųjų Dievo akyse tai yra kažkas amžino, visalaikio, tai, kas jau išsipildė kaip fragmentiškas žemiškas įvykis.[32]

Jis teisingai pabrėžia, kad mūsų suvokimui yra visiškai svetima tokia *vienalaikiškumo* samprata. Ji traktuoja laiką kaip kažką panašaus į Benjamino mesianistinį laiką, praeities ir ateities vienalaikiškumą dabarties akimirksnyje.[33] Šitaip žvelgiant, žodis „tuo tarpu" iš tikrųjų nėra prasmingas.

Mūsų vienalaikiškumo samprata rutuliojosi ilgą laiką, ir jos atsiradimas yra neabejojamai susijęs su pasaulietinių mokslų plėtra; kaip susijęs – dar turi būti išnagrinėta. Tačiau ši samprata

31 Bloch, *Feudal Society*, I, p. 84–86.

32 Auerbach, *Mimesis*, p. 64. Kursyvas mano. Palyginkite, kad šv. Augustinas aprašė Senąjį Testamentą kaip „ateities šešėlį [t.y. krintantį atgal]". Cituojama Bloch, *Feudal Society*, I, p. 90.

33 Walter Benjamin, *Illuminations*, p. 265.

turi tokią fundamentalią reikšmę, kad iki galo jos neįsisąmoninus sunku bus tyrinėti miglotą nacionalizmo genezę. Tai, kas pakeitė viduramžių vienalaikiškumo laike (*simultaneity-along-time*) sampratą, buvo, vėl pasak Benjamino, „homogeniško, tuščio laiko" samprata, kai vienalaikiškumas, jeigu galima taip pasakyti, nėra lygiagretus laikui, kerta laiką, jį apibūdina ne pranašystė ir išsipildymas, bet sutapimas laike, ir matuojamas jis laikrodžiu bei kalendoriumi.[34]

Kodėl šis pokytis yra toks svarbus formuojantis įsivaizduojamai tautinei bendruomenei, geriausiai atsiskleis apžvelgus dviejų vaizduotės formų, pirmiausia suklestėjusių Europoje XVIII amžiuje – romano ir laikraščio, – pamatinę struktūrą.[35] Šios formos padėjo techniškai „atvaizduoti" *tokią* įsivaizduojamą bendruomenę, kokia yra nacija.

Pirmiausia apžvelkime tradicinio romano struktūrą, kuri yra būdinga ne tik Balzaco šedevrams, bet ir kiekvienam pigiam šių laikų siaubo romanui. Akivaizdu, jog tai yra priemonė perteikti vienalaikiškumą „homogeniškame, tuščiame laike", arba sudėtinė žodžio „tuo tarpu" glosa. Kaip pavyzdį galima paimti paprasčiausio siužeto romano atkarpą: vyras (A) turi žmoną (B) ir meilužę (C), o ši savo ruožtu turi meilužį (D). Galime įsivaizduoti šios atkarpos chronologiją maždaug taip:

Laikas:	I	II	III
Įvykiai:	A susipyksta su B	A skambina C	D prisigeria bare
	C ir D mylisi	B eina apsipirkti	A pietauja namuose su B
		D žaidžia bilijardą	C susapnuoja blogą sapną

Atkreipkite dėmesį, kad šios įvykių sekos metu A ir D nesusitinka, o galbūt netgi neįtaria apie vienas kito egzistavimą, jeigu

34 Ten pat, p. 263. Ši naujoji idėja yra tokia reikšminga, kad galima teigti, jog kiekviena svarbi šiuolaikinė samprata yra pagrįsta sąvoka „tuo tarpu".

35 Nors *Princesė de Klev* jau buvo išėjusi 1678 metais, Richardsono, Defoe ir Fieldingo epocha yra XVIII amžiaus pradžia. Šiuolaikinis laikraštis yra kilęs iš olandiškų XVII amžiaus pabaigos biuletenių; tačiau laikraštis tapo visuotine spausdinamų leidinių kategorija tik po 1700 metų. Febvre ir Martin, *The Coming of the Book*, p. 197.

C sumaniai mėtė pėdas.[36] Kas gi tuomet iš tikrųjų sieja A ir D? Dvi papildomos sampratos: pirmiausia, jie abu yra tam tikrų visuomenių nariai (Vesekso, Liubeko, Los Andželo). Šios visuomenės yra tokie tvirti ir pastovūs sociologiniai vienetai, kad netgi galima teigti, jog jų nariai (A ir D) prasilenkia gatvėje; nors jie ir nesusipažįsta, tačiau vis tiek yra susiję.[37] Antroji samprata – A ir D yra įsitvirtinę visažinančių skaitytojų protuose. Tik skaitytojai tarsi Dievas stebi, kaip A skambina C, B eina apsipirkti, o D žaidžia bilijardą *visi tuo pat metu*. Tai, kad visus šiuos veiksmus vienu metu pagal laikrodį ir kalendorių atlieka veikėjai, kurie iš esmės nesuvokia apie vienas kito egzistavimą, rodo šio įsivaizduojamo pasaulio, kurį autorius sukūrė skaitytojų protuose, naujumą.[38]

Sociologinio darinio, judančio pagal kalendorių homogeniškame, tuščiame laike, samprata tiksliai atitinka nacijos sampratą, kuri yra taip pat suvokiama kaip vientisa bendruomenė, pastoviai judanti istorijoje į vieną ar kitą pusę.[39] Amerikietis nesusipažins ir netgi nesužinos, kuo vardu daugiau kaip saujelė iš 240 su trupučiu milijonų jo tėvynainių. Jis neturi supratimo, ką jie veikia tam tikru konkrečiu laiku. Tačiau jis nė kiek neabejoja jų nuolatine, anonimiška, vienu metu vykstančia veikla.

Mano siūlomas požiūris turbūt atrodys ne toks abstraktus, jeigu trumpai apžvelgsime keturis grožinės literatūros kūrinius, priklausančius skirtingoms kultūroms ir skirtingoms epochoms, tačiau jie visi yra neatskiriamai susiję su tautiniais

36 Iš tikrųjų siužeto patrauklumas gali būti *pagrįstas* tuo, kad per I, II ir III laiko atkarpas A, B, C ir D nežino, ką veikia kiti.

37 Ši polifonija griežtai atskiria šiuolaikinį romaną netgi nuo tokio puikaus jo pirmtako kaip Petronijaus *Satyrikonas*. Šis romanas turi vieną naratyvinę liniją. Nors Enkolpijus ir sielojasi dėl savo jauno mylimojo neištikimybės, tuo pat metu mes nematome Gitono lovoje su Askiltu.

38 Šiame kontekste įdomu palyginti bet kokį istorinį romaną su aprašomojo laikotarpio dokumentais arba pasakojimais.

39 Niekas geriau neparodo, kad romanas yra įspraustas į homogenišką, tuščią laiką, negu tai, kad jame nerasi tų įžanginių genealogijų, dažnai siekiančių žmogaus atsiradimą, taip būdingų senovės kronikoms, legendoms ir šventosioms knygoms.

judėjimais. 1887 metais „filipiniečių nacionalizmo tėvas" José Rizalas parašė romaną *Noli Me Tangere*, kuris šiandien laikomas šiuolaikinės filipiniečių literatūros viršūne. Tai buvo turbūt pirmasis *indio* parašytas romanas.[40] Štai kaip nuostabiai jis prasideda:

Baigiantis spaliui, Don Santjagas de los Santos, liaudyje žinomas kaip kapitonas Tjagas, rengė kviestinius pietus. Nors, ne taip kaip buvo įpratęs, jis paskelbė apie juos tik tos pačios dienos popietę, tačiau šią naujieną jau visi aptarinėjo Binonde, kituose miesto kvartaluose ir netgi [siena apjuostame vidiniame] Intramuros mieste. Tomis dienomis kapitonas Tjagas garsėjo kaip dosnus šeimininkas. Visi žinojo, kad jo namas, kaip ir jo šalis, niekam neužveria durų, išskyrus prekybą ir kokią nors naują ar drąsią idėją.

Taigi ši naujiena kaip elektros srovė išsisklaidė po parazitų, dykaduonių ir nekviestų svečių, kuriuos Dievas iš savo begalinės malonės sukūrė ir taip dosniai gausina Maniloje, bendruomenę. Kai kurie puolė medžioti batų tepalą, kiti ieškojo apykaklių ir varlyčių. Tačiau visi iki vieno suko galvą, kaip familiariai pasveikinus šeimininką, kad atrodytų, jog jie jau seni bičiuliai, arba, jei prireiks, atsiprašyti už tai, kad neatvyko anksčiau.

Kviestiniai pietūs vyko namuose Anloagvės gatvėje. Kadangi mes neprisimename namo numerio, aprašysime jį taip, kad galėtumėte atpažinti – tai yra, jeigu jo dar nesugriovė žemės drebėjimai. Mes netikime, kad jo savininkui teko jį nugriauti, nes tokie darbai paprastai paliekami Dievui ar Gamtai, kuri, be kita ko, dėl daug ko yra susitarusi su mūsų Vyriausybe.[41]

Nėra abejonės, kad išsamūs komentarai čia nereikalingi. Pakaks pažymėti, kad jau pačioje romano pradžioje kviestinių pietų, kuriuos aptarinėja šimtai neįvardytų žmonių, vienas kito nepažįstančių ir gyvenančių skirtinguose Manilos rajonuose tam tikrą konkretaus laikotarpio mėnesį, įvaizdis (visiškai naujas

[40] Rizalas parašė šį romaną kolonijine (ispanų) kalba, kuri tuo metu buvo etniškai įvairių eurazijietiškų ir vietinio elito *lingua franca*. Kartu su šiuo romanu pirmą kartą pasirodė ir „nacionalinė" spauda ne tik ispaniškai, bet ir tokiomis „etninėmis" kalbomis kaip tagalų ir ilokų. Žr. Leopoldo Y. Yabes, „The Modern Literature of Philippines", p. 287–302, in *Littératures Contemporaines de l'Asie du Sud-Est*, sud. Pierre-Bernard Lafont, Denys Lombard.

[41] Jóse Rizal, *Noli Me Tangere* (Manila: Instituto Nacional de Historia, 1978), p. 1. Rengdamas pirmąjį *Įsivaizduojamų bendruomenių* leidimą, nemokėjau ispaniškai ir todėl pats to nesuvokdamas turėjau pasikliauti pamokomai nevykusiu Leono Maria Guerrero vertimu.

filipiniečių literatūroje) tuoj pat sukuria įsivaizduojamą bendruomenę. Frazė „namuose Anloagvės gatvėje", kuriuos „aprašysime taip, kad galėtumėte atpažinti", skirta filipiniečių skaitytojams, kurie tuos namus atpažins. Tai, kaip šie namai lyg nejučia iš „vidinio" romano laiko persikelia į „išorinį" [Manilos] skaitytojo kasdienio gyvenimo laiką, hipnotiškai patvirtina bendruomenės, kurią kartu sudaro veikėjai, autorius ir skaitytojai, ir kuri progresuoja kalendoriniame laike, vientisumą.[42] Atkreipkite dėmesį ir į toną. Nors Rizalas neturi jokio supratimo apie atskirų skaitytojų asmenybes, jis rašo jiems ironiškai ir intymiai, tarsi jie galėtų bendrauti be menkiausių kliūčių.[43]

Geriausiai suvoksime netolydžios sąmonės šuorus – Foucault'o esminę nuostatą – palyginę *Noli* su reikšmingiausiu ankstesnės literatūros kūriniu *Pinagdaanang Buhay ni Florante at ni Laura sa Cahariang Albania* (*Pasakojimas apie Florantę ir Laurą Albanijos karalystėje*), kurį parašė *indio* Francisco Balagtas (Baltazaras) turbūt 1838 metais, o knyga pirmąkart išspausdinta 1861 metais.[44] Nors Balagtas dar buvo gyvas gimus Rizalui, jo šedevro pasaulis iš esmės skiriasi nuo *Noli* pasaulio. Veiksmo vieta – legendinė viduramžių Albanija – laike ir erdvėje yra labai toli nuo priešpaskutinio XIX amžiaus dešimtmečio Binondo. Knygos veikėjai – Florantė, krikščionis albanų didikas, ir jo bičiulis Aladinas, musulmonas (mauras) persų aristokratas, primena mums Filipinus tik krikščionių ir maurų sąsaja. Rizalas sąmoningai prikaišioja tagališkų žodžių į savo ispanišką prozą siekdamas

42 Pavyzdžiui, atkreipkite dėmesį į tai, kaip Rizalas tame pačiame sakinyje subtiliai pereina nuo būtojo laiko „sukūrė" (*crio*) prie „visi-mes-kartu" esamojo laiko „gausina" (*multiplica*).

43 Išvirkščioji skaitytojų anonimiškumo pusė buvo ar yra staigus autoriaus išgarsėjimas. Kaip pamatysime, ši anonimiškumo ir išgarsėjimo priešprieša yra susijusi su spaudos verslo paplitimu. Jau 1593 metais veiklieji dominikonai Maniloje išspausdino *Doctrina Christiana*. Tačiau vėlesniais amžiais spauda išliko griežtai bažnyčios kontroliuojama. Ji pradėjo laisvėti tik XIX amžiaus septintame dešimtmetyje. Žr. Bienvenido L. Lumbera, *Tagalog Poetry 1570–1898, Tradition and Influences in its Development*, p. 35 ir 93.

44 Ten pat, p. 115.

„tikroviško", satyrinio ar tautiškumo efekto, tuo tarpu Balagtas pats to nesuvokdamas įmaišo ispaniškas frazes į tagališkus ketureilius tiesiog norėdamas padaryti savo poetinę kalbą didingesnę ir skambesnę. *Noli* buvo skirtas skaityti, o *Florante at Laura* reikėjo dainuoti balsu. Labiausiai krinta į akis tai, kaip Balagtas elgiasi su laiku. Kaip pažymi Lumbera, „siužetas plėtojasi ne chronologiškai. Pasakojimas prasideda *in medias res*, ir visą istoriją mes sužinome iš pokalbių apie tai, kas jau įvyko anksčiau."[45] Maždaug pusė iš 399 ketureilių pasakoja apie Florantės vaikystę, studijų metus Atėnuose ir vėlesnius karo žygdarbius, apie kuriuos šis veikėjas pasakoja šnekučiuodamasis su Aladinu.[46] Veikėjų pašnekesys apie tai, kas jiems atsitiko praeityje, buvo vienintelė alternatyva, kuria Balagtas galėjo pakeisti tiesioginį vienos siužetinės linijos pasakojimą. Mes sužinome apie Florantės ir Aladino „vienalaikę" praeitį todėl, kad ją susieja ne epo struktūra, bet jųdviejų pašnekesys. Ši technika labai skiriasi nuo romano technikos: „Tą patį pavasarį, Florantei vis dar besimokant Atėnuose, Aladinas buvo išvytas iš savo valdovo rūmų..." Iš tikrųjų Balagtas'ui net neateina į galvą savo protagonistus apibūdinti kaip „visuomenės" narius arba aptarti juos su savo skaitytojais. Be to, be ausį glostančios tagališkų skiemenų tėkmės, jo tekste nerasime daugiau „filipiniškumo".[47]

45 Ten pat, p. 120.

46 Ši pasakojimo technika panaši į homeriškąją, kurią taip sumaniai aptaria Auerbachas, *Mimesis*, I sk. („Odysseus' Scar").

47 „Paalam Albaniang pinamamayanan
ng casama, t, lupit, bangis caliluhan,
acong tangulan mo, i, cusa mang pinatay
sa iyo, i, malaqui ang panghihinayang."
„Sudie, Albanija, kuri dabar tapai
Blogio, žiaurumo, negailestingumo ir apgaulės karalyste!
Aš, tavo gynėjas, kurį tu pražudei,
Vis tiek apverkiu tau skirtą likimą."

Šis garsus ketureilis kartais buvo interpretuojamas kaip užmaskuota filipiniečių patriotizmo apraiška, bet Lumbera įtikinamai parodo, kad tokia interpretacija yra tik anachronistinė glosa. *Tagalog poetry*, p. 125. Vertimas Lumberos. Aš truputį pakeičiau jo tagališką tekstą, pritaikydamas jį prie 1973 metų poemos leidimo, pagrįsto 1861 metų leidimu.

1816 metais, septyniasdešimt metų prieš tai, kai buvo parašyta *Noli*, José Joaquínas Fernandezas de Lizardi parašė romaną *El Periquillo Sarniento* (*Godžioji papūga*), tikriausiai pirmąjį tokio žanro kūrinį Lotynų Amerikoje. Pasak vieno kritiko, šis tekstas „rūsčiai smerkia ispanų administraciją Meksikoje: tamsuoliškumas, prietaringumas ir korupcija įvardijami kaip jos ryškiausi bruožai“[48]. Šio „nacionalinio“ romano formą jis apibūdina šitaip aprašydamas jo turinį:

Iš pat pradžių [pagrindinis veikėjas Perikvilis] pakliūna į blogą įtaką – tamsuolės auklės diegia jam prietarus, motina pildo kiekvieną jo užgaidą, mokytojai nenori ar nesugeba išmokyti jo tvarkos ir paklusnumo. Nors jo tėvas yra protingas žmogus ir trokšta, kad sūnus užsiimtų naudingu verslu užuot padidinęs teisininkų ir parazitų gretas, viršų paima Perikvilio perdėtai rūpestinga motina ir išsiunčia savo sūnų į universitetą, kur jis tegali išmokti tik prietaringų nesąmonių... Perikvilis lieka nepataisomas nemokša, nors ir sutinka daugybę gerų bei protingų žmonių. Jis nenori nei dirbti, nei surimtėti ir tampa pirmiausiai kunigu, paskui lošėju, vagimi, vaistininko padėjėju, provincijos miestelio klerku... Šie epizodai *leidžia autoriui aprašinėti ligonines, kalėjimus, atokius kaimelius, vienuolynus* ir tuo pačiu išryškinti vieną esminį dalyką – ispanų vyriausybė ir švietimo sistema skatina parazitiškumą ir tingumą... Leisdamasis į nuotykius, Perikvilis kelis kartus patenka pas indėnus ir negrus...[49]

Šioje ištraukoje mes vėl matome, kaip veikia „tautinė vaizduotė“: vienišas herojus juda per nekintantį sociologinį peizažą, suliejantį romano vidinį pasaulį su išoriniu pasauliu. Vis dėlto šis pikareskiškas *tour d'horison* – ligoninės, kalėjimai, nuošalūs kaimeliai, vienuolynai, indėnai, negrai – dar nėra *tour du monde*. Horizontas yra aiškiai apribotas: tai kolonijinė Meksika. Niekas labiau neįtikina skaitytojų šios visuomenės pastovumu kaip viena po kitos einančios daugiskaitos. Jos sukuria vaizduotėje socialinę erdvę, pilną kalėjimų, kuriuos galima *palyginti* vieną su kitu; atskirai paėmus nė vienas iš jų nėra ypač svarbus, bet visi kartu reprezentuoja (savo vienalaikiška, atskira egzistencija)

[48] Jean Franco, *An Introduction to Spanish-American Literature*, p. 34.

[49] Ten pat, p. 35–36. Kursyvas mano.

slogią *šitos* kolonijos atmosferą.[50] (Palyginkite biblinius kalėjimus. Jie niekada nėra įsivaizduojami kaip tipiški vienai ar kitai visuomenei. Kiekvienas iš jų, kaip tas, kuriame Salomę sužavėjo Jonas Krikštytojas, yra stebuklingai vienintelis.)

Galiausiai nenorėdamas, kad mūsų nagrinėjimas atrodytų įspraustas į „europietiškus" rėmus, nes tiek Rizalas, tiek Lizardi rašė ispaniškai, pateikiu pradžią kūrinio *Semarang Hitam* (*Juodasis Semarangas*), išspausdinto dalimis 1924 metais; jo autorius – jaunas sunkaus likimo Indonezijos komunistas-nacionalistas Mas Marco Kartodikromo:[51]

Septinta valanda, šeštadienio vakaras; Semarango jaunimas šeštadienio vakarą niekada namie nesėdi. Tačiau šįvakar gatvėse nieko nesimatė. Kiaurą dieną pylė smarkus lietus, keliai buvo šlapi ir slidūs, ir niekas kojos nekėlė iš namų.

Dirbantiems parduotuvėse ir įstaigose šeštadienio vakaras buvo laukimo metas – jie laukė, kai pasibaigus darbui vakare galės smagiai pasivaikščioti po miestą, tačiau šįvakar jiems teko nusivilti, nes dėl prasto oro ir klampių kelių kampungas nugrimzdo į snaudulį. Ir magistralės, kuriose paprastai knibždėdavo įvairiausio transporto, ir visuomet sausakimši pėsčiųjų takai dabar buvo tušti. Tik kartkartėmis pasigirsdavo botago pliaukštelėjimas vežėjui suraginus arklį ar vežėčias tempiančio arklio pasagų kaukšėjimas.

Semarangas buvo tuščias. Dujinių žibintų šviesa krito tiesiai ant blizgančio asfaltuoto kelio. Kartais, vėjui papūtus iš rytų, ryški žibintų šviesa nublankdavo...

Jaunuolis sėdėjo ant ilgos ratango kušetės ir skaitė laikraštį. Jis visas buvo įnikęs į skaitymą. Retkarčiais prasiverždavęs pyktis, kurį keisdavo šypsena, aiškiai rodė, kaip jis susidomėjęs pasakojimu. Jis vartė laikraščio puslapius tikėdamasis, jog atras kažką nuotaikai pataisyti. Staiga jis aptiko straipsnį, pavadintą:

50 Toks vienišo herojaus judėjimas per nekintantį socialinį peizažą yra būdingas daugeliui ankstyvųjų (anti)kolonijinių romanų.

51 Po trumpos ir akinančios Marco radikalaus žurnalisto karjeros olandų kolonijinė valdžia įkalino jį Boven Digule, vienoje iš ankstyviausių pasaulio koncentracijos stovyklų pelkių glūdumoje Naujosios Gvinėjos vakaruose. Ten jis mirė 1932 metais iškalėjęs šešerius metus. Henri Chambert-Loir, „Mas Marco Kartodikromo (c. 1890–1932) ou L'Education Politique", p. 208, in *Litteratures contemporaines de l'Asie du Sud-Est*. Puikų ir išsamų pasakojimą apie Marco gyvenimą žr. *Takashi Shiraishi, An Age in Motion: Popular Radicalism in Java*, 1912–1926, 2–5 ir 8 skyriai.

KLESTĖJIMAS
Elgetaujantis valkata susirgo ir mirė kelkraštyje nuo išsekimo.

Jaunuolį sujaudino šis trumpas pranešimas. Jis galėjo įsivaizduoti, kaip kankinosi vargšė siela mirdama kelio pakraštyje... Akimirką jis pajuto kylant pyktį. Kitą akimirką jam sukilo gailestis. O dar kitą akimirką jo pyktis nukrypo į socialinę sistemą, kuri pagimdo tokį skurdą ir kartu leidžia klestėti nedidelei grupelei žmonių.[52]

Čia, kaip ir romane *El Periquillo Sarniento*, esame daugiskaitų pasaulyje: parduotuvės, įstaigos, vežimai, kampungai ir dujiniai žibintai. Kaip ir *Noli*, mes, Indonezijos skaitytojai, tuoj pat atsiduriame kalendoriniame laike ir pažįstamame peizaže; kai kurie iš mūsų greičiausiai vaikščiojo tais „klampiais" Semarango keliais. Vienišas herojus vėl sugretinamas su sociopeizažu, aprašomu su daugybe *bendrų* detalių. Tačiau yra ir šis tas naujo: herojus, neturintis vardo, bet dažnai vadinamas „*mūsų* jaunuoliu". Būtent teksto nesklandumas ir literatūrinis naivumas patvirtina nesąmoningą šio įvardinio būdvardžio „nuoširdumą". Nei Marco, nei jo skaitytojams ši nuoroda nekelia abejonių. XVIII ir XIX amžiaus Europos rafinuotoje humoristinėje literatūroje tropas „mūsų herojus" paprasčiausiai pabrėžia, kad autorius žaidžia su skaitytoju, o Marco „mūsų jaunuolis", nepaisant šios frazės naujumo, *reiškia* jaunuolį, priklausantį *indoneziškai* skaitančiųjų kolektyvui, ir tuo pačiu embrioninei Indonezijos „įsivaizduojamai bendruomenei". Atkreipkite dėmesį, kad Marco nė nemano patikslinti, kaip vadinasi ši bendruomenė: tai savaime suprantama. (Netgi jei kolonizatorių olandų daugiakalbiai cenzoriai būtų galėję skaityti šį romaną, jie būtų atsidūrę už „mūsų" ribų, kaip galima matyti iš to, kad jaunuolio pyktis yra nukreiptas ne į „mūsų" socialinę sistemą, bet į socialinę sistemą apskritai.)

Galiausiai įsivaizduojamą bendruomenę patvirtina dvigubas skaitymas: mes skaitome apie tai, kaip mūsų jaunuolis skaito.

52 Anglišką vertimą žr. Paul Tickell, *Three Early Indonesian Short Stories by Mas Marco Kartodikromo (c. 1890–1932)*, p. 7. Kursyvas mano.

Jis ne pats suranda elgetaujantį valkatą klampaus Semarango kelio pakraštyje, bet įsivaizduoja jį iš žinutės laikraštyje.[53] Jam nė kiek nerūpi ir tai, kas toks buvo pasimiręs valkata: jis galvoja apie kolektyvą, kuriam atstovauja, o ne asmeninį gyvenimą.

Nuoseklu ir tai, kad romane *Semarang Hitam* laikraščiui suteikiamas grožinės literatūros pavidalas; jeigu imsime nagrinėti laikraštį kaip kultūrinį produktą, būsime sukrėsti jo fiktyvumo. Koks yra esminis literatūrinis laikraščio sąlygiškumas? Pažvelgę į kokio nors laikraščio, sakykime, *The New York Times*, pirmąjį puslapį, galime atrasti ten pasakojimų apie sovietų disidentus, badą Malyje, žiaurią žmogžudystę, pučą Irake, atrastą retą suakmenėjusią iškaseną Zimbabvėje ir Mitterrand'o kalbą. Kodėl šie įvykiai yra taip sugretinami? Kas sieja juos vieną su kitu? Ne vien tik užgaida. Tačiau akivaizdu, kad dauguma jų vyksta savarankiškai, ir veikiantieji asmenys nieko nežino vienas apie kitą ar apie tai, ką daro kiti. Jų įtraukimo į laikraštį ir sugretinimo savavališkumas (kitame numeryje Mitterrand'o kalbą pakeis žinutė apie krepšinio pergalę) rodo, kad ryšys tarp jų yra įsivaizduojamas.

Šis įsivaizduojamas ryšys atsiranda iš dviejų netiesiogiai susijusių šaltinių. Pirmasis – tai tiesiog kalendorinis sutapimas. Data laikraščio viršuje, vienintelė svarbiausia jo emblema, yra esminė jungtis – nuolatinis homogeniško, tuščio laiko judėjimas į priekį.[54] Tame laike „pasaulis" atkakliai žingsniuoja į priekį. Iš ko tai matome? Jeigu po dviejų dienų reportažų apie badą Malyje šalis išnyksta iš *The New York Times* puslapių ištisiems mėnesiams, skaitytojai nė akimirkai nepradeda galvoti, kad Malis

[53] 1924 metais Marco artimas draugas ir politinis sąjungininkas išspausdino romaną *Rasa Merdika* (*Jaustis laisvam*/*Laisvės pojūtis*). Chambert-Loir rašo apie šio romano (kurį jis klaidingai priskiria Marco) herojų, kad jis „nieko nenutuokia apie žodžio ‚socializmas' prasmę, tačiau jaučia didžiulę depresiją jį supančios socialinės struktūros akivaizdoje ir nori plėsti savo akiratį dvejopai: *keliaudamas ir skaitydamas*". („Mas Marco", p. 208. Kursyvas mano.) Godžioji papūga persikėlė į Javą ir XX amžių.

[54] Skaityti laikraštį – tai tas pats, kaip skaityti romaną, kurio autorius atsisakė rišlaus siužeto.

apskritai išnyko ar badas nusinešė visus šios šalies piliečius. Romaną primenantis laikraščio pobūdis juos įtikina, kad kažkur aplinkui tyliai klaidžioja „veikėjas" Malis, laukdamas, kol vėl ateis jo eilė pasirodyti siužete.

Antrasis įsivaizduojamo ryšio šaltinis yra sąsaja tarp laikraščio, kaip knygos formos, ir rinkos. Paskaičiuota, kad per keturiasdešimt su trupučiu metų nuo Gutenbergo Biblijos pasirodymo ir XV amžiaus pabaigos Europoje buvo išspausdinta daugiau kaip 20 000 000 knygų.[55] 1500–1600 metais išleistų knygų skaičius pasiekė 150 000 000–200 000 000.[56] „Nuo pat ankstyviausių laikų... spaustuvės labiau priminė šiuolaikines dirbtuves negu viduramžių vienuolių darbo kambarius. 1455 metais Fustas ir Schoefferis jau turėjo įmonę, siekiančią standartizuotos gamybos, o po dvidešimties metų didžiuliai spaudos koncernai jau veikė visoje [sic!] Europoje."[57] Galima sakyti, knyga buvo pirmoji masinės gamybos prekė šiuolaikine prasme.[58] Tai, ką turiu galvoje, paaiškės palyginus knygą su kitais ankstyvosios pramonės gaminiais, tokiais kaip audiniai, plytos ar cukrus. Šios prekės yra *matuojamos* matematiniais saiko vienetais (svarais, saikais ar gabalais). Svaras cukraus yra tiesiog kiekis, patogus saikas, bet ne objektas savaime. Tuo tarpu knyga, kuri šiuo požiūriu yra šiuolaikinių ilgo vartojimo prekių pradininkė, yra atskiras, savarankiškas objektas, tiksliai pakartojamas gaminant dideliais

55 Febvre ir Martin, *The Coming of the Book*, p. 186. Tai reiškė, kad mažiausiai 236 miestuose pasirodė ne mažiau kaip 35 000 pavadinimų leidinių. Jau 1480 metais spaustuves turėjo daugiau kaip 110 miestų, iš kurių 50 buvo dabartinėje Italijoje, 30 Vokietijoje, 9 Prancūzijoje, po 8 Olandijoje ir Ispanijoje, po 5 Belgijoje ir Šveicarijoje, 4 Anglijoje, 2 Bohemijoje ir 1 Lenkijoje. „Galima sakyti, kad nuo to laiko spausdinta knyga Europoje tapo visuotinio vartojimo preke" (p. 182).

56 Ten pat, p. 262. Autoriai komentuoja, kad XVI amžiuje knygos jau buvo lengvai prieinamos kiekvienam raštingam žmogui.

57 XVI amžiaus pradžioje didžiulė Antverpeno Plantino leidykla turėjo 24 spaustuves, kurių kiekvienoje dirbo daugiau kaip po 100 darbininkų. Ten pat, p. 125.

58 Marshallo McLuhano knygoje *Gutenberg Galaxy* (*Gutenbergo galaktika*) tarp visų keistenybių išryškinama būtent ši mintis (p. 125). Galima pridurti, kad nors knygų rinką užgožė kitų prekių rinkos, ji vaidino strateginį vaidmenį skleidžiant idėjas ir todėl turėjo esminę reikšmę šiuolaikinės Europos vystymuisi.

kiekiais.[59] Vienas svaras cukraus susilieja su kitu, o kiekviena knyga yra atsiskyrėliškai savarankiška. (Nenuostabu, kad XVI amžiuje bibliotekos – asmeninės masinės gamybos prekių kolekcijos – buvo įprastos tokiuose miestuose kaip Paryžius.)[60]

Šiuo požiūriu laikraštis yra tiesiog knygos „kraštutinė forma"; tai knyga, parduodama milžiniškais tiražais, tačiau jos populiarumas tėra efemeriškas. Gal galėtume juos pavadinti vienadieniais bestseleriais?[61] Nepaisant to, kad laikraštis pasensta vos jį atspausdinus (įdomu, kad viena iš ankstesnių masinės gamybos prekių jau atspindi tai, jog šiuolaikinės ilgo vartojimo prekės savaime greitai pasensta), būtent dėl šios priežasties atsiranda ypatinga masinė ceremonija: laikraštis, kaip literatūra, yra vartojamas („įsivaizduojamas") beveik tiksliai tuo pačiu metu. Mes žinome, kad tam tikri rytiniai ir vakariniai laikraščiai daugiausiai bus perskaityti tarp tos ir tos valandos, ir tik tą, o ne kitą dieną. (Palyginkite cukrų, kuris vartojamas nuolat, nežiūrint į laikrodį; jis gali sugesti, bet niekada nepasensta.) Šita masinė ceremonija – Hegelis pažymėjo, kad laikraščiai šiuolaikiniam žmogui pakeičia rytinę maldą, – turi paradoksalią reikšmę. Ji vyksta tyliai ir privačiai, užsidarius savyje.[62] Tačiau kiekvienas

59 Principas čia yra svarbesnis negu kiekis. Iki XIX amžiaus knygos buvo leidžiamos palyginti mažais tiražais. Netgi Lutherio Biblijos, ypatingo bestselerio, pirmojo leidimo tiražas tebuvo 4000 egzempliorių. Neįprastai didelis Diderot *Enciklopedijos* pirmojo leidimo tiražas neviršijo 4250 egzempliorių. Vidutinis XVIII amžiaus knygos tiražas buvo mažiau kaip 2000 egzempliorių. Febvre ir Martin, *The Coming of the Book*, p. 218–220. Kartu knyga visuomet išsiskyrė iš kitų ilgo vartojimo prekių savo ribota rinka. Bet kuris turintis pinigų žmogus gali pirkti čekiškas mašinas; tik skaitantys čekiškai pirks čekiškas knygas. Šio skirtumo svarbą aptarsime vėliau.

60 Dar daugiau – jau XV amžiaus pabaigoje Venecijos spaustuvininkas Aldus pirmasis išleido patogaus formato „kišeninę knygą".

61 Kaip parodo *Semarang Hitam*, abi bestselerių rūšys anksčiau buvo glaudžiau susiję nei dabar. Dickensas taip pat dalimis spausdindavo savo populiarius romanus populiariuose laikraščiuose.

62 „Spauda skatino tyliai pritarti dalykams, kurių šalininkų negalėjai aptikti kurioje nors konkrečioje parapijoje ir kurie kreipdavosi į nematomus skaitytojus iš toli." Elizabeth L. Einstein, „Some Conjectures about the Impact of Printing on Western Society and Thought," *Journal of Modern History*, 40:1 (1968 metų kovas), p. 42.

komunikacijos akto dalyvis puikiai suvokia, kad jo atliekamą ceremoniją tuo pat metu pakartoja tūkstančiai (ar milijonai) kitų, kurių egzistavimu jis neabejoja, tačiau apie kurių asmenybes neturi jokio supratimo. Dar daugiau, ši ceremonija nuolatos kartojasi, kasdien arba dukart per dieną visus metus. Ar gali būti išraiškingesnis pasaulietinės, istoriniame laike gyvenančios įsivaizduojamos bendruomenės vaizdas?[63] Antra vertus, laikraščio skaitytojas, stebėdamas, kaip tikslias to paties laikraščio kopijas skaito jo kaimynai metro, kirpykloje ar gretimame bute, nuolatos įsitikina, kad įsivaizduojamas pasaulis yra regimai įleidęs šaknis kasdieniame gyvenime. Kaip ir romane *Noli Me Tangere*, grožinė literatūra tyliai, be perstojo skverbiasi į tikrovę, sukurdama tą įstabų pasitikėjimą anonimiška bendruomene, o tai yra skiriamasis moderniųjų tautų bruožas.

Prieš pradedant konkrečiai nagrinėti nacionalizmo kilmę, reikėtų pakartoti pagrindinius anksčiau iškeltus teiginius. Iš esmės tvirtinau, kad pati galimybė įsivaizduoti tautą atsirado istorijoje tik tada ir tik ten, kur trys fundamentalios kultūrinės sampratos, visos itin senos, nustojo aksiomiškai kaustyti žmonių protą. Pirmoji iš jų mintis, kad tam tikra rankraščių kalba suteikia privilegiją pažinti ontologinę tiesą būtent todėl, kad ji neatskiriama tos tiesos dalis. Būtent ši mintis padėjo atsirasti įvairiuose žemynuose krikščionių, Omejadų islamo ir kitoms bendruomenėms. Antroji – tai tikėjimas, kad visuomenė natūraliai telkiasi ties aukštesniais centrais – monarchais, kurie skiriasi nuo kitų žmogiškų būtybių ir valdo vadovaudamiesi tam tikra kosmologine (dieviška) tvarka. Žmonių lojalumas neišvengiamai

[63] Rašydamas apie santykį tarp vidurinės klasės visuomenės materialinės anarchijos ir abstrakčios politinės valstybės tvarkos, Nairnas pažymi, kad „atstovavimo mechanizmas pavertė tikrą klasinę nelygybę abstrakčiu piliečių egalitarizmu, asmeninį egoizmą – beasmeniška kolektyvine valia, tai, kas kitu atveju būtų chaosas, – nauju valstybiniu teisėtumu." *The Break-up of Britain*, p. 24. Jis teisus. Tačiau atstovavimo mechanizmas (rinkimai?) yra reta ir kilnojama šventė. Mano manymu, beasmenės valios karta mieliau ieško kasdienių įsivaizduojamo gyvenimo dėsningumų.

turėjo būti hierarchiškas ir įcentrinis, nes valdovas, kaip ir šventas raštas, buvo būties pagrindas ir neatsiejama jos dalis. Trečioji – tai laikinumo samprata, pagal kurią kosmologija yra neatskiriama nuo istorijos, o pasaulio ir žmonių kilmė iš esmės tapati. Visos trys nuostatos tvirtai susiejo žmonių gyvenimą su pačia daiktų prigimtimi ir suteikė tam tikrą prasmę kasdieniam egzistencijos fatališkumui (pirmiausia mirčiai, netekčiai ir vergovei), siūlydamos įvairius jos atpirkimo būdus.

Lėtas ir netolygus šių tarpusavyje susijusių neabejotinų veiksnių nykimas – pirmiausia Vakarų Europoje, o paskui visur kitur, – veikiant ekonominiams pokyčiams, „atradimams" (socialiniams ir moksliniams) ir nepaprastai staigiai vystantis komunikacijai, griežtai atskyrė kosmologiją ir istoriją. Nenuostabu, kad pradėta ieškoti, jeigu galima taip pasakyti, naujo būdo prasmingai susieti brolybę, valdžią ir laiką. Turbūt labiausiai šį ieškojimą pagreitino ir padarė jį vaisingą spaudos verslas – vis daugiau žmonių dabar galėjo galvoti apie save ir susieti save su kitais visiškai naujais būdais.

3

Tautinės sąmonės kilmė

Nors spaudos, kaip prekės, plėtra padeda paaiškinti, kodėl atsirado visiškai naujos vienalaikiškumo idėjos, tačiau tai tik padėjo sukurti prielaidas „horizontalioms-pasaulietinėms, kertančioms laiką" bendruomenėms. Vis dėlto, kodėl tokiose bendruomenėse taip išpopuliarėjo nacijos, tautos, samprata? Tai lėmė iš tiesų painūs, įvairūs veiksniai. Tačiau galima drąsiai teigti, kad esminę reikšmę turėjo kapitalizmas.

Kaip jau minėjau, iki 1500 metų išleista mažiausiai 20 000 000 knygų[1], ir šitaip prasidėjo Benjamino „mechaninės reprodukcijos amžius". Rankraščiuose žinių buvo nedaug, jos moksliškos, o spausdintą informaciją galima buvo dauginti ir skleisti.[2] Jeigu, kaip mano Febvre ir Martinas, iki 1600 metų iš tikrųjų buvo išspausdinta net 200 000 000 knygų, nenuostabu, kad Francis Baconas tikėjo, jog spauda pakeitė „pasaulio vaizdą ir būvį"[3].

Knygų leidyba, viena iš ankstyvesnių kapitalistinio verslo formų, nuo pat pradžių be atvangos ieškojo rinkų. Pirmieji

[1] To meto Europoje, kurioje jau buvo žinoma spauda, gyveno apie 100 000 000 gyventojų. Febvre ir Martin, *The Coming of the Book*, p. 248–249.

[2] Šiuo požiūriu simboliška yra Marco Polo knyga *Kelionės*, kuri išgarsėjo tik ją pirmąkart išspausdinus 1559 metais. Polo, *Travels*, p. xiii.

[3] Cituojama Eisenstein, *Some Conjectures*, p. 56.

spaustuvininkai įkūrė filialus visoje Europoje: „šitaip buvo sukurtas tikras leidyklų ‚internacionalas', kuris nepaisė nacionalinių [sic] sienų"[4]. Kadangi 1500–1550 metais Europa labai klestėjo, bendras ekonominis pakilimas neaplenkė ir knygų leidybos. „Labiau negu bet kada" knygų leidyba tapo „stambiu verslu, kontroliuojamu turtingų kapitalistų"[5]. Natūralu, kad „knygų prekiautojai daugiausia siekė gauti pelną ir parduoti savo produktus, todėl jie pirmiausiai ir labiausiai ieškojo tokių knygų, kurios galėjo dominti kuo daugiau jų amžininkų"[6].

Pirminę rinką sudarė raštingoji Europa – plačiai pasklidęs, tačiau negausus lotyniškai skaitančių žmonių sluoksnis. Užpildyti šią rinką prireikė maždaug šimto penkiasdešimties metų. Lotynų kalbos reikšmę – be jos sakralumo – apibrėžė tai, kad tai buvo dvikalbių žmonių kalba. Palyginti nedaugelis kalbėjo ja nuo mažumės, o dar mažiau, kaip galima įsivaizduoti, ja svajojo. XVI amžiuje tarp Europos gyventojų dvikalbių buvo palyginti nedaug, tikriausiai ne daugiau negu tarp šiandieninių ir, nepaisant proletarinio internacionalizmo, būsimųjų pasaulio gyventojų. Ir tada, ir dabar dauguma žmonijos kalbėjo ir kalba viena kalba. Todėl, pagal kapitalizmo logiką, patenkinus elitinę lotyniškąją rinką, reikėjo atsigręžti į milžiniškas vienakalbių masių atstovaujamas rinkas. Iš tikrųjų kontrreformacija paskatino laikiną lotyniškosios spaudos suklestėjimą, tačiau XVII amžiaus viduryje šis judėjimas susilpnėjo, o uolių katalikų bibliotekos jau buvo užpildytos. Tuo tarpu pinigų stygius visoje Europoje vertė spaustuvininkus vis labiau galvoti apie prekybą pigiais leidiniais vietinėmis kalbomis.[7]

4 Febvre ir Martin, *The Coming of the Book*, p. 122. (Tačiau originaliame tekste kalbama tik apie „*par-dessus les frontières*" („nepaisė sienų"). *L'Apparition*, p. 184.)

5 Ten pat, p. 187. Originaliame tekste kalbama apie „*puissants*" (galingus), o ne „turtingus" kapitalistus. *L'Apparition*, p. 281.

6 „Taigi spaudos atsiradimas šiuo požiūriu buvo vienas etapas kelyje į šių dienų standartizuotą masinių vartotojų visuomenę." Ten pat, p. 259–260. (Originaliame tekste rašoma „une civilisation de masse et de standardisation"; tai geriau būtų versti „standartizuota, masinė civilizacija." *L'Apparition*, p. 394).

7 Ten pat, p. 195.

Revoliucinei kapitalizmo sukeltai nacionalinių kalbų bangai tolesnį stimulą suteikė trys išoriniai veiksniai, du iš kurių tiesiogiai skatino nacionalinės sąmonės atsiradimą. Pirmasis, kuris galiausiai pasirodė mažiausiai svarbus, – tai pasikeitęs pačios lotynų kalbos pobūdis. Humanistų pastangomis atgaivinta ir paskleista spaudos rinkoje gausi senoji ikikrikščioniška literatūra paskatino bendraeuropietiškąją inteligentiją naujai įvertinti įmantrius stilistinius antikos pasiekimus. Lotynų kalba, kuria jie dabar siekė rašyti, vis labiau tapo ciceroniška ir sykiu nyko iš bažnytinio ir kasdienio gyvenimo. Taigi ji tapo ezoteriška kitaip negu bažnytinė lotynų kalba viduramžiais. Senoji lotynų kalba buvo moksliška ne savo turiniu ar stiliumi, bet paprasčiausiai todėl, kad ji apskritai buvo rašytinė, tai yra dėl jos, kaip *teksto*, statuso. Dabar ji tapo moksliška dėl to, kas buvo parašyta, dėl kalbos savaime.

Antrasis veiksnys – reformacijos poveikis; o jos sėkmė irgi nemažai priklausė nuo spaudos verslo. Iki spaudos eros Roma lengvai laimėdavo kiekvieną kovą su erezija Vakarų Europoje, nes ji visada turėjo geresnius vidaus komunikacijos kanalus negu jos priešininkai. Tačiau kai 1517 metais Martinas Lutheris prikalė vinimi savo tezes prie Vitenbergo koplyčios durų, atspausdintas jų vokiškas vertimas „per penkiolika dienų išplito po kiekvieną šalies rajoną“[8]. Per du dešimtmečius – nuo 1520 iki 1540 metų – vokiečių kalba buvo išleista trigubai daugiau knygų negu 1500–1520 metais, ir Lutheris, be abejonės, lėmė šį stulbinantį perversmą. Jo darbai sudarė ne mažiau kaip trečdalį visų vokiškų knygų, parduotų 1518–1525 metais. 1522–1546 metais iš viso pasirodė 430 jo išverstos Biblijos leidimų (pilnų ir nepilnų). „Čia mes pirmąkart susiduriame su tikrai masiniu skaitytoju ir kiekvienam prieinama populiaria literatūra.“[9] Lutheris iš tiesų tapo pirmuoju žinomu bestselerio autoriumi. Arba, kitaip tariant,

8 Ten pat, p. 289–290.
9 Ten pat, p. 291–295.

pirmuoju rašytoju, kuris galėjo „parduoti" savo naujas knygas tik dėl savo vardo.[10]

Lutherio pradėtą darbą iš karto pratęsė kiti: prasidėjo milžiniškas religinės propagandos karas, kuris siautėjo Europoje kitą šimtmetį. Šioje titaniškoje „kovoje dėl žmonių protų" protestantizmas visuomet užėmė iš esmės puolamąją poziciją, nes žinojo, kaip naudotis besiplečiančia kapitalizmo sukurta spaudos vietinėmis kalbomis rinka; tuo tarpu kontrreformacija gynė lotynų kalbos citadelę. Šios kovos simboliu galėtų būti Vatikano *Index Librorum Prohibitorum* (*Uždraustų knygų sąrašas*), neturėjęs atitikmens protestantizme, – neįprastas katalogas, tapęs būtinu vien tik dėl kurstytojiškų leidinių gausumo. Niekas geriau nepadeda suprasti šio apgulties mentaliteto kaip panikos apimto Pranciškaus I 1535 metų draudimas spausdinti bet kokias knygas jo valdose, net grasinant už tai pakarti! Draudimas atsirado todėl, kad tuo metu jo valdų rytines sienas juosė protestantiškos valstybės ir miestai, kuriuose buvo spausdinama daugybė leidinių, kontrabanda įvežamų į šalį; dėl tos pačios priežasties šis draudimas buvo neįgyvendinamas. Paimkime vien Calvino laikų Ženevą: 1533–1540 metais ten išspausdinti tik 42 leidiniai, o 1550–1564 metais šis skaičius pašoko iki 527; tais pačiais metais ne mažiau kaip 40 atskirų leidyklų-spaustuvių dirbo dieną naktį.[11]

Protestantizmo ir spaudos, dauginančios pigius populiarius leidinius, koalicija netrukus pritraukė daugybę naujų skaitytojų, tarp jų nemažai pirklių ir moterų, kurie dažniausiai menkai arba iš viso nemokėjo lotyniškai, ir taip suvienijo juos politiniams ir religiniams tikslams. Todėl neišvengiama, kad ne tik Bažnyčia buvo išjudinta iki pat pamatų. Tas pats

[10] Šiuo požiūriu padėtis labai priminė XVII amžiaus Prancūziją, kurioje Corneille'is, Molière'as ir La Fontaine galėjo parduoti savo tragedijų ir komedijų rankraščius tiesiogiai leidėjams, o šie pirko juos kaip puikias investicijas turėdami omenyje autorių reputaciją rinkoje. Ten pat, p. 161.

[11] Ten pat, p. 310–315.

sukrėtimas pagimdė pirmąsias reikšmingas Europos nedinastines valstybes ir ne miestus-valstybes – Olandijos Respubliką ir Puritonų Jungtinę Karalystę. (Pranciškaus I panika buvo tiek pat politinė, kiek ir religinė.)

Trečiasis veiksnys – lėtas, geografiškai netolygus kai kurių vietinių kalbų, kurias valdžioje įsitvirtinę būsimieji absoliutiniai monarchai naudojo kaip priemonę valdžiai centralizuoti, plitimas. Čia reikėtų prisiminti, kad lotynų kalbos universalumas viduramžių Vakarų Europoje niekada neatliepė atitinkamos universalios politinės sistemos. Tai daug atskleidžiantis kontrastas imperinei Kinijai, kur mandarinų biurokratijos ir rašytinių hieroglifų teritorinis paplitimas iš esmės sutapo. Iš tikrųjų politinis Vakarų Europos susiskaldymas žlugus Vakarų imperijai reiškė, jog nė vienas suverenas negalėjo monopolizuoti lotynų kalbos ir paversti ją savo ir niekieno kito valstybine kalba, ir todėl lotynų kalbos religinis autoritetas niekada neturėjo tikro politinio atitikmens.

Įvairios vietinės kalbos imtos vartoti administracijoje anksčiau nei įvyko XVI amžiaus spaudos ir religinis perversmas, todėl tai derėtų laikyti (bent jau iš pradžių) nepriklausomu sakralinės įsivaizduojamos bendruomenės erozijos veiksniu. Nėra ir jokių ženklų, rodančių, kad tokias vietines kalbas iškilti paskatino kokie nors giliai įsišakniję ideologiniai stimulai, ką jau kalbėti apie protonacionalinius. „Anglijos", buvusios šiaurės vakariniame lotyniškosios Europos pakraštyje, pavyzdys itin iškalbingas. Iki normanų užkariavimo rūmų kalba – ir literatūrinė, ir administracinė – buvo anglosaksų. Per kitą pusantro šimtmečio kone pusė visų karališkų dokumentų buvo rašomi lotyniškai. 1200–1350 metais šią valstybinę lotynų kalbą pakeitė prancūzų normanų. Tuo metu, iš lėto maišantis šiai svetimšalių valdančiosios klasės kalbai su anglosaksiškąja pavaldinių kalba, gimė vidurinė anglų kalba. Susimaišius kalboms, tapo įmanoma, po 1362 metų, naująją kalbą vartoti teismuose ir atidarant parlamentą. 1382 metais pasirodė Wycliffe'o (Viklifo) išverstos į vietos

kalbą Biblijos *rankraštis*.[12] Reikia prisiminti, kad visos šios minimos kalbos buvo ne „tautinės", bet „valstybinės", ir valstybė, apie kurią kalbama, įvairiais laikotarpiais apėmė ne tik šiandienos Angliją ir Velsą, bet ir kai kurias Airijos, Škotijos *ir Prancūzijos* dalis. Aišku, didžiulės toje valstybėje gyvenančių žmonių trupės menkai arba visiškai nemokėjo lotynų, prancūzų normanų ar viduriniosios anglų kalbos.[13] Tik praėjus maždaug šimtmečiui *po* viduriniosios anglų kalbos įsitvirtinimo politinėje arenoje Londono įtaka buvo išstumta iš „Prancūzijos".

Mieste prie Senos vyko panašūs pokyčiai, tik lėčiau. Blochas tai nusako gana skeptiškai: „Prancūzų kalbai, kitaip sakant, kalbai, kuri buvo laikoma tiesiog degradavusia lotynų kalbos forma, prireikė kelių šimtmečių, kol ji įgavo literatūrinį grakštumą"[14], ir oficialiai pradėta vartoti teismuose tik 1539 metais, kai Pranciškus I išleido Viler-Kotrė ediktą.[15] Kitose dinastinėse karalystėse lotynų kalba išliko gerokai ilgiau – Habsburgų valdose net iki XIX amžiaus. Dar kitose įsivyravo „užsienietiškos" kalbos: XVIII amžiuje Romanovų rūmų kalba buvo prancūzų ir vokiečių.[16]

Kiekvienu atveju kalbos „pasirinkimas" buvo laipsniškas, nesąmoningas, pragmatiškas, galima sakyti, atsitiktinis reiškinys. Jis visiškai skyrėsi nuo kryptingos kalbos politikos, kurios laikėsi XIX amžiaus dinastijų valdovai kilus priešiškiems liaudies lingvistiniams nacionalizmams (žr. šeštą skyrių). Šį skirtumą aiškiai pabrėžė tai, kad senosios administracinės kalbos buvo *būtent tokios*: kalbos, kurias valdininkai vartojo savo pačių patogumui. Tuomet dar nebūta minties apie tai, kad įvairias dinastinių valstybių gyventojų grupes reikia nuolatos versti

12 Seton-Watson, *Nations and States*, p. 28–29; Bloch, *Feudal Society*, I, p. 75.

13 Nereikėtų manyti, kad administracinė kalba suvienodėjo staiga ar iki galo. Nepanašu, kad Londonui pavaldžiame Giujene vidurinė anglų kalba kada nors būtų buvusi administracinė.

14 Bloch, *Feudal Society*, I, p. 98.

15 Seton-Watson, *Nations and States*, p. 48.

16 Ten pat, p. 83.

vartoti vieną kalbą.[17] Vis dėlto tai, kad šios vietinės kalbos, prastakalbės, įgavo valdančiųjų klasių kalbų statusą ir tapo netgi lotynų kalbos (prancūzų kalba Paryžiuje ir [vidurinė] anglų Londone) varžovėmis, reiškė, kad jos taip pat prisidėjo prie įsivaizduojamos krikščioniškos bendruomenės išnykimo.

Iš tikrųjų panašu, kad lotynų kalbos ezoteriškėjimas, reformacija ir spontaniškas administracinių vietinių kalbų įsivyravimas dabartiniame kontekste yra svarbūs visų pirma neigiama prasme – prisidėjo nuvainikuojant lotynų kalbą. Visiškai įmanoma suvokti, kaip atsiranda naujos įsivaizduojamos tautinės bendruomenės, nors nė viena iš jų, o gal ir visos, iš tikrųjų neegzistuoja. Teigiama prasme naująsias bendruomenes įsivaizduojamomis pavertė pusiau atsitiktinė, bet vaisinga sąveika tarp gamybos sistemos ir našių gamybinių santykių (kapitalizmo), komunikacijų technologijos (spaudos) ir fatališkos žmonijos kalbų įvairovės.[18]

Fatališkumo elementas yra esminis. Nors kapitalizmas sugebėjo atlikti daugybę antžmogiškų žygių, tiek mirtis, tiek kalbos atkakliai jam priešinosi.[19] Viena ar kita kalba gali išnykti ar būti sunaikinta, tačiau neįmanoma suvienodinti visos žmonijos kalbų. Tai, kad žmonės vieni kitų nesuprato, istoriškai neturėjo didelės reikšmės, kol kapitalizmas ir spauda išugdė vienakalbį masinį skaitytoją.

Nors atsižvelgti į fatališkumo idėją yra iš esmės svarbu, tačiau kalbant apie *bendrą* nesunaikinamą kalbų įvairovę būtų klaidinga lyginti šį fatališkumą su nacionalistinėms ideologijoms

17 Tai gana įtikinamai patvirtina Pranciškus I, kuris, kaip matėme, 1535 metais uždraudė spausdinti bet kokias knygas, o po ketverių metų padarė prancūzų kalbą savo rūmų kalba!

18 Tai nebuvo pirmas tokios rūšies „atsitiktinumas". Febvre ir Martinas pažymi, kad XIII amžiaus pabaigoje Europoje jau egzistavo buržuazija, tačiau popierius pradėtas plačiai naudoti tik XIV amžiaus pabaigoje. Masiškai dauginti tekstus ir paveikslėlius galima buvo tik ant lygaus ir plokščio popieriaus, kuris atsirado tik po septyniasdešimt penkerių metų. Tačiau popierius nėra Europos išradimas. Jis atkeliavo iš kitos šalies – Kinijos – per islamiškąjį pasaulį. *The Coming of the Book*, p. 22, 30 ir 45.

19 Leidybos pasaulyje iki šiol nėra milžiniškų daugianacionalinių kompanijų.

būdingu elementu, pabrėžiančiu pirmykštį *konkrečių* kalbų fatališkumą ir jų ryšį su *konkrečiais* teritoriniais vienetais. Esminė yra fatališkumo, technologijos ir kapitalizmo *sąveika*. Europoje ir, žinoma, visame pasaulyje iki spaudos atsiradimo šnekamųjų kalbų, kuriomis buvo pagrįstas jų vartotojų gyvenimas, buvo nepaprastai daug; tiek daug, kad jeigu spaudos verslas būtų siekęs išnaudoti kiekvieną potencialią šnekamosios vietinės kalbos rinką, jis būtų išlikęs smulkiuoju verslu. Tačiau šiuos įvairius idiolektus su tam tikrais apribojimais galima buvo sujungti į gerokai mažiau spaudos kalbų. Tai gana nesunku, nes kiekviena garsus atitinkanti ženklų sistema yra dirbtinė.[20] (Beje, kuo ideografiškesni ženklai, tuo platesnė potenciali jų sujungimo zona. Čia galima įžvelgti tam tikrą žemėjančią hierarchiją nuo algebros per kinų ir anglų kalbas iki norminių prancūziškos ar indonezietiškos abėcėlių.) Visų labiausiai padėjo „sujungti" giminingas liaudies kalbas būtent kapitalizmas, kuris, kiek leido gramatika ir sintaksė, sukūrė mechaniškai dauginamas spaudos kalbas, tinkamas skleisti rinkoje.[21]

Šios spaudos kalbos tvirtino nacionalinės sąmonės pagrindus trimis būdais. Pirmiausia ir svarbiausia, jos sukūrė unifikuotus pasikeitimo informacija ir komunikacijos laukus tarp lotynų kalbos ir šnekamųjų liaudies kalbų. Įvairiais prancūzų, anglų ar ispanų kalbų dialektais kalbėję žmonės, kuriems veikiausiai buvo sunku ar netgi neįmanoma suprasti vienas kito kalbos, ėmė suprasti vienas kitą naudodamiesi spauda ir laikraščiais. Šitaip

20 Naudinga pasiskaityti, kaip šis klausimas aptariamas S.H. Steinberg, *Five Hundred Years of Printing*, V skyriuje. Tai, kad anglų kalboje garsas *ough* skirtingai tariamas žodžiuose *although, bough, lough, rough, cough* ir *hiccough*, rodo ir idiolektų įvairovę, iš kurios išsirutuliojo dabartinė norminė anglų kalbos rašyba, ir galutinio produkto ideografinę kokybę.

21 Sakau „visų labiausiai padėjo kapitalizmas" apgalvotai. Tiek Steinbergas, tiek Eisensteinas beveik teomorfizuoja „spaudą" *kaip* spaudą, kaip genialų moderniosios istorijos išradimą. Febvre ir Martinas niekada neužmiršta, kad spauda reiškia spaustuves ir leidyklas. Pravartu šiame kontekste prisiminti, kad, nors spauda buvo išrasta Kinijoje turbūt prieš 500 metų iki jai pasirodant Europoje, ten ji neturėjo didelio, ką kalbėti apie revoliucinį, poveikio, būtent todėl, kad ten nebūta kapitalizmo.

jie pamažu suvokė, kad šimtai tūkstančių ar netgi milijonai žmonių priklauso jų konkrečios kalbos laukui, ir tai, kad tam laukui priklauso *tiktai tie* šimtai tūkstančių ar milijonai. Tie skaitytojai, kuriuos susiejo spauda, būdami pasaulietiškai, konkrečiai ir pastebimai nematomi, sudarė tautiniu pagrindu įsivaizduojamos bendruomenės embrioną.

Antra, spaudos verslas suteikė kalbai naują pastovumą, o tai ilgainiui padėjo sukurti senumo įvaizdį, kuris yra esminis subjektyvios tautos sampratos įvaizdis. Kaip mums primena Febvre ir Martinas, spausdinta knyga turėjo pastovią formą, kurią galima buvo iš esmės neribotai dauginti laiko ir erdvės atžvilgiu. Ji jau nebepakluso vienuolių metraštininkų įpročiui individualizuoti ir „nesąmoningai modernizuoti". Nors XII amžiaus prancūzų kalba smarkiai skyrėsi nuo tos, kuria rašė Villonas XV amžiuje, XVI amžiuje pokyčių tempas gerokai sulėtėjo. „XVII amžiuje nacionalinės kalbos, atrodo, jau beveik visur įgavo savo šiuolaikinę formą."[22] Kitaip tariant, jau tris šimtmečius šios nusistovėjusios spaudos kalbos kaupia naują reikšmių sluoksnį; XVII amžiaus protėvių žodžiai mums yra visai suvokiami, o Villonas XII amžiaus pirmtakų taip suprasti negalėjo.

Trečia, spauda sukūrė valdančiųjų sluoksnių kalbas, kurios skyrėsi nuo senųjų administracinių kalbų. Kai kurie dialektai neišvengiamai buvo „artimesni" vienai kuriai spaudos kalbai ir tai nulėmė galutinę jų formą. Tuo tarpu blogesnėje padėtyje atsidūrę dialektai, nors ir artimi besiformuojančiai spaudos kalbai, prarado savo statusą visų pirma todėl, kad jiems nepasisekė (ar santykiškai nepasisekė) tapti spaudos kalba. „Šiaurės vakarų vokiečių" kalba tapo *Platt Deutsch*, daugiausia šnekamąja ir todėl nenormine vokiečių kalba, nes ji buvo gimininga vokiečių spaudos kalbai, ko negalima pasakyti, tarkim, apie Bohemijos šnekamąją čekų kalbą. Vokiečių aukštaičių, literatūrinė anglų kalba (*King's English*), o vėliau vidurinė tajų kalba atitinkamai įgavo

22 *The Coming of the Book*, p. 319. Plg. *L'Apparition*, p. 477: „Au XVIIe siècle, les langues nationales apparaisent un peu partout cristallisées."

naują politinę ir kultūrinę reikšmę. (Todėl XX amžiaus pabaigos Europoje kai kurios tautelės bando pakeisti savo antraeilį statusą atkakliai besiverždamos į spaudą ir radiją.)

Belieka pabrėžti, kad iš pradžių spaudos kalbos nusistovėjo ir jų statusas diferencijavosi daugiausia natūraliai įvykus veiksmingai kapitalizmo, technologijos ir žmonijos kalbų įvairovės sąveikai. Tačiau kaip ne kartą yra buvę nacionalizmo istorijoje, jau atsiradusios spaudos kalbos galėjo tapti formaliais pamėgdžiojimo modeliais ir prireikus būti sąmoningai išnaudojamos makiavelizmo dvasia. Šiandien Tailando vyriausybė labai trukdo svetimšalių misionierių pastangoms padėti kalniečių tautinėms mažumoms sukurti savo garsų užrašymo sistemą ir publikuoti leidinius savo kalbomis; ta pati vyriausybė visiškai abejingai žiūri į tai, kokiomis kalbomis kalba tos mažumos. Geras pavyzdys yra tiurkų tautelių, kurios gyveno teritorijose, įtrauktose į šiandieninę Turkiją, Iraną, Iraką ir SSRS, likimas. Vienai šeimai priklausiusios šnekamosios kalbos, kadaise panašios ir todėl suprantamos visur, kur galiojo arabiška rašyba, prarado savo bendrumą dėl sąmoningų manipuliacijų. Norėdamas sustiprinti turkiškosios Turkijos nacionalinę sąmonę, aukodamas platesnį islamišką tapatumą, Atatürkas pradėjo priverstinę romanizaciją.[23] Jo pavyzdžiu pasekė sovietų valdžia, iš pradžių diegusi priverstinę antiislamišką ir antipersišką romanizaciją, o paskui, valdant Stalinui ketvirtajame dešimtmetyje, – priverstinę rusifikaciją įvesdama kirilicą.[24]

Mano samprotavimų išvadas galima apibendrinti taip: kapitalizmas ir spaudos technologija, susilieję su lemtinga žmonijos kalbų įvairove, sukūrė prielaidas atsirasti naujo tipo įsivaizduojamai bendruomenei, kurios pamatinė morfologija paruošė

23 Hans Kohn, *The Age of Nationalism*, p. 108. Tikriausiai bus teisinga pridurti, kad Kemalis tikėjosi tuo pačiu priartinti turkų nacionalizmą prie šiuolaikinės, romanizuotos Vakarų Europos civilizacijos.

24 Seton-Watson, *Nations and States*, p. 317.

dirvą šiuolaikinei nacijai. Tokios bendruomenės potencialiai galėjo užimti tik ribotą teritoriją, ir kartu jos visiškai atsitiktinai buvo susietos su egzistuojančiomis politinėmis sienomis (kurios apskritai tik žymėjo sėkmingiausius dinastijų užkariavimus).

Akivaizdu, kad šiandien beveik visos moderniosios save išgalvojusios tautos – kaip ir nacijos-valstybės – turi „nacionalinę spaudos kalbą", daugelis iš jų ta kalba ir šneka, tačiau kai kuriose šalyse tik nedaug gyventojų „naudoja" nacionalinę kalbą šnekėdami ar rašydami. Ispaniškosios Amerikos ar „anglosaksiškos šeimos" nacijos-valstybės yra ryškūs pirmojo atvejo pavyzdžiai; daugelis buvusių kolonijinių valstybių, ypač Afrikoje, iliustruoja antrąjį atvejį. Kitaip tariant, konkretus šiuolaikinių nacijų-valstybių susiformavimas jokiu būdu nėra izomorfiškas konkrečių spaudos kalbų apibrėžtam teritoriniam paplitimui. Norint paaiškinti spaudos kalbų, nacionalinės sąmonės ir nacijų-valstybių nesusietumą ir nenuoseklumą, būtina pažvelgti į nemažą grupę naujų politinių vienetų, atsiradusių Vakarų pusrutulyje 1776–1838 metais ir apsibrėžusių save kaip nacijas ir kaip (nedinastines) respublikas; keista išimtis – Brazilija. Tai buvo istoriškai pirmos tokios valstybės, pasirodžiusios pasaulinėje arenoje, ir todėl pirmieji tikri modeliai, kaip jos tokios „turėtų atrodyti"; jų skaičius ir vis naujų tokių valstybių atsiradimas šiais laikais sudaro palankias sąlygas lyginamajai studijai.

4

Kreolai pionieriai

Naujosios XVIII amžiaus pabaigos ir XIX amžiaus pradžios Amerikos valstybės yra ypač įdomios, nes, atrodo, beveik neįmanoma paaiškinti jų susiformavimo tais dviem akivaizdžiai kilusiais iš amžiaus vidurio Europos nacionalizmų veiksniais, kurie užėmė svarbią vietą provincialiame europietiškame mąstyme apie nacionalizmo atsiradimą.

Pirmiausia, ir Brazilijoje, ir Jungtinėse Amerikos Valstijose ar buvusiose Ispanijos kolonijose kalba nebuvo tas elementas, kuris jas skyrė nuo atitinkamų imperijų metropolių. Visos, taip pat ir JAV, buvo kreolų valstybės, kurias sukūrė ir kurioms vadovavo žmonės, kalbėję viena kalba ir bendros kilmės su tais, su kuriais jie kovojo.[1] Iš tikrųjų nebus klaidos pasakyti, kad kalbos problema nebuvo iškilusi ankstyvosiose nacionalinio išsivadavimo kovose.

Antra, yra rimtų priežasčių abejoti, kad didelėje Vakarų pusrutulio dalyje galioja Nairno tezė, kuri kitais požiūriais yra įtikinama:

> Nacionalizmo griežtai šiuolaikine prasme atsiradimas buvo susijęs su politiniu žemesniųjų klasių pasikrikštijimu... Tautiniai sąjūdžiai, nors kartais ir priešiški demokratijai, visuomet laikėsi populistinės pasaulėžiūros ir siekė

[1] Kreolas (*Criollo*) – grynos europietiškos kilmės (bent jau teoriškai) žmogus, gimęs Amerikoje (vėliau – bet kur už Europos ribų).

įtraukti žemesniąsias klases į politinį gyvenimą. Tipiškiausias variantas – nacionalizmas pavirto į nesiliaujantį vidurinės klasės ir inteligentijos lyderių bandymą sužadinti ir nukreipti liaudies klasių energiją naujoms valstybėms paremti.[2]

Bent jau Pietų ir Centrinėje Amerikoje XVIII amžiaus pabaigoje europietiško stiliaus „viduriniųjų klasių" beveik nebuvo. Negausios būta ir inteligentijos. Nes „tais ramiais kolonijiniais laikais didingam ir snobiškam žmonių gyvenimo ritmui skaitymas beveik netrukdė"[3]. Kaip matėme, pirmasis ispanų-amerikiečių romanas pasirodė tik 1816 metais, gerokai po nepriklausomybės karų pradžios. Esama tikrų įrodymų, kad šiems karams vadovavo stambūs dvarininkai, susivieniję su kiek mažesniu skaičiumi pirklių ir profesiją turinčių asmenų (teisininkais, kariškiais, vietiniais ir apskričių valdininkais).[4]

Svarbiausias veiksnys, pirmiausiai paskatinęs siekti nepriklausomybės nuo Madrido tokiuose reikšminguose kraštuose kaip Venesuela, Meksika ir Peru, buvo anaiptol ne noras „įtraukti žemesniąsias klases į politinį gyvenimą", bet „žemesniųjų klasių" politinės mobilizacijos *baimė*, tai yra indėnų ar vergų negrų sukilimai.[5] (Ši baimė dar išaugo, kai Hegelio „pasaulinės dvasios vykdytojas" – Napoleonas – 1808 metais užkariavo Ispaniją ir šitaip atėmė iš kreolų galimybę prireikus iš ten gauti karinę pagalbą.) Peru dar neišblėso prisiminimai apie didžiąją žakeriją, kuriai vadovavo Tupacas Amarú (1740–1781).[6] 1791 metais Toussaint'as L'Ouverture vadovavo negrų vergų maištui, kuris 1804 metais pagimdė antrą nepriklausomą respubliką Vakarų

2 *The Break-up of Britain*, p. 41.

3 Gerhard Masur, *Simón Bolívar*, p. 17.

4 Lynch, *The Spanish-American Revolutions*, p. 14–17 ir toliau. Toks santykis atsirado todėl, kad svarbesnės prekybinės ir administracinės pareigos buvo tik Ispanijoje gimusių ispanų privilegija, tuo tarpu kreolai laisvai galėjo tapti žemvaldžiais.

5 Šiuo atveju galima išvesti aiškias paraleles su būrų nacionalizmu, atsiradusiu šimtmečiu vėliau.

6 Turbūt derėtų pažymėti, kad Tupacas Amarú ne iki galo atsisakė ištikimybės Ispanijos karaliui. Jis ir jo sekėjai (daugiausiai indėnai, bet tarp jų būta ir baltųjų bei metisų) pasipiktinę sukilo prieš Limos režimą. Masur, *Bolívar*, p. 24.

pusrutulyje ir sukėlė siaubą stambiesiems Venesuelos vergvaldžiams plantatoriams.[7] Kai 1789 metais Madridas išleido naują, humaniškesnį vergų įstatymą, detaliai apibrėžusį vergvaldžių ir vergų teises bei pareigas, „kreolai atsisakė, kad valstybė kištųsi, motyvuodami tuo, kad vergai linkę į ydas ir nepriklausomybę [!], ir iš esmės yra svarbūs ekonomikai. Venesueloje, o iš tikrųjų ir visose ispaniškose Karibų teritorijose, plantatoriai priešinosi šiam įstatymui ir pasiekė, kad jis būtų sustabdytas 1794 metais."[8] Pats išvaduotojas Bolívaras kartą išsakė nuomonę, kad negrų sukilimas yra „tūkstantį kartų blogesnis nei ispanų užkariavimas"[9]. Neturime užmiršti ir to, kad daugelis nepriklausomybės judėjimo Trylikoje kolonijų vadų buvo stambūs žemvaldžiai ir vergvaldžiai. Pats Thomas Jeffersonas buvo vienas iš tų Virdžinijos plantatorių, kuriuos XVIII amžiaus aštuntajame dešimtmetyje įsiutino lojalistų gubernatoriaus deklaracija, suteikianti laisvę vergams, atsiskyrusiems nuo savo maištingų šeimininkų.[10] Gana iškalbinga tai, kad 1814–1816 metais Madridas sėkmingai susigrąžino valdžią Venesueloje ir išlaikė rankose tolimąjį Kitą iki 1820 metų iš dalies ir todėl, kad jis užsitikrino vergų paramą Venesueloje ir indėnų – Kite kovodamas su maištaujančiais kreolais.[11] Dar daugiau, žemyne užtrukusi kova su Ispanija, tuo metu antraeile Europos valstybe, kuri pati neseniai buvo užkariauta, reiškė, kad šie Lotynų Amerikos nepriklausomybės sąjūdžiai tam tikra prasme turėjo menką „socialinį užnugarį".

Tačiau jie *iš tikrųjų* buvo nacionaliniai išsivadavimo judėjimai. Bolívaras galiausiai pakeitė savo požiūrį į vergus[12], o jo

7 Seton-Watson, *Nations and States*, p. 201.

8 Lynch, *The Spanish-American Revolutions*, p. 192.

9 Ten pat, p. 224.

10 Edward S. Morgan, „The Heart of Jefferson", *The New York Review of Books*, 1978 m. rugpjūčio 17 d., p. 2.

11 Masur, *Bolívar*, p. 207; Lynch, *The Spanish-American Revolutions*, p. 237.

12 Ne visai be dvejonių. Jis paleido savo vergus netrukus po Venesuelos nepriklausomybės deklaracijos 1810 metais. Pabėgęs į Haitį 1816 metais, jis gavo iš prezidento

bendražygis kovotojas dėl laisvės San Martínas 1821 metais paskelbė įsaką, jog „ateityje aborigenai nebebus vadinami indėnais ar čiabuviais; jie yra Peru vaikai ir *piliečiai* ir vadinsis perujiečiais"[13]. (Mes galime pridurti: nepaisant to, kad spaudos verslas tuo metu dar nebuvo pasiekęs tų beraščių.)

Taigi turime mįslę: kodėl būtent *kreolų* bendruomenės šitaip anksti suformavo tautiškumo sampratas, *gerokai anksčiau negu didesnėje Europos dalyje*? Kodėl tokiose kolonijinėse provincijose, kuriose gyveno didžiulės, pavergtos, neispaniškai kalbančios gyventojų grupės, atsirado kreolų, sąmoningai apibūdinusių šiuos gyventojus kaip savo tėvynainius? O Ispaniją[14], su kuria buvo susiję daugybe ryšių – kaip svetimšalį priešą? Kodėl Ispanijos-Amerikos imperija, ramiai gyvavusi kone tris šimtmečius, staiga išsiskaidė į aštuoniolika atskirų valstybių?

Du veiksniai, dažniausiai pateikiami siekiant paaiškinti, yra Madrido valdžios sustiprėjimas ir liberalizuojančių Šviečiamojo amžiaus idėjų plitimas antroje XVIII amžiaus pusėje. Nėra abejonių, kad politika, kurios laikėsi sumanus „išsilavinęs despotas" Karolis III (valdęs 1759–1788 metais) vis labiau erzino, pykdė ir kėlė nerimą aukštesniosioms kreolų klasėms. Madridas uždėjo naujus mokesčius, įvedė efektyvesnę jų surinkimo sistemą, sustiprino metropolijos prekybos monopoliją, savo naudai apribojo prekybą pusrutulio viduje, centralizavo administracinę hierarchiją ir skatino didžiulę *peninsulares* (Ispanijos ir Portugalijos gyventojų) imigraciją, – visa tai kartais sardoniškai

Alexandre'o Pétiono karinę pagalbą mainais už pažadą panaikinti vergiją visose išlaisvintose teritorijose. Pažadas buvo ištesėtas Karakase 1818 metais; tačiau reikia prisiminti, kad Madrido pergales Venesueloje 1814–1816 metais iš dalies nulėmė lojalių vergų išlaisvinimas. Kai Bolívaras 1821 metais tapo Didžiosios Kolumbijos (Venesuelos, Naujosios Granados ir Ekvadoro) prezidentu, jis pasiūlė kongresui įstatymą, suteikiantį laisvę vergų sūnums, ir šis įstatymas buvo priimtas. Tačiau jis „neprašė kongreso panaikinti vergijos, nenorėdamas užsitraukti stambiųjų žemvaldžių rūstybės." Masur, *Bolívar*, p. 125, 206–207, 329 ir 388.

13 Lynch, *The Spanish-American Revolutions*, p. 276. Kursyvas mano.

14 Anachronizmas. XVIII amžiuje įprastinis terminas dar tebebuvo *Las Españas* [ispanai], o ne *España* [Ispanija]. Seton Watson, *Nations and States*, p. 53.

vadinama antruoju Amerikų užkariavimu.[15] Pavyzdžiui, XVIII amžiaus pradžioje Ispanijos karalystė iš Meksikos kasmet surinkdavo maždaug 3 000 000 pesų įplaukų. Amžiaus pabaigoje ši suma padidėjo beveik penkiagubai – iki 14 000 000 pesų, iš kurių tik 4 000 000 buvo naudojami vietinės administracijos išlaidoms padengti.[16] Be to, 1780–1790 metais *peninsulares* migracija buvo penkis kartus didesnė nei 1710–1730 metais.[17]

Nėra abejonių, kad susisiekimo per Atlantą pagerėjimas ir tai, jog abiejų Amerikų kalbos ir kultūra nesiskyrė nuo atitinkamų metropolijų kalbos ir kultūros, reiškė, kad Vakarų Europoje atsiradusios naujos ekonominės ir politinės doktrinos sklido palyginti greitai ir lengvai. Trylikos kolonijų sukilimo sėkmė XVIII amžiaus aštunto dešimtmečio pabaigoje ir prasidėjusi Prancūzų revoliucija devinto dešimtmečio pabaigoje padarė stiprią įtaką. Niekas labiau nepatvirtina šios „kultūrinės revoliucijos" kaip plintantis naujųjų nepriklausomų bendruomenių respublikoniškumas.[18] Nė viena abiejų Amerikų šalis, išskyrus Braziliją, rimtai nebandė atkurti dinastinį principą; netgi Brazilijoje to veikiausiai nebūtų įvykę, jei 1808 metais ten nebūtų imigravęs pats Portugalijos sosto paveldėtojas, bėgęs nuo Napoleono. (Jis ten išgyveno trylika metų, o prieš grįždamas į tėvynę karūnavo savo sūnų Brazilijos karaliumi Pedru I.[19])

15 Šį naują metropolijos agresyvumą iš dalies paskatino Švietimo doktrinos, iš dalies užsitęsusios piniginės problemos ir iš dalies, po 1779 metų, karas su Anglija. Lynch, *The Spanish-American Revolutions*, p. 4–17.

16 Ten pat, p. 301. Keturi milijonai buvo skiriami subsidijuoti kitos Ispanijai priklausančios Amerikos dalies administraciją ir likdavo šeši milijonai gryno pelno.

17 Ten pat, p. 17.

18 Daugelis pirmosios Venesuelos Respublikos konstitucijos (1811) vietų buvo žodis į žodį nukopijuotos iš Jungtinių Amerikos Valstijų konstitucijos. Masur, *Bolívar*, p. 131.

19 Struktūrines Brazilijos išskirtinumo priežastis puikiai ir kruopščiai išnagrinėjo José Murilo de Carvalho, „Political Elites and State Building: The Case of Nineteenth-Century Brazil", *Comparative Studies in Society and History*, 24:3 (1982), p. 378–399. Du svarbesni veiksniai buvo šie: (1) Skirtinga švietimo sistema. Ispanijai priklausančioje Amerikos dalyje, „kuri galiausiai pasidalijo į trylika atskirų valstijų, veikė dvidešimt trys universitetai"; tuo tarpu „Portugalija nuosekliai atsisakė steigti savo kolonijose bet kokias aukštojo išsilavinimo institucijas, tokiomis nelaikydama teologijos seminarijų."

Tačiau Madrido agresyvumas ir liberalizmo dvasia, kurie itin svarbūs siekiant suprasti, kas skatino Ispanijai priklausančią Ameriką priešintis, patys savaime nepaaiškina, kodėl tokie teritoriniai vienetai kaip Čilė, Venesuela ir Meksika pasirodė emociškai patvarūs ir politiškai gyvybingi[20], ir kodėl San Martínas pareiškė, kad kai kurie aborigenai turi būti prilyginami naujai sukurtiems „perujiečiams". Galų gale tai nepaaiškina ir tikrųjų aukų. Nors ir aišku, kad aukštosios kreolų klasės, *suvokiamos kaip istorinės socialinės formacijos*, per ilgą laiką iš nepriklausomybės turėjo nemažai naudos, daugelis tikrųjų tų klasių atstovų, *gyvenusių* 1808–1828 metais, finansiškai sužlugo. (Paimkime tik vieną pavyzdį: per Madrido 1814–1816 metų kontrpuolimą „didelė dalis turto, priklausiusio daugiau kaip dviem trečdaliams Venesuelos žemvaldžių šeimų, buvo nusavinta"[21].) Ne mažiau žmonių noriai atidavė gyvybę dėl šio reikalo. Toks patogiai gyvenančių klasių pasiryžimas aukotis verčia susimąstyti.

Kuo gi tuomet galima tai paaiškinti? Atsakymą padės rasti įsidėmėtinas faktas, kad „kiekviena iš naujųjų Pietų Amerikos respublikų nuo XVI iki XVIII amžiaus sudarė atskirą administracinį vienetą"[22]. Šiuo atžvilgiu jos aplenkė naująsias Afrikos valstybes ir kai kurias XX amžiaus vidurio Azijos šalis ir ryškiai skiriasi nuo naujų XIX amžiaus pabaigos ir XX amžiaus pradžios Europos valstybių. Iš pradžių Amerikos administraciniai vienetai buvo formuojami kiek dirbtinai ir atsitiktinai, žymint

Aukštąjį išsimokslinimą galima buvo įgyti tik Koimbros universitete, ir ten, į savo tėvynę, vykdavo kreolų elito atžalos; jų didžioji dauguma studijavo teisės fakultete. (2) Kitokios kreolų karjeros galimybės. De Carvalho pažymi, kad Amerikoje gimusieji ispanai turėjo gerokai menkesnes galimybes užimti aukštus postus Ispanijoje [sic!]. Taip pat žr. Stuart B. Schwartz, „The Formation of a Colonial Identity in Brazil", II skyrius knygoje *Colonial Identity in the Atlantic World, 1500–1800*, red. Nicholas Canny ir Anthony Pagden, kur prabėgomis užsimenama (p. 38), jog „Brazilijoje per pirmuosius tris kolonijinės eros šimtmečius neveikė nė viena spaustuvė".

20 Maždaug tą patį galima pasakyti apie Londono laikyseną Trylikos kolonijų atžvilgiu ir 1776 metų revoliucijos ideologiją.

21 Lynch, *The Spanish-American Revolutions*, p. 208; plg. Masur, *Bolívar*, p. 98–99 ir 231.

22 Masur, *Bolívar*, p. 678.

erdvines tam tikrų užkariavimų ribas. Tačiau ilgainiui, veikiant geografiniams, politiniams ir ekonominiams veiksniams, šie vienetai tvirčiau nusistovėjo. Dėl ispaniškos Amerikos imperijos didumo, jos žemių bei klimato įvairovės, o labiausiai dėl sunkaus ikiindustrinės epochos susisiekimo šie vienetai buvo gana uždari. (Kolonijiniu laikotarpiu kelionė jūra iš Buenos Airių į Akapulką trukdavo keturis mėnesius, o atgal – dar ilgiau; kelias sausuma iš Buenos Airių į Santjagą paprastai užtrukdavo du mėnesius, o į Kartaginą – devynis.[23]) Be to, Madrido ekonominė politika pavertė administracinius vienetus atskiromis ekonominėmis zonomis. „Amerikiečiai neturėjo teisės konkuruoti su Ispanija, ir netgi atskiros žemyno dalys negalėjo prekiauti viena su kita. Amerikiečių prekės iš vienos Amerikos dalies į kitą turėjo keliauti aplinkui per ispanų uostus, o ispanų laivynas turėjo prekybos su kolonijomis monopoliją."[24] Tai padeda paaiškinti, kodėl „vienas iš pagrindinių Amerikos revoliucijos principų" buvo *„uti possidetis*, pagal kurį kiekviena tauta turėjo išsaugoti 1810 metų, kada prasidėjo judėjimas dėl nepriklausomybės, teritorinį *status quo*"[25]. Be abejonės, tai ir suskaldė trumpaamžę Bolívaro Didžiąją Kolumbiją ir Rio de la Platos Jungtines Provincijas į jų buvusias sudedamąsias dalis (kurios šiandien žinomos kaip Venesuela, Kolumbija, Ekvadoras ir Argentina, Urugvajus, Paragvajus, Bolivija). Vis dėlto rinkos zonos, tiek „gamtinės"-geografinės, tiek politinės-administracinės, *pačios savaime* neskatina atsidavimo. Kas noriai atiduotų gyvybę už komunistinių šalių Ekonominę savitarpio pagalbos tarybą arba Europos Ekonominę Bendriją?

Norint suprasti, kaip administraciniai vienetai ilgainiui pradėti suvokti kaip tėvynė – ne tik abiejose Amerikose, bet ir kitose pasaulio dalyse, – reikia panagrinėti, kaip valdymo struktūros

23 Lynch, *The Spanish-American Revolutions*, p. 25–26.
24 Masur, *Bolivar*, p. 19. Aišku, šios priemonės taikytos tik iš dalies, ir visuomet buvo gabenama nemažai kontrabandos.
25 Ten pat, p. 546.

kuria reikšmę. Antropologas Victoras Turneris vaizdžiai rašė apie „kelionę" per laikus, visuomeninius statusus ir vietas kaip reikšmę sukuriančią patirtį.[26] Visas tokias keliones reikia interpretuoti (pavyzdžiui, kelionė nuo gimimo iki mirties pagimdė daugybę religinių sampratų). Mes laikysime modaline šventąją kelionę. Jos reikšmė neapsiriboja tuo, kad krikščionys, musulmonai ar induistai laikė Romą, Meką ar Benaresą (Varanasį) šventosios geografijos centrais; jų svarbą įrodė ir „įgyvendino" (dramaturgine prasme) nuolatinis piligrimų srautas į šiuos miestus iš atokių ir *niekaip kitaip nesusijusių* vietovių. Iš tikrųjų tam tikra prasme piligrimų kelionės apibrėžė senųjų religinės vaizduotės bendruomenių išorines ribas.[27] Kaip jau sakiau, keistas malajiečių, persų, indų, berberų ir turkų fizinis buvimas kartu Mekoje yra tiesiog nesuvokiamas be tam tikro jų bendrumo sampratos. Berberas, susitikęs malajietį priešais Kaabą, turėtų, jei galima taip pasakyti, savęs paklausti: „Kodėl šis žmogus daro tą patį, ką ir aš darau, sako tuos pačius žodžius, kuriuos aš sakau, nors mes ir negalim susišnekėti vienas su kitu?" Yra vienintelis atsakymas, jeigu jis suvokiamas: „Todėl, kad mes... esame musulmonai." Žinoma, didžiųjų religinių kelionių choreografija visuomet buvo dvilypė: didžiulė minia neraštingų žmonių, kalbančių savo kalbomis, sudarė tankią, materialią iškilmingosios kelionės tikrovę; tuo tarpu nedidelė grupė raštingų dvikalbių žinovų kiekvienoje kalbinėje bendruomenėje atlikdavo vienijančius ritualus ir interpretavo savo sekėjams jų bendro religinio veiksmo prasmę.[28] Iki atsirandant

26 Žr. šio autoriaus *The Forest of Symbols, Aspects of Ndembu Ritual*, ypač skyrių „Betwixt and Between: The Liminal Period in *Rites de Passage*." Vėlesnį ir sudėtingesnį paaiškinimą žr. jo *Dramas, Fields, and Metaphors, Symbolic Action in Human Society*, V skyrius („Pilgrimages as Social Processes") ir VI skyrius („Passages, Margins, and Poverty: Religious Symbols of Communitas").

27 Žr. Bloch, *Feudal Society*, I, p. 64.

28 Akivaizdu, kad tokius pat vaidmenis vaidino dvikalbė inteligentija ir neraštingi darbininkai bei valstiečiai formuojantis kai kuriems nacionalistiniams judėjimams iki išrandant radiją. Radijas, išrastas tik 1895 metais, leido aplenkti spaudą ir padėjo garsais perteikti įsivaizduojamą bendruomenę, ką vargiai galėjo padaryti spausdintas puslapis. Radijo reikšmė Vietnamo ir Indonezijos revoliucijoms ir apskritai XX amžiaus vidurio nacionalizmams yra nepakankamai įvertinta ir ištyrinėta.

spaudai, įsivaizduojamos religinės bendruomenės tikrovė labai smarkiai priklausė nuo gausių ir nuolatinių kelionių. Vakarų krikščionybėje jos klestėjimo laikotarpiu nebuvo nieko įspūdingesnio už uolius maldininkus, laisva valia plūstančius į Romą iš visų Europos kampelių per pagarsėjusius „regioninius" vienuolynų mokslo „centrus". Šios didžiosios lotyniškai kalbančiųjų institucijos subūrė tuos, ką šiandien turbūt laikytume airiais, danais, portugalais, vokiečiais ir taip toliau, į bendruomenes, kurių sakralinę prasmę kasdien atskleisdavo, kitaip nepaaiškinamas, jų narių buvimas kartu vienuolyno reflektoriuje.

Nors religinės piligrimų kelionės yra turbūt labiausiai jaudinančios ir didingiausios vaizduotės kelionės, jos turėjo ir tebeturi kur kas kuklesnių bei menkesnių pasaulietinių atitikmenų.[29] Mūsų tikslams svarbiausios yra įvairios kelionės, prasidėjusios iškilus absoliutinėms monarchijoms, o vėliau – pasaulinėms imperinėms valstybėms su centrais Europoje. Vidinė absoliutizmo varomoji jėga – sukurti vieningą valdžios aparatą, tiesiogiai kontroliuojamą ir ištikimą valdovui, *kitaip nei* decentralizuota, konkretizuota feodalinė aukštuomenė. Valdžios aparato unifikacija reiškė, kad jo viduje žmonės ir dokumentai yra sukeistini. Žmonių pakeičiamumą skatino *homines novi* (naujų žmonių) verbavimas – aišku, didesnis ar mažesnis; būtent todėl, kad buvo nauji, tie žmonės neturėjo savarankiškos valdžios ir galėjo vykdyti savo šeimininkų valią.[30] Taigi absuliutinių monarchijų valdininkai leisdavosi į keliones, kurios iš esmės skyrėsi nuo feodalinės diduomenės kelionių.[31] Šį skirtumą schematiškai galima pavaizduoti šitaip: didiko A palikuonis, mirus tėvui,

[29] „Pasaulietinės piligrimų kelionės" nereikėtų laikyti tiesiog įmantriu tropu. Conradas ironiškai, bet tiksliai apibūdino Leopoldo II šiurpiuosius vietininkus „tamsos širdyje" kaip „piligrimus".

[30] Ypač ten, kur: (a) monogamija buvo privaloma religiškai ir teisiškai; (b) galiojo pirmagimystės teisė; (c) nedinastiniai titulai buvo paveldimi ir konceptualiai bei teisiškai skyrėsi nuo valdžios rango, tai yra ten, kur provincijos aristokratija turėjo didelę savarankišką valdžią, kaip Anglijoje, ne kaip Siame.

[31] Žr. Bloch, *Feudal Society*, II, p. 422 ir toliau.

pakyla vienu laipteliu aukščiau užimti savo tėvo vietos – tai modalinė feodalinė kelionė. Norėdamas pakilti, jis dar turi nukeliauti į centrą, kur jam bus suteikti įgaliojimai, ir atgal į protėvių valdas. Tuo tarpu naujajam valdininkui viskas yra kur kas sudėtingiau. Jo maršrutą nubrėžia ne mirtis, bet talentas. Prieš save jis regi ne centrą, bet kalno viršūnę. Jis keliauja kalno šlaitu, darydamas lankstus, kurie, kaip jis tikisi, arčiau viršūnės taps trumpesni ir staigesni. Išsiųstas į A valsčių eiti V pareigų, jis gali sugrįžti į sostinę užimti W pareigų, tada toliau vykti į B provinciją užimti X pareigų, iš ten – į vicekaralystę užimti Y pareigų, ir baigti savo piligrimystę sostinėje užimdamas Z pareigas. Šioje kelionėje nėra užtikrintos poilsio vietos; kiekvienas sustojimas yra laikinas. Mažiausiai už viską valdininkas nori sugrįžti namo, nes jis *neturi* namų, kurie turėtų tikrą vertę. Be to, keliaudamas aukštyn vingiuojančiu keliu, jis susitinka bendrakeleivių – savo kolegas valdininkus, tapusius uoliais piligrimais, iš tokių šeimų ir vietų, apie kurias jis vargu ar girdėjo ir, aišku, tikisi, jog neteks jų aplankyti. Tačiau suvokiant juos kaip bendrakeleivius, iškyla bendrumo samprata („Kodėl mes esame... *čia... kartu*?"), pirmiausiai tada, kai visi kalba ta pačia valstybine kalba. Taigi, jeigu pareigūnas A iš B provincijos vadovauja C provincijai, o pareigūnas D iš C provincijos vadovauja B provincijai, – o absoliutizmas sudaro sąlygas atsirasti tokiai padėčiai, – tuomet reikia paaiškinti šitą žmonių pakeičiamumą: tai yra absoliutizmo ideologija, kurią plėtoja tiek patys naujieji žmonės, tiek suverenas.

Žmonių pakeičiamumą sustiprino dokumentų pakeičiamumas, kurį skatino standartizuotos valstybinės kalbos raida. Kaip parodo įspūdinga anglosaksų, lotynų, normanų ir vidurinės anglų kalbų kaita Londone nuo XI iki XIV amžiaus, iš esmės *kiekviena* rašytinė kalba galėjo atlikti standartizavimo funkciją su sąlyga, kad jai būtų suteiktos monopolistinės teisės. (Tačiau galima ginčytis, kad ten, kur monopoliją turėjo ne lotynų, bet vietinės kalbos, jų centralizuojanti funkcija buvo stiprinama

apribojant vieno suvereno pareigūnų perbėgimą į jo priešininko valdžios aparatą; kitaip sakant, užtikrinant, kad Madrido piligrimų valdininkų negalima būtų pakeisti Paryžiaus piligrimais valdininkais.)

Didžiosioms ankstyvosios šiuolaikinės Europos karalystėms plečiantis už Europos ribų, aprašytasis modelis galėjo paskatinti formuotis grandiozinę, kelis žemynus apimančią biurokratiją. Tačiau iš tikrųjų šitaip neatsitiko. Absoliutinės valdžios aparato racionalumas – visų pirma tendencija priimti į darbą ir paaukštinti pareigas remiantis ne kilme, bet talentu – retai kada pasireikšdavo už rytinių Atlanto vandenyno pakrančių.[32]

Abiejose Amerikose ši schema yra paprasta. Pavyzdžiui, iki 1813 metų Ispanijai priklausiusioje Amerikoje iš 170 karaliaus vietininkų tik keturi buvo kreolai. Šis skaičius bus dar įspūdingesnis, jeigu pažymėsime, kad 1800 metais mažiau kaip penki procentai iš 3 200 000 „baltųjų" kreolų Vakarų imperijoje (kurie valdė maždaug 13 700 000 čiabuvių) buvo Ispanijoje gimę ispanai. Meksikos revoliucijos išvakarėse šalyje tebuvo tik vienas kreolų vyskupas, nors šioje vicekaralystėje kreolų skaičius viršijo *peninsulares* skaičių 70 kartų.[33] Nėra reikalo ir sakyti, kad Ispanijoje kreolas, iškilęs į svarbias oficialias pareigas, buvo negirdėtas dalykas.[34]

32 Aišku, šio racionalumo nereikia pervertinti. Didžiosios Britanijos ir Šiaurės Airijos Jungtinės Karalystės, kur iki 1829 metų katalikai negalėjo užimti oficialių pareigų, atvejis nėra išskirtinis. Argi galima abejoti, jog būtent ši ilgalaikė izoliacija suvaidino svarbų vaidmenį skatindama airių nacionalizmą?

33 Lynch, *The Spanish-American Revolutions*, p. 18–19 ir 298. Iš maždaug 15 000 *peninsulares* pusė buvo kareiviai.

34 Pirmame XIX amžiaus dešimtmetyje Ispanijoje, atrodo, vienu metu tegyveno apie 400 pietų amerikiečių. Tarp jų buvo „argentinietis" San Martínas, kuris pateko į Ispaniją dar būdamas vaikas ir čia praleido 27 metus – kaip kilmingas jaunuolis įstojo į Karališkąją Akademiją ir didžiai pasižymėjo ginkluotoje kovoje su Napoleonu, o išgirdęs apie Argentinos nepriklausomybės deklaraciją, sugrįžo į tėvynę; ir Bolívaras, kuris Madride kurį laiką gyveno viename bute su Manueliu Mello, karalienės Marijos Luizos „amerikiečiu" meilužiu. Masuras rašo, kad Bolívaras (maždaug 1805 metais) priklausė „grupei jaunų pietų amerikiečių", kaip ir jis pats, „turtingų dykūnų, esančių rūmų nemalonėje. Neapykanta ir nepilnavertiškumo jausmas, kurį dauguma kreolų jautė savo tėvynei, skatino jų revoliucinius impulsus." *Bolívar*, p. 41–47 ir 469–470 (San Martínas).

Dar daugiau, kreolų valdininkų piligrimystės buvo apribotos ne tik vertikaliai. Tuo tarpu, kai Ispanijos pareigūnai galėjo keliauti iš Saragosos į Kartaginą, Madridą, Limą ir vėl Madridą, „meksikietis" ar „čilietis" kreolas paprastai tarnaudavo tik kolonijinės Meksikos ar Čilės teritorijose: jo horizontalus judėjimas buvo taip pat suvaržytas kaip ir vertikalus kilimas. Taigi kalno, į kurį jis kopė lankstais, viršūnė, aukščiausias administracinis centras, į kurį galėjo būti paskirtas, buvo imperijos administracinio vieneto, kuriame jis gyveno, sostinė.[35] Tačiau šitos apribotos piligrimystės metu jis sutikdavo bendrakeleivių, kurie ilgainiui pradėjo suvokti, kad jų bendrumas grindžiamas ne tik konkrečia piligrimystės teritorija, bet ir ta lemtimi, kad esi gimęs už Atlanto. Netgi jei kas gimė praėjus savaitei po jo tėvo emigracijos, gimimas Amerikoje pasmerkė jį subordinacijai, nors jo kalba, religija, kilmė ar manieros iš esmės nesiskyrė nuo Ispanijoje gimusio ispano. Čia neįmanoma buvo nieko padaryti: jis buvo *nepataisomas* kreolas. Tačiau koks iracionalus turėjo atrodyti jo išskyrimas! Vis dėlto po šiuo iracionalumu slypėjo tokia logika: gimęs Amerikoje negali būti tikru ispanu; vadinasi, gimęs Ispanijoje *peninsular* negali būti tikru amerikiečiu.[36]

35 Ilgainiui karinės piligrimystės tapo tokios pat svarbios kaip ir civilinės. „Ispanija neturėjo nei pinigų, nei žmonių išlaikyti didžiules nuolatinės kariuomenės įgulas Amerikoje, ir daugiausia rėmėsi kolonijinės milicijos būriais, kurie nuo XVIII amžiaus vidurio buvo išplėsti ir perorganizuoti." (Ten pat, p. 10.) Šie milicijos būriai buvo vietiniai, nepakeičiami žemyno saugumo aparato elementai. Nuo XVIII amžiaus septinto dešimtmečio jie vaidino vis svarbesnį vaidmenį ėmus dažnėti britų įsiveržimams. Bolívaro tėvas buvo įžymus milicijos vadas ir gynė Venesuelos uostus nuo įsiveržėlių. Būdamas paauglys, pats Bolívaras tarnavo savo tėvo senajame būryje. (Masur, *Bolívar*, p. 30 ir 38.) Tuo jis panašus į daugelį pirmosios kartos Argentinos, Venesuelos ir Čilės nacionalistų vadų. Žr. Robert L. Gilmore, *Caudillism and Militarism in Venezuela, 1810–1910*, šeštas („The Militia") ir septintas („The Military") skyriai.

36 Atkreipkite dėmesį į pokyčius, kuriuos paskatino Amerikos nepriklausomybė: pirmosios kartos imigrantai dabar tapo ne „aukščiausi", bet „žemiausi", t.y. labiausiai susitepę fatališka gimimo vieta. Panašios inversijos pasitaiko kalbant apie rasizmą. Imperializmo laikotarpiu imta laikyti, kad „juodas kraujas" – deguto dėmė – beviltiškai užteršia bet kurį „baltąjį". Šiandien, bent jau Jungtinėse Valstijose, „mulatas" jau atsidūrė muziejuje. Net menkiausias „juodo kraujo" pėdsakas labai lengvai paverčia žmogų negru. Palyginkite optimistinę Fermíno rasinio susimaišymo programą ir tai, kad jam nė kiek nerūpėjo laukiamų palikuonių odos spalva.

Kodėl šis išskyrimas atrodė racionalus metropolijoje? Neabejotinai todėl, kad nuo seno gerbiamas makiavelizmas susiliejo su stiprėjančiomis biologinio ir ekologinio užterštumo idėjomis, kurios atsirado ir pasklido nuo XVI amžiaus, europiečiams bei Europos valdžiai pradėjus plisti visoje planetoje. Suverenų supratimu, Amerikos kreolai, kurių vis gausėjo, o prisirišimas prie tėvynės vis didėjo sulig kiekviena karta, buvo istoriškai unikali politinė problema. Pirmą kartą metropolijoms teko turėti reikalą su tam laikui nepaprastai dideliu skaičiumi „tėvynainių europiečių" (1800 metais Ispanijai priklausiusioje abiejų Amerikų dalyje jų gyveno per tris milijonus) toli už Europos ribų. Čiabuvius galima buvo užkariauti ginklais bei ligomis ir valdyti krikščionybės paslaptimis bei visiškai svetima kultūra (ir tam laikui pažangia politine struktūra), tačiau tai visiškai netiko kreolams, kurių požiūris į ginklus, ligas, krikščionybę ir Europos kultūrą buvo iš esmės toks pats kaip ir metropolijos gyventojų. Kitaip sakant, jie tiesiog turėjo rankose politines, kultūrines ir karines priemones sėkmingai ginti savo teises. Jie sykiu sudarė ir kolonijinę bendruomenę, ir aukštesniąją klasę. Nors buvo ekonomiškai pavergti ir išnaudojami, tačiau laidavo imperijos stabilumą. Šiuo atveju galėtume įžvelgti paralelę tarp kreolų magnatų ir feodalų pramonės magnatų padėties; pastarieji iš esmės lėmė suverenų valdžią, bet kartu ir kėlė jai grėsmę. Taigi *peninsulares*, paskirti karaliaus vietininkais ir vyskupais, atliko tas pačias funkcijas, kaip besiformuojančių absoliutinių biurokratijų *homines novi*.[37] Netgi jei karaliaus vietininkas savo gimtojoje Andalūzijoje buvo grandas, čia, už 5000 mylių, atsidūręs šalia kreolų, jis iš esmės tapo *homo novus*, visiškai priklausomas nuo savo metropolijos šeimininko. Todėl ši įtempta pusiausvyra tarp iš Ispanijos atvykusio pareigūno ir kreolų magnato buvo senosios *divide et impera* politikos išraiška naujoje aplinkoje.

[37] Turint omenyje didžiulį Madrido susirūpinimą, kad kolonijų valdžia būtų patikimose rankose, „visada aukštus postus užimdavo tik Ispanijoje gimę ispanai". Masur, *Bolívar*, p. 10.

Be to, kreolų bendruomenių gausėjimas, daugiausia Amerikose, taip pat kai kuriose Azijos ir Afrikos dalyse, neišvengiamai padėjo atsirasti eurazijiečiams, euroafrikiečiams ir euroamerikiečiams ne kaip atsitiktinėms retenybėms, bet kaip aiškioms socialinėms grupėms. Jų atsiradimas sudarė sąlygas klestėti mąstymo krypčiai, išpranašavusiai šių dienų rasizmą. Portugalija, pirmoji visoje planetoje Europos šalis-užkariautoja, puikiai tai iliustruoja. Paskutiniame XV amžiaus dešimtmetyje Emanuelis Didysis dar galėjo „išspręsti" „žydų klausimą" masiškai versdamas juos *apsikrikštyti* – tai tikriausiai buvo paskutinysis Europos valdovas, kuriam toks sprendimas atrodė visai tinkamas ir „natūralus".[38] Tačiau dar šimtmečiui nepraėjus, Alexandre'as Valignano, didysis jėzuitų misijos Azijoje pertvarkytojas 1574–1606 metais, karštai prieštaravo tam, kad indėnai ir euroindėnai galėtų tapti dvasininkais:

> Visos šios tamsiaodės rasės yra labai kvailos ir ištvirkusios, ir turi niekingiausią dvasią... Kalbėdami apie *mestiços* ir *castiços*, mes turėtume priimti arba tik kelis, arba nė vieno; ypač *mestiços*, nes kuo daugiau jie turi čiabuvių kraujo, tuo labiau primena indėnus ir tuo mažiau portugalai juos vertina.[39]

Tačiau Valignano aktyviai skatino priimti į dvasininkų luomą japonus, korėjiečius, kinus ir „indokinus" – gal todėl, kad tose teritorijose tuomet apskritai nebuvo nė vieno *mestiços**? Panašiai ir portugalų pranciškonai Goa smarkiai priešinosi, kad kreolai nebūtų priimami į ordiną, teigdami, jog „nors jie ir gimė iš grynakraujų ‚baltųjų' tėvų, tačiau kūdikystėje mito indėnių žindyvių pienu, ir šitaip jų kraujas užsiteršė visam gyvenimui"[40]. Boxeris parodo, kad „rasiniai" draudimai ir izoliacija ženkliai sustiprėjo XVII ir XVIII amžiuje, palyginti su tuo, kas jau buvo. Prie šios žalingos tendencijos labai smarkiai prisidėjo atgimusi ir suklestėjusi vergystė (pirmą kartą Europoje nuo antikos laikų),

38 Charles R. Boxer, *The Portuguese Seaborne Empire, 1415–1825*, p. 266.
39 Ten pat, p. 252.
40 Ten pat, p. 253.
* Metiso, t.y. kurio vienas iš tėvų – europietis, kitas – Amerikos indėnas.

pirmiausia Portugalijoje po 1510 metų. Jau XVI amžiaus šeštame dešimtmetyje dešimt procentų Lisabonos gyventojų buvo vergai; 1800 metais iš maždaug 2 500 000 Portugalijai priklausiusios Brazilijos gyventojų beveik milijonas buvo vergai.[41]

Šviečiamojo amžiaus idėjos taip pat padėjo, nors ir netiesiogiai, formuotis lemtingajam skirtumui tarp metropolijos gyventojų ir kreolų. Per dvidešimt dvejus valdymo metus (1755–1777) išsilavinęs autokratas Pombalas ne tik išvarė jėzuitus iš Portugalijos valdų, bet ir paskelbė, kad vadinti „spalvotuosius" piliečius įžeidžiančiais vardais, tokiais kaip „nigeris" ar „mestiço" [sic], yra kriminalinis nusikaltimas. Tačiau jis pagrindė šį įsaką cituodamas ne *philosophes* doktrinas, bet antikinės Romos imperijos pilietybės sampratas.[42] Didžiulę įtaką darė ir Rousseau bei Herderio darbai, teigiantys, kad klimatas ir „ekologija" iš pagrindų lemia kultūrą ir charakterį.[43] Tuo remiantis buvo labai paprasta padaryti patogią, primityvią išvadą, kad laukiniame pusrutulyje gimę kreolai iš prigimties skiriasi ir yra žemesnės padėties už metropolijos gyventojus, ir todėl netinkantys užimti aukštus postus.[44]

Iki šiol mūsų dėmesys buvo nukreiptas į valdininkų pasaulius Amerikose – strategiškai svarbius, bet vis dėlto mažus pasaulius. Be to, šie pasauliai, nors juose ir vyko konfliktų tarp *peninsulares* ir kreolų, atsirado dar prieš susiformuojant Amerikos nacionalinei sąmonei XVIII amžiaus pabaigoje. Ribotos piligrimystės vicekaralystėse nesukėlė lemtingų padarinių tol, kol jų žygių teritorijos nepradėtos įsivaizduoti kaip nacijos, kitaip tariant, iki atsirandant spaudos verslui.

Pati spauda anksti paplito Naujojoje Ispanijoje, tačiau du šimtmečius ją griežtai kontroliavo karaliaus valdžia ir bažnyčia. Iki

41 Rona Fields, *The Portuguese Revolution and the Armed Forces Movement*, p. 15.

42 Boxer, *The Portuguese Seaborne Empire*, p. 257–258.

43 Kemiläinen, *Nationalism*, p. 72–73.

44 Čia pabrėžiau rasistinius *peninsulares* ir kreolų skirtumus todėl, kad pagrindinė šio skyriaus tema – kreolų nacionalizmo atsiradimas. Nereikia suprasti, kad tuo noriu sumenkinti lygiagrečiai atsiradusį kreolų rasizmą metisų, negrų ir indėnų atžvilgiu ar grėsmės nejautusios metropolijos norą ginti (iki tam tikros ribos) šiuos nelaimėlius.

XVII amžiaus pabaigos spaustuvių būta tik Meksike ir Limoje, ir jos spausdino kone be išimties bažnytinius leidinius. Šiame amžiuje protestantiškoje Šiaurės Amerikoje spaudos apskritai beveik nebuvo. Tačiau XVIII amžiuje įvyko tikra revoliucija. 1691–1820 metais buvo išleista ne mažiau kaip 2120 „laikraščių", iš kurių 461 ėjo daugiau kaip dešimt metų.[45]

Benjamino Franklino asmenybė yra neatskiriama nuo kreolų nacionalizmo Šiaurės Amerikoje. Tačiau jo veiklos reikšmė gal ir neatrodo tokia akivaizdi. Vėlgi – apie tai daug žinių suteikia Febvre ir Martinas. Jie mums primena, kad „[Šiaurės] Amerikoje XVIII amžiuje spauda iš tikrųjų merdėjo, kol spaustuvininkai neatrado naujo pajamų šaltinio – laikraščio"[46]. Steigdami naujas spaustuves spaustuvininkai visuomet imdavosi leisti ir laikraštį, kurio pagrindiniai, o kartais netgi vieninteliai autoriai paprastai būdavo jie patys. Taigi iš pradžių spaustuvininkas-žurnalistas buvo tik Šiaurės Amerikos reiškinys. Kadangi spaustuvininkui-žurnalistui labiausiai rūpėjo pasiekti skaitytojus, jis sudarydavo su pašto viršininku sąjungą, tokią glaudžią, jog neretai vienas pavirsdavo kitu. Taigi spaustuvininko įmonė tapo tarsi Šiaurės Amerikos vidaus ryšių ir bendruomenės intelektinio gyvenimo raktu. Ispanijai priklausančioje Amerikoje XVIII amžiaus antroje pusėje, vykstant panašiems procesams, nors lėčiau ir su pertrūkiais, atsirado pirmosios vietinės spaustuvės.[47]

Kokie gi buvo šie pirmieji Amerikos – Pietų ir Šiaurės – laikraščiai? Iš tikrųjų jie atsirado kaip rinkos priedai. Ankstyvuosiuose laikraščiuose, be naujienų apie metropoliją, buvo spausdinamos komercinės žinios (kada atplaukia ir išplaukia laivai, kiek kainuoja kokios prekės kokiuose uostuose), pranešimai apie naujus svarbius paskyrimus kolonijose, turtuolių vedybas ir taip toliau. Kitaip tariant, *šios* vedybos ir *tas* laivas, *ši* kaina ir *anas* vyskupas – visi viename puslapyje atsidūrė dėl pačios

45 Febvre ir Martin, *The Coming of the Book*, p. 208–211.

46 Ten pat, p. 211.

47 Franco, *An Introduction*, p. 28.

kolonijinės administracijos struktūros ir rinkos sistemos. Šitaip Karakaso laikraštis visiškai natūraliai ir netgi apolitiškai sukūrė įsivaizduojamą bendruomenę iš grupės konkrečių skaitytojų, kuriems priklausė *šitie* laivai, nuotakos, vyskupai ir kainos. Žinoma, ilgainiui neišvengiamai turėjo atsirasti ir politinių elementų.

Viena daug lėmusi šitų laikraščių savybė visuomet buvo jų provincialumas. Kolonijos kreolas atsiradus progai skaitydavo Madrido laikraštį (nors jame ir nieko nerasdavo apie savo pasaulį), bet dauguma iš Ispanijos atvykusių valdininkų, gyvenančių toje pačioje gatvėje, buvo linkę *neskaityti* Karakaso leidinių. Ši asimetrija nesibaigiamai kartojosi ir kitokiose kolonijos situacijose. Dar viena savybė – pliuralizmas. Ispaniška-amerikietiška lektūra, atsiradusi XVIII amžiaus pabaigoje, buvo rašoma gerai suvokiant, kad gretimai taip pat gyvena provincialai. Meksiko, Buenos Airių ir Bogotos laikraščių skaitytojai, net jeigu ir neskaitydavo vieni kitų laikraščių, puikiai suvokė, kad tie laikraščiai eina. Tuo galima paaiškinti gerai žinomą ankstyvojo ispanų-amerikiečių nacionalizmo dvilypumą, didingus teritorinius užmojus ir vietinį partikuliarizmą. Tai, kad pirmieji Meksikos nacionalistai rašė apie save kaip *nosotros los Americanos*, o apie savo šalį – kaip *nuestra América*, buvo interpretuojama kaip vietinių kreolų tuštybės apraiška: kadangi Meksika buvo pati vertingiausia iš Ispanijos valdų Amerikoje, vietiniai kreolai atseit laikė save Naujojo pasaulio centru.[48] Tačiau iš tikrųjų žmonės visoje Ispanijos Amerikoje save suvokė kaip „amerikiečius", nes šis terminas tiksliai apibūdino visiems bendrą gimimo už Ispanijos ribų lemtį.[49]

Tačiau, kaip matėme, pati laikraščio samprata reiškia, kad viso „pasaulio įvykiai" yra sutraukiami į konkretų įsivaizduojamą gimtosios kalbos skaitytojų pasaulį; be to, įsivaizduojamai

[48] Lynch, *The Spanish-American Revolutions*, p. 33.

[49] „Peonas atėjo pasisikųsti, kad jo *estancia* (gyvulių fermos) prižiūrėtojas ispanas jį sumušė. San Martínas pasipiktino, bet tai buvo ne socialistinio, o nacionalistinio pobūdžio pyktis. ‚Ką jūs manote? Po trejų revoliucijos metų *maturrango* (vulg. Ispanijos ispanas) drįsta pakelti ranką prieš amerikietį!'" Ten pat, p. 87.

bendruomenei pastovaus, tvirto vienalaikiškumo laike (*simultaneity through time*) idėja yra labai svarbi. Pagalvojus apie didžiulę ispaniškosios Amerikos imperijos teritoriją ir jos sudedamųjų dalių izoliaciją, sunku įsivaizduoti tokį vienalaikiškumą.[50] Meksikos kreolai tik po kelių mėnesių gali sužinoti apie įvykius Buenos Airėse, bet iš Meksikos, o ne Rio de la Platos laikraščių, o patys įvykiai bus aprašyti kaip „panašūs" į įvykius Meksikoje, bet ne jų „dalis".

Tai, kad Ispanijos Amerikai „nepavyko" subrandinti tolydaus, visą jos teritoriją apimančio nacionalizmo, atspindi tiek apskritai kapitalizmo ir technologijos plėtros lygį XVIII amžiaus pabaigoje, tiek „pačių" ispanų kapitalizmo ir technologijos atsilikimą imperijos valdomos teritorijos atžvilgiu. (Pasaulinė istorinė epocha, kurioje gimsta kiekvienas nacionalizmas, tikriausiai labai stipriai veikia jo užmojį. Argi Indijos nacionalizmas nėra neatskiriamai susijęs su tuo, kad po sipajų maišto galingiausia ir pažangiausia iš imperinių valstybių suvienijo kolonijos valdymą ir rinką?)

Angliškai kalbančių protestantų kreolų geografinė padėtis šiaurėje buvo daug palankesnė „Amerikos" idėjai įprasminti; iš tikrųjų ilgainiui kasdienėje kalboje juos imta vadinti „amerikiečiais". Pirmosios Trylika kolonijų užėmė mažesnę už Venesuelą ir maždaug trečdalio Argentinos dydžio teritoriją.[51] Geografiškai išsidėstę netoli vienas nuo kito, jų rinkos centrai – Bostonas, Niujorkas ir Filadelfija buvo lengvai pasiekiami, o jų gyventojus palyginti glaudžiai siejo spauda ir prekyba. Vėliau per 183 metus „Jungtinių Valstijų" skaičius po truputį didėjo, nes senieji ir naujieji gyventojai judėjo į vakarus nuo senojo rytinės pakrantės branduolio. Tačiau netgi Jungtinės Amerikos Valstijos neišvengė tam tikros „nesėkmės" arba sumažėjimo –

50 Legendinis Makondas Márquezo romane *Tūkstantis metų vienatvės* – tai kerintis ispanų-amerikiečių atokumo ir izoliacijos vaizdas.

51 Bendras Trylikos kolonijų plotas buvo 322 497 kvadratinės mylios; tuo tarpu Venesuelos – 352 143, Argentinos – 1 072 067, o ispaniškosios Pietų Amerikos – 3 417 625 kvadratinės mylios.

neįtraukta angliškai kalbanti Kanada, o Teksasas vieną dešimtmetį buvo nepriklausoma suvereni valstybė (1835–1846). Jeigu Kalifornijoje XVIII amžiuje būtų gyvenusi didoka angliškai kalbanti bendruomenė, argi netikėtina, kad ten būtų atsiradusi nepriklausoma valstybė, kuri vaizduotų Argentiną prieš Trylikos kolonijų Peru? Netgi Jungtinėse Amerikos Valstijose emociniai nacionalizmo saitai buvo pakankamai elastingi, ir kartu su sparčia plėtra vakarų link ir Šiaurės bei Pietų ekonomikų prieštaravimais pagreitino karą dėl atsiskyrimo *praėjus beveik šimtmečiui po Nepriklausomybės Deklaracijos*; šis karas šiandien mums aiškiai primena karus, atplėšusius Venesuelą ir Ekvadorą nuo Didžiosios Kolumbijos, ir Urugvajų bei Paragvajų nuo Rio de la Platos Jungtinių Provincijų.[52]

Tikriausiai reikėtų dar kartą pabrėžti čia išdėstytos siauros ir konkrečios medžiagos pagrindines mintis kaip laikinas išvadas. Siekiau ne tiek paaiškinti pasipriešinimo metropolijoms Vakarų pusrutulyje, sakykim, 1760–1830 metais, socialinį-ekonominį pagrindą, kiek tai, kad tas pasipriešinimas įgavo ne kokias nors kitokias, bet pliuralines, „nacionalines" formas. Ekonominiai interesai, kuriems iškilo grėsmė, yra puikiai žinomi ir, be abejo, turėjo esminę reikšmę. Aišku, kad liberalizmas ir Švietimo idėjos darė didžiulę įtaką, pirmiausia kaip imperijos ir *anciens régimes* ideologinės kritikos šaltinis. Aš teigiu, kad nei ekonominiai interesai, nei liberalizmas ar Švietimo idėjos *patys savaime* negalėjo sukurti ir nesukūrė tokios įsivaizduojamos bendruomenės *rūšies* ar formos, kurią reikėtų ginti nuo šių niokojančių režimų; kitaip tariant, nė vienas iš šių veiksnių nesukūrė naujosios sąmonės

52 Paragvajaus atvejis ypač įdomus. Dėl palyginti geranoriškos diktatūros, kurią XVII amžiuje įvedė jėzuitai, šioje šalyje su čiabuviais buvo elgiamasi geriau negu visur kitur Ispanijos Amerikoje, ir gvaranių kalba įgijo spaudos kalbos statusą. Kai Ispanijos Karalystė išvijo jėzuitus iš jai priklausančių Amerikos šalių 1767 metais, ši teritorija atsidūrė Rio de la Platos sudėtyje, tačiau labai vėlai ir išbuvo ten tik kiek ilgiau negu vienos kartos gyvenimas. Žr. Seton-Watson, *Nations and States*, p. 200–201.

struktūros, ji tebuvo vos įžvelgiamas pakraštys, skirtingai nuo centriniame regėjimo lauke esančių susižavėjimo ar pasišlykštėjimo objektų.[53] Įgyvendinant šį konkretų uždavinį, piligrimai kreolai valdininkai ir kreolai provincijos spaustuvininkai suvaidino lemiamą istorinį vaidmenį.

53 Iškalbingas faktas: 1776 metų Amerikos Nepriklausomybės Deklaracijoje kalbama tik apie „liaudį", o žodis „nacija" pirmą kartą pasirodo tik 1789 metų Konstitucijoje. Žr. Kemiläinen, *Nationalism*, p. 105.

5

Senos kalbos, nauji modeliai

Sėkmingų nacionalinio išsivadavimo judėjimų Amerikose era pasibaigė beveik tuo pat metu, kada prasidėjo nacionalizmo amžius Europoje. Pažvelgę į šiuos naujuosius nacionalizmus, kurie 1820–1920 metais pakeitė Senojo pasaulio veidą, pamatysime, kad nuo savo pirmtakų jie skiriasi dviem ryškiais bruožais. Pirmiausia, beveik visiems jiems svarbiausią ideologinę ir politinę reikšmę turėjo „nacionalinė spaudos kalba", o revoliucinėse Amerikose net nekilo klausimas dėl ispanų ir anglų kalbų. Antra, visi šie nacionalizmai galėjo remtis aiškiais modeliais, sukurtais jų tolimų, o po Prancūzijos revoliucijos konvulsijų jau nebe tokių tolimų, pirmtakų. Taigi „nacija" iš pat pradžių tapo tuo, ko galima sąmoningai siekti, o ne palengva kontūrus įgaunančia vizija. Iš tikrųjų, kaip pamatysime, „nacija" pasirodė esanti išradimas, kurio neįmanoma užpatentuoti. Atsidurdamas pačiose įvairiausiose, kartais netikėtose rankose, jis tapo prieinamas piratavimui. Todėl šiame skyriuje mūsų dėmesio centre – spaudos kalba ir autorinių teisių piratavimas.

Palaimingai nekreipdamas dėmesio į kai kuriuos akivaizdžius faktus už Europos ribų, didysis Johannas Gottfriedas von Herderis

(1744–1803) XVIII amžiaus pabaigoje pareiškė: „Denn *jedes* Volk ist Volk; es hat *seine* National Bildung wie *seine* Sprache“[1]. Ši itin europietiška samprata, kad tautiškumas yra susijęs su privačia, sava kalba, padarė didelę įtaką XIX amžiaus Europai ir, dar konkrečiau, vėlesnėms teorijoms apie nacionalizmo prigimtį. Kodėl susiklostė ši vizija? Tikriausiai todėl, kad jau nuo XIV amžiaus Europos pasaulis pradėjo mažėti laike ir erdvėje, iš pradžių dėl humanistų praeities tyrinėjimų, o vėliau, gana paradoksalu, dėl europiečių užkariavimų visoje planetoje.

Tai puikiai apibūdina Auerbachas:

> Vos išaušus humanizmo aušrai, pradėta suvokti, kad tiek antikinės istorijos, tiek Biblijos įvykius bei legendas nuo dabarties skyrė ne tik laikas, bet ir *visiškai skirtingos gyvenimo sąlygos*. Humanizmas, suformavęs antikinių gyvenimo ir raiškos formų atnaujinimo programą, sukuria tokią gilią istorinę perspektyvą, kokios neturėjo nė viena mums žinoma epocha: humanistai regi antiką kaip istorijos gelmę, o jos fone – įsiterpiančias tamsias viduramžių epochas... [Todėl tapo neįmanoma] atkurti antikinei kultūrai būdingą autarkinį gyvenimo būdą arba XII ir XIII amžių istorinį naivumą.[2]

Atsiradus tam, ką galima pavadinti „lyginamąja istorija“, ilgainiui pradėjo formuotis iki tol negirdėta samprata apie „modernumą“, pabrėžtinai gretinamą su „antika“, ir visai nebūtinai pastarosios naudai. Į šį ginčą karštai įsitraukė „Antikos ir nūdienos kova“, judėjimas, užvaldęs Prancūzijos intelektualinį gyvenimą paskutiniame XVII amžiaus ketvirtyje.[3] Kaip sakė Auerbachas, „Valdant Liudvikui XIV prancūzams užteko drąsos laikyti savo pačių kultūrą vertingu modeliu, nenusileidžiančiu antikiniam, ir jie primetė šį požiūrį likusiajai Europai.“[4]

1 „Nes *kiekviena* tauta yra tauta; ji turi savo nacionalinę formą ir *savo* kalbą.“ Kemiläinen, *Nationalism*, p. 42. Kursyvas mano.

2 *Mimesis*, p. 282. Kursyvas mano.

3 Ši kova prasidėjo 1689 metais, kai 59 metų Charles Perrault išspausdino savo eilėraštį „Siècle de Louis le Grand“, kuriame teigė, jog menai ir mokslai iki galo išsiskleidė jo gyvenamuoju laikotarpiu ir jo gyvenamoje vietoje.

4 *Mimesis*, p. 343. Atkreipkite dėmesį, kad Auerbachas sako „kultūra“, o ne „kalba“. Mums taip pat reikėtų būti atsargesniems vadinant „tautiškumą“ „jų pačių“ tautiškumu.

XVI amžiuje Europos „atrastos" didingos civilizacijos, apie kurias anksčiau sklido tik neaiškūs gandai (Kinija, Japonija, Pietryčių Azija ir Indijos subkontinentas) arba kurios buvo visiškai nežinomos (actekų Meksika ar inkų Peru), atskleidė neginčijamą žmonijos įvairovę. Dauguma šių civilizacijų vystėsi visiškai atskirai nuo gerai žinomos Europos, krikščionybės, antikos ir apskritai žmogaus istorijos: jų genealogijos tiesėsi už Edeno sodo ir negalėjo ten patekti. (Jos galėtų rasti vietą tik homogeniškame, tuščiame laike.) Šių „atradimų" poveikį galima nustatyti pagal konkrečią to laiko įsivaizduojamų valstybių geografiją. 1516 metais pasirodžiusioje More'o *Utopijoje* teigiama, jog tą istoriją papasakojo jūreivis, kurį autorius sutiko Antverpene ir kuris dalyvavo Amerigo Vespucci 1497–1498 metų ekspedicijoje į Amerikas. Francis Bacono *Naujoji Atlantidė* (1626) tikriausiai buvo nauja pirmiausia todėl, kad viskas vyko Ramiajame vandenyne. Swifto nuostabioji Ygagų sala (1726) atsirado kartu su tariamu žemėlapiu, kuriame ji pavaizduota Ramiajame vandenyne. (Šių vietovių prasmė bus aiškesnė pagalvojus, kaip neišradinga būtų įkurdinti Platono Respubliką bet kokiame žemėlapyje, tiek tariamame, tiek tikrame.) Visos šios pusiau rimtos utopijos, „modeliuotos" pagal tikrus atradimus, yra vaizduojamos ne kaip prarastieji Edeno sodai, bet kaip *šiuolaikinės* visuomenės. Galima paprieštarauti, kad taip ir turėjo būti, nes jos buvo sumanytos kaip šiuolaikinių visuomenių kritika, ir po visų atradimų nebereikėjo ieškoti modelių išnykusioje antikoje.[5] Po utopijų buvo Švietimo epochos šviesuliai, tokie kaip Vico, Montesquieu, Voltaire'as ir Rousseau, kurie dar labiau naudojo „tikrąją" ne-Europą kaip griaunamųjų kūrinių, nukreiptų prieš tuometines Europos socialines ir politines institucijas, atsvarą. Iš tikrųjų atsirado galimybė galvoti

5 Yra ir puikus kontrastas tarp dviejų įžymiųjų anglų dramose pavaizduotų mongolų. Marlowe'o drama *Didysis Tamberlenas* (1587–1588) aprašo garsųjį dinastą, mirusį 1407 metais. Drydeno *Aurangzebas* (1676) vaizduoja tuo metu valdžiusį imperatorių (1658–1707).

apie Europą tik kaip apie vieną iš daugelio civilizacijų, nebūtinai Išrinktąją ar geriausią.[6]

Ilgainiui atradimai ir užkariavimai įžiebė Europoje ir lingvistinę revoliuciją. Jau nuo seno portugalų, olandų ir ispanų jūreiviai, misionieriai, pirkliai ir kareiviai dėl praktinių priežasčių, kaip navigacija, krikščionybės skleidimas, prekyba ir karas, rinko ir surašinėjo neeuropietiškų kalbų žodžius, kad galima būtų sudaryti paprastus žodinėlius. Tačiau tik įpusėjus XVIII amžiui iš tikrųjų prasidėjo mokslinės lyginamosios kalbų studijos. Anglijai užkariavus Bengaliją, Williamas Jonesas pradėjo pirmuosius sanskrito kalbos tyrinėjimus (1786), privertusius iš tiesų įsisąmoninti, jog Indijos civilizacija gerokai senesnė už graikų ar judėjų. Po Napoleono žygio į Egiptą Jeanas Champollionas iššifravo hieroglifus (1835), ir tai vėl išplėtė neeuropietiškų senųjų kultūrų grupę.[7] Semitų kalbų tyrinėjimas paneigė idėją, kad hebrajų kalba yra unikaliai sena ar dieviškos kilmės. Vėl pradėtos kurti genealogijos, kurioms galima buvo rasti vietą tik homogeniškame, tuščiame laike. „Kalba tapo ne tiek tolydžia išorinės jėgos ir kalbėtojo-žmogaus sąsaja, kiek vidiniu lauku, sukurtu ir įgyvendinamu pačių kalbos vartotojų."[8] Iš šių atradimų išsirutuliojo filologija: lyginamosios gramatikos studijos, kalbų klasifikavimas į šeimas ir užmarštin nugrimzdusių „prokalbių" rekonstrukcija remiantis moksliniais argumentais. Kaip teisingai pažymi Hobsbawmas, tai buvo „pirmasis mokslas, kuris laikė evoliuciją savo ašimi"[9].

Nuo to laiko senosios šventos kalbos – lotynų, graikų ir hebrajų – buvo priverstos lygiomis ontologinėmis teisėmis stotis greta margos plebėjiškos tautinių kalbų-varžovių minios; taip

6 Europos imperializmui atsainiai braunantis į pasaulį, kitos civilizacijos patyrė šoką, susidurusios su pliuralizmu, kuris naikino jų šventąsias genealogijas. Šį procesą simbolizuoja Vidurinės Karalystės atsidūrimas periferijoje Tolimųjų Rytų atžvilgiu.

7 Hobsbawm, *The Age of Revolution*, p. 337.

8 Edward Said, *Orientalism*, p. 136.

9 Hobsbawm, *The Age of Revolution*, p. 337.

buvo ištaisytas ankstesnis šių kalbų pažeminimas spaudos rinkoje. Kadangi visos kalbos dabar turėjo vienodą pasaulietinį statusą, visos iš esmės buvo vienodai vertos studijuoti ir gerbti. Tačiau kas turėjo tai daryti? Kadangi nė viena dabar nepriklausė Dievui, logiška, kad tai turėjo daryti naujieji jų savininkai: kiekvienos gimtosios kalbos kalbėtojai ir skaitytojai.

Kaip labai įtikinamai parodo Setonas-Watsonas, Europoje ir jos artimiausiose periferijose XIX amžius buvo auksinis tautinių kalbų leksikografų, gramatikos kūrėjų, filologų ir literatų amžius.[10] Aktyvi šių intelektualų veikla tikriausiai buvo lemiama formuojantis XIX amžiaus Europos nacionalizmams, ne taip kaip padėtis abiejose Amerikose 1770–1830 metais. Vienakalbiai žodynai tapo didžiuliais kiekvienos kalbos lobyno spausdintais kompendiumais, kuriuos galima buvo nešiotis (nors kartais gana nelengvai) iš knygyno į mokyklą, iš įstaigos į namus. Dvikalbiai žodynai liudijo besiformuojantį kalbų egalitarizmą – nepaisant politinės tikrovės, čekų–vokiečių / vokiečių–čekų žodyno viršelyje suporuotos kalbos turėjo vienodą statusą. Nenuilstamai plušantys idealistai, ištisus metus paskyrę žodynams, neišvengiamai bendravo su Europos didžiosiomis, pirmiausia universitetų, bibliotekomis, arba buvo jų išugdyti. Dauguma jų tiesioginių klientų taip pat neišvengiamai buvo universitetų ir ikiuniversitetinių mokyklų studentai. Hobsbawmo mintis, kad „mokyklų ir universitetų pažanga leidžia nustatyti nacionalizmo pažangą, nes mokyklos, ypač universitetai, tapo jo sąmoningiausiais šalininkais", tikrai tinka XIX amžiaus Europai, o gal ir kitiems laikotarpiams bei vietoms.[11]

10 „Būtent todėl, kad mūsų laikais kalbos istorija paprastai laikoma griežtai atskirta nuo bendrosios politinės, ekonominės bei socialinės istorijos, man atrodė pageidautina jas suartinti, gal ir ne taip kvalifikuotai." *Nations and States*, p. 11. Iš tikrųjų vienas iš vertingiausių Setono-Watsono knygos aspektų yra būtent jo dėmesys kalbos istorijai, nors galima ir nesutikti su tuo, kaip jis ją taiko.

11 *The Age of Revolution*, p. 166. Akademinės institucijos neturėjo reikšmės amerikiečių nacionalizmams. Pats Hobsbawmas pažymi, kad nors tuo laiku Paryžiuje mokėsi 6000 studentų, jie iš esmės nevaidino jokio vaidmens per Prancūzijos revoliuciją (p. 167). Jis taip pat įsidėmėtinai mums primena, kad nors švietimas sparčiai plito pirmoje XIX

Leksikografinės revoliucijos vyksmą galima įsivaizduoti kaip vis labiau įsiliepsnojantį gaisrą arsenale, kai kiekvienas menkas sprogimas sukelia vis kitus ir galiausiai ryški liepsna nutvieskia naktį, paversdama ją diena.

XVIII amžiaus viduryje vokiečių, prancūzų ir anglų mokslininkai nuveikė milžinišką darbą – ne tik visiems prieinamai buvo išleisti beveik visi išlikę graikų klasikų raštai kartu su būtinais filologiniais ir leksikografiniais papildymais, bet ir daugybėje knygų atkurta žaižaruojanti – ir griežtai pagoniška – antikinė helenistinė civilizacija. Paskutiniajame amžiaus ketvirtyje šiai „praeičiai" vis labiau atsidavė grupelė jaunų graikiškai kalbančių krikščionių intelektualų, dauguma iš kurių studijavo arba keliavo už Osmanų imperijos ribų.[12] Paskatinti filhelenizmo, klestėjusio Vakarų Europos civilizacijos centruose, jie ėmėsi „prikelti iš barbarų" šiuolaikinius graikus, t. y. paversti juos Periklio ir Sokrato vertomis būtybėmis.[13] Šį sąmonės pokytį simbolizuoja vieno iš šių jaunuolių – Adamantios Koraesas (kuris vėliau tapo uoliu leksikografu!) žodžiai, pasakyti prancūzams Paryžiuje 1803 metais:

> Pirmą kartą tauta regi šiurpų savo tamsybės vaizdą ir dreba, žvilgsniu matuodama atstumą, skiriantį ją nuo protėvių šlovės. Tačiau šis skausmingas *atradimas* neįstumia graikų į neviltį; jie nesvyruodami taria sau: mes esame graikų ainiai, taigi arba privalome vėl tapti vertais jų vardo, arba negalime jo nešioti.[14]

amžiaus pusėje, besimokančių jaunuolių buvo labai nedaug pagal šiuolaikinius standartus: vos 19 000 licėjaus studentų Prancūzijoje 1842 metais, 20 000 vidurinės mokyklos mokinių nuo bendro 68 000 000 gyventojų skaičiaus Rusijos imperijoje 1850 metais, o 1848 metais visoje Europoje galėjo būti apie 48 000 universiteto studentų. Tačiau *tų* metų revoliucijose ši maža, bet strategiškai svarbi grupė suvaidino pagrindinį vaidmenį. (p. 166–167)

12 Pirmieji graikiški laikraščiai pasirodė 1784 metais Vienoje. „Philike Hetairia", slapta draugija, suvaidinusi svarbų vaidmenį 1821 metų sukilime prieš Osmanus, buvo įkurta „Odesoje, didžiajame naujame Rusijos grūdų uoste" 1814 metais.

13 Žr. Elie Kedourie įvadą knygoje *Nationalism in Asia and Africa*, p. 40.

14 Ten pat, p. 43–44. Kursyvas mano. Visas Koraeso tekstas „Dabartinė Graikijos civilizacijos būklė" pateikiamas p. 157–182. Jame stulbinančiai šiuolaikiškai nagrinėjamas sociologinis graikų nacionalizmo pagrindas.

XVIII amžiaus pabaigoje pasirodė ir rumunų kalbos gramatikos, žodynai ir istorijos, kurios paskatino bandymus, sėkmingai įgyvendintus pirmiausiai Habsburgų, o vėliau Osmanų karalystėje, – pakeisti kirilicą romėniška abėcėle (tai visiškai atskiria rumunų kalbą nuo jos slavų-stačiatikių kaimynių).[15] 1789–1794 metais Rusijos Akademija, sukurta pagal Académie Française modelį, išleido šešiatomį rusų kalbos žodyną, o 1802 metais – oficialią gramatiką. Abu šie leidiniai simbolizavo nacionalinės kalbos triumfą prieš bažnytinę slavų kalbą. Nors iki pat XVIII amžiaus čekiškai kalbėjo tik Bohemijos valstiečiai (diduomenė ir kylanti vidurinė klasė kalbėjo vokiškai), katalikų kunigas Josefas Dobrovský (1753–1829) 1792 metais išleido *Geschichte der böhmischen Sprache und ältern literatur*, pirmą sisteminę čekų kalbos ir literatūros istoriją. 1835–1839 metais pasirodė pirmasis Josefo Jungmanno sudarytas penkiatomis čekų–vokiečių kalbų žodynas.[16]

Kalbėdamas apie vengrų nacionalizmo gimimą, Ignotus rašo, kad tai „įvyko gana neseniai ir galima įvardyti tikslią datą: 1772 metai, kai buvo išleisti keli plačių interesų vengrų rašytojo György Bessenyei, tuo metu gyvenusio Vienoje ir tarnavusio Marijos Teresės asmens sargybiniu, nuobodūs kūriniai... Bessenyei *magna opera* siekė įrodyti, kad vengrų kalba tinkanti pačiam aukščiausiam literatūros žanrui."[17] Tolesnį impulsą suteikė Ferenco Kazinczy (1759–1831), „vengrų literatūros tėvo", darbai ir būsimojo Budapešto universiteto perkėlimas į šį miestą iš mažo provincijos miestelio Tirnavos 1784 metais. Pirmoji politinė vengrų nacionalizmo išraiška buvo lotyniškai kalbančios vengrų

15 Neapsimetinėdamas, kad išsamiai pažįstu Centrinę ir Rytų Europą, savo tolesniuose samprotavimuose iš esmės rėmiausi Setonu-Watsonu. Apie rumunų kalbą žr. *Nations and States*, p. 177.

16 Ten pat, p. 150–153.

17 Paul Ignotus, *Hungary*, p. 44. „Jis tai įrodė, tačiau jo poleminis įkarštis buvo įtikinamesnis negu jo parašytų kūrinių estetinė vertė." Vertėtų pažymėti, kad šią ištrauką randame poskyryje, pavadintame „Vengrų tautos sukūrimas", kuris prasideda iškalbinga fraze: „Tauta gimsta tada, kai keli žmonės nusprendžia, kad ji turi gimti."

diduomenės priešiška reakcija devintame XVIII amžiaus dešimtmetyje į imperatoriaus Juozapo II nutarimą padaryti vokiečių kalbą vietoj lotynų kalbos pagrindine imperijos administracijos kalba.[18]

1800–1850 metais vietinių mokslininkų pažangaus darbo dėka šiaurės Balkanuose susiformavo trys atskiros literatūrinės kalbos: slovėnų, serbų-kroatų ir bulgarų. Ketvirtame XIX amžiaus dešimtmetyje daugelis buvo linkę galvoti, kad „bulgarai" sudaro tą pačią tautą su serbais ir kroatais, ir iš tikrųjų visos trys jos kartu dalyvavo Ilyrijos judėjime, o 1878 metais susikūrė atskira tautinė bulgarų valstybė. XVIII amžiuje ukrainiečių (mažųjų rusų) kalba buvo su panieka toleruojama kaip valstiečių kalba. Tačiau 1798 metais Ivanas Kotliarevskis parašė *Eneidą*, nepaprastai populiarią satyrinę poemą apie ukrainiečių gyvenimą. 1804 metais buvo įkurtas Charkovo universitetas, kuris netrukus tapo ukrainiečių literatūros klestėjimo centru. 1819 metais išėjo pirmoji ukrainiečių kalbos gramatika, tepraėjus septyniolikai metų po oficialios rusiškos gramatikos pasirodymo. Ketvirtame XIX amžiaus dešimtmetyje Tarasas Ševčenka parašė savo kūrinius; Setonas-Watsonas pažymi, kad „jis labiau negu kas kitas nusipelnė ugdydamas ukrainiečių norminę literatūrinę kalbą. Šios kalbos vartojimas buvo lemiamas etapas formuojantis ukrainiečių nacionalinei sąmonei."[19] Netrukus po to, 1846 metais Kijeve pirmąją ukrainiečių nacionalistų organizaciją įkūrė istorikas!

XVIII amžiuje dabartinėje Suomijoje valstybinė kalba buvo švedų. Prijungus Suomijos teritoriją prie carinės Rusijos 1809 metais, oficialia kalba tapo rusų. Tačiau „atbundantis" dėmesys

[18] Seton-Watson, *Nations and States*, p. 158–161. Ši reakcija buvo pakankamai smarki ir įtikino Juozapo sekėją Leopoldą II (valdžiusį 1790–1792 metais) sugrąžinti lotynų kalbą. Žr. taip pat šeštą šios knygos skyrių. Daug pasako tai, kad Kazinczy šiuo klausimu politiškai rėmė Juozapą II (Ignotus, *Hungary*, p. 48).

[19] *Nations and States*, p. 187. Nėra reikalo sakyti, kad carizmas elgėsi su šiais žmonėmis be didelių ceremonijų. Ševčenką palaužė Sibiras. Tačiau Habsburgai šiek tiek skatino ukrainiečių nacionalistus Galicijoje, norėdami įgyti atsvarą lenkams.

suomių kalbai ir praeičiai, pirmiausia išreikštas lotynų ir švedų kalbomis parašytuose tekstuose XVIII amžiaus antroje pusėje, XIX amžiaus trečiame dešimtmetyje vis labiau krypo į gimtąją kalbą.[20] Kylančio suomių tautinio sąjūdžio vadai buvo „žmonės, kurių profesija susijusi su kalbos vartojimu: rašytojai, mokytojai, pastoriai ir teisininkai. Pradėtas studijuoti folkloras, naujai atrasta ir pradėta rinkti liaudies epinė poezija, o šalia to buvo leidžiamos gramatikos ir žodynai; visa tai paskatino atsirasti periodiniams leidiniams, padėjusiems sunorminti suomių literatūrinę (t. y. spaudos) kalbą, kurią pasitelkiant galima buvo kelti didesnius politinius reikalavimus."[21] Kalbant apie Norvegiją, kurios rašytinė kalba ilgą laiką buvo ta pati kaip danų, tik tarimas skirtingas, tai nacionalizmas čia prasidėjo pasirodžius Ivaro Aaseno naujai norvegų gramatikai (1848) ir žodynui (1850) – knygoms, atitikusioms ir skatinusioms norvegiškos spaudos kalbos poreikius.

XIX amžiaus pabaigoje būrų (europietiškos kilmės Pietų Afrikos gyventojų) nacionalizmą įžiebė būrų pastoriai ir literatai, kuriems aštuntame XIX amžiaus dešimtmetyje pavyko paversti vietinį olandų dialektą literatūrine kalba ir pavadinti ją jau nebeeuropietišku pavadinimu. Maronitai ir koptai, iš kurių dauguma mokėsi Beiruto amerikietiškame koledže (įkurtame 1866 metais) ir Šv. Juozapo jėzuitų koledže (įkurtame 1875 metais), daugiausia prisidėjo prie klasikinės arabų kalbos atgimimo ir arabų nacionalizmo plitimo.[22] Turkų nacionalizmo ištakas nesunkiai aptiksime turkiškoje spaudoje, aktyviai imtoje leisti XIX amžiaus aštuntame dešimtmetyje Stambule.[23]

20 Kemiläinen, *Nationalism*, p. 208–215.

21 Seton-Watson, *Nations and States*, p. 72.

22 Ten pat, p. 232 ir 261.

23 Kohn, *The Age of Nationalism*, p. 105–107. Tai reiškė, kad atsisakoma „Osmanų" kalbos, oficialios dinastijos kalbos su turkiškais, persiškais ir arabiškais elementais. Būdinga tai, kad Ibrahimas Sinasi, pirmojo tokio laikraščio įkūrėjas, buvo tik ką grįžęs po penkerių studijų metų Prancūzijoje. Netrukus jo pavyzdžiu pasekė kiti. 1876 metais Konstantinopolyje jau ėjo septyni turkiški dienraščiai.

Negalima pamiršti, kad tuo pačiu laikotarpiu nacionaline tapo ir kita spausdinto puslapio forma: partitūra. Po Dobrovský atėjo Smetana, Dvořákas ir Janáčekas; po Aaseno – Griegas; po Kazinczy – Béla Bártokas, ir taip toliau iki mūsų laikų.

Sykiu akivaizdu ir tai, kad visų šitų leksikografų, filologų, gramatikų autorių, folkloristų, publicistų bei kompozitorių revoliucinė veikla nevyko vakuume. Galų gale jie tik gamino produkciją spaudos rinkai ir per ją, tarsi kokį nebylų turgų, buvo susieti su vartotojais. Kas buvo tie vartotojai? Plačiausia prasme – skaitančiųjų klasių šeimos, ne tik „dirbantis" tėvas, bet ir tarnų apsupta žmona bei mokyklinio amžiaus vaikai. Turint omenyje, kad 1840 metais netgi Britanijoje ir Prancūzijoje, labiausiai išsivysčiusiose Europos šalyse, beveik pusė gyventojų buvo neraštingi (o atsilikusioje Rusijoje kone 98 procentai), „skaitančiosios klasės" reiškė tam tikrą padėtį užimančius žmones. Tiksliau sakant, šalia senųjų valdančiųjų klasių – aristokratijos ir kilmingųjų žemvaldžių, dvariškių ir dvasininkų, jos sudarė kylantį žemesniųjų valdininkų, profesionalų* ir prekybos bei pramonės buržuazijos plebėjišką vidurinį sluoksnį.

XIX amžiaus Europos valstybių aparato išlaidos ir biurokratų (civilių ir kariškių) skaičius sparčiai augo, nepaisant to, kad nebūta didelių vietinių karų. „1830–1850 metais visuomeninės išlaidos vienam gyventojui išaugo 25 procentais Ispanijoje, 40 procentų Prancūzijoje, 44 procentais Rusijoje, 50 procentų Belgijoje, 70 procentų Austrijoje, 75 procentais JAV ir daugiau kaip 90 procentų Nyderlanduose."[24] Biurokratijos gausėjimas, kuris reiškė ir jos specializaciją, atvėrė kelią į paaukštinimą gerokai gausesniam skaičiui ir įvairesnės socialinės kilmės žmonių negu iki tol. Paimkime netgi išsekusį, pilną sinekūrų, prigrūstą diduomenės Austrijos-Vengrijos valstybinės valdžios aparatą: iš vidurinės klasės kilusių žmonių procentas aukštutiniuose

* Tradiciškai taip vadinami žmonės, įgiję universitetinį išsilavinimą ir turintys profesiją, paprastai gydytojai, teisininkai, teologai (angl. *professionals*).

24 Hobsbawm, *The Age of Revolution*, p. 229.

civilinės valdžios ešelonuose padidėjo nuo 0 procentų 1804 metais iki 27 procentų 1829 metais, 35 procentų 1859 metais ir 55 procentų 1878 metais. Ginkluotose pajėgose ryškėjo ta pati kryptis, tik – kaip dažniausiai – lėčiau ir vėliau: karininkų korpuse vidurinės klasės atstovų 1859–1918 metais padidėjo nuo 10 iki 75 procentų.[25]

Biurokratijos vidurinių klasių plėtimasis buvo palyginti tolygus reiškinys, vykęs panašiu tempu tiek išsivysčiusiose, tiek atsilikusiose Europos valstybėse, tačiau prekybos ir pramonės buržuazija, žinoma, iškilo labai nevienodai – vienur masiškai ir sparčiai, kitur lėtai ir suvaržytai. Tačiau visose šalyse šį „iškilimą" neabejotinai reikia sieti su spaudos vietinėmis kalbomis verslu.

Ikiburžuazinių valdančiųjų klasių bendrumas atsirasdavo tam tikra prasme anapus kalbos arba bent jau anapus spaudos kalbos. Jeigu Siamo valdovas paimdavo į suguloves malajų aukštuomenės damą arba Anglijos karalius vesdavo ispanų princesę, argi jie kada nors rimtai šnekėdavosi? Solidarumas, vienybė atsirasdavo iš giminystės, dalykinių ryšių ir asmeninės ištikimybės. „Prancūzų" didikai galėjo remti „anglų" karalius prieš „prancūzų" monarchus ne todėl, kad juos sietų bendra kalba ar kultūra, bet, neminint jau makiaveliškų sumetimų, todėl, kad turėjo bendrų giminių ir draugų. Palyginti nedaug tradicinės aristokratijos, jų nusistovėjęs politinis pagrindas ir politinių ryšių įasmeninimas seksualiniais ryšiais bei paveldėjimu reiškė, kad jų klasinis vientisumas buvo tiek konkretus, tiek įsivaizduojamas. Neraštinga diduomenė vis tiek galėjo elgtis kaip diduomenė. O buržuazija? Tai buvo klasė, kuri, vaizdžiai kalbant, atsirado kaip klasė tik pasikartodama daugybę kartų. Fabriko savininką Lilyje su fabriko savininku Lione siejo tik tai, kad buvo vienas kito aidas. Jiems visai nereikėjo žinoti apie vienas kitą; paprastai jie nevesdavo vienas kito dukterų ir nepaveldėdavo

25 Peter J. Katzenstein, *Disjointed Partners, Austria and Germany since 1815*, p. 74 ir 112.

vienas kito turto. Tačiau įsivaizduoti, kad apskritai gyvuoja tūkstančių tūkstančiai tokių kaip jie, jiems padėjo spaudos kalba. Vargu ar šitaip galėjo atsitikti su berašte buržuazija. Taigi pasaulinės istorijos požiūriu buržuazija buvo pirmoji klasė, įgijusi solidarumą iš esmės įsivaizduojamu pagrindu. Tačiau XIX amžiaus Europoje, kurioje per maždaug du šimtmečius lotynų kalbą nugalėjo spauda vietinėmis kalbomis, šis solidarumas siekė tiek, kiek buvo suprantamos kitos kalbos. Kitaip tariant, miegoti galima su bet kuo, bet skaityti gali tik kai kurių tautų žodžius.

Taigi diduomenė, kilmingi žemvaldžiai, profesionalai, valdininkai ir prekybos atstovai buvo *potencialūs* filologinės revoliucijos vartotojai. Tačiau tokia klientūra beveik niekur iki galo nesusiklostė, ir tikrųjų vartotojų derinys įvairiuose kraštuose labai skyrėsi. Norint suprasti kodėl, reikia sugrįžti prie pagrindinio anksčiau išryškinto kontrasto tarp Europos ir abiejų Amerikų. Amerikose įvairių imperijų užimtos teritorijos ir jų kalbų paplitimas kone idealiai atitiko. Tačiau Europoje tokie sutapimai buvo reti, ir dinastinėse imperijose Europos viduje paprastai vartota keletas kalbų. Kitaip tariant, valstybė ir spaudos kalba žymėjo skirtingas teritorijas.

XIX amžiui būdingas bendras raštingumo, prekybos, pramonės, komunikacijų ir valstybinės valdžios aparato augimas suteikė galingų naujų impulsų vienodinti kalbą kiekvienoje dinastinėje karalystėje. Austrijoje-Vengrijoje lotynų kalba kaip valstybinė išsilaikė net iki XIX amžiaus penkto dešimtmečio pradžios, bet paskui kone staiga išnyko. Nors ji ir galėjo būti kaip valstybinė, tačiau XIX amžiuje jau nebegalėjo išlikti kaip verslo, mokslo, spaudos ar literatūros kalba, ypač pasaulyje, kuriame šios kalbos nuolatos maišydavosi viena su kita.

Tuo tarpu vietinės valstybės kalbos vis labiau įsitvirtino ir pakilo jų statusas, nors bent jau iš pradžių tai vyko beveik neplanuotai. Taigi anglų kalba išstūmė gėlų iš didesnės Airijos dalies, prancūzų – nustūmė bretonų prie sienos, o kastiliečių –

pavertė katalonų kalbą periferine. Šalyse, kaip Britanija ir Prancūzija, kur dėl visiškai kitokių priežasčių amžiaus viduryje valstybinė kalba ir gyventojų vartojama kalba palyginti tiksliai sutapo[26], bendras kalbų maišymasis tarpusavyje, apie kurį užsiminiau aukščiau, neturėjo dramatiškų politinių pasekmių. (Šie atvejai panašiausi į tai, kas vyko abiejose Amerikose.) Daugelyje kitų kraštų, kuriems Austrija-Vengrija yra tikriausiai visiška priešingybė, neišvengiamai kildavo audringesnių reakcijų. Lotynų kalbos, viešpatavusios didžiuliame, yrančiame, poliglotiškame, bet vis labiau raštingėjančiame krašte, pakeitimas *bet kuria* vietine kalba XIX amžiaus viduryje žadėjo daugybę privalumų tiems, kurie *jau* vartojo tą spaudos kalbą, ir lygiai taip atrodė grėsmingas tiems, kurie jos nevartojo. Aš pabrėžiu žodį *bet kuria*, nes, kaip išsamiau dar aptarsime, vokiečių kalbos išaukštinimas Habsburgų rūmuose, nors kai kam ir gali atrodyti vokiečių inspiruotas, neturėjo nieko bendra su vokiečių nacionalizmu. (Tokiomis aplinkybėmis galima tikėtis, kad sąmoningas nacionalizmas kiekvienoje dinastinėje valstybėje *paskiausiai* priimamas skaitytojų, kuriems oficialioji kalba yra ir gimtoji. Tokias prielaidas patvirtina istoriniai dokumentai.)

Kas dėl mūsų leksikografų klientūros, tai nenuostabu, kad įvairiomis politinėmis sąlygomis tie vartotojai labai skyrėsi. Pavyzdžiui, Vengrijoje, kur beveik nebūta vengrų buržuazijos, bet vienas iš aštuonių gyventojų teigė esąs, vienaip ar kitaip, aristokratiškos kilmės, spausdintos vengrų kalbos pozicijas prieš vokiečių kalbos antplūdį gynė kai kurios smulkiųjų didikų grupės ir nuskurdę kilmingi žemvaldžiai.[27] Tą patį galima būtų pasakyti ir apie lenkų skaitytojus. Tačiau čia būdingesnė buvo smulkiųjų bajorų, akademinio sluoksnio, profesionalų ir verslo žmonių

26 Kaip matėme, šiose dviejose valstybėse valstybinė kalba labai anksti virto nacionaline kalba. Kalbant apie Jungtinę Karalystę, airiškai kalbančių Airijos dalių karinis pavergimas XVIII amžiaus pradžioje ir badas penktame XIX amžiaus dešimtmetyje buvo du galingi veiksniai, paskatinę šį procesą.

27 Hobsbawm, *The Age of Revolution*, p. 165. Puikiai ir nuodugniai šis klausimas aptariamas Ignotus knygoje *Hungary*, p. 44–56; taip pat Jászi, *The Dissolution*, p. 224–225.

koalicija, kurioje pirmieji dažnai būdavo „autoritetingų" vadų, antrieji ir tretieji – mitų, poezijos, laikraščių ir ideologinių formuluočių, o paskutinieji – pinigų ir privilegijų rinkoje versmė. Žavusis Koraesas puikiai aprašo ankstyvuosius graikų nacionalizmo „vartotojus", tarp kurių vyravo intelektualai ir verslininkai:

> Turtingesniuose miesteliuose, kuriuose gyveno šiek tiek pasiturinčių gyventojų ir veikė keletas mokyklų, ir todėl buvo keli asmenys, bent jau mokantys skaityti ir suprantantys antikinius rašytojus, revoliucija prasidėjo anksčiau ir skatino spartesnę ir labiau įkvepiančią pažangą. Kai kuriuose iš šių miestelių mokyklos jau dabar plečiamos, ir jose pradedamos dėstyti *užsienio* kalbos ir netgi tie mokslai, kurių mokoma Europoje [sic]. Turtingieji remia iš italų, prancūzų, vokiečių ir anglų kalbų verčiamų knygų leidybą; savo lėšomis jie siunčia į Europą mokslo siekiančius jaunuolius; jie geriau išmokslina savo vaikus, neišskiriant nė mergaičių...[28]

Skaitytojų koalicijos, kurių sudėtis labai įvairavo nuo Vengrijos iki Graikijos, panašiai formavosi visoje Centrinėje ir Rytų Europoje ir amžiui baigiantis pasiekė Artimuosius Rytus.[29] Savaime aišku, kad tai, kaip naująsias bendruomenes vietinės kalbos pagrindu įsivaizdavo miestiečiai ir kaimiečiai, irgi labai skyrėsi. Daug kas priklausė nuo santykio tarp šių gyventojų grupių ir nacionalizmo misionierių. Kaip vieną kraštutinumą galima nurodyti Airiją, kur katalikų kunigai, kilę iš valstietijos ir jai artimi, suvaidino pagrindinį tarpininko vaidmenį. Kitas kraštutinumas išryškėja iš Hobsbawmo ironiškos pastabos: „1846 metais Galicijos valstiečiai pasipriešino lenkų revoliucionieriams, nors šie iš tikrųjų skelbė baudžiavos panaikinimą, ir mieliau žudė bajorus bei pasitikėjo imperatoriaus valdininkais."[30] Tačiau, augant raštingumui, visur tapo lengviau įgyti liaudies palaikymą,

28 Kedourie, *Nationalism in Asia and Africa*, p. 170. Kursyvas mano. Viskas čia yra tipiška. Jei Koraesas ir žiūri į Europą, tai tik per savo petį; jis yra atsigręžęs į Konstantinopolį. Osmanų kalba dar netapo užsienio kalba. Ir nedirbančios būsimos žmonos įžengia į spaudos rinką.

29 Pavyzdžius žr.: Seton-Watson, *Nations and States*, p. 72 (Suomija), p. 145 (Bulgarija), p. 153 (Bohemija) ir p. 432 (Slovakija); Kohn, *The Age of Nationalism*, p. 83 (Egiptas) ir p. 103 (Persija).

30 *The Age of Revolution*, p. 169.

nes nauju masių pasididžiavimu tapo spaudos išaukštintos kalbos, kuriomis liaudis visą laiką paklusniai kalbėjo.

Taigi šiuo atžvilgiu įsimintinas Nairno teiginys „Naujoji vidurinės klasės tautinė inteligentija turėjo pakviesti mases į istoriją, ir kvietimas turėjo būti parašytas kalba, kurią šios suprato"[31] yra teisingas. Tačiau bus nelengva suprasti, kodėl šis kvietimas pasirodė toks patrauklus, ir kodėl pakviesti sugebėjo tokios skirtingos sąjungos (Nairno vidurinės klasės inteligentija anaiptol nebuvo vienintelis kvietėjas), jeigu pagaliau negrįšime prie piratavimo.

Hobsbawmas pažymi, kad „Prancūzų revoliuciją vykdė ar jai vadovavo ne suformuota partija ar judėjimas šiuolaikine prasme ir ne žmonės, kurie bandė įgyvendinti sistemingą programą. Vargu ar ši revoliucija pagimdė ‚vadus', prie kurių mus įpratino XX amžiaus revoliucijos, kol nepasirodė porevoliucinė Napoleono figūra."[32] Bet jau kartą įvykusi, ji buvo įrašyta į viską kaupiančią spaudos atmintį. Pribloškianti ir gluminanti įvykių seka, kurią patyrė jos kūrėjai ir aukos, tapo „dalyku", turinčiu savo vardą, – Prancūzų revoliucija. Kaip ir didžiulę beformę uolieną nesuskaičiuojami vandens lašeliai nugludina, paversdami apskritu akmeniu, šį įvykį milijonai spausdintų žodžių pavertė „samprata" spausdintame puslapyje, o ilgainiui – modeliu. Kodėl „ji" prasidėjo, ko „ji" siekė, kodėl „ji" pavyko ar nepavyko, tapo nesibaigiančių ginčų tarp draugų ir priešų objektu, bet niekas kada nors vėliau smarkiai nesuabejojo jos „daiktiškumu", jei taip galima pasakyti.[33]

Panašiai ir Amerikose: judėjimai dėl nepriklausomybės – vos pakliuvę į spaudą – tapo „sampratomis", „modeliais" ir tiesiog „kalkėmis". „Gyvenime", „iš tikrųjų" Bolívaro baimė negrų maiš-

31 *The Break-up of Britain*, p. 340.

32 *The Age of Revolution*, p. 80.

33 Palyginkite: „Pats ‚industrinės revoliucijos' pavadinimas atspindi jos palyginti vėlyvą įtaką Europai. Šis dalykas [sic] jau egzistavo Britanijoje prieš atsirandant šiam žodžiui. Anglų ir prancūzų socialistai, grupės, kurios anksčiau taip pat neegzistavo, išrado jį tik trečiame XIX amžiaus dešimtmetyje, tikriausiai pagal analogiją su politine Prancūzijos revoliucija." Ten pat, p. 45.

tininkų ir San Martíno kvietimas čiabuviams tapti perujiečiais chaotiškai grūmėsi. Tačiau spausdinti žodžiai kone tuoj pat tą baimę išsklaidė, ir jeigu ji apskritai kada nors būdavo prisimenama, tai tik kaip nereikšmingas nukrypimas. Iš amerikietiškos maišalynės iškilo šios išgalvotos tikrenybės: nacijos-valstybės, respublikonų institucijos, bendra pilietybė, nacionalinės vėliavos ir himnai etc., ir buvo išbrauktos jų konceptualinės priešybės: dinastinės imperijos, monarchinė institucija, absoliutinė santvarka, pavaldumas, kilmės paveldėjimas, vergystė, getai ir taip toliau. (Šiame kontekste nieko nėra įspūdingesnio už visuotinį vergystės „eliminavimą" iš „modalinių" Jungtinių Amerikos Valstijų XIX amžiuje ir „modalinių" pietinių respublikų bendros kalbos „eliminavimą".) Be to, „kalkės" vertingumą ir bendrumą akivaizdžiai patvirtino nepriklausomų valstijų *gausa*.

Iš tikrųjų antrame XIX amžiaus dešimtmetyje, o gal ir anksčiau, nepriklausomos tautinės valstybės „modelį" jau buvo galima piratuoti.[34] (Pirmosios grupės, ėmusios piratauti, buvo periferinės gimtąja kalba kalbančių išsilavinusių sluoksnių koalicijos, apie kurias daugiausia kalbama šiame skyriuje.) Tačiau būtent todėl, kad tuo metu tai jau buvo žinomas modelis, atsirado tam tikri „standartai", nuo kurių pernelyg ryškiai nukrypti buvo neleistina. Netgi atsilikę ir reakcingi vengrų ir lenkų bajorai per didžiulius vargus stengėsi neparodyti, jog „kviečiasi" (nors ir tik į virtuvės podėlį) savo prispaustus tėvynainius. Galima pasakyti, kad čia veikė San Martíno perujietizacijos logika. Jeigu „vengrai" nusipelnė nacionalinės valstybės, tuomet tai *reiškė* visus vengrus;[35] tai reiškė valstybę, kurioje aukščiausias

[34] Gal būtų tiksliau pasakyti, kad tas modelis susidėjo iš prancūziškų ir amerikietiškų elementų. Tačiau Prancūzijos „regima tikrovė" iki 1870 metų buvo restauruota monarchija ir Napoleono brolvaikio erzacinis dinastizmas.

[35] Tai nebuvo visiškai akivaizdu. Pusė Vengrijos Karalystės gyventojų nebuvo vengrai. Tik vienas trečdalis baudžiauninkų kalbėjo vengriškai. XIX amžiaus pradžioje vengrų aristokratai kalbėjo prancūziškai arba vokiškai; vidutiniai ir smulkieji bajorai „kalbėjo suvulgarinta lotynų kalba su vengriškais, slovakiškais, serbiškais ir rumuniškais posakiais, ir vokiškai..." Ignotus, *Hungary*, p. 45–46 ir 81.

suverenumas turėjo priklausyti kalbančiųjų ir skaitančiųjų vengrų kalba kolektyvui, o ilgainiui ir baudžiavos likvidavimą, liaudies švietimo stiprinimą, balsavimo teisės plėtimą ir taip toliau. Taigi ankstyvųjų europietiškųjų nacionalizmų, netgi kai jiems demagogiškai vadovavo labiausiai atsilikusios socialinės grupės, „populizmas" buvo stipresnis negu Amerikose: baudžiavą *reikėjo* panaikinti, įstatymiška vergystė buvo neįsivaizduojama, bent jau dėl modelio turinio tvirtumo.

6

Oficialusis nacionalizmas ir imperializmas

XIX amžiuje, ypač antroje jo pusėje, filologinė-leksikografinė revoliucija ir Europoje kilę nacionaliniai sąjūdžiai, kuriuos pagimdė ne tik kapitalizmas, bet ir nepaprastai išsiplėtusios dinastinių valstybių teritorijos, daugeliui dinastinių valdovų kėlė vis daugiau kultūrinių, sykiu ir politinių, sunkumų. Kaip jau matėme, daugumos šių dinastijų fundamentalus teisėtumas neturėjo nieko bendra su tautiškumu. Romanovai valdė totorius ir latvius, vokiečius ir armėnus, rusus ir suomius. Habsburgų valdžia apėmė vengrus ir kroatus, slovakus ir italus, ukrainiečius ir austrus-vokiečius. Hanoverių dinastija įsakinėjo bengalams ir kvebekiečiams, škotams ir airiams, anglams ir velsiečiams.[1] Be to, žemyne tos pačios dinastinės šeimos atstovai neretai valdė skirtingas, kartais net priešiškas valstybes. Kokiai tautybei priskirtume Burbonus, valdžiusius Prancūziją

[1] Įsidėmėtina, kad teritorijos, kuri galiausiai tapo vėlyvąja Britų imperija, nuo pat XI amžiaus pradžios nevaldė nė viena „anglų" dinastija: nuo to laiko imperijos soste buvo įsitaisęs margaspalvis normanų (Plantagenetai), velsiečių (Tiudorai), škotų (Stiuartai), olandų (Oraniečių dinastija) ir vokiečių (Hanoveriai) valdovų paradas. Tai niekam labai nerūpėjo iki filologinės revoliucijos ir anglų nacionalizmo protrūkio per Pirmąjį pasaulinį karą. Vindzoro dinastija neblogai „rimuojasi" su Schönbrunno dinastija arba Versalio dinastija.

ir Ispaniją, Hohencolernus – Prūsiją ir Rumuniją, Vitelsbachus – Bavariją ir Graikiją?

Matėme ir tai, kad daugiausia administraciniams tikslams šios dinastijos, tiesa, nevienodais tempais, pasirinko tam tikrą spaudos kalbą kaip valstybinę kalbą, ir tą „pasirinkimą" iš esmės nulėmė nesuvoktas paveldėjimas arba patogumas.

Tačiau leksikografinė revoliucija Europoje pagimdė ir pamažu paskleidė įsitikinimą, kad kalba (bent jau Europoje) buvo, jeigu galima taip pasakyti, asmeninė gana konkrečių grupių, kurios ja kasdien kalbėjo ir skaitė, nuosavybė; be to, šios grupės, įsivaizduojamos kaip bendruomenės, turėjo savo autonomišką vietą lygiųjų brolijoje. Taigi kurstytojai filologai iškėlė dinastiniams valdovams nemalonią dilemą, kuri ilgainiui stiprėjo. Niekur ši dilema nebuvo akivaizdesnė kaip Austrijoje-Vengrijoje. Kai išsilavinęs absoliutinis monarchas Juozapas II XVIII amžiaus devinto dešimtmečio pradžioje nusprendė pakeisti lotynų valstybinę kalbą į vokiečių, „jis kovojo, sakykime, ne su vengrų kalba, bet su lotynų kalba... Jis galvojo, kad remiantis viduramžių laikų didikų administravimu lotynų kalba, nieko negalima nuveikti liaudies labui. Viena kalba, sujungianti visas jo imperijos dalis, jam atrodė kategoriškai būtina. Iškilus šiai būtinybei, jis negalėjo pasirinkti kitos kalbos, tik vokiečių – vienintelės kalbos, kuri turėjo didžiulį kultūrinį ir literatūrinį paveldą ir kuria kalbėjo gausios mažumos visose jo šalies provincijose."[2] Iš tikrųjų „Habsburgai *nebuvo* sąmoningai ir dėl kokios nors priežasties germanizacijos besilaikantys valdovai... Būta *Habsburgų, kurie netgi nekalbėjo vokiškai*. Netgi tie Habsburgų imperatoriai, kurie kartais laikydavosi germanizacijos politikos, šiuo požiūriu nesivadovavo kokiomis nors nacionalistinėmis nuostatomis; jų veiksmus lėmė imperijos suvienijimo ir universalizmo siekis."[3] Jų svarbiausias

2 Jászi, *The Dissolution*, p. 71. Įdomu tai, kad Juozapas atsisakė prisiekti ir būti karūnuotas Vengrijos karaliumi, nes tai būtų jį įpareigoję gerbti „konstitucines" vengrų diduomenės privilegijas. Ignotus, *Hungary*, p. 47.

3 Ten pat, p. 137. Kursyvas mano.

tikslas buvo *Hausmacht*. Tačiau po XIX amžiaus vidurio vokiečių kalba vis labiau įgavo dvejopą statusą: „universalų-imperinį" ir „konkretų-nacionalinį". Pasirodė, kad kuo labiau dinastija pabrėžė pirmąją vokiečių kalbos funkciją, tuo kalba vis artimesnė tapo vokiškai kalbantiems valdiniams ir vis didesnę antipatiją kėlė likusiesiems. O kai nustodavo pabrėžti šią funkciją ir tiesiog darydavo nuolaidų kitoms kalboms, ypač vengrų, tai ne tik trukdydavo vienyti valstybę, bet ir vokiškai kalbantys valdiniai jausdavosi užgauti. Taigi šiai kalbai grėsė būti nekenčiamai ir kaip vokiečių šalininkei, ir tuo pat metu kaip jų išdavikei. (Labai panašiai turkiškai kalbantys gyventojai pradėjo nekęsti Osmanų kaip atskalūnų, o neturkiškai kalbantys – kaip turkų kalbos skleidėjų.)

Kadangi amžiaus viduryje visos dinastijos vartojo *kokią nors* kalbą kaip valstybinę[4], ir visoje Europoje vis labiau imtos vertinti nacionalinės idėjos, europinėse Viduržemio jūros baseino monarchinėse valstybėse ryškėjo polinkis šlietis prie viliojančio tautinio tapatumo. Romanovai išsiaiškino, kad jie yra didžiarusiai, Hanoveriai – anglai, Hohencolernai – vokiečiai, o jų giminaičiai kiek sunkiau pavirto rumunais, graikais ir taip toliau. Viena vertus, šie nauji tautiniai tapatumai sutvirtino teisėtumą, kuris kapitalizmo, skepticizmo ir mokslo laikais vis mažiau galėjo remtis visuotinai pripažintu sakralumu ir tiesiog senumu. Antra vertus, iškilo naujų pavojų. Kai kaizeris Vilhelmas II apsiskelbė „vokiečiu Nr. 1", jis netiesiogiai pripažino, kad *buvo vienas iš daugelio tokių pačių kaip jis*, kad atliko atstovaujamąją funkciją ir todėl iš esmės būtų galėjęs tapti savo tėvynainių vokiečių *išdaviku* (neįsivaizduojamas dalykas dinastijos klestėjimo laikais. Išduoti kam?). 1918 metais Vokietijoje prasidėjus katastrofai, jam buvo priminta ši netiesioginė jo mintis. Veikdami vokiečių tautos

[4] Galima būtų teigti, kad šis ilgas laikotarpis pasibaigė 1844 metais, kai vengrų kalba pagaliau pakeitė lotynų kalbą kaip valstybinė Vengrijos karalystės kalba. Tačiau, kaip matėme, vulgarioji lotynų kalba iš tikrųjų išliko vengrų smulkiųjų ir vidutinių bajorų *kalba* didesnę XIX amžiaus dalį.

vardu, civiliai politikai (viešai) ir generalinis štabas (su jam įprasta drąsa, slaptai) liepė jam nedelsiant išvykti iš tėvynės į nežinomą Olandijos miestelį. Panašiai ir Mohammadas-Reza Pahlavi, kuris pasiskelbė ne šachu, bet Irano šachu, buvo išvadintas išdaviku. Tai, kad jis pakluso ne verdiktui, bet, jei galima taip pasakyti, nacionalinio teismo jurisdikcijai, parodo juokingas atsitikimas jam išvykstant į tremtį. Prieš pakildamas lėktuvo trapu jis pabučiavo žemę fotografų akivaizdoje ir paskelbė, kad su savimi pasiima žiupsnelį šventosios Irano žemės. Ši scena yra veikiau nuplagijuota iš filmo apie Garibaldį, o ne apie Karalių Saulę.[5]

Europos dinastijų „natūralizacijos" – manevrai, daugeliu atvejų pareikalavę dėmesį atitraukiančių veiksmų – galiausiai padėjo susiformuoti tam, ką Setonas-Watsonas kandžiai vadina „oficialiaisiais nacionalizmais"[6], kurių geriausiai žinomas pavyzdys – carizmo vykdyta rusifikacija. Šiuos „oficialius nacionalizmus" geriausiai galima suprasti kaip būdą suderinti natūralizaciją su dinastinės valdžios išlaikymu, ypač didžiulėse daugiakalbėse teritorijose, užkariautose nuo pat viduramžių, arba, kitaip tariant, užtempti siaurą ir trumpą nacijos odą ant gigantiško imperijos kūno. Taigi įvairių caro pavaldinių „rusifikacija" reiškė, kad sąmoningai ir negailestingai sulydomos dvi priešingos politinės santvarkos – sena ir palyginti nauja. (Nors čia esama tam tikros analogijos su, sakykime, Amerikų ir Filipinų ispanizacija, lieka vienas esminis skirtumas. XIX amžiaus pabaigos caristiniai kultūros konkistadorai vadovavosi įsisąmonintu makiavelizmu, tuo tarpu jų pirmtakus – XVI amžiaus ispanus skatino nesąmoningas kasdienis pragmatizmas. Jie to

5 Iš Harvardo universiteto profesoriaus Chebabi sužinojau, kad pirmiausia šachas mėgdžiojo savo tėvą, Rezą Pahlavi, kuris, ištremtas iš Londono į Mauricijų 1941 metais, įsidėjo į lagaminą Irano žemės.

6 Seton-Watson, *Nations and States*, p. 148. Deja, šį kandumą jis taiko tik Rytų Europai. Setonas-Watsonas ne veltui yra sardoniškas Romanovų ir sovietų režimų atžvilgiu, bet nepastebi, kad panašios politikos laikomasi ir Londone, Paryžiuje, Berlyne, Madride ir Vašingtone.

iš tikrųjų nelaikė „ispanizacija" – tai paprasčiausia buvo pagonių ir laukinių *atvertimas*.)

Norint suprasti „oficialųjį nacionalizmą" – sąmoningą nacijos ir dinastinės imperijos suliejimą – reikia prisiminti, kad jis plėtojosi *vėliau* ir *kaip reakcija į* liaudies tautinius sąjūdžius, kurių Europoje daugėjo nuo trečiojo XIX amžiaus dešimtmečio. Šie nacionalizmai, kurti pagal Amerikos ir Prancūzijos istorijos pavyzdį, dabar savo ruožtu patys tapo moduliniais.[7] Tačiau reikėjo išmoningo žongliravimo, kad imperija atrodytų patraukliai su nacionaliniais apdarais.

Norint išsamiau apžvelgti, kaip vyko šis reakcinis, antrinis modeliavimas, pravartu panagrinėti kai kuriuos panašius, tačiau sykiu ir priešingus atvejus.

Kaip Romanovų autokratija iš pradžių nejaukiai jautėsi „išeidama į gatves, puikiai parodo Setonas-Watsonas.[8] Jau minėjau, kad XVIII amžiuje Sankt Peterburge rūmų kalba buvo prancūzų, o dauguma provincijos didikų kalbėjo vokiškai. Po Napoleono įsiveržimo 1832 metais grafas Sergejus Uvarovas oficialiame pranešime pasiūlė, kad valstybė turėtų remtis trimis principais: autokratija, pravoslavybe ir tautybe (*nacionalnost*). Pirmieji du atsirado jau seniai, tuo tarpu trečiasis buvo gana naujas ir kiek per ankstyvas tuo laiku, kai pusė „tautos" tebebuvo baudžiauninkai, o didesnės pusės gyventojų gimtoji kalba buvo nerusų. Šiuo pranešimu Uvarovas pelnė sau švietimo ministro postą, bet tai ir viskas. Dar pusę amžiaus carizmas nepasidavė Uvarovo pagundoms. Tik atėjus į valdžią Aleksandrui III (1881–1894) rusifikacija tapo oficialia dinastijos politika, praėjus nemažai laiko po ukrainiečių, suomių, latvių ir kitų nacionalizmų atsiradimo imperijoje. Ironiška tai, kad pirmiausia rusinimo imtasi būtent prieš tas „tautybes", kurios buvo

7 Visa tai turi pamokančią paralelę – Scharnhorsto, Clausewitzo ir Gneisenau politines-karines reformas; sąmoningai vadovaudamiesi konservatyviomis nuostatomis, jie pritaikė daugelį Prancūzijos revoliucijos spontaniškų naujovių formuodami XIX amžiuje didžiulę modulinę, reguliarią kariuomenę su profesionaliais karininkais ir šauktiniais.

8 Ten pat, p. 83–87.

labiausiai *Kaisertreu* (ištikimos carui) – Pabaltijo vokiečius. 1887 metais Pabaltijo gubernijose rusų kalba įvesta kaip privaloma mokymo kalba visose valstybinėse mokyklose nuo žemiausių pradinių klasių; vėliau tai pradėta taikyti ir privačioms mokykloms. 1893 metais Dorpato (Tartu) universitetas, viena iš garsiausių aukštųjų mokyklų imperijos valdose, buvo uždarytas, nes jo auditorijose vartota vokiečių kalba. (Prisiminkite, kad iki tol vokiečių kalba buvo periferinė valstybinė kalba, o *ne* nacionalistinio liaudies judėjimo balsas.) Ir taip toliau. Setonas-Watsonas netgi drįsta teigti, kad 1905 metų revoliucija buvo „tiek pat nerusų revoliucija prieš rusifikaciją, kiek ir darbininkų, valstiečių bei radikalių intelektualų revoliucija prieš autokratiją. Žinoma, abudu sukilimai buvo susiję: iš tikrųjų socialinė revoliucija labiausiai išryškėjo nerusiškuose regionuose, o jos protagonistai buvo lenkų darbininkai, latvių valstiečiai ir gruzinų valstiečiai."[9]

Tačiau būtų didžiulė klaida manyti taip: kadangi rusifikacija buvo *dinastijos* politika, ji nepasiekė vieno iš svarbiausių savo tikslų – paskleisti stiprėjantį „didžiarusišką" nacionalizmą už rūmų. Ir ne tik dėl sentimentų. Galų gale rusų valdininkai ir verslininkai turėjo didžiulių galimybių plačioje biurokratinėje sistemoje ir besiplečiančioje rinkoje, kurias jiems siūlė imperija.

Ne mažiau įdomi už Visos Rusijos Carą rusintoją Aleksandrą III yra jo amžininkė Viktorija von Saxe-Coburg-Gotha, Anglijos karalienė *ir*, gyvenimo pabaigoje, Indijos imperatorė. Iš tikrųjų jos titulas gerokai įdomesnis negu jos asmenybė, nes simboliškai vaizduoja tvirtą metalą, gautą sulydžius naciją ir imperiją.[10] Jai valdant prasidėjo ir Londono „oficialusis nacionalizmas", turintis daug panašumų su Sankt Peterburgo vykdyta rusifikacija. Šie panašumai gerai atsiskleidžia nuodugniai palyginus šiuos nacionalizmus.

[9] Ten pat, p. 87.

[10] Šito lydinio eroziją parodo tai, kad Britanijos imperija pavirto į Britanijos Jungtinę Karalystę, o iš Jungtinės Karalystės – į...?

Knygoje *Britanijos susiskaldymas* (*The Break-up of Britain*) Tomas Nairnas iškelia problemą, kodėl XVIII amžiaus pabaigoje, nepaisant stiprėjančios škotų buržuazijos ir ypač iškilios škotų inteligentijos, neįsižiebė škotų nacionalinis judėjimas.[11] Hobsbawmas kategoriškai atmeta argumentuotus Nairno samprotavimus teigdamas: „Tikėtis, kad [škotai] tuo metu reikalautų nepriklausomos valstybės, yra tikras anachronizmas."[12] Tačiau jeigu prisiminsime, kad Benjaminas Franklinas, vienas iš Amerikos Nepriklausomybės deklaracijos signatarų, gimė penkeriais metais anksčiau už Davidą Hume'ą, galime pagalvoti, jog šis teiginys taip pat šiek tiek anachroniškas.[13] Mano manymu, problemos – ir jų sprendimas – slypi kitur.

Antra vertus, išryškėja puiki Nairno nacionalistinė tendencija laikyti savo „Škotiją" neproblemiška, pirmine duotybe. Blochas mums primena vingiuotą šio „teritorinio vieneto" istoriją, pažymėdamas, kad danų ir Vilhelmo Užkariautojo antpuoliai amžiams sunaikino anglosaksiškos Šiaurės, Nortumbrijos, kultūrinę hegemoniją, kurią simbolizavo tokios iškilios asmenybės kaip Alcuinas ir Bede:

> Šiaurinės zonos dalis buvo amžiams atskirta nuo visos Anglijos. Vikingams apsigyvenus Jorkšyre, Škotijos žemumos aplink Nortumbrijos citadelę Edinburgą buvo atkirstos nuo kitų anglosaksiškai kalbėjusių gyventojų ir pateko į kalniečių keltų vadų valdžią. Taigi dvikalbę Škotijos karalystę lyg ir atsainiu rankos mostu įkūrė įsiveržę skandinavai.[14]

Setonas-Watsonas savo ruožtu rašo, kad škotų kalba:

> vystėsi susiliejus saksų ir prancūzų kalboms, nors pastarosios elementų būta mažiau, o keltiškų ir skandinaviškų šaltinių daugiau negu pietuose. Šia kalba

11 *The Break-up of Britain*, p. 106 ir toliau.

12 „Some Reflections", p. 5.

13 Knygoje, reikšmingai pavadintoje *Amerikos sukūrimas: Jeffersono Nepriklausomybės Deklaracija* (*Inventing America: Jefferson's Declaration of Independence*), autorius Gary Willsas iš tikrųjų tvirtina, kad nacionalisto Jeffersono mąstymą iš esmės formavo ne Locke'as, bet Hume'as, Hutchesonas, Adamas Smithas ir kiti škotų Šviečiamojo amžiaus šviesuliai.

14 *Feudal Society*, I, p. 42.

kalbėta ne tik Škotijos pietuose, bet ir Šiaurės Anglijoje. Škotų, arba „šiaurės anglų", kalba buvo vartojama Škotijos teismuose, ja kalbėjo visuomenės elitas (kuris galėjo mokėti arba nemokėti gėlų kalbos) ir apskritai žemumų gyventojai. Tai buvo poetų Roberto Henrysono ir Williamo Dunbaro kalba. Gal iki mūsų laikų ji ir būtų išsirutuliojusi kaip atskira literatūrinė kalba, jeigu 1603 metais susijungus karalystėms nebūtų įsivyravusi pietinė anglų kalba, kuri buvo įvesta teismuose ir administracijoje, ją perėmė ir aukštesnioji škotų klasė.[15]

Čia norima pabrėžti tai, kad jau XVII amžiaus pradžioje nemažoje teritorijos, kuri kažkada bus įsivaizduojama kaip Škotija, dalyje gyventojai kalbėjo angliškai ir galėjo tiesiogiai skaityti angliškus leidinius, su sąlyga, kad egzistavo bent jau minimalus raštingumo lygis. Vėliau, XVIII amžiaus pradžioje, angliškai kalbanti pietinė Škotijos dalis bendradarbiavo su Londonu išstumdamos airių kalbą. Nė per vieną iš šių „postūmių į šiaurę" nebuvo laikomasi sąmoningos anglizavimo politikos – abiem atvejais anglizavimas daugiausia buvo šalutinis produktas. Tačiau abu kartus dar „prieš" nacionalizmo amžių buvo efektyviai pašalinta bet kokia galimybė atsirasti europietiško stiliaus nacionaliniam judėjimui, besiremiančiam konkrečia kalba. Kodėl negalėjo atsirasti amerikietiško stiliaus judėjimas? Į tai iš dalies atsako Nairnas, prabėgomis užsimindamas apie „didžiulę intelektualų migraciją" į pietus, prasidėjusią XVIII amžiaus viduryje.[16] Tačiau vyko ne tik intelektualų migracija. Škotų politikai, atvykę į pietus, leido įstatymus, o škotų verslininkai ten galėjo tiesiogiai prieiti prie Londono rinkų. Iš tikrųjų visiškai kitaip nei Trylikoje kolonijų (ir kiek mažesniu mastu nei Airijoje), šių piligrimų keliuose į centrą *nebuvo jokių kliūčių*. (Palyginkite lotynų ir vokiečių kalbomis skaitančių vengrų lygų kelią į Vieną XVIII amžiuje.) Anglų kalba dar turėjo tapti „anglų" kalba.

Tą patį galima pasakyti žvelgiant kitu aspektu. Tiesa, kad XVII amžiuje Londonas po pertraukos, atsiradusios pragaištingai

15 *Nations and States*, p. 30–31.

16 *The Break-up of Britain*, p. 123.

pasibaigus Šimtamečiui karui, vėl pradėjo užkariauti užjūrio teritorijas. Tačiau šių užkariavimų „dvasia" iš esmės buvo ikinacionalistinio amžiaus. Šį faktą įspūdingiausiai patvirtina tai, kad „Indija" tapo „britaniška" tik praėjus dvidešimčiai metų po Viktorijos atėjimo į sostą. Kitaip tariant, iki 1857 metų sukilimo „Indiją" valdė komercinė įmonė, o ne valstybė ir tuo labiau ne nacija-valstybė.

Tačiau artėjo permainos. Kai 1813 metais parlamentui buvo pateikta atnaujinti Ost Indijos Kompanijos chartiją, jis skyrė 100 000 rupijų per metus skatinti vietinį švietimą, *tiek* „rytietišką", *tiek* „vakarietišką". 1823 metais Bengalijoje įkurtas Visuomeninio švietimo komitetas; 1834 metais Thomas Babingtonas Macaulay tapo šio komiteto prezidentu. Paskelbęs, kad „viena geros europietiškos bibliotekos lentyna yra vertingesnė už visą vietinę Indijos ir Arabijos literatūrą",[17] kitais metais jis sukūrė savo liūdnai pagarsėjusius „Švietimo metmenis". Jam pasisekė labiau nei Uvarovui – jo rekomendacijas tuoj pat pradėta vykdyti. Jomis siekta įvesti nuosekliai anglišką švietimo sistemą, kuri, paties Macaulay neįtikėtinais žodžiais tariant, sukurs „žmonių klasę – indus pagal kilmę ir odos spalvą, bet anglus pagal skonį, pažiūras, moralę ir intelektą".[18] 1836 metais jis rašė:

> Gavęs anglišką išsilavinimą nė vienas indas neišlieka nuoširdžiai atsidavęs savo religijai. Esu tvirtai įsitikinęs [ir visada buvau], kad, įgyvendinus mūsų švietimo planus, po trisdešimties metų Bengalijoje tarp garbingų klasių atstovų nebeliks nė vieno stabmeldžio.[19]

Aišku, kad šiuose žodžiuose esama naivaus optimizmo, kuris mums primena Fermíną Bogotoje penkiasdešimčia metų anksčiau. Tačiau svarbu tai, kad čia matome ilgalaikę (trisdešimties metų!) politiką, sąmoningai suformuluotą ir diegiamą, paversti

17 Mes galime būti tikri, kad šis jaunas pasipūtęs vidurinės klasės anglų uvarovas nieko neišmanė nė apie vieną „vietos literatūrą".

18 Žr. Donald Eugene Smith, *India as a Secular State*, p. 337–338; ir Percival Spear, *India, Pakistan and the West*, p. 163.

19 Smith, *India*, p. 339.

„stabmeldžius" ne tiek į krikščionis, kiek į anglų kultūros žmones, nepaisant jų nepakeičiamos odos spalvos ir kilmės. Tuo siekta tam tikros protinės kraujomaišos, kuri, lyginant su Fermíno fizine kraujomaiša, parodo, jog imperializmas, kaip ir daugybė Viktorijos epochos dalykų, tapo gerokai rafinuotesnis. Šiaip ar taip, galima drąsiai teigti, kad nuo to laiko visoje besiplečiančios imperijos teritorijoje, nors ir skirtingu tempu, buvo vykdoma Macaulay'o programa.[20]

Savaime suprantama, jog kaip ir rusinimo politika, anglizavimas atvėrė puikias galimybes daugybei vidurinės klasės metropolijos gyventojų (neišskiriant nė škotų!) – valdininkams, mokytojams, pirkliams ir plantatoriams, – kurie sparčiai išplito po visą plačią, visąlaik saulės apšviestą teritoriją. Tačiau imperijos, valdomos iš Sankt Peterburgo ir Londono, visgi iš esmės skyrėsi. Carizmo teritorija buvo „ištisinė", kontinentinė, ir driekėsi tik Eurazijos vidutinio ir arktinio klimato zonose. Galima buvo, sakykime, pereiti ją nuo vieno galo iki kito. Kalbinė giminystė su Rytų Europos slavų tautomis ir, švelniai tariant, istoriniai, politiniai, religiniai ir ekonominiai ryšiai su daugeliu neslaviškų tautų reiškė, kad kliūtys kelyje į Sankt Peterburgą *santykiškai* nebuvo neperžengiamos.[21] Tuo tarpu Britanijos imperiją daugiausia sudarė tropinės zonos teritorijos, padrikai išsibarsčiusios po kiekvieną žemyną. Tik nedaugelis imperijos tautų turėjo kokių nors nusistovėjusių religinių, kalbinių, kultūrinių ar netgi politinių bei ekonominių ryšių su metropolija. Išsirikiavusios viena šalia kitos Jubiliejiniais metais, jos priminė tas chaotiškas senųjų meistrų kolekcijas, kurias paskubomis sukaupė anglų ir amerikiečių milijonieriai ir kurios galiausiai pavirto didingais imperinės valstybės muziejais.

20 Žr., pavyzdžiui, Roffo aprašymą, kaip 1905 metais įkurtas Kuala Kangsaro malajiečių koledžas, kuris neilgai trukus visiškai be ironijos pagarsėjo kaip „malajiečių Itonas". Laikantis Macaulay'o nurodymų, koledžas rinkdavo mokinius iš „garbingųjų klasių", t.y. paklusnios malajiečių aristokratijos. Pusę pirmųjų koledžo studentų sudarė tiesioginiai įvairių malajiečių sultonų palikuonys. William R. Roff, *The Origins of Malay Nationalism*, p. 100–105.

Viso to padarinius gerai iliustruoja apmaudūs Bipino Chandra Palo prisiminimai; 1932 metais, praėjus šimtmečiui po Macaulay „Metmenų", jis vis dar buvo gerokai įpykęs ir rašė, kad indų teisėjai:

ne tik laikydavo labai griežtą egzaminą tokiomis pačiomis sąlygomis kaip ir britų kolegos, bet ir praleisdavoAnglijoje pačius geriausius savo jaunystės metus, kai formavosi jų asmenybė. Sugrįžę į tėvynę, jie iš esmės gyveno tuo pačiu stiliumi, kaip ir jų gildijos nariai, ir *kone religiškai* laikėsi šiems įprastų socialinių konvencijų ir etinių standartų. Tais laikais Indijoje gimęs [sic – palyginkite mūsų ispanų-amerikiečių kreolus] teisininkas praktiškai atsiribodavo nuo visuomenės, kurioje jis išaugo ir gyveno, dirbdavo ir visą laiką leisdavo atmosferoje, kurią taip mėgo jo britų kolegos. *Savo protu ir manieromis jis buvo lygiai toks pats anglas kaip ir bet kuris kitas anglas.* Tai buvo jam nemaža auka, nes šitaip visiškai nusišalindavo nuo savo tautiečių visuomenės ir socialiai bei moraliai tapdavo tarp jų pariju... *Savo gimtinėje jis buvo toks pat svetimšalis,* kaip ir šalyje gyvenantys europiečiai.[22]

Kaip matyti, viskas vyko pagal Macaulay'jų. Tačiau gerokai svarbiau tai, kad savo tėvynėje tokie svetimšaliai *vis tiek* buvo pasmerkti – taip pat fatališkai, kaip ir Amerikos kreolai – „iracionaliai" nuolatinei subordinacijai anglų *maturrangos* atžvilgiu. Kad ir kaip toks „palas" anglizuodavosi, kelias į aukščiausias britų administracijos valdžios viršūnes jam buvo užkirstas. Negana to, kelias buvo užkirstas ir horizontaliai už britų valdžios Indijoje ribų, sakykime, į Auksinę Pakrantę ar Honkongą, ir vertikaliai į metropoliją. Nors jis ir „visiškai nusišalindavo nuo savo tautiečių visuomenės", tačiau iki gyvenimo pabaigos buvo pasmerktas tarnauti tarp jų. (Aišku, sąvokos „jie" turinys kito visoje britų užkariauto subkontinento teritorijoje.[23])

21 Už Uralo gyvenančios tautelės buvo jau visiškai kas kita.

22 Žr. jo *Memories of My Life and Times*, p. 331–332. Kursyvas mano.

23 Tiesa, indų valdininkai dirbo Birmoje; tačiau administraciniu požiūriu Birma buvo britų Indijos dalis iki 1937 metų. Indai taip pat tarnaudavo žemesniais pareigūnais, ypač policijos, britų Malajoje ir Singapūre, bet jie tarnaudavo kaip „čiabuviai" ir „imigrantai", tai yra jie nebegalėjo sugrįžti „atgal" į Indijos policijos pajėgas. Atkreipkite dėmesį, kad čia kalbama apie pareigūnus: indų darbininkai, pirkliai ir netgi profesionalai gana gausiai kėlėsi į britų kolonijas Pietryčių Azijoje, Pietų bei Rytų Afrikoje ir netgi Karibų baseine.

Vėliau nagrinėsime, kokią įtaką oficialieji nacionalizmai padarė XX amžiaus Azijos ir Afrikos nacionalizmų atsiradimui. Mūsų tikslams reikia pabrėžti tai, kad anglizavimas pagimdė tūkstančius „palų" visame pasaulyje – niekas negali labiau pabrėžti esminio oficialaus anglų nacionalizmo prieštaravimo, t.y. vidinio imperijos ir nacijos nesuderinamumo. Aš sakau „nacijos" apgalvotai, nes visuomet kyla pagunda paaiškinti tokius „palus" rasizmo požiūriu. Nė vienas sveikai mąstantis žmogus nesiimtų neigti XIX amžiaus anglų imperializmo iš esmės rasistinio pobūdžio. Tačiau „palų" būta ir *baltųjų* kolonijose – Australijoje, Naujojoje Zelandijoje, Kanadoje ir Pietų Afrikoje. Ten taip pat būrėsi anglų ir škotų mokytojai, ir kultūrinė politika buvo anglizacija. Kalbant apie „palus", vingiuojantis ir kylantis kelias, vis dar atviras škotams XVIII amžiuje, jiems buvo užkirstas. Anglizuoti australiečiai netarnavo Dubline ar Mančesteryje, ir netgi Otavoje ar Keiptaune. Ir tik gana vėlai jiems buvo leista tapti generaliniais gubernatoriais Kanberoje.[24] Jais galėdavo tapti tik „Anglijos anglai", tai yra gana miglotos anglų nacijos nariai.

Treji metai prieš tai, kai Rytų Indijos kompanija prarado savo aukso gyslą Indijoje, pirmojo rango kapitonas Perry su savo juodaisiais laivais visiems laikams pramušė sienas, kuriomis taip ilgai buvo apsitvėrusi Japonija. Po 1854 metų bakufu (Tokugavų siogūnato režimo) pasitikėjimas savimi ir teisėtumas šalies viduje sparčiai silpnėjo dėl akivaizdaus bejėgiškumo susidūrus su besiskverbiančiais Vakarais. Su šūkiu *Sonnō Jōi* („Garbė imperatoriui, šalin barbarus") nedidelė grupė vidutinio rango samurajų, daugiausia iš Satsumos ir Choshu *han*, 1868 metais galiausiai nuvertė šį režimą. Viena iš jų sėkmės priežasčių buvo ta, kad jie itin kūrybingai perėmė ir pritaikė, ypač po 1860 metų, naują vakarietišką karybos mokslą, kurį po 1815 metų susistemino prūsų ir prancūzų profesionalūs karininkai. Todėl jie galėjo efektyviai panaudoti 7300 ultramodernių šautuvų (daugiausia

[24] Tiesa, vėlyvojoje Eduardo epochoje keli „baltieji kolonijos gyventojai" persikėlė į Londoną ir tapo Parlamento nariais ar garsiais spaudos magnatais.

Amerikos pilietinio karo likučių), nupirktų iš anglų ginklų prekeivio.[25] „Su ginklais... Choshu vyrai elgėsi taip meistriškai, kad senieji žiaurumo ir prievartos, skerdynių ir pjautynių metodai tapo nieko verti."[26]

Tačiau jau paėmę valdžią sukilėliai, kuriuos šiandien prisimename kaip Meidzi oligarchus, įsitikino, kad jų karybos menas automatiškai negarantuoja politinio teisėtumo. Nors *Tennō* („imperatoriui") buvo galima greitai sugrąžinti sostą panaikinus bakufu režimą, barbarų taip lengvai neišvysi.[27] Japonija geopolitiškai liko tokia pat nesaugi kaip ir iki 1868 metų. Viena iš pagrindinių priemonių, kurių imtasi siekiant sustiprinti oligarchijos vidaus padėtį, buvo amžiaus vidurio „oficialaus nacionalizmo", gana sąmoningai pagrįsto Hohencolernų Prūsijos-Vokietijos modeliu, variantas. 1868–1871 metais visi likusieji vietiniai „feodaliniai" kariniai junginiai buvo paleisti, ir Tokijui

25 Svarbiausias veikėjas buvo Ōmura Masujirō (1824–1869), vadinamasis „Japonijos kariuomenės tėvas". Šis žemo rango Choshu samurajus pradėjo savo karjerą studijuodamas Vakarų mediciną iš olandiškų veikalų. (Reikia prisiminti, kad iki 1854 metų olandai buvo vienintelai vakariečiai, kurie galėjo atvykti į Japoniją, ir tai tik į Dešimos salą už bakufu kontroliuojamo Nagasakio uosto.) Osakoje baigęs Tekijyuku, tuomet geriausią šalyje mokymo centrą olandų kalba, jis sugrįžo į namus užsiimti medicinos praktika, tačiau ne itin sėkmingai. 1853 metais jis pradėjo dirbti Uvadzimoje: dėstyti vakarietišką mokymo sistemą, ir trumpai pabandė Nagasakyje pastudijuoti jūreivystę. (Jis sukūrė pirmojo japonų garlaivio brėžinius pagal vadovėlius ir prižiūrėjo jo statybą.) Jo valanda išmušė atvykus Perry; 1856 metais jis persikėlė į Edą dėstyti mokykloje, kuri vėliau tapo Nacionaline karo akademija, ir bakufu aukščiausioje mokslinių tyrimų valdyboje studijavo vakarietiškus darbus. Jis išgarsėjo europietiškų karybos veikalų vertimais, ypač apie Napoleono strategijos ir taktikos naujoves, ir 1860 metais buvo atšauktas į Choshu tarnauti kariniu patarėju. 1864–1865 metais jis įrodė savo raštų svarbą sėkmingai vadovaudamas Choshu pilietiniame kare. Vėliau jis tapo pirmuoju Meidzi karo ministru ir kūrė revoliucinius režimo planus dėl visuotinės karo prievolės ir samurajų, kaip teisinės kastos, panaikinimo. Už jo pastangas jį nužudė įsiutęs samurajus. Žr. Albert M. Craig, *Chōshū in the Meiji Restoration*, ypač p. 202–204 ir 267–280.

26 Šių laikų japonų apžvalgininkas, cituojamas E. Herbert Norman, *Soldier and Peasant in Japan*, p. 31.

27 Jie žinojo tai iš skaudžios asmeninės patirties. 1862 metais anglų eskadronas sulygino su žeme pusę Satsumos Kagošimos uosto; 1864 metais jungtinis amerikiečių, olandų ir anglų laivynas sugriovė Choshu pakrantės įtvirtinimus prie Simonosekio. John M. Maki, *Japanese Militarism*, p. 146–147.

atiteko centralizuota prievartos aparato monopolija. 1872 metais imperatoriaus įsaku įvestas privalomas visuotinis suaugusių vyrų raštingumas. 1873 metais, gerokai anksčiau negu Jungtinė Karalystė, Japonija įvedė karo prievolę. Tuo pat metu režimas panaikino samurajus kaip teisiškai apibrėžtą ir privilegijuotą klasę; tai buvo iš esmės svarbus žingsnis, ne tik atvėręs kelią (po truputį) į karininkų korpusą visiems talentingiems žmonėms, bet ir padėjęs prisitaikyti prie dabar jau „prieinamo" piliečių nacijos modelio. Japonų valstiečiai buvo išlaisvinti iš pavaldumo feodalinei *han* sistemai, ir nuo šiol juos tiesiogiai išnaudojo valstybė bei žemvaldžiai prekybininkai.[28] 1889 metais įvesta prūsiško pavyzdžio konstitucija, o galiausiai – visuotinė vyrų balsavimo teisė.

Vykdyti šią metodišką kampaniją Meidzi žmonėms padėjo trys gana atsitiktiniai veiksniai. Pirmasis – palyginti homogeniška Japonijos etnokultūra, susiklosčiusi dėl šalies izoliacijos, trukusios du su puse šimtmečio, ir bakufu vidaus santarvės politikos. Nors japonų kalbos, kuria kalbėta Kiušiu saloje, beveik nesuprato Honsu salos gyventojai, ir netgi Edo-Tokijo ir Kioto-Osakos žodinis bendravimas kėlė sunkumų, pusiau kiniška ideografinė skaitymo sistema jau seniai buvo naudojama salose, todėl lengvai ir sklandžiai sekėsi diegti masinį raštingumą per mokyklą bei spaudą. Antra, dėl unikalaus imperinės dinastijos senumo (Japonija yra vienintelė šalis, per kurios visą rašytinę istoriją sostas priklausė vienintelei dinastijai) ir jos simbolinio japoniškumo (palyginkite Burbonus ir Habsburgus) imperatorius gana lengvai atliepė oficialius nacionalistinius tikslus.[29] Trečia, barbarų skverbimasis buvo netikėtas, sutelktinis ir grėsmingas, todėl dauguma politiškai nusiteikusių gyventojų parėmė gynybos programą, pagrįstą naujomis tautinėmis

[28] Visa tai primena reformas, įgyvendintas Prūsijoje po 1810 metų kaip atsaką į Blücherio aistringą prašymą Berlynui: „Duokite mums nacionalinę armiją!" Vagts, *A History of Militarism*, p. 130; plg. Gordon A. Craig, *The Politics of the Prussian Army*, II skyrius.

[29] Tačiau japonų tyrinėtojai mane informavo, kad paskutiniai ankstyvųjų karališkų kapaviečių kasinėjimai pakankamai tvirtai liudija, kad šeima galėjo būti kilusi iš – o, siaube! – korėjiečių. Japonijos vyriausybė labai nepritarė tolesniems kasinėjimams tose vietose.

nuostatomis. Reikėtų pabrėžti, kad ši galimybė atsirado tik todėl, kad tuo metu, tai yra XIX amžiaus septintame dešimtmetyje, o ne XVIII amžiaus septintame dešimtmetyje, į Japoniją pradėjo skverbtis Vakarai. Tuo metu viešpataujančioje Europoje ir populiarusis, ir oficialusis „tautinės bendruomenės" variantas per pusę amžiaus jau parodė ko esąs vertas. Iš tikrųjų šalies gynybą galima buvo formuoti remiantis ir nenukrypstant nuo to, kas vėliau taps „tarptautinėmis normomis".

Nepaisant siaubingų kančių, kurias patyrė valstietija, apdėta negailestingais mokesčiais, būtinais siekiant įgyvendinti karo pramone pagrįstą industrializacijos programą, rizika pasitvirtino; aišku, iš dalies tai nulėmė kryptingas pačių oligarchų apsisprendimas. Laimei, jie atėjo į valdžią tokiu metu, kai sąskaitos Ciuricho bankuose dar buvo tolimos ateities dalykas, ir jiems nekilo pagunda išsiųsti surinktą pinigų perteklių už Japonijos ribų. Laimei, jie valdė tokiais laikais, kai karinė technologija vystėsi palyginti negreitai, ir vykdydami ginklavimosi programą jie prisivijo kitas šalis ir iki amžiaus pabaigos pavertė Japoniją savarankiška karine valstybe. Įspūdingos Japonijos naujokų kariuomenės pergalės prieš Kiniją 1894–1895 metais, laivyno – prieš carinę Rusiją 1905 metais ir Taivanio (1895) bei Korėjos (1910) aneksavimas – apgalvota viso to propaganda vyko mokyklose bei spaudoje – turėjo labai didelę reikšmę sukuriant bendrą įspūdį, kad konservatyvioji oligarchija yra autentiškas atstovas nacijos, kurios nariais japonai pradėjo save įsivaizduoti.

Tai, kad šis nacionalizmas įgavo agresyvų imperialistinį pobūdį, ir ne tik valdančiuosiuose sluoksniuose, geriausia galima paaiškinti dviem veiksniais: buvusia ilga Japonijos izoliacija ir oficialiojo nacionalizmo modelio galia. Maruyama įžvalgiai nurodo, kad visi nacionalizmai Europoje atsirado sąveikaujančių dinastinių valstybių tradicinio pliuralizmo kontekste, – kaip jau sakiau, lotynų kalbos universalumas Europoje niekada neturėjo politinio atitikmens:

Taigi nacionalinė sąmonė Europoje nuo pat pradžių turėjo tarptautinės visuomenės sąmonės bruožų. Buvo savaime suprantama, kad ginčai tarp suverenių valstybių – tai konfliktai tarp nepriklausomų šios tarptautinės visuomenės narių. Būtent dėl šios priežasties nuo Grotius'aus laikų karas buvo svarbi ir sisteminė tarptautinės teisės dalis.[30]

Tačiau šimtmečius trukusi Japonijos izoliacija reiškė, kad:

lygybė tarptautiniuose reikaluose buvo visiškai nesuvokiama. [Barbarų] išvijimo šalininkai į tarptautinius santykius žiūrėjo laikydamiesi nacionalinės hierarchijos, pagrįstos aukštesniųjų viršenybe prieš žemesniuosius, principo. Dėl šios priežasties nacionalinės hierarchijos sampratą perkėlus horizontaliai į tarptautinę sferą, tarptautinės problemos buvo apribotos viena alternatyva: nugalėti arba būti nugalėtam. Kai nėra jokių aukštesniųjų normatyvinių standartų, pagal kuriuos galima vertinti tarptautinius santykius, veiklos principu tampa jėgos politika, o vakarykštė drovi gynyba pavirs šiandienos neribotu ekspansionizmu.[31]

Antra, pamatiniai oligarchijos modeliai buvo natūralizavusios Europos dinastijos. Kadangi šios dinastijos vis labiau linko apibrėžti save kaip nacionalines, o kartu plėtė savo valdžią už Europos ribų, nenuostabu, kad šie modeliai turėjo būti suprantami kaip imperiniai.[32] Kaip parodė Afrikos padalijimas Berlyno Kongrese (1885), didžiosios nacijos užkariavo pasaulį. Ar tuomet verta teigti, kad Japonija, norėdama, jog ją laikytų „didžiąja" valstybe, turėtų paskelbti *Tennō* imperatoriumi ir leistis į užjūrio žygius, netgi jei ji ir pavėlavo į žaidimą ir turėjo gana sparčiai vytis kitus? Tai, kokią įtaką šis palikimas turėjo skaitančiųjų žmonių sąmonei, labai gerai leidžia įsivaizduoti radikaliųjų nacionalistų ideologo ir revoliucionieriaus Kita Ikki (1884–1937) samprotavimai labai reikšmingame jo kūrinyje *Nihon Kaizō Hōan Taikō* (*Japonijos atkūrimo planas*), išleistame 1924 metais:

Klasių kova šalies viduje vyksta siekiant ištaisyti nelygybę; karas tarp tautų dėl garbingo reikalo taip pat ištaisys šių dienų nelygybę. Britanijos

30 Maruyama Masao, *Thought and Behaviour in Modern Japanese Politics*, p. 138.

31 Ten pat, p. 139–140.

32 Deja, vienintelė alternatyva to meto oficialiai linkusioms į nacionalizmą *dinastinėms* valstybėms – Austrija-Vengrija – nebuvo iš tų šalių, dariusių įtaką Tolimuosiuose Rytuose.

imperija yra milijonierė, turinti turtų visame pasaulyje; Rusija taip pat valdo didžiules okupuotas teritorijas šiaurinėje pusrutulio dalyje. Japonija, kuriai priklauso išsibarsčiusių salų pakraštys [sic], yra proletariato šalis, ir ji turi teisę paskelbti karą didžiosioms monopolistinėms valstybėms. Vakarų socialistai patys sau prieštarauja pripažindami proletariato teisę į klasių kovą šalies viduje ir kartu smerkdami karą, kurį proletariatas pradeda su kitomis nacijomis, kaip militarizmą ir agresiją... Jeigu dirbančiajai klasei leidžiama susivienyti ir nuversti neteisingą valdžią praliejant kraują, tuomet turėtų būti besąlygiškai pritarta Japonijai stiprinti kariuomenę bei laivyną ir kariauti dėl to, kad būtų ištaisytos neteisingai nubrėžtos tarptautinės sienos. Racionalios socialinės demokratijos vardan Japonija reikalauja, kad jai priklausytų Australija ir Rytų Sibiras.[33]

Belieka pridurti, kad, imperijai plečiantis po 1900 metų, sąmoninga valstybine politika tapo japonizacija pagal Macaulay'jų. Tarpukario laikotarpiu korėjiečiams, taivaniečiams ir mandžiūrams, o po Ramiojo vandenyno karo pradžios birmiečiams, indoneziečiams ir filipiniečiams teko paklusti tokiai politikai, kurios praktika rėmėsi europietiškuoju modeliu. Kaip ir Britanijos imperijoje, japonizuotiems korėjiečiams, taivaniečiams ar birmiečiams keliai į metropoliją buvo visiškai užkirsti. Jie galėjo tobulai kalbėti ir skaityti japoniškai, bet niekada netapdavo Honsu prefektais ir netgi negaudavo postų už teritorijos, iš kurios būdavo kilę, ribų.

Apžvelgus šiuos tris skirtingus „oficialaus nacionalizmo" atvejus, svarbu pabrėžti, kad vieno kurio modelio galėjo sąmoningai laikytis valstybės, neturėjusios rimtų didžiavalstybinių pretenzijų, jeigu tik tų valstybių valdančiosios klasės arba jų valdantieji elementai jautė grėsmę dėl visame pasaulyje plintančių įsivaizduojamų nacionaliniu pagrindu bendruomenių. Čia būtų pravartu palyginti dvi tokias valstybes – Siamą ir Vengriją Austrijos-Vengrijos sudėtyje.

Meidzi amžininkas, ilgai valdžioje išbuvęs karalius Čulalonkornas (1868–1910 metais), gynė savo valdas nuo Vakarų

33 Išversta ir cituojama Richard Storry knygoje *The Double Patriots*, p. 38.

ekspansionizmo visiškai kitaip negu jo kolega Japonijoje.[34] Šalyje, įsispraudusioje tarp britų Birmos ir Malajos bei prancūzų Indokinijos, jis nesistengė sukurti galingą karo aparatą (Karo ministerija buvo įkurta tik 1894 metais), bet atsidėjo įžvalgiai manipuliacinei diplomatijai. Panašiai kaip XVIII amžiaus Europoje, jo ginkluotąsias pajėgas daugiausiai sudarė įvairiausi vietnamiečių, khmerų, laosiečių, malajiečių bei kinų samdiniai ir duoklininkai. Nebuvo bandoma ir įtvirtinti oficialųjį nacionalizmą modernizuojant švietimo sistemą. Iš tikrųjų pradinis išsilavinimas tapo privalomas tik praėjus dešimtmečiui po jo mirties, o pirmasis universitetas šalyje įkurtas tik 1917 metais, keturiais dešimtmečiais vėliau negu Imperatoriškasis universitetas Tokijuje. Nepaisant to, Čulalonkornas laikė save modernizuotoju. Tačiau pamatiniai jo modeliai buvo ne Jungtinė Karalystė ar Vokietija, bet veikiau olandų Ost Indijos kolonijinės *beamtenstaaten*, britų Malaja ir britų Indija.[35] Sekti šiais modeliais – reiškė racionalizuoti ir centralizuoti karališkąją valdžią, panaikinti tradicines pusiau autonomiškas kaip duoklę prijungtas valstybėles ir skatinti ekonominę plėtrą kolonijine kryptimi. Nuostabiausias šios politikos elementas, gana primenantis šiuolaikinę Saudo Arabiją, tai, kad skatino imigruoti kuo daugiau jaunų nevedusių užsieniečių vyrų, ir šie sudarė padriką, politiškai bejėgę darbo jėgą, būtiną statyti uostų įrengimams, tiesti geležinkeliams, kasti kanalams ir plėsti komerciniam žemės ūkiui. Šis *gastarbeiter* importavimas atitiko – iš tikrųjų to ir siekė – Batavijos ir Singapūro valdžios politiką. Kaip ir Nyderlandų Indijoje ir britų Malajoje, didžioji dalis darbininkų XIX amžiuje čia buvo importuota iš Pietryčių Kinijos. Įsidėmėtina, kad Čulalonkornui tokia politika nekėlė nei sąžinės graužaties, nei

[34] Ši knygos dalis yra mano straipsnio „Studies of the Thai State: the State of Thai Studies", pasirodžiusio knygoje *The State of Thai Studies*, sud. Eliezer B. Ayal, santrauka.
[35] Battye puikiai parodo, kad jaunojo monarcho apsilankymų Batavijoje ir Singapūre 1870 metais ir Indijoje 1872 metais tikslas buvo, anot paties Čulalonkorno malonių žodžių, „pasirinkti patikimus modelius". Žr. „The Military, Government and Society in Siam, 1868–1910", p. 118.

politinių sunkumų – ne daugiau kaip tiems kolonijų valdovams, kuriais jis taip sekė. Iš tikrųjų ši politika gerai pateisino trumpą laiką sąvokos *dinastinė* valstybė prasmę, nes ji suformavo bejėgę darbininkų klasę „už" tailandiečių visuomenės ir iš esmės „nedrumstė ramybės" tai visuomenei.

Vajiravudhas, jo sūnus ir sosto paveldėtojas (valdė 1910–1925 metais), turėjo pradėti viską iš naujo ir šį kartą modeliais laikyti save natūralizuojančius Europos dinastus. Nors (ir todėl, kad) išsimokslinimą įgijo Viktorijos laikų Anglijoje, jis dramatiškai vaizdavosi esąs „pirmasis nacionalistas" šalyje.[36] Tačiau jo nacionalizmas buvo nukreiptas ne prieš Jungtinę Karalystę, kuri kontroliavo 90 procentų Siamo prekybos, ir ne prieš Prancūziją, kuri neseniai užgrobė rytines senųjų valdų sritis, bet prieš kinus, kuriuos jo tėvas taip neseniai ir džiugiai importavo. Jo antikiniškos nuostatos stilius matyti iš dviejų garsiausių jo pamfletų pavadinimų: *Rytų žydai* (1914) ir *Kliuviniai ant mūsų ratų* (1915).

Kodėl įvyko toks pokytis? Be abejonės, tam turėjo įtakos dramatiški įvykiai prieš pat ir tuoj po jo karūnavimo 1910 metais. 1909 metų birželį pasitelkus policiją buvo nuslopintas visuotinis Bankoko kinų pirklių (ankstyvųjų imigrantų vaikų, kuriems kelias daryti karjerą buvo atviras) ir darbininkų streikas, paženklinęs jų įšventinimą į Siamo politiką.[37] Kitais metais Dangiškąją monarchiją Pekine nuvertė susivienijusios įvairios grupės, tarp kurių, be abejonės, buvo ir pirkliai. Todėl „kinai" atrodė kaip liaudies *respublikonizmo*, keliančio didžiulę grėsmę dinastiniam principui, pranašai. Antra, kaip matome iš žodžių „žydai" ir „Rytai", anglizuotas monarchas buvo perėmęs tam tikrą

36 „Svarbiausias ir didžiausias Vajiravudho (Wachirawuto) nacionalistinės programos įkvėpimo šaltinis buvo Didžioji Britanija, vakarietiška nacija, kurią Vajiravudhas geriausiai pažinojo, tuo metu apimta imperialistinio entuziazmo." Walter F. Vella, *Chaiyo! King Vajiravudh and the Development of Thai Nationalism*, p. xiv. Taip pat žr. p. 6 ir 67–68.

37 Streiko priežastis buvo vyriausybės sprendimas uždėti kinams tokį patį pagalvės mokestį kaip ir vietiniams tailandiečiams. Iki tol jis buvo mažesnis siekiant skatinti imigraciją. Žr. Bevars D., Mabry, *The Development of Labor Institutions in Thailand*, p. 38. (Kinai daugiausia buvo išnaudojami opiumą gaminančiuose ūkiuose.)

anglų valdančiosios klasės rasizmą. Be to, prisidėjo ir tai, kad Vajiravudhas buvo nelyg koks Azijos Burbonas. Ikinacionalinėje epochoje jo protėviai noriai imdavo patrauklias kinų merginas į žmonas ir suguloves, ir todėl, kalbant Mendelio dvasia, jis pats turėjo daugiau kinų negu tailandiečių „kraujo".[38]

Tai yra puikus oficialaus nacionalizmo pavyzdys – išankstinė strategija, kurią pasirenka dominuojančios grupės, kai joms gresia pavojus tapti periferinėmis arba išstumtomis iš besiformuojančios bendruomenės, įsivaizduojamos nacionaliniu pagrindu. (Savaime aišku, kad Vajiravudhas taip pat pradėjo judinti visus oficialaus nacionalizmo politikos svertus: privalomas valstybės kontroliuojamas pradinis išsimokslinimas, valstybės organizuojama propaganda, oficialus istorijos perrašymas, militarizmas – labiau parodomasis negu tikras, ir nesiliaujantys dinastijos ir nacijos tapatumo patvirtinimai.[39])

Vengrų nacionalizmo raida XIX amžiuje atspindi kitokį „oficialaus" modelio pritaikymą. Jau minėjome, kad lotyniškai kalbanti vengrų diduomenė įtūžusi priešinosi Juozapo II bandymui paversti vokiečių kalbą vienintele imperijos valstybine kalba devintame XVIII amžiaus dešimtmetyje. Labiau privilegijuotos šios klasės dalys bijojo prarasti savo sinekūras viską tvarkant centralizuotai, gerai organizuotai administracijai, daugiausiai sudarytai iš imperijos vokiečių biurokratų. Žemesnieji ešelonai didžiai baiminosi prarasti atleidimo nuo mokesčių ir privalomos karinės tarnybos teises, baudžiauninkus ir dvarus kaime. Tačiau gindami lotynų kalbą, jie gana oportunistiškai pasisakė ir už vengrų kalbą, „nes per ilgą laiką vengrų administracija pasirodė esanti vienintelė tinkama alternatyva vokiškajai"[40]. Béla

[38] Genealoginius duomenis žr. mano „Studies of the Thai State", p. 214.

[39] Jis taip pat sugalvojo šūkį „Chat, Sasana, Kasat" („Tauta, religija, monarchas"), kuris buvo Siamo dešiniųjų režimų slaptažodis per paskutinįjį amžiaus ketvirtį. Tai atvirkščias tailandietiškas Uvarovo „Autokratijos, pravoslavybės, tautybės" variantas.

[40] Ignotus, *Hungary*, p. 47–48. Taigi 1820 metais *Tiger im Schlafrock* (Tigras su naktiniais marškiniais), imperatorius Pranciškus II, padarė gerą įspūdį vengrų magnatams,

Grünwaldas kandžiai pasakė, kad „tos pačios grafystės, kurios (nesutikdamos su imperatoriaus dekretu) pabrėžė administravimo vengrų kalba galimybę, 1811 metais – tai yra, praėjus dvidešimt septyneriems metams – pareiškė, jog tai neįmanoma". Dar po dviejų dešimtmečių vienoje labai „nacionalistiškoje" Vengrijos grafystėje buvo šnekama, kad „įvedus vengrų kalbą iškils pavojus mūsų konstitucijai ir visų mūsų interesams".[41] Iš tikrųjų tik penktame XIX amžiaus dešimtmetyje vengrų diduomenė – klasė, susidėjusi iš maždaug 136 tūkstančių žmonių ir monopolizavusi žemę ir politines teises šalyje, kurioje gyveno vienuolika milijonų žmonių[42] – pradėjo rimtai remti vengrų kalbą, ir tai tik todėl, kad neatsidurtų istorijos užribyje.

Tuo pat metu lėtai augantis raštingumas (1869 metais trečdalis suaugusių gyventojų buvo raštingi), vengriškos spaudos plitimas ir negausios, bet energingos liberalios inteligentijos gausėjimas skatino *liaudišką* vengrų nacionalizmą, užsimezgusį visiškai kitaip negu diduomenės nacionalizmas. Šio liaudiško nacionalizmo, kurį vėlesnėms kartoms simbolizavo Lajoso Kossutho (1802–1894) asmenybė, šlovės valanda išmušė per 1848 metų revoliuciją. Revoliucinis režimas ne tik nusikratė Vienos skiriamų imperijos gubernatorių, bet ir panaikino tariamai visos Vengrijos feodalinį Kilmingų grafysčių susirinkimą ir paskelbė reformas, panaikinusias baudžiavą ir bajorų neapmokestinimo statusą, taip pat radikaliai apribojusias dvarų paveldėjimo teises.

susirinkusiems Pešte, kreipdamasis į juos lotyniškai. Tačiau 1825 metais romantikas radikalas, monsinjoras grafas Istvánas Széchenyi „pribloškė kitus magnatus" grafysčių susirinkime kreipdamasis į juos vengriškai! Jászi, *The Dissolution*, p. 80; ir Ignotus, *Hungary*, p. 51.

41 Citatą, išverstą iš Jászi knygos *The Old Hungary* (1910), žr. Jászi, *The Dissolution*, p. 70–71. Grünwaldas (1839–1891) buvo įdomi ir tragiška asmenybė. Gimęs saksų kilmės suvengrėjusioje didikų šeimoje, jis tapo puikiu administratoriumi ir vienu iš pirmųjų Vengrijos sociologų. Pasirodžius jo tyrinėjimams, atskleidusiems, kad garsiosios vengrų didikų kontroliuojamos „grafystės" buvo tautos parazitai, kilo negailestinga visuomenės pasmerkimo kampanija. Jis pabėgo į Paryžių ir ten nusiskandino Senoje. Ignotus, *Hungary*, p. 108–109.

42 Jászi, *The Dissolution*, p. 229.

Be to, buvo nuspręsta, kad visi vengriškai kalbantys gyventojai turi būti vengrais (nes iki tol jais buvo tik privilegijuotieji), ir kiekvienas vengras turi kalbėti vengriškai (nes iki tol taip daryti buvo įpratę tik kai kurie vengrai). Kaip Ignotus sausai pažymi, „Pagal to meto vertinimą (kai į dvi nušvitusias – Liberalizmo ir Nacionalizmo – žvaigždes buvo žvelgiama su beribiu optimizmu), ‚nacija' teisėtai galėjo jaustis nepaprastai kilni, ‚įsileisdama' vengrų valstietį be jokios diskriminacijos, išskyrus turtinę;[43] nevengrus krikščionis su sąlyga, kad jie taps vengrais; ir galiausiai, kiek nenoriai ir uždelsus dvidešimt metų, žydus."[44] Per nevaisingas derybas su įvairių nevengrų mažumų vadais pats Kossuthas laikėsi nuostatos, kad šios tautos turi turėti lygiai tokias pačias pilietines teises kaip ir vengrai, tačiau kadangi jos stokoja „istorinių asmenybių", jos negali sudaryti atskirų nacijų. Šiandien tokia nuostata gali atrodyti kiek arogantiška. Gal ji atrodys truputį palankiau prisiminus, kad protingas, jaunas, radikalus nacionalistas poetas Sándoras Petöfis (1823–1849), 1848 metų revoliucijos įkvėpėjas, viena proga kalbėjo apie tautines mažumas kaip „piktžaizdes ant gimtinės kūno"[45].

Carinei kariuomenei nuslopinus revoliucinį režimą 1849 metų rugpjūtį, Kossuthas išvyko visam laikui iš šalies. Dabar susidarė palankios sąlygos atgimti „oficialiam" vengrų nacionalizmui, ką ir atliko grafo Kálmano Tisza (1875–1890) ir jo sūnaus Istváno (1903–1906) reakcingi režimai. Šio atgimimo priežastys yra labai pamokančios. Šeštame XIX amžiaus dešimtmetyje autoritarinė-biurokratinė Bacho administracija Vienoje, vykdydama griežtas politines represijas, tvirtai įgyvendino socialinę ir ekonominę politiką, kurią skelbė 1848 metų revoliucionieriai (svarbiausia, panaikino baudžiavą ir bajorijos neapmokestinimo statusą), ir skatino modernizuoti komunikacijas bei stambias kapitalistines

43 Kossutho režimas įvedė suaugusių vyrų balsavimo teisę, bet su tokiais dideliais turtiniais apribojimais, kad palyginti nedaug kas galėjo ja pasinaudoti.

44 Ignotus, *Hungary*, p. 56.

45 Ten pat, p. 59.

įmones.[46] Iš esmės netekę feodalinių privilegijų bei saugumo ir nesugebėdami ekonomiškai konkuruoti su stambiaisiais latifundijų savininkais ir energingais vokiečių bei žydų verslininkais, senieji vidutiniai ir smulkieji vengrų bajorai pavirto pikta, išsigandusia netituluota kaimo diduomene.

Tačiau juos lydėjo sėkmė. 1866 metais žeminamai sutriuškinta prūsų kariuomenės Kionigreco (Sadovos) lauke, Viena buvo priversta sutikti su dualistinės monarchijos statusu ir pasirašė 1867 metais *Ausgleich* (kompromisą). Nuo tada Vengrijos karalystė gavo didelę autonomiją tvarkyti savo vidaus reikalus. Iš pradžių *Ausgleich* buvo naudingas grupei liberaliai nusiteikusių aukštų vengrų aristokratų ir išsimokslinusių profesionalų. 1868 metais išprususio magnato, grafo Gyula Andrássy administracija priėmė Tautybių įstatymą, kuris suteikė nevengrų mažumoms „visas teises, į kurias jie kada nors pretendavo ar galėjo pretenduoti, tačiau neleidžiant, kad Vengrija pavirstų federacija“[47]. Tačiau Tisza'i tapus premjeru, 1875 metais savo pozicijas sėkmingai atkūrė reakcingieji bajorai, į kurių reikalus Viena kišosi palyginti mažai.

Ekonomikos srityje Tisza'os režimas suteikė laisvę stambiesiems žemės ūkio magnatams,[48] tačiau politinė valdžia iš esmės buvo bajorų monopolija. Nes:

praradusiems nuosavybę liko tik vienas prieglobstis: nacionalinės ir vietinės valdžios administracinė sistema ir kariuomenė. Joms Vengrijoje reikėjo didžiulio personalo; o jeigu ir ne, galima buvo apsimesti, kad reikia. Pusę šalies gyventojų sudarė kitos „tautybės“, kurias reikėjo prižiūrėti. Buvo teigiama, kad išlaikyti gausybę patikimų, mandagių kaimo teisėjų vengrų, kurie jas kontroliuotų, tebuvo nedidelė kaina tautinių interesų labui. Daugybės tautybių problema taip pat buvo dangaus dovana; ji pateisino sinekūrų daugėjimą.

[46] Ignotus pažymi, kad Bachas iš tikrųjų suteikė didikams finansinių kompensacijų už tai, kad šie prarado turėtas privilegijas, „tikriausiai nei didesnes, nei mažesnes už tas, kokias jie būtų gavę valdant Kossuthui“ (p. 64–65).

[47] Ten pat, p. 74.

[48] Dėl tos priežasties 1867–1918 metais paveldimų dvarų skaičius patrigubėjo. Baigiantis dualistinės monarchijos laikotarpiui, trečdalis visos Vengrijos žemės buvo paveldima, priskaičiuojant bažnyčios nuosavybę. Vokiečių ir žydų kapitalistams taip pat gerai klojosi valdant Tisza'i.

Taigi „magnatai išsaugojo paveldimus dvarus; bajorai išsaugojo paveldimas pareigas"[49]. Toks buvo negailestingos priverstinės madjarizacijos (vengrinimo) politikos, kuri po 1875 metų pavertė Tautybių įstatymą praktiškai neveikiančiu, socialinis pagrindas. Teisinis balsavimo teisės apribojimas, balsavimo apylinkių su labai nedaug rinkėjų steigimas, rinkimų rezultatų klastojimas ir organizuotas politinis banditizmas kaimo vietovėse[50] stiprino Tisza'os bei jo rinkėjų valdžią ir kartu pabrėžė jų nacionalizmo „oficialumą".

Jászi teisingai palygina šią XIX amžiaus pabaigos madjarizaciją su „rusų carizmo politika lenkų, suomių ir rutėnų atžvilgiu; Prūsijos politika lenkų ir danų atžvilgiu; ir feodalinės Anglijos politika airių atžvilgiu"[51]. Reakcingų jėgų ir oficialaus nacionalizmo sąsają puikiai iliustruoja šie faktai: kadangi lingvistinė madjarizacija buvo pagrindinis režimo politikos elementas, XIX amžiaus devinto dešimtmečio pradžioje tik du procentai pareigūnų svarbesniuose centrinės ir vietinės valdžios postuose buvo rumunai, nors rumunai sudarė 20 procentų visų gyventojų, ir „netgi tie du procentai užėmė žemiausio rango pareigas"[52]. Antra vertus, Vengrijos parlamente iki Pirmojo pasaulinio karo nebūta „nė vieno darbininkų klasės ir bežemių valstiečių (kurie sudarė šalies gyventojų daugumą) atstovo... o iš visų 413 parlamentarų tik aštuoni buvo rumunai ir slovakai, tuo tarpu tik 54 procentų šalies gyventojų gimtoji kalba buvo vengrų"[53]. Tuomet visai nenuostabu, kad 1906 metais Vienai atsiuntus kariuomenę

49 Ten pat, p. 81 ir 82.

50 Banditizmu daugiausia užsiiminėjo liūdnai pagarsėję „pandorai", kariuomenės daliniai, buvę grafysčių administratorių žinioje ir naudoti kaip smurtinė kaimo policija.

51 *The Dissolution*, p. 328.

52 Remiantis Lajoso Mocsáry apskaičiavimais (*Some Words on the Nationality Problem*, Budapest, 1886), cituojamais ten pat, p. 331–332. 1874 metais Mocsáry (1826–1916) Vengrijos parlamente įkūrė nedidelę nepriklausomybės partiją, kovojusią už Kossutho idėjas, ypač mažumų klausimu. Pasakęs kalbas, smerkiančias Tisza'ą įžūliai pažeidus 1868 metų Tautybių įstatymą, pirmiausia jis buvo jėga išvarytas iš parlamento, o paskui pašalintas iš savo paties partijos. 1888 metais jis buvo vėl išrinktas į parlamentą rumuniškoje rinkimų apygardoje ir iš esmės tapo politinis atstumtasis. Ignotus, *Hungary*, p. 109.

53 Jászi, *The Dissolution*, p. 334.

išvaikyti šį parlamentą, „neįvyko nė vienas masinis mitingas, neišleistas nė vienas plakatas ar liaudies proklamacija, protestuojanti prieš naująją ‚Vienos absoliutizmo' erą. Atvirkščiai, darbininkų masės ir kitų tautybių atstovai piktdžiugiškai stebėjo bejėgę nacionalinės oligarchijos kovą."[54]

Sunku paaiškinti vengrų bajorų reakcingo „oficialaus nacionalizmo" triumfą po 1875 metų vien tik šios grupės politine įtaka ar manevrų laisve, kurią ji paveldėjo iš *Ausgleich* laikų. Iki 1906 metų Habsburgų rūmai nesijautė pakankamai tvirtai, kad ryžtingai gintų savo teises prieš režimą, kuris daugeliu atžvilgių išliko imperijos ramstis. Svarbiausia, ši dinastija nesugebėjo sukurti veiksmingo savo pačios oficialaus nacionalizmo. Ir ne tik todėl, kad, pasak garsaus socialisto Viktoro Adlerio, šis režimas buvo „*Absolutismus gemildert durch Schlamperei* (apsileidimo sušvelnintas absoliutizmas)"[55]. Ilgiau negu beveik visose kitose šalyse, ši dinastija nenorėjo atsisakyti nebeegzistuojančių idėjų. „Apimtas *religinio* misticizmo, kiekvienas Habsburgų dinastijos atstovas jautėsi ypatingais ryšiais susijęs su dievybe kaip dieviškosios valios vykdytojas. Tai paaiškina jų beveik neprincipingą

[54] Ten pat, p. 362. Iki pat XX amžiaus ši „nacionalinė oligarchija" buvo šiek tiek melaginga. Jászi pasakoja smagią istoriją apie garsaus vengrų dienraščio korespondentą, kuris per Pirmąjį pasaulinį karą ėmė interviu iš sužeisto karininko, vėliau tarpukario laikotarpiu tapusio reakcingu Vengrijos diktatoriumi. Horthy pasipiktino, kad straipsnyje buvo aprašyta, jog jo mintys „skriejo į tėvynę Vengriją, jo protėvių šalį". „Prisiminkite", pasakė jis, „jeigu mano aukščiausias karo vadas yra Badene, tuomet mano tėvynė taip pat yra ten!" *The Dissolution*, p. 142.

[55] Ten pat, p. 165. „Ir tais senais gerais laikais, kai dar gyvavo Austrijos imperija, tokiu atveju buvo galima palikti laiko traukinį, sėsti į įprastą geležinkelio traukinį ir grįžti namo. (...) Žinoma, šitais keliais važinėjo ir automobiliai; bet labai nedaug automobilių! Čia irgi buvo ruošiamasi užkariauti padangę; bet ne perdėm intensyviai. Kartkartėmis išplaukdavo laivas į Pietų Ameriką ar Rytų Aziją; bet ne per dažniausiai. Nebuvo jokių pasaulinės ekonomikos ir pasaulinio viešpatavimo ambicijų. Buvo įsitaisiusi Europos viduryje, kur susikerta senosios pasaulio ašys; žodžiai ‚kolonija' ir ‚užjūrio žemės' skambėjo kaip kažkas neišbandyta ir tolima. Pažino prabangą; bet jokiu būdu ne tokią rafinuotą kaip prancūzai. Sportavo, bet ne taip beprotiškai kaip anglosaksai. Leido armijai neįtikėtinas sumas, bet vis dėlto ne tiek, kad užtikrintai liktų antrąja pagal silpnumą tarp didžiųjų valstybių." Robert Musil, *Žmogus be savybių*, p. 57. Ši knyga – tai didysis mūsų amžiaus komiškas romanas.

laikyseną istorinių katastrofų sukūryje ir jų pagarsėjusį nedėkingumą. *Der Dank vom Hause Habsburg* tapo plačiai paplitusiu posakiu."[56] Be to, kartus pavydas Hohencolernų valdomai Prūsijai, kuri vis daugiau grobstė nuo Šventosios Romos imperijos padėklo ir pati pavirto Vokietija, vertė dinastiją ir toliau skatinti Pranciškaus II nuostabųjį „patriotizmą man".

Įdomu, kad tuo pat metu ši dinastija, gyvenanti savo paskutines dienas, turbūt savo pačios nuostabai atrado panašumų su savo šalies socialdemokratais, ir tokių didelių, kad kai kurie jų bendri priešai pašaipiai kalbėjo apie „burgsocializmą [rūmų socializmą]". Be abejo, šioje eksperimentinėje koalicijoje kiekviena pusė vadovavosi makiavelizmu, sumišusiu su idealizmu. Tas pats derinys būdingas aktyviai austrų socialdemokratų kampanijai prieš ekonominį ir karinį „separatizmą", propaguotą grafo Istváno Tisza režimo 1905 metais. Pavyzdžiui, Karlas Renneris „smerkė austrų buržuazijos, pradėjusios nuolaidžiauti separatistiniams vengrų planams, bailumą", nors „Vengrijos rinka *Austrijos sostinei* yra nepalyginti svarbesnė nei Vokietijai Maroko rinka", kurią taip energingai gina Vokietijos užsienio politika. Vengrijos nepriklausomos muito teritorijos reikalavime jis neįžvelgė nieko daugiau kaip miesto verteivų, apgavikų ir politinių demagogų burnojimą *prieš pačius Austrijos* pramonės, austrų darbininkų ir vengrų žemdirbių *interesus*.[57] Panašiai rašė ir Otto Baueris:

> Rusijos [1905 metų] revoliucijos epochoje niekas neišdrįs panaudoti atviros karinės jėgos šaliai [Vengrijai] pavergti, nors ji ir draskoma klasinių bei nacionalinių antagonizmų. Tačiau šios šalies vidiniai konfliktai suteiks monarchijai kitą prievartos instrumentą, kurį ši turės panaudoti nenorėdama, kad tektų patirti Bernadoto dinastijos lemtį. Ji negali būti dvi valias išreiškianti struktūra, siekianti valdyti Vengriją ir Austriją. Todėl ji turi imtis žingsnių, siekdama garantuoti, kad Vengrija ir Austrija turėtų bendrą valią ir sudarytų *vieningą* karalystę [*Reichą*]. Vidinis Vengrijos susiskaidymas atveria

56 Jászi, *The Dissolution*, p. 135. Kursyvas autoriaus. Kai Metternichas po 1848 metų sukilimų buvo atleistas ir turėjo bėgti iš šalies, „niekas visuose rūmuose nepaklausė, kur jis eis ir kaip gyvens". *Sic transit.*

57 Ten pat, p. 181. Kursyvas mano.

monarchijai kelią pasiekti šį tikslą. Ji nusiųs savo kariuomenę į Vengriją užimti jos karalystę, bet ant savo vėliavų užrašys: Korupcijai nepavaldi, visuotinė ir lygi balsavimo teisė! Žemdirbių teisė į koaliciją! Nacionalinė autonomija! Nepriklausomos Vengrijos nacijos-valstybės [*Nationalstaat*] idėją ji atsvers *Jungtinių Didžiosios Austrijos Valstijų* [sic] idėja, idėja federacinės valstybės [*Bundesstaat*], kur kiekviena tauta savarankiškai tvarkys savo nacionalinius reikalus ir visos tautos susijungs į vieną valstybę siekdamos ginti savo bendrus interesus. Federacinės tautybių valstybės [*Nationalitätenbundesstaat*] idėja būtinai ir neišvengiamai taps įrankiu monarchijai [sic! – *Werkzeug der Krone*], kurios karalystę ardo Dualizmo žlugimas.[58]

Tikriausiai pagrįstai galime įžvelgti šiose Jungtinėse Didžiosios Austrijos Valstijose (JDAV) Jungtinių Amerikos Valstijų bei Didžiosios Britanijos ir Šiaurės Airijos Jungtinės Karalystės (kurią kažkada valdys leiboristų partija) pėdsakus ir būsimos Sovietų Socialistinės Respublikų Sąjungos, kurios teritorija keistai primena carinės Rusijos imperijos teritoriją, ženklus. Tačiau įsivaizduojančiojo mintyse JDAV atrodė būtina *konkrečių* dinastinių valdų (Didžiosios Austrijos) paveldėtoja, kurios rinkimų teisę turinčios teritorijos atsirado būtent po šimtmečius trukusių Habsburgų „bylinėjimųsi".

Tokie „imperijos" vaizdiniai iš dalies lėmė socializmo, gimusio vienos iš didžiųjų Europos dinastinių imperijų sostinėje, nesėkmę.[59] Kaip pažymėjome anksčiau, naujosios išgalvotos bendruomenės (tarp jų ir neišgyvenusios, bet vis dėlto įsivaizduotos JDAV), atėjusios į pasaulį leksikografijos ir spaudos verslo dėka, visuomet laikė save daugiau ar mažiau senomis. Amžiuje, kuriame pačią „istoriją" daugelis vis dar suvokė kaip „didžius įvykius" ir „didžius vadus", tarsi perlus, suvertus ant naratyvinės gijos, neabejojamai kildavo pagunda ieškoti bendruomenės pra-

58 Otto Bauer, *Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemocratie* (1907), spausdinamas jo *Werkausgabe*, I, p. 482. Kursyvas autoriaus. Pravartu palyginti šį vertimą su Jászi vertimu, pateikiamu pirmajame šios knygos leidime, – tai suteikia peno apmąstymams.

59 Aišku, jie taip pat atspindi nuostatą, būdingą puikiai žinomam kairiojo sparno europiečio intelektualo tipui: didžiuotis civilizuotų kalbų mokėjimu, šviečiamojo amžiaus paveldu ir įžvalgiu kiekvieno individo problemų suvokimu. Šis didžiavimasis turi beveik po lygiai internacionalizmo ir aristokratiškumo apraiškų.

eities senosiose dinastijose. Taip atsirado ir JDAV, kuriose pertvara, skirianti imperiją nuo nacijos ir karaliaus sostą – nuo proletariato, yra kone perregima. Bauerio mintys taip pat nėra visiškai neįprastos. Ir Vilhelmas Užkariautojas, ir Jurgis I, nė vienas iš kurių nemokėjo angliškai, ir toliau be jokių dvejonių lieka vėrinio „Anglijos karaliai" karoliais. Nors „šventasis" Steponas (valdęs 1001–1038 metais) ir įspėjo savo sekėją, kad:

> Svetimšaliai ir svečiai yra tokie naudingi, kad jiems galima paskirti šeštąją vietą tarp visų karališkų puošmenų... Nes svečiai atvyksta iš įvairių regionų bei provincijų ir su savimi atsineša įvairias kalbas ir papročius, įvairius mokslus ir ginklus. Visa tai puošia karališkuosius rūmus, didina jų šlovę ir kelia siaubą užsienio valstybių puikybei. Kadangi šalis, kurios kalba ir papročiai vienodi, yra bejėgė ir silpna...[60]

Tačiau tokie žodžiai nė kiek netrukdė vėliau jį šlovinti kaip Pirmąjį Vengrijos karalių.

Apibendrinant galima pakartoti, kad maždaug nuo XIX amžiaus vidurio Europoje formavosi tai, ką Setonas-Watsonas vadina „oficialiaisiais nacionalizmais". Šie nacionalizmai buvo istoriškai „neįmanomi" tol, kol neatsirado liaudies lingvistiniai nacionalizmai, nes iš tikrųjų jie reiškė *reakciją* valdančiųjų grupių, – pirmiausiai (bet ne tik) dinastinių ir aristokratinių, – kurioms kilo pavojus būti išstumtoms iš liaudies įsivaizduojamų bendruomenių arba atsidurti jų pakraštyje. Prasidėjo tam tikras tektoninis perversmas, kuris po 1918 ir 1945 metų pastūmėjo šias grupes alinti save Estorile ir Monte Karle. Tokie oficialūs nacionalizmai buvo konservatyvios, o gal netgi reakcingos *politikos kryptys*, pritaikytos prie ankstesniųjų, iš esmės gaivališkų liaudies nacionalizmų modelio.[61] Be to, galiausiai šie nacionalizmai neapsiribojo Europa ir Levantu. Imperializmo vardu labai panašios politikos laikėsi ir tokios pačios grupės didžiulėse Afri-

60 Jászi, *The Dissolution*, p. 39.

61 Jászi tai įtarė dar prieš pusę šimtmečio: „Galima paklausti, ar vėlyvieji imperialistiniai nacionalizmo pokyčiai tikrai atsiranda iš tikrųjų nacionalinės idėjos ištakų, o ne iš tam tikrų grupių monopolistinių interesų, kurie buvo *svetimi* pirminei tautinių siekių sampratai." Ten pat, p. 286. Kursyvas mano.

kos ir Azijos teritorijose, pavergtose XIX amžiuje.[62] Galiausiai šios politikos kryptys įsiveržė į neeuropietiškas kultūras ir istorijas, kur jas perėmė ir pradėjo mėgdžioti vietinės valdančiosios grupės keliuose kraštuose (tarp jų Japonijoje ir Siame), išvengusiuose tiesioginio pavergimo.

Beveik kiekvienu atveju oficialusis nacionalizmas slėpė nacijos ir dinastinės valstybės neatitikimą. Iš čia ir pasaulinis prieštaravimas: slovakai buvo suvengrinti, indai anglizuoti, o korėjiečiai japonizuoti, tačiau jiems nebuvo leista prisidėti prie piligrimų kelionių, galėjusių padėti jiems tapti valdininkais šalyse, kur gyveno vengrai, anglai ar japonai. Pokylis, į kurį jie buvo pakviesti, visuomet pasirodydavo esąs tik Barmesido šventė*. Viso to priežastis nebuvo paprasčiausias rasizmas; lėmė ir tai, kad imperijų viduje pradėjo formuotis nacijos – vengrų, anglų ir japonų. O šios nacijos taip pat instinktyviai priešinosi „svetimšalių" valdžiai. Todėl po 1850 metų imperialistinė ideologija paprastai primindavo stebuklingo atsiradimo triuką. Tai, kad ši ideologija iš tiesų buvo triukas, liudija šaltakraujiškumas, su kuriuo metropolijų liaudis galiausiai susitaikė su kolonijų „praradimu", netgi Alžyre, kuris, kaip kolonija, buvo teisiškai inkorporuotas į metropoliją. Šiaip ar taip, ilgiausiai imperijas apverkia ne kas kitas, kaip valdančiosios klasės, – žinoma, buržuazija, bet pirmiausiai aristokratija, – ir jų skausmas visada yra kiek teatrališkas.

62 Tai puikiai atskleidžia inversija Nyderlandams priklausiusioje Indijos dalyje: ten netgi paskutiniuoju kolonijiniu laikotarpiu administracinė kalba buvo šiandieninė „indoneziečių" kalba. Mano manymu, tai vienintelis atvejis, kai didžiulėje kolonijos valdoje neeuropietiška kalba iki pat pabaigos išliko valstybine. Šią anomaliją pirmiausia galima paaiškinti tiesiog kolonijos senumu – ją įkūrė korporacija *(Vereenigde Oostindische Compagnie)* XVII amžiaus pradžioje, gerokai anksčiau prieš oficialaus nacionalizmo amžių. Aišku, turėjo įtakos ir tai, kad naujaisiais laikais olandams trūko pasitikėjimo savo kalbos ir kultūros europietiškuoju prestižu, kuris neprilygo anglų, prancūzų, vokiečių, ispanų ar italų kalbų prestižui. (Belgai Konge mieliau kalbėdavo prancūziškai negu flamandiškai.) Galiausiai kolonijinė švietimo politika buvo ypač konservatyvi: 1940 metais, kai vietinių gyventojų skaičius gerokai viršijo 70 milijonų, koledžuose mokėsi tik 637 „čiabuviai" ir tik 37 baigė juos bakalauro laipsniu. Daugiau apie Indoneziją žr. šios knygos VII skyriuje.

* Barmesido šventė – tariama šventė, rengiama tik dėl akių.

7

Paskutinioji banga

Po Pirmojo pasaulinio karo dinastijų klestėjimo era pasibaigė. 1922 metais Habsburgų, Hohencolernų, Romanovų ir Otomanų jau nebeliko. Berlyno Kongreso vietą užėmė *Tautų Sąjunga,* atvira ir neeuropiečiams. Nuo to laiko nacija-valstybė tapo įteisinta tarptautine norma, ir netgi išlikusios imperinės valstybės dalyvavo Sąjungoje pasipuošusios tautiniais drabužiais, o ne imperine uniforma. Po Antrojo pasaulinio karo kataklizmų pakilo nauja nacijų-valstybių banga. Aštuntojo dešimtmečio viduryje netgi Portugalijos imperija buvo jau praeities dalykas.

Naujosioms valstybėms, atsiradusioms po Antrojo pasaulinio karo, būdingi saviti bruožai, kuriuos nelengva suvokti, nebent atsižvelgtume į anksčiau mūsų aptartus modelius. Vienas iš būdų suprasti jų kilmę – prisiminti, kad daugelio šių tautų (daugiausiai neeuropietiškų) valstybinė kalba yra europietiška. Nors šiuo atžvilgiu šios tautos priminė „amerikietišką" modelį, iš Europos lingvistinio nacionalizmo jos perėmė aistringą populizmą, o iš oficialaus nacionalizmo – „rusifikacijos" tipo politiką. Taip įvyko todėl, kad amerikiečiai ir europiečiai sukaupė didžiulę istorinę patirtį, pagal kurią dabar galima modeliuoti, ir todėl, kad vartojamas europietiškas valstybines kalbas jie paveldėjo iš

oficialaus imperinio nacionalizmo. Štai kodėl taip dažnai naujųjų valstybių „nacijos kūrimo" politikoje galima įžvelgti ir tikrą nacionalistinį liaudies entuziazmą, ir sistemišką, netgi makiavelišką nacionalistinės ideologijos diegimą per masines komunikacijos priemones, švietimo sistemą, priimant administracinius potvarkius ir taip toliau. Šis liaudiško ir oficialaus nacionalizmo mišinys savo ruožtu irgi susiformavo iš europietiško imperializmo sukeltų anomalijų – tai puikiai visiems žinomos dirbtinai nustatytos sienos ir dvikalbės inteligentijos bei įvairių vienkalbių gyventojų grupių nelygus santykis. Todėl daugelis šių tautų gali būti suvokiamos kaip dar iki galo neįgyvendinti projektai, sukurti remiantis ne Uvarovo, bet veikiau Mazzini nuostatomis.

Nagrinėjant pastarųjų laikų „kolonijinio nacionalizmo" atsiradimą, iš karto krinta į akis esminis jo panašumas į ankstesnius kolonijinius nacionalizmus – kiekvieno nacionalizmo paplitimo teritorijos ir ankstesnio imperijos administracinio vieneto teritorijos izomorfiškumas. Šis panašumas anaiptol nėra atsitiktinis; jis akivaizdžiai susijęs su visų kolonijinių piligrimysčių geografija. Skiriasi tik tai, kad XVIII amžiaus kreolų piligrimysčių apybrėžas nulėmė ne tik metropolijų absoliutizmui būdingi centralizavimo siekiai, bet ir aktualios komunikacijos ir transportavimo problemos bei bendras technikos primityvumas. XX amžiuje šios problemos iš esmės buvo įveiktos, ir į jų vietą stojo tarsi dviveidis dievas Janas „rusifikacija".

Anksčiau tvirtinau, kad XVIII amžiaus pabaigoje imperijos administracinis vienetas įgavo nacionalinę reikšmę iš dalies todėl, kad apribojo kreolų valdininkų karjerą. Tas pats pasakytina ir apie XX amžių. Netgi tada, kai jaunas geltonodis ar tamsiaodis anglas atvažiuodavo į metropoliją įgyti išsimokslinimo ar darbo patirties, – o tai galėjo padaryti nedaug jo protėvių kreolų, – paprastai ši biurokratinė piligrimystė jam būdavo paskutinė. Nuo tol jo skrydžio viršūne tapdavo *aukščiausias administracinis centras, į kurį jis galėjo būti paskirtas*: Rangūnas, Akra, Džordžtaunas ar Kolombas. Tačiau per kiekvieną tokią suvaržytą kelionę

jis sutikdavo dvikalbių bendrakeleivių, su kuriais ilgainiui pajausdavo vis didesnį bendrumą. Keliaudamas jis gana greitai suprato, kad jo kilmės vieta, suvokiama tiek etniškai, tiek lingvistiškai ar geografiškai, neturėjo didelės reikšmės. Ji nulėmė daugiausia tai, kad jis apskritai leidosi į tą piligrimystę, tačiau iš esmės nelėmė nei jo atvykimo punkto, nei bendrakeleivių. Pagal šią schemą kolonijinė valstybė subtiliai, gana užslėptai ir palengva transformavosi į tautinę valstybę ir tai galėjo vykti ne tik dėl administracinio personalo nenutrūkstančios kaitos, bet ir dėl nusistovėjusių kelionių maršrutų, per kurias valdininkai suvokdavo savo valstybę.[1]

Tačiau po XIX amžiaus vidurio vis dažniau, o XX amžiuje daugiausiai keliaudavo jau nebe saujelė keliautojų, bet didžiulė, marga minia. Tam darė įtaką trys veiksniai. Pirmas ir svarbiausias – tai nepaprastai išaugęs fizinis judrumas, atsiradęs dėl stulbinančių pramoninio kapitalizmo laimėjimų – geležinkelių bei garlaivių aname šimtmetyje ir automobilių bei aviacijos šiame. Senųjų Amerikų nesibaigiančios, ilgos kelionės sparčiai grimzdo į praeitį.

Antra, imperinė „rusifikacija" turėjo ir praktinį, ir ideologinį aspektą. Jau pats pasaulinių Europos imperijų dydis ir valdinių gausa reiškė, kad nebebuvo iš kur paimti ar užverbuoti vien tik metropolijos – ar net kreolų – biurokratų. Kolonijinei valstybei, o kiek vėliau savivaldą turinčiai sostinei, reikėjo armijos klerkų, kurie, norėdami tarnauti, turėjo mokėti dvi kalbas, kad galėtų tarpininkauti tarp metropolijos ir kolonizuotų tautų. Klerkų reikėjo vis daugiau, nes XX amžiaus pradžioje plėtėsi specializuotos valstybės funkcijos. Greta senojo apskrities valdininko atsirado medicinos darbuotojas, drėkinimo inžinierius, žemės

1 Žinoma, ne tik valdininkai, nors jie ir sudarė pagrindinę grupę. Prisiminkime, pavyzdžiui, *Noli Me Tangere* (ir daugelio kitų nacionalistinių romanų) geografiją. Nors kai kurie pagrindiniai Rizalo knygos veikėjai yra ispanai, o kai kurie veikėjai filipiniečiai yra lankęsi Ispanijoje (nors tai neaprašoma), bet kurio veikėjo kelionių maršrutai apsiriboja teritorija, kuri praėjus vienuolikai metų po romano pasirodymo ir dvejiems metams po to, kai jo autoriui įvykdyta mirties bausmė, tapo Filipinų Respublika.

ūkio administracijos darbuotojas, mokytojas, policininkas ir taip toliau. Kaskart plečiantis valstybei, augo ir po ją keliaujančių piligrimų pulkas.[2]

Trečias veiksnys buvo modernaus tipo švietimo plėtra, kuria rūpinosi ne tik kolonijinė valstybė, bet ir privačios religinės bei pasaulietinės organizacijos. Švietimo plėtra ne tik padėjo ugdyti kadrus vyriausybės ir municipaliteto hierarchijoms, bet ir stiprino nuostatą, kad šiuolaikinis mokslas yra morališkai svarbus netgi kolonizuotiems gyventojams.[3] (Iš tikrųjų kai kuriose kolonijinėse valstybėse tuo metu jau atsirado išsilavinusių bedarbių.)

Dabar visuotinai pripažįstama, kad nacionalizmui atsirasti kolonijinėse žemėse svarbiausią reikšmę turėjo inteligentija, didele dalimi todėl, kad kolonijinėje sistemoje vietiniai žemės ūkio magnatai, stambūs pirkliai, pramonės verslininkai ar gausi profesionalų klasė buvo palyginti retas reiškinys. Beveik visur patys kolonizatoriai arba monopolizuodavo ekonominę valdžią, arba nelygiai ją pasidalydavo su politiškai bejėge parijų (nevietinių) verslininkų klase – libaniečiais, indais ir arabais kolonijinėje Afrikoje, kinais, indais ir arabais kolonijinėje Azijoje. Taip pat visuotinai pripažįstama, kad avangardinę reikšmę inteligentija įgijo dėl savo dvikalbystės ar greičiau – dėl raštingumo ir dvikalbystės. Atsiradus spaudai, raštingumas jau sudarė sąlygas susiformuoti įsivaizduojamai bendruomenei, lėtai judančiai homogeniškame, tuščiame laike, apie kurį jau kalbėjome. Dvikalbystė reiškė, kad per europietišką valstybinę kalbą galima buvo prieiti prie šiuolaikinės Vakarų kultūros plačiausiąja

2 Vienas pavyzdys: 1928 metais Nyderlandų Rytų Indijoje alga buvo išmokama 250 000 vietinių gyventojų, o tai sudarė 90 procentų visų valstybės valdininkų. (Simptomiška tai, kad smarkiai besiskiriantiems olandų ir vietinių pareigūnų atlyginimams bei pensijoms kartu būdavo išeikvojama 50 procentų visų valstybės išlaidų!) Žr. Amry Vandenbosch, *The Dutsch East Indies*, p. 171–173. Tačiau santykiškai olandų biurokratų buvo devynis kartus daugiau negu anglų biurokratų britų (ne „gimtojoje") Indijoje.

3 Netgi ultrakonservatyvioje Nyderlandų Indijoje vietinių gyventojų, įgijusių vakarietišką pradžios išsilavinimą, skaičius padidėjo nuo vidutiniškai 2987 1900–1904 metais iki 74 697 1928 metais; tuo tarpu įgijusių vakarietišką vidurinį išsilavinimą skaičius per tą patį laikotarpį padidėjo nuo 25 iki 6468 gyventojų. Kahin, *Nationalism*, p. 31.

prasme ir konkrečiai prie nacionalizmo, tautiškumo ir nacijos--valstybės modelių, susiformavusių kitur XIX amžiuje.[4]

1913 metais olandų kolonijinis režimas Batavijoje, kuris paklu- so Hagos nurodymams, visoje kolonijoje rengė iškilmes Olandijos „nacionalinio išsivadavimo" iš prancūzų imperializmo šimtmečiui pažymėti. Buvo duoti nurodymai pasirūpinti, kad ne tik vietinės olandų ir eurazijiečių bendruomenės, bet ir vietinės kolonizuotos tautelės dalyvautų ir finansiškai paremtų iškilmių renginius. Protestuodamas vienas iš pirmųjų Javos-Indonezijos nacionalistų Suwardi Surjaningrat (Ki Hadjar Dewantoro) olandiškame laikraštyje išspausdino garsųjį straipsnį „Als ik eens Nederlander was" („Jeigu aš būčiau olandas"):

> Mano nuomone, čia kažkas ne taip, tai kažkas nepadoraus, kai mes (aš vis dar įsivaizduoju esąs olandu) prašome čiabuvius dalyvauti iškilmėse, pažyminčiose mūsų nepriklausomybę. Pirmiausia, mes įžeidžiame jų jausmus, nes švenčiame savo nepriklausomybę jų gimtinėje, kurią kolonizavome. Tuo tarpu mes patys esame labai laimingi, nes prieš šimtą metų išsivadavome iš svetimos valstybės valdžios; ir visa tai vyksta prieš akis tiems, kurie iki šiol yra mūsų valdžioje. Nejaugi mums neateina į galvą, kad šie vargšai vergai taip pat svajoja apie tai, jog ateis toks metas, kai jie, kaip ir mes, galės švęsti savo nepriklausomybę? O gal mes jaučiame, kad įgyvendinant sielų gniuždymo politiką visas žmonių sielas galima laikyti negyvomis? Jei tai tiesa, tuomet mes apgaudinėjame patys save, nes kokia primityvi bebūtų bendruomenė, ji yra prieš bet kokią priespaudą. Jeigu aš būčiau olandas, nerengčiau nepriklausomybės iškilmių šalyje, iš kurios gyventojų atimta nepriklausomybė.[5]

Narsiai mesdamas iššūkį neatskiriamai susijusiems olandų nacionalizmui ir imperializmui, Suwardi supriešino Olandijos

4 Pasak Anthony Barnetto, ji taip pat „leido intelektualams *pasakyti* žmonėms, kalbėjusiems ta pačia [vietine] kalba, kad ‚mes' galime būti tokie patys kaip ‚jie'".

5 Straipsnis pirmiausia buvo išspausdintas laikraštyje *De Expres* 1913 metų liepos 13 dieną, bet netrukus išverstas į „indoneziečių" kalbą ir išspausdintas vietinėje spaudoje. Tuomet Suwardi buvo 24 metai. Šis nepaprastai išsilavinęs ir progresyvus aristokratas 1912 metais kartu su Javos piliečiu Dr. Tjipto Mangoenkoesoemo ir eurazijiečiu Eduardu Douwes Dekkeriu įkūrė „Indische Partij", pirmąją politinę partiją kolonijoje. Suwardi veikla trumpai, bet informatyviai nagrinėjama Savitri Scherer disertacijoje „Harmony and Dissonance: Early Nationalist Thought in Java", II skyrius. Disertacijos I priede yra angliškas garsiojo straipsnio vertimas, iš kurio paimta cituojama ištrauka.

istoriją su olandais. Be to, vaizduotėje laikinai pavirtęs olandu (o tai skatino olandų skaitytojus savo ruožtu laikinai pavirsti indonezięčiais), jis užkirto kelią bet kokiam rasiniam fatališkumui – olandų kolonijinės ideologijos pagrindui.[6]

Suwardi išpuolis, vienodai nudžiuginęs indoneziečių skaitytojus ir suerzinęs olandus, iliustruoja pasaulinį XX amžiaus reiškinį. Oficialaus imperinio nacionalizmo paradoksas buvo tas, kad jis neišvengiamai įtvirtino kolonizuotų tautų sąmonėje tai, kas vis labiau buvo suvokiama ir apibūdinama kaip Europos „tautos istorijos", ir ne tik per retkarčiais vykusias neišmanėliškas iškilmes, bet ir per bibliotekas ir mokyklų klases.[7] Vietnamo jaunuoliai mokyklose būtinai sužinodavo apie *philosophes*, Revoliuciją ir apie tai, ką Debray vadina „mūsų pasaulietiniu antagonizmu Vokietijai"[8]. Visose Britanijos imperijos mokyklose pradėta mokyti apie Didžiąją laisvių chartiją, Parlamentų motiną ir Šlovingąją revoliuciją kaip apie Anglijos nacionalinės istorijos dalis. Belgijos nepriklausomybės kova su Olandija visiems laikams įsitvirtino vadovėliuose, kuriuos skaitė ir Kongo vaikai. Tas pats įvyko su Jungtinių Amerikos Valstijų istorija Filipinuose ir galiausiai su Portugalijos istorija Mozambike ir Angoloje. Žinoma, ironija tai, kad visos šios istorijos buvo parašytos vadovaujantis istoriografine nuostata, kuri amžių sandūroje visoje Europoje pradėta apibrėžti kaip nacionalinė. (Baronai, privertę Joną Bežemį priimti Didžiąją laisvių chartiją, nekalbėjo „angliškai" ir savęs nelaikė „anglais", bet praėjus septyniems šimtmečiams Jungtinės Karalystės mokyklose buvo tvirtai vadinami pirmaisiais patriotais.)

6 Atkreipkite dėmesį į daug reiškiančią sąsają tarp „įsivaizduojamų" (*imagined*) ir „tariamų" (*imaginary*) bendruomenių.

7 1913 metų iškilmės palankiai simbolizavo oficialųjį nacionalizmą kita prasme. Švenčiamas „nacionalinis išsivadavimas" iš tikrųjų reiškė, kad nugalėjusi Šventosios sąjungos kariuomenė restauravo Oraniečių dinastiją (o ne tai, kad 1795 metais buvo įkurta Batavijos Respublika); pusei išlaisvintos tautos netrukus atskilus, 1830 metais buvo įkurta Belgijos Karalystė. Tačiau būtent „nacionalinio išsivadavimo" glosą Suwardi gerai perprato kolonijinės mokyklos klasėje.

8 „Marxism and the National Question", p. 41.

Tačiau visi kolonijose besiformuojantys tautinės inteligentijos sluoksniai turi vieną bruožą, kuris juos šiek tiek skiria nuo XIX amžiaus Europos nacionalistų inteligentų, pabrėžusių nacionalines kalbas. Beveik visur kolonijų inteligentai buvo labai jauni ir savo jaunystei suteikė įvairialypę politinę reikšmę, kuri nors ir pakito ilgainiui, bet išliko svarbi iki mūsų dienų. Neretai teigiama, kad (šiuolaikinis / organizuotas) Birmos nacionalizmas atsirado 1908 metais, kai Rangūne buvo įkurta Budistų jaunimo asociacija, o Malajos – 1938 metais, kai buvo įsteigta Malajiečių jaunimo sąjunga (*Kesatuan Melayu Muda*). Indoneziečiai kasmet pagerbia „Jaunimo priesaiką" (*Sumpah Pemuda*), kurią sukūrė ir kuria prisiekė tautinio jaunimo suvažiavimas 1928 metais. Ir taip toliau. Visiška tiesa, kad tam tikra prasme Europoje tai jau buvo – prisiminkime „Jaunąją Airiją", „Jaunąją Italiją" ir panašiai. Ir Europoje, ir kolonijose žodžiai „jaunas" bei „jaunimas" reiškė dinamiškumą, pažangą, pasiaukojamą idealizmą ir revoliucinę valią. Tačiau Europoje sąvoka „jaunas" neturėjo aiškiai apibrėžtų sociologinių kontūrų. Net ir vidutinio amžiaus pilietis galėjo būti „Jaunosios Airijos" nariu; ir beraštis galėjo dalyvauti „Jaunosios Italijos" veikloje. Žinoma, taip atsitiko todėl, kad šių nacionalizmų kalba buvo arba gimtoji, kuria kalbama nuo mažų dienų, arba, kaip Airijoje, metropolijos kalba, kuri per užkariavimo šimtmečius įsišaknijo tam tikruose gyventojų sluoksniuose ir galėjo kreolų pavyzdžiu funkcionuoti kaip nacionalinė. Taigi kalbos, amžiaus, klasės ir statuso nesiejo joks būtinas ryšys.

Kolonijose padėtis buvo visai kita. Jaunimas visų pirma reiškė *pirmąją* pakankamai gausią kartą, kuri įgijo europietišką išsimokslinimą ir kalbiniu bei kultūriniu požiūriu skyrėsi nuo savo tėvų kartos ir nuo didžiosios dalies jų kolonizuotų bendraamžių (palyginkite su B. C. Palu). Birmos „angliškai kalbančią" krikščioniškojo jaunimo sąjungą (YMBA) įkūrė angliškai skaitantys mokiniai, iš dalies remdamiesi Krikščioniškojo jaunimo sąjungos (YMCA) modeliu. Nyderlandų Indijoje, be kitų organizacijų, gyvavo *Jong Java* („Jaunoji Java"), *Jong Ambon* („Jaunasis Ambonas")

ir *Jong Islamietenbond* („Jaunųjų musulmonų lyga") – šie pavadinimai buvo nesuprantami jokiam jaunam čiabuviui, nemokančiam kolonizatorių kalbos. Todėl kolonijose samprata „jaunimas" reiškė „išsimokslinusį jaunimą", bent jau iš pradžių. Tai savo ruožtu mums vėl primena unikalią kolonijos mokyklų sistemų reikšmę skatinant kolonijų nacionalizmą.[9]

Indonezijos atvejis – labai įdomi, daugiasluoksnė šio proceso iliustracija dar ir dėl šalies didumo, milžiniško gyventojų skaičiaus (netgi kolonijiniais laikais), geografinio susiskaidymo (apie 3000 salų), religijų įvairovės (musulmonai, budistai, katalikai, įvairūs protestantai, induistai-baliečiai ir „animistai") ir etnolingvistinės įvairovės (daugiau kaip 100 įvairių grupių). Be to, kaip galima spręsti iš šalies sudurtinio pseudoheleninio pavadinimo, jos teritorija neatitinka jokios ikikolonijinės valstybės; atvirkščiai, bent jau iki tol, kol generolas Suharto 1975 metais žiauriai neįsiveržė į Portugalijai anksčiau priklausiusį Rytų

9 Čia mums labiausiai rūpi pasaulietinės mokyklos. Tačiau dažnai labai svarbi reikšmė tekdavo ir karinėms mokykloms. Nuolatinė kariuomenė su profesionaliais karininkais, pirmą kartą suformuota Prūsijoje XIX amžiaus pradžioje, reikalavo kai kuriais požiūriais sudėtingesnės, o gal labiau specializuotos švietimo piramidės negu analogiška civilinė institucija. Jaunieji karininkai („turkai"), išugdyti naujose karo akademijose, dažnai daug prisidėdavo prie nacionalizmo plėtros. Simboliškas yra majoro Chukuma Nzeogwu, organizavusio 1966 metų sausio 15 dienos pučą Nigerijoje, atvejis. Šis ibas krikščionis buvo vienas iš pirmosios jaunų nigeriečių grupės, išsiųstos mokytis į Sandhurstą, kuri, Nigerijai pasiekus nepriklausomybę 1960 metais, turėjo padėti paversti kolonijos samdinių būrius, vadovaujamus baltųjų karininkų, į nacionalinę kariuomenę. (Nors jis lankė Sandhurstą kartu su būsimuoju brigados generolu Afrifa, kuris taip pat 1966 metais nuvertė *savo* vyriausybę, abu šie čiabuviai turėjo sugrįžti kiekvienas į savo imperinę tėvynę.) Tai, kad jis sugebėjo vadovauti hausų musulmonų kariuomenei ir nužudyti Sokoto Sardauną bei kitus hausų musulmonų aristokratus, ir galiausiai išardyti Abubakaro Tafawa'os Balewa'os vyriausybę, daugiausiai sudarytą iš hausų musulmonų, liudija stulbinančią prūsiškojo modelio jėgą. O tai, kad per Kadunos radiją jis užtikrino savo tėvynainius, jog „daugiau jūs nebesigėdinsite pasakyti, kad esate nigeriečiai", yra ne mažiau stulbinantis kolonijinėse mokyklose užgimusio nacionalizmo ženklas. (Citata paimta iš Anthony H.M. Kirk-Greene, *Crisis and Conflict in Nigeria: A Documentary Source Book*, p. 126.) Tačiau tuomet Nigerijoje nacionalizmas buvo gana plačiai paplitęs, ir Nzeogwu nacionalistinis pučas buvo tuoj pat palaikytas ibų sąmokslu; todėl liepos mėnesį įvyko kariniai maištai, rugsėjį ir spalį – ibų pogromai, o 1967 metų gegužės mėnesį atsiskyrė Biafros Respublika. (Žr. puikią Robino Luckhamo knygą *The Nigerian Military*.)

Timorą, jos sienos nesikeitė nuo paskutiniųjų olandų užkariavimų (maždaug nuo 1910 metų).

Kai kurios rytinės Sumatros pakrantės tautelės ne tik gyvena geografiškai arti nuo vakarinės Malakos pusiasalio pakrantės gyventojų, atskirtos tik siauro Malakos sąsiaurio; jos yra ir etniškai giminingos, supranta vieni kitų kalbas, išpažįsta tą pačią religiją ir taip toliau. Tų pačių Sumatros gyventojų kalba, etniškumas ir religija yra kitoniški nei amboiniečių, gyvenančių salose už tūkstančių mylių į rytus. Tačiau šiame amžiuje jie pradėjo suvokti amboniečius kaip savo tėvynainius indoneziečius, o malajiečius – kaip svetimšalius.

Labiausiai šiuos ryšius stiprino mokyklos, kurių Batavijos režimas amžiaus pradžioje steigė vis daugiau. Norint suprasti kodėl, reikia prisiminti, kad visai kitaip nei tradicinės, čiabuvių mokyklos, kurios visuomet veikė kaip vietinės ir privačios institucijos (nors, pagal tikras musulmoniškas tradicijas, mokiniai dažnai pereidavo nuo vieno garsaus mokytojo ulemo pas kitą), valstybinės mokyklos sudarė milžinišką, labai racionalizuotą ir griežtai centralizuotą hierarchiją, struktūriškai panašią į pačią valstybės biurokratiją. Vienodi vadovėliai, standartiniai diplomai ir mokymo pažymėjimai, griežtas suskirstymas į amžiaus grupes[10], klases ir mokomąjį dalyką – visa tai savaime sukūrė uždarą ir vientisą visumą. Ne mažesnę reikšmę turėjo šios hierarchijos geografija. Standartinės pradžios mokyklos buvo išsibarsčiusios kolonijos kaimuose ir mažuose miesteliuose; žemesnės ir aukštesnės vidurinės mokyklos – didesniuose miestuose ir provincijų centruose; o aukštesnįjį išsilavinimą (piramidės viršūnę) galima buvo įgyti tik kolonijos sostinėje Batavijoje ir olandų pastatytame Bandungo mieste, esančiame vėsiose Priangano aukštumose už šimto mylių į pietvakarius. Taigi XX amžiaus kolonijos mokyklų sistema skatino piligrimystes, prilygusias

10 Samprata, kad mokinys yra „per senas" mokytis X ar Y klasėje, neįsivaizduojama tradicinėje musulmoniškoje mokykloje, buvo aksioma vakarietiško stiliaus kolonijos mokykloje.

ankstesnėms valdininkų kelionėms. Šiems piligrimams Romą atstojo ne Singapūras, Manila, Rangūnas ir netgi ne karališkos senosios Javos sostinės Džokjakarta ir Surakarta, bet Batavija.[11] Jaunieji piligrimai iš visų didžiulės kolonijos kampelių, bet ne iš kitų šalių, keliaudavo aukštyn, neišeidami iš šalies, sutikdami pradžios mokykloje bendrakeleivių piligrimų iš įvairių, galbūt kadaise priešiškų kaimų; vidurinėje mokykloje – iš įvairių etnolingvistinių grupių, ir iš visų šalies regionų – aukštojo išsilavinimo institucijose sostinėje.[12] Jie žinojo, kad, nepaisydami savo kilmės, visi skaito tas pačias knygas ir sprendžia tuos pačius uždavinius. Jie taip pat žinojo – nors nebūtinai nukeliaudavo taip toli, o dauguma taip ir nenukeliaudavo, – kad Roma – tai Batavija, kad visų šių kelionių „prasmė" kyla iš sostinės, kuri iš tikrųjų paaiškina, kodėl „mes" esame „čia" „kartu". Kitaip tariant, jų bendros patirties ir malonios konkurencinės draugystės klasėje dėka kolonijos (visuomet nuspalvintos skirtinga spalva nei britų Malaizija ar amerikiečių Filipinai) žemėlapiai, kuriuos jie studijavo, tapdavo konkrečią teritoriją turinčia įsivaizduojama tikrove, kurią kiekvieną dieną patvirtindavo įvairūs jų bendraklasių tarties akcentai ir fizionomijos.[13]

O kas jie buvo visi drauge? Olandai tai apibrėžė visiškai aiškiai: nepaisant jų gimtosios kalbos, jie negrįžtamai buvo *čiabuviai*, o šis žodis, kaip ir angliškasis „vietiniai" (*natives*), ir prancūziškas *indigènes*, visuomet turėjo nesąmoningą paradoksalų semantinį krūvį. Šioje, kaip ir kiekvienoje kitoje atskirai paimtoje kolonijoje, jis reiškė, kad asmenys, apie kuriuos kalbama, buvo

11 Žinoma, aukščiausios viršūnės buvo Haga, Amsterdamas ir Leidenas; tačiau tik maža saujelė indoneziečių galėjo rimtai svajoti apie mokymąsi tuose miestuose.

12 Kadangi XX amžiaus mokyklos buvo pasaulietinės, jose paprastai mokėsi ir berniukai, ir mergaitės, nors didžiąją daugumą sudarė berniukai. Šitaip prasidėdavo meilės istorijos, o neretai ir vedybos „nuo mokyklos suolo", kurios laužydavo visus tradicinius draudimus.

13 Sukarno pagaliau išvydo Vakarų Irianą, dėl kurios taip sunkiai kovojo, tik sulaukęs šešiasdešimties. Čia, kaip ir mokykliniuose žemėlapiuose, matome, kaip į tikrovę prasismelkia fikcija. Plg. *Noli* ir *El Periquillo Sarniento*.

„žemesni" ir „kilę iš *čia*" (tuo tarpu olandai, būdami „gimtieji" Olandijos gyventojai, kilę iš *ten*). Antra vertus, šitaip sakydami olandai save priskyrė prie „nekilusių iš čia", o kartu ir aukštesnių. Tas žodis taip pat reiškė, kad *čiabuviai*, visi drauge būdami žemesni, buvo *vienodai* verti paniekos, nepaisant to, kuriai etnolingvistinei grupei ar klasei jie priklausytų. Tačiau netgi ši apgailėtina jų būvio lygybė turėjo konkretų parametrą. Žodis *čiabuvis* visuomet keldavo klausimą „kur gimęs?" Nors olandai kartais kalbėdavo apie *čiabuvius* kaip apie pasaulinę kategoriją, patirtis rodė, kad tokią pažiūrą sunkiai patvirtindavo praktika. *Čiabuviai* pasibaigdavo ties nuspalvinto kolonijos ploto pakraščiu. Toliau prasidėdavo įvairūs „vietiniai" gyventojai, *indigènes* ir *indios*. Be to, kolonijinės teisės terminijoje figūravo *vreemde oosterlingen* (svetimšalių azijiečių) kategorija, kuri skambėjo abejotinai, tarsi netikra moneta, kaip ir „svetimšaliai vietiniai". Tokie „svetimšaliai azijiečiai", daugiausia kinai, arabai ir japonai, nors ir gyveno kolonijoje, turėjo aukštesnį politinį ir teisinį statusą negu „gimtieji vietiniai". Negana to, mažytei Olandijai pagarbią baimę kėlė Meidzi oligarchų ekonominė jėga ir karinė drąsa, ir to užteko, kad nuo 1899 metų kolonijoje gyvenantys japonai būtų teisiškai paaukštinti į „garbės europiečius". Šitaip, vykstant tam tikrai sedimentacijai, *čiabuvio* – tai neapėmė baltųjų, olandų, kinų, arabų, japonų, „vietinių", *indigènes* ir *indios* – turinys konkretėjo ir galiausiai, tarsi subrendusi lerva, *čiabuvis* staiga pavirto į nuostabią peteliškę vardu „indonezietis".

Nors *čiabuvio* ir „vietinio" gyventojo sąvokos iš tikrųjų niekada negalėjo būti apibrėžtos rasistine samprata, nes jos visada reiškė šaknis konkrečioje tėvynėje[14], Indonezijos atvejis neturėtų paskatinti mūsų nuspręsti, kad kiekviena „vietinė", „gimtoji", tėvynė turėdavo iš anksto nubrėžtas ar nekintančias sienas. Du pavyzdžiai gali įrodyti priešingai: Prancūzijos Vakarų Afrika ir Prancūzijos Indokinija.

[14] Kaip kontrastą palyginkite „maišytos rasės" atstovus ar „nigerius", kurie galėjo atsirasti bet kurioje planetos vietoje už Jungtinės Karalystės sienų pradedant Kalė.

Savo klestėjimo laikotarpiu Williamo Ponty *École Normale* Dakare, nors tik vidurinė mokykla, buvo kolonijinės švietimo piramidės viršūnė Prancūzijos Vakarų Afrikoje.[15] Į Williamo Ponty mokyklą protingi moksleiviai atvykdavo iš vietų, kurias šiandien žinome kaip Gvinėją, Malį, Dramblio Kaulo Krantą, Senegalą ir taip toliau. Todėl nereikėtų stebėtis, kad šitų berniukų piligrimų kelionės, pasibaigdavusios Dakare, iš pradžių buvo interpretuojamos Prancūzijos [Vakarų] Afrikos požiūriu, kurio nepamirštamas simbolis yra paradoksali *négritude* samprata – afrikietiškumo esmė, įmanoma išreikšti tik prancūziškai. Tačiau Williamo Ponty mokykla buvo piramidės viršūne atsitiktinai ir trumpą laiką. Prancūzijos Vakarų Afrikoje buvo statoma vis daugiau mokyklų, ir gabiems berniukams jau nebereikėjo leistis į tokią tolimą piligrimystę. Tačiau Williamo Ponty mokyklos, edukacinio centro, reikšmei niekada neprilygo atitinkama Dakaro, administracinio centro, reikšmė. Prancūzijos Vakarų Afrikos berniukų sukeičiamumas Williamo Ponty mokyklos suoluose buvo toli gražu ne tas pats kaip vėlesnis jų sukeičiamumas Prancūzijos Vakarų Afrikos kolonijos administravime. Taigi mokyklos bendramoksliai grįždavo namo ir galiausiai tapdavo Gvinėjos ar Malio tautiniais vadais, bet sykiu išsaugodavo „Vakarų Afrikos gyventojų" bičiuliškumą ir intymų solidarumą, kurį vėlesnės kartos jau prarado.[16]

15 Apie šios garsios mokyklos atsiradimą ir raidą žr. Abdou Moumouni, *L'Education en Afrique*, p. 41–49; apie jos politinę reikšmę žr. Ruth Schachter Morgenthau, *Political Parties in French-Speaking West Africa*, p. 12–14 ir 18–21. Iš pradžių neturėjusi pavadinimo, ši *école normale* įsikūrė Sen Luji, o 1913 metais buvo perkelta į Gorė prie Dakaro. Paskui mokyklai buvo suteiktas Williamo Merlaud-Ponty, ketvirtojo Prancūzijos generalgubernatoriaus (1908–1915), vardas. Kaip teigia Serge Thionas, Viljamo vardas (skirtingai nuo Gijomo) ilgai buvo madingas Bordo apylinkėse. Jis tikrai teisus aiškindamas šį populiarumą istoriniais ryšiais su Anglija, užsimezgusiais dėl vyno prekybos; bet gali būti ir taip, kad šaknys siekia laikus, kai Bordo dar buvo neatskiriama Giujeno provincijos, valdomos iš Londono, dalis.

16 Atrodo, kad britų Vakarų Afrikoje nieko panašaus nebuvo, gal todėl, kad britų kolonijų teritorijos nesusisiekė viena su kita, ar paprasčiausiai todėl, kad Londonas buvo pakankamai turtingas bei liberalus ir įkūrė vidurines mokyklas beveik vienu metu visose svarbiausiose teritorijose, o gal dėl priešiškai nusiteikusių protestantų misionierių

Vienai gana gerai išsimokslinusių suaugusiųjų kartai šis įdomus hibridas „Indokinija" turėjo tikrą, patirtą ir įsivaizduojamą prasmę.[17] Kaip prisimename, šis teritorinis vienetas buvo įteisintas tik 1887 metais, o galutinę teritorinę formą įgavo tik 1907 metais, nors prancūzai jau prieš šimtmetį pradėjo aktyviai kištis į šio krašto reikalus.

Apskritai kalbant, „Indokinijos" kolonijinės vyresnybės švietimo politika turėjo du pagrindinius tikslus[18], kurie abu, kaip pasirodė, daug prisidėjo ugdant „indokiniškąją" sąmonę. Pirmasis tikslas – nutraukti esamus politinius bei kultūrinius ryšius tarp kolonizuotų tautų ir artimiausio Indokiniją supančio pasaulio. „Kambodžos" ir „Laoso" atveju[19] šios politikos taikinys buvo Siamas, kuris anksčiau vienaip ar kitaip valdė šias šalis siuzereno teisėmis ir turėjo su jomis bendrus ritualus, institucijas, kalbėjo viena, šventąja hinajanos budizmo kalba. (Be to, žemumų laosiečių kalba ir raštas buvo ir yra giminiški tailan-

---

organizacijų ribotumo. Achimotos vidurinė mokykla, kurią kolonijinė valstybė įkūrė Akroje 1927 metais, netrukus tapo Auksinės Pakrantės švietimo piramidės viršūne, ir būtent šioje mokykloje, pasiekus nepriklausomybę, ministrų kabineto narių vaikai pirmiausia mokėsi tapti savo tėvų sekėjais. Jos varžovė, Mfantsipimo vidurinė mokykla, buvo pranašesnė tuo, kad įkurta seniau (1876 metais), bet turėjo ir trūkumų – geografinę padėtį (iškyšulyje) ir buvo iš dalies atskirta nuo valstybės (priklausė religinėms konfesijoms dar ilgokai po nepriklausomybės iškovojimo). Šią informaciją sužinojau iš Mohamedo Chambaso.

17 *Inter alia*, jis paskatino įsikurti vienos kartos trukmės (1930–1951?) Indokinijos komunistų partiją, kuriai priklausė jaunuoliai, kalbėję vietnamiečių, khmerų ar laosiečių kalbomis. Šiandien šios partijos susiformavimas kartais laikomas tiesiog „senojo Vietnamo ekspansionizmo" išraiška. Iš tikrųjų ją įkūrė Kominternas prancūzų Indokinijos švietimo (ir kiek mažiau administracinėje) sistemoje.

18 Šią politiką įžvalgiai ir išsamiai aptaria Gail Paradise Kelly, „Franco-Vietnamese Schools, 1918 to 1938". Deja, autorė sutelkia dėmesį tik į vietnamietiškai kalbančius Indokinijos gyventojus.

19 Aš vartoju šią tikriausiai nevykusią terminiją norėdamas pabrėžti šitų teritorinių vienetų kolonijinę kilmę. „Laosas" buvo sudarytas iš grupės viena kitai priešiškų kunigaikštysčių taip, kad daugiau kaip pusė laosietiškai kalbančių gyventojų atsidūrė Siame. „Kambodžos" sienos neatitiko nei kokios nors konkrečios ikikolonijinės karalystės teritorijos, nei khmerų kalba kalbančių tautų apgyventų plotų. Galiausiai keli šimtai tūkstančių tokių gyventojų atsidūrė „Kochinchinos" spąstuose, ir ilgainiui iš jų susiformavo atskira bendruomenė, žinoma kaip *Khmer Krom* (žemupio khmerai).

diečių kalbai ir raštui.) Siekdami šio tikslo prancūzai pradėjo eksperimentuoti *vėliausiai* užgrobtose Siamo srityse, steigdami vadinamąsias „pertvarkytas pagodų mokyklas", kurios turėjo nukreipti khmerų vienuolius bei jų mokinius iš tajų įtakos į Indokinijos sferą.[20]

Rytinėje Indokinijoje (mano sutrumpinimas, reiškiantis „Tonkiną", „Anamą" ir „Kochinchiną") taikiniu tapo Kinija ir kinų civilizacija. Nors Hanojuje ir Hujė valdžiusios dinastijos per šimtmečius gynė savo nepriklausomybę nuo Pekino, vis dėlto jų valdymo forma buvo mandarinatas, sąmoningai sukurtas pagal kinišką modelį. Norint būti išrinktam į valstybinės valdžios aparatą reikėjo išlaikyti egzaminus raštu iš klasikinio konfucianizmo; dinastijos dokumentai buvo rašomi kiniškais hieroglifais, o valdančiąją klasę stipriai veikė kinų kultūra. Šie ilgalaikiai ryšiai pasidarė dar labiau nepageidaujami maždaug po 1895 metų, kai kinų reformatorių, kaip Kang Yu-wei ir Liang Chi-chao, ir nacionalistų, kaip Sun Yat-sen, raštai pradėjo skverbtis per šiaurinę kolonijos sieną.[21] 1915 metais „Tonkine", o 1918 metais ir „Aname" buvo panaikinti konfucianizmo egzaminai. Nuo to laiko besiplėtojanti prancūzų kolonijinė švietimo sistema tapo vieninteliu keliu gauti civilinę tarnybą Indokinijoje. Be to, *quốc ngữ*, romanizuota fonetinė rašyba, kurią misionieriai jėzuitai sukūrė XVII amžiuje[22],

20 Šiuo tikslu ketvirtame mūsų amžiaus dešimtmetyje Pnompenyje jie įkūrė *Ecole Supérieure de Pali*, religinį koledžą, kuriame mokėsi ir khmeriškai, ir laosietiškai kalbantys vienuoliai. Atrodo, kad bandymas nukreipti budistų dėmesį nuo Bankoko ne visiškai pasisekė. 1942 metais (netrukus po to, kai Siamas, padedant Japonijai, atgavo didelę dalį šiaurės vakarų Kambodžos), prancūzai suėmė vieną garbingą *Ecole* profesorių už tai, kad šis laikė ir platino „kurstytojiškas" tajų mokomąsias priemones. (Greičiausiai ši medžiaga buvo nacionalistiniai mokyklinių vadovėlių tekstai, kuriuos platino rėksmingai antiprancūziškas feldmaršalo Plaeko Phibunsongkhramo (1938–1944) režimas.)

21 David G. Marr, *Vietnamese Tradition on Trial, 1920–1945*, p. 146. Ne mažesnį susirūpinimą kėlė ir slapčia įgabenami į šalį pavojingų prancūzų autorių, kaip Rousseau, kiniški vertimai. (Kelly, „Franco-Vietnamese Schools", p. 19.)

22 Manoma, kad šią rašybą iki galo ištobulino talentingas leksikografas Alexandre de Rhodesas, kuris 1651 metais išspausdino savo garsųjį *Dictionarium annamiticum, lusitanum et latinum*.

o valdžia įvedė „Kochinchinoje" jau XIX amžiaus septintame dešimtmetyje, buvo sąmoningai diegiama siekiant nutraukti ryšius su Kinija, o gal ir su tenykšče praeitimi, ir padaryti taip, kad dinastijos metraščiai ir senoji literatūra būtų neprieinami naujajai kolonizuotų vietnamiečių kartai.[23]

Antrasis švietimo politikos tikslas buvo parengti tiksliai nustatytą skaičių prancūziškai kalbančių ir rašančių indoneziečių, kurie taptų politiškai patikimu, dėkingu ir kultūriškai asimiliuotu vietiniu elitu ir užpildytų žemesnius kolonijinės biurokratijos ir stambesnių prekybos įmonių ešelonus.[24]

Dabar išsamiau nenagrinėsime kolonijinės švietimo sistemos ypatumų. Mūsų tikslams pakaks paminėti svarbiausią šios sistemos bruožą – sistema sudarė vieną, nors ir apgriuvusią, piramidę, kurios viršutinės terasos iki XIX amžiaus ketvirto dešimtmečio vidurio buvo atgręžtos į rytus. Iki to laiko, pavyzdžiui, vieninteliai valstybės remiami *lycées* veikė Hanojuje ir Saigone, o ikikariniu kolonijiniu laikotarpiu vienintelis Indokinijos universitetas buvo įsikūręs Hanojuje, jei galima pasakyti, „už kelių namų" nuo generalgubernatoriaus rūmų.[25] Į šias terasas kopė

23 „[Dauguma] prancūzų kolonijų valdininkų XIX amžiaus pabaigoje... buvo įsitikinę, kad siekiant, jog kolonija visada klestėtų, reikia griežtai apriboti kinų įtaką, taip pat ir rašybos sistemą. Misionieriai neretai laikė išsilavinusius konfucianistus svarbiausia kliūtimi atverčiant Vietnamą į katalikybę. Todėl, jų požiūriu, panaikinti kinų kalbą – reiškė kartu atkirsti Vietnamą nuo jo istorinio palikimo ir neutralizuoti tradicinį elitą." (Marr, *Vietnamese Tradition*, p. 145.) Kelly cituoja vieną kolonijos rašytoją: „Iš tikrųjų, jei mokysime tik *quốc ngữ* kalbos... vietnamiečiams bus prieinama tik ta prancūzų raštija, literatūra ir filosofija, kurią mes norime [jiems perteikti]. Tai yra, tie [darbai], kurie, mūsų nuomone, jiems naudingi ir lengvai suvokiami; tik tie tekstai, kuriuos mes transkribuosime į *quốc ngữ*." „Franco-Vietnamese schools", p. 22.

24 Žr. ten pat, p. 14–15. Kalbėdamas apie platesnį, žemesnį Indokinijos gyventojų sluoksnį, generalgubernatorius Albert'as Sarraut (1917 metų Visuomeninio mokymo kodekso autorius) ragino: „[jiems reikalingas] paprastas išsilavinimas, apsiribojantis esminiais dalykais ir leidžiantis vaikui išmokti tai, kas jam bus naudinga žinoti ateityje dirbant paprastą ūkininko ar amatininko darbą ir gerinant gamtines ir socialines savo gyvenimo sąlygas". Ten pat, p. 17.

25 1937 metais jame mokėsi 631 studentai, iš jų 580 – teisės ir medicinos fakultetuose. Ten pat, p. 79; taip pat žr. p. 69–79 apie keistą šios institucijos istoriją: įkurtas 1906 metais, uždarytas 1908 metais, vėl atidarytas 1918 metais, iki pat ketvirtojo dešimtmečio pabaigos jis buvo ne daugiau kaip garsi profesinė mokykla.

visi Prancūzijos valdų gyventojai, kalbėjusieji pagrindinėmis nacionalinėmis kalbomis: vietnamiečiai, kinai, khmerai ir laosiečiai (ir gana daug jaunų prancūzų kolonistų). Kopėjams iš, sakykime, My Tho, Batambango, Vientiano ir Vinho susitikti vieni kitus reiškė tapti „indokinais", lygiai taip pat, kaip Batavijos ir Bandungo daugiakalbė, įvairiakilmė studentija laikė save „indonezieČiais".[26] Nors šis indokiniškumas buvo gana realus, jį įsivaizdavo labai nedidelė grupė žmonių ir gana trumpai. Kodėl jis pasirodė toks trumpaamžis, kai tuo tarpu indonezietiškumas išliko ir sustiprėjo?

Pirmiausia, maždaug po 1917 metų ženkliai pasikeitė kolonijinio švietimo kryptis, labiausiai Rytų Indokinijoje. Iš tikrųjų, panaikinus tradicinę Konfucijaus egzaminų sistemą arba nujaučiant, kad ji neišvengiamai bus panaikinta, vis daugiau vietnamiečių elito atstovų pradėjo leisti savo vaikus į geriausias, kokias tik galėjo rasti, prancūziškas mokyklas norėdami užtikrinti jų ateitį biurokratinėje sistemoje. Todėl keliose gerose mokyklose prasidėjo konkurencija dėl vietų, o tai sukėlė ypač stiprią *colons* reakciją, nes jie laikė šias mokyklas teisėtai priklausančias prancūzams. Kolonijinis režimas išsprendė šią problemą taip: sukūrė atskirą žemesnę „prancūzišką-vietnamietišką" švietimo struktūrą, čia jaunesnėse klasėse ypač daug dėmesio skirta

26 Kadangi toliau daugiausia kalbėsiu apie khmerus ir vietnamiečius, turbūt čia derėtų trumpai paminėti keletą įžymių laosiečių. Dabartinis Laoso ministras pirmininkas Kaysone Phoumvihanas ketvirtojo dešimtmečio pabaigoje mokėsi Hanojaus universiteto medicinos fakultete. Valstybės vadovas princas Souphanouvongas baigė Hanojaus Albert'o Sarraut licėjų, o paskui įgijo inžinieriaus diplomą metropolijoje Prancūzijoje. Jo vyresnysis brolis, princas Phetsarathas Ratanavongsa, kuris vadovavo trumpaamžei *Lao Issara* (Laisvųjų laosiečių) antikolonijinei vyriausybei Vientiane 1945 spalio–1946 metų balandžio mėnesiais, jaunystėje baigė Saigono Chasseloup-Laubato licėjų. Iki Antrojo pasaulinio karo aukščiausia švietimo institucija „Laose" buvo nedidelis Pavie koledžas [t.y. žemesnioji vidurinė mokykla] Vientiane. Žr. Joseph J. Zasloff, *Pathet Lao*, p. 104–105, ir '3349' [Phetsaratho Ratanavongsa pseudonimas], *Iron Man of Laos*, p. 12 ir 46. Mano manymu, daug ką atskleidžia tai, kad pasakodamas apie savo vėlesnius studijų metus Paryžiuje, Phetsarathas nuolat nesąmoningai kalba apie savo bendraklasius, kuriuos galima atpažinti kaip laosiečius, khmerus ir vietnamiečius, kaip „indokinų studentus". Žr. ten pat, p. 14–15.

mokymui vietnamiečių *quốc ngũ* kalba (o prancūzų kalbos buvo mokoma kaip antros kalbos, vartojant *quốc ngũ* kaip mokymo kalbą).[27] Šis politikos pokytis atnešė nelauktų padarinių. Viena vertus, vyriausybės lėšomis atspausdinus šimtus tūkstančių *quốc ngũ* elementorių, šis europiečių sukurtas raštas pradėjo plisti gerokai sparčiau ir 1920–1945 metais neplanuotai virto vieninteliu visiems prieinamu būdu reikštis vietnamiečių kultūriniam (ir tautiniam) solidarumui.[28] Nors ketvirtojo dešimtmečio pabaigoje tik dešimt procentų vietnamietiškai kalbančių gyventojų buvo raštingi, šios tautos istorijoje tai jau neregėta proporcija. Be to, kitaip nei raštingiems asmenims konfucianizmo sistemoje, šiems raštingiesiems labai rūpėjo, kad jų vis gausėtų. („Kambodžoje" ir „Laose", tik kiek mažesniu mastu, valdžia taip pat rėmė pradžios mokyklos vadovėlių *spausdinimą* vietinėmis kalbomis, iš pradžių ir daugiausia naudojant tradicinę rašybą, o vėliau ir kiek mažiau – romanizuotą rašybą.)[29] Antra vertus, ši politika pradėjo išstumti už borto nevietinius vietnamietiškai kalbančius gyventojus, gyvenančius rytinėje Indokinijoje. Kalbant apie „Kochinchinos" žemupio khmerus, ši politika – kartu su kolonijinio režimo palankumu leisti jiems turėti „prancūzų-khmerų" pradžios mokyklas, panašias į tas, kurias steigti

27 Šitaip „vieninguose" Chasseloupo-Laubato ir Alberto Sarraut *licées* 1917–1918 metais buvo įkurti žemesnio lygio „vietinių skyriai". Šie „vietinių skyriai" ilgainiui pavirto atitinkamai į Lycée Petrus Ky ir Lycée du Protectorat. (Ten pat, p. 60–63.) Vis dėlto privilegijuotų *indigènes* mažuma ir toliau lankė „tikrus prancūziškus" *lycées* (jaunystėje Norodomas Sihanoukas buvo Chasseloupo-Laubato pasididžiavimas), o „prancūzų" mažuma (daugiausia eurazijiečių ir vietinių gyventojų, turinčių teisinį prancūzų statusą) lankė Petrus Ky licėjų ir jo „dvynį" Hanojuje.

28 Marras pažymi, kad trečiame XX amžiaus dešimtmetyje „netgi optimistiškiausiai nusiteikęs [vartojantis *quốc ngũ*] inteligentas nebūtų nuspėjęs, kad vos po dviejų dešimtmečių Vietnamo Demokratinės Respublikos piliečiai galės tvarkyti visus svarbius reikalus – politinius, karinius, ekonominius, mokslinius ir akademinius – šnekamąja vietnamiečių kalba, kurios rašybos sistema susieta su *quốc ngũ*." *Vietnamese Tradition*, p. 150. Prancūzams tai irgi buvo nemaloni staigmena.

29 Pažymėtina, kad vienas iš svarbiausių klausimų, rūpėjusių pirmiesiems khmerų nacionalistams ketvirto dešimtmečio pabaigoje, buvo vadinamosios khmerų rašto „*quoc ngu*-izacijos" „grėsmė", kurią kėlė kolonijinė valdžia.

skatinta Protektorate – padėjo nukreipti jų siekius *atgal* į Mekongo upės aukštupį. Todėl tie žemupio khmerų jaunuoliai, kurie siekė įgyti aukštąjį išsimokslinimą Indokinijos administracinėje sostinėje (o keletas išrinktųjų netgi metropolijoje Prancūzijoje), vis dažniau rinkdavosi ne autostradą per Saigoną, bet aplinkinį kelią per Pnompenį.

Antra, 1935 metais Pnompenio Collège Sisowath buvo perkvalifikuotas į tikrą valstybinį *lycée*, kurio statusas buvo toks pats, o *mokymo programa nesiskyrė* nuo Saigono ir Hanojaus valstybinių *lycée*. Nors iš pradžių jame mokėsi daugiausia (pagal Collège tradiciją) vietinių kinų-khmerų pirklių ir ten gyvenančių vietnamiečių valdininkų šeimų vaikai, vietinių khmerų dalis vis didėjo.[30] Todėl tikriausiai bus teisinga pasakyti, kad po 1940 metų didžioji dalis khmeriškai kalbančių jaunuolių rimtą prancūzišką vidurinį išsimokslinimą įgijo jaukioje kolonijos sostinėje, kurią kolonizatoriai pastatė Norodomams.

Trečia, edukacinės ir administracinės piligrimystės Indokinijoje iš tikrųjų nesutapo. Prancūzai nesidrovėdami teigė, kad nors vietnamiečiai nepatikimi ir godūs, vis dėlto jie energingumu ir protu neabejojamai pranoko „paprastuolius" khmerus ir laosiečius. Todėl jie įdarbino daug vietnamiečių valdininkų Vakarų Indokinijoje.[31] 176 000 vietnamiečių, gyvenusių Kambodžoje 1937 metais – jie sudarė mažiau kaip vieną procentą iš 19 milijonų vietnamietiškai kalbančių kolonijos gyventojų ir apie šešis procentus Protektorato gyventojų, – buvo palyginti klestinti grupė, kuriai Indokinija turėjo gana apčiuopiamą prasmę, kaip ir tiems penkiasdešimčiai tūkstančių, kurie buvo išsiųsti į Laosą iki 1945

30 Vientiane ne iškart įsigalėjo ta pati schema. Toye duomenimis, ketvirtame mūsų amžiaus dešimtmetyje tik 52 laosiečiai baigė Collège [jis neteisingai jį vadina Lycée], tuo tarpu vientamiečių – 96. *Laos*, p. 45.

31 Gali būti, kad šis vietnamiečių valdininkų priėmimas, kaip ir prancūzų-vietnamiečių mokymo sistemos institucija, neleido vietnamiečiams konkuruoti su prancūzais labiau išvystytose rytinėse Indokinijos dalyse. 1937 metais „Kochinchinoje", „Aname" ir „Tonkine" gyveno 39 000 europiečių, o „Kambodžoje" ir „Laose" kartu – tik 3100. Marr, *Vietnamese Tradition*, p. 23.

metų. Ypač tie valdininkai, kurių tarnybos vieta galėjo būti kilnojama po visas penkias kolonijos dalis, galėjo puikiai įsivaizduoti Indokiniją kaip didžiulę sceną, kurioje jie ir toliau vaidins.

Laosiečių ir khmerų valdininkams šitaip įsivaizduoti šalį buvo gerokai sunkiau, nors nei formaliai, nei teisiškai jiems nebuvo draudžiama daryti karjerą Indokinijoje. Ambicingesni jaunuoliai iš žemupio khmerų bendruomenės rytinėje Indokinijoje, kurią sudarė apie 326 000 žmonių (1937) – turbūt 10 procentų visų khmeriškai kalbančių gyventojų, – netrukdavo įsitikinti, kad *praktiškai* jų karjeros perspektyvos už „Kambodžos" ribų labai menkos. Taigi khmerai ir laosiečiai galėdavo sėdėti viename suole su vietnamiečiais Saigono ir Hanojaus prancūziškose vidurinėse ir aukštesniosiose mokyklose, tačiau vargu ar jie vėliau eidavo tas pačias administracines pareigas. Kaip ir jaunuoliams iš Kotonu ir Abidžano koledžų Dakare, jiems buvo lemta baigus mokslus grįžti atgal į „namus", kuriuos jiems paskyrė kolonializmas. Kitaip tariant, nors jų edukacinės piligrimystės keliai vedė į Hanojų, jų administracinės kelionės pasibaigdavo Pnompenyje ir Vientiane.

Šie prieštaravimai padarė stiprią įtaką khmeriškai kalbantiems studentams, kurie vėliau buvo prisimenami kaip pirmieji Kambodžos nacionalistai. Žmogus, kurį pagrįstai galima laikyti khmerų nacionalizmo „tėvu" – Son Ngoc Thanh, kaip galima spręsti iš jo suvietnaminto vardo, buvo žemupio khmeras, įgijęs išsilavinimą Saigone ir kurį laiką tame mieste ėjęs nereikšmingą tarnybą teisme. Tačiau ketvirto dešimtmečio viduryje jis paliko šį Mekongo deltos Paryžių ir išvyko ieškoti geresnės ateities į jos Blua. Princas Sisowathas Youtevongas lankė vidurinę mokyklą Saigone, o paskui išvyko į Prancūziją toliau studijuoti. Po penkiolikos metų sugrįžęs į Pnompenį, po Antrojo pasaulinio karo, jis prisidėjo įkuriant (khmerų) demokratinę partiją, o 1946–1947 metais buvo ministras pirmininkas. Jo vyriausybės gynybos ministras Sonn Voeunnsai keliavo iš esmės tokiais pačiais keliais. Huy Kanthoulas, 1951–1952 metais buvęs demokratų ministru

pirmininku, 1931 metais Hanojuje baigė *école normale*, o paskui buvo sugrąžintas į Pnompenį, kur galiausiai pradėjo dirbti Sisowatho *lycée* mokytoju.[32] Bene geriausias pavyzdys iš visų šių veikėjų yra Ieu Koeus, pirmasis iš teroristų nužudytų khmerų politinių lyderių.[33] Jis gimė 1905 metais Batambango provincijoje, kai ji dar buvo pavaldi Bankokui, lankė vietinę „pertvarkytą pagodos mokyklą", paskui perėjo į „indokinišką" pradžios mokyklą Batambango mieste. 1921 metais tęsė mokslus Collège Sisowath protektorato sostinėje, o paskui Hanojaus *collège de commerce*, čia prancūzų klasę baigė 1927 metais kaip vienas iš geriausių mokinių. Turėjo vilčių studijuoti chemiją Bordo mieste ir išlaikė egzaminą stipendijai gauti. Tačiau kolonijos vyriausybė užtvėrė jam kelią į užsienį. Jis sugrįžo į gimtąjį Batambangą ir ten vadovavo vaistinei, netgi po to, kai 1941 metais Bankokas atgavo šią provinciją. Japonams pralaimėjus 1945 metų rugpjūtį, jis vėl pasirodė „Kambodžoje" kaip demokratų parlamentaras. Pažymėtina, kad savaip jis buvo tiesioginis garsiųjų ankstesnės Europos filologų palikuonis: sukūrė rašomosios mašinėlės klaviatūrą, pritaikytą khmerų raštui, išleido solidų dviejų tomų veikalą *Pheasa Khmer* (*Khmerų kalba*), arba, kaip dviprasmiškai buvo užrašyta 1967 metų leidimo tituliniame puslapyje, *La Langue Cambodgienne* (*Un Essai d'etude raisonné*).[34] Tačiau ši knyga – tik jos pirmasis tomas – pirmąkart pasirodė 1947 metais, kai jos autorius jau buvo Pnompenio Konstitucinės asamblėjos pirmininku, o ne 1937 metais, kai jis dar vegetavo Batambange, kai Collège Sisowath dar nebuvo baigęs nė vienas khmeriškai kalbantis *lycéens*, o Indokinija dar tebebuvo efemeriška tikrovė. 1947 metais khmerai, bent jau atvykę iš „Kambodžos", jau nebelankė mokyklų Saigone ar Hanojuje. Atėjo nauja

32 Biografines žinias apie šiuos žmones man maloniai suteikė Steve'as Hederis.

33 Jis žuvo 1950 metais per demokratinės partijos štabo užpuolimą, suorganizuotą nežinomų, bet tikriausiai karališkų asmenų.

34 Knygą išleido „Librarie Mitserei" („Laisvieji draugai") Pnompenyje. „Dviprasmiškai" todėl, kad visas tekstas parašytas khmerų kalba. Biografines žinias apie Ieu Koeus, paimtas iš jo knygos 1964 metų leidimo, man maloniai suteikė Steve'as Hederis.

karta, kuriai „Indokinija" reiškė praeitį, o „Vietnamas" jau buvo tikra užsienio šalis.

Iš tikrųjų žiaurūs XIX amžiaus įsiveržimai ir okupacijos, kurioms vadovavo Ngujenų dinastijos valdovai iš Hujė, khmerams paliko skaudžių prisiminimų, tarp jų ir tą, kad „Kochinchinai" buvo lemta tapti Vietnamo dalimi. Tačiau tokį pat apmaudą jautė ir Nyderlandų Indijoje gyvenusios tautos: sundaniečiai javiečiams, batakai minangkabau, sasakai baliečiams, torajai bugiečiams, javiečiai amboniečiams ir taip toliau. Vadinamoji „federalinė politika", kuria vadovaudamasis narsusis generalgubernatorius leitenantas Hubertus van Mookas 1945–1948 metais iš pasalų užpuolė vos užgimusią Indonezijos Respubliką, bandė pasinaudoti būtent šiuo apmaudu.[35] Tačiau nepaisant etninių sukilimų, įsiliepsnojusių beveik visose nepriklausomos Indonezijos dalyse 1950–1964 metais, „Indonezija" išgyveno. Iš dalies ji išgyveno todėl, kad Batavija iki galo išliko švietimo piramidės viršūne, ir dar todėl, kad kolonijos administracinė politika nevertė išsilavinusių sundaniečių apsigyventi kaimiškame „Sundano krašte", o batakų – Šiaurės Sumatros aukštumose, iš kurių jie buvo kilę. Baigiantis kolonijiniam laikotarpiui, iš esmės visos pagrindinės etnolingvistinės grupės jau įprato prie minties, kad šioje salyno istorijos arenoje jos visos vaidina tam tikrą vaidmenį. Taigi tik vienas iš 1950–1964 metų sukilimų turėjo *separatistinių* tikslų; visi likusieji nesiekė išardyti vieningos Indonezijos politinės sistemos.[36]

Be to, negalima nepaisyti įdomaus atvejo, kad trečiame mūsų amžiaus dešimtmetyje pradėjo savarankiškai gyvuoti „indoneziečių kalba". Šio atvejo aplinkybės tokios iškalbingos, jog, atrodo, verta dėl jų trumpai nukrypti nuo temos. Jau minėjome,

35 Žr. Kahin, *Nationalism*, 12 skyrius; Anthony Reid, *The Indonesian National Revolution*, 1945–1950, 6 skyrius, ir Henri Alers, *Om een rode of groene Merdeka*, passim.

36 Išimtis – nesėkminga Pietų Molukų Respublika. Apkrikštyti amboniečiai ilgą laiką turėjo tarnauti represyvioje kolonijos kariuomenėje. Daugelis iš jų kariavo prieš jauną revoliucinę Indonezijos Respubliką vadovaujami H. van Mooko; 1950 metais Olandijai pripažinus Indonezijos nepriklausomybę, jie turėjo priežasčių tikėtis nemalonios ateities.

kad Indijoje olandų kalba pradėta vartoti valdymo tikslams vėlai ir ribotai. Kaipgi galėjo būti kitaip, jei olandai pradėjo užkariauti šias teritorijas tik XVII amžiaus pradžioje, o *čiabuviai* pradėti rimtai mokyti olandų kalbos tik XX amžiaus pradžioje? Todėl atsitiko taip, kad senosios salyno *lingua franca* pagrindu lėtai ir beveik visai neplanuotai susiformavo keista valstybinė kalba.[37] Ši kalba, pavadinta *dienstmaleisch* (tikriausiai „tarnybinė malajiečių" ar „administracinė malajiečių"), tipologiniu požiūriu buvo artima „osmanų" ir „finansinei vokiečių" kalbai, atsiradusiai Habsburgų imperijos daugiakalbėse kareivinėse.[38] XIX amžiaus pradžioje ji buvo paplitusi biurokratinėje sistemoje. Antroje amžiaus pusėje įsitvirtinant spaudos verslui ši kalba pradėta vartoti ekonomikoje ir žiniasklaidoje. Iš pradžių ja kalbėjo daugiausia kinai ir eurazijiečiai laikraštininkai bei spaustuvininkai, o amžiaus pabaigoje ji paplito ir tarp *čiabuvių*. Netrukus Riau salose (svarbiausioji iš kurių, turbūt laimei, po 1819 metų tapo britų Singapūru) šios kalbų šeimos *dienst* šaka buvo pamiršta ir pakeista spėjama prokalbe. Ją ugdė daugiau kaip dvi kartos miesto rašytojų ir skaitytojų, ir 1928 metais ji jau buvo pasirengusi tapti jaunosios Indonezijos nacional(ist)ine kalba *bahasa Indonesia*. Nuo tol ji niekuomet nebesidairė atgal.

Tačiau Indonezijos atvejis, nors ir labai įdomus, neturėtų suklaidinti mūsų ir versti manyti, kad jeigu Olandija būtų buvusi didesnė valstybė[39] ir užėmusi Indoneziją ne 1600, bet 1850

37 Vertingą paaiškinimą žr. Johno Hoffmano straipsnyje „A Foreign Investment: Indies Malay to 1902", *Indonesia*, 27 (1979 metų balandis), p. 65–92.

38 Kariškiai „sudarė kažką panašaus į *betautę kastą*, kurios nariai netgi privačiame gyvenime paprastai išsiskirdavo iš savo tautinės aplinkos ir labai dažnai kalbėjo ypatinga kalba, vadinama *ärarisch deutsch* („finansine vokiečių kalba"), kurią šitaip ironiškai praminė literatūrinės vokiečių kalbos atstovai, turėdami galvoje keistą kalbų mišinį, kuriam gramatikos taisyklės beveik negalioja." Jászi, *The Dissolution*, p. 144. Kursyvas autoriaus.

39 Ne tik tiesiogine prasme. XVIII ir XIX amžiuje Olandija, galima sakyti, turėjo tik vieną koloniją, didžiulę ir pelningą ta prasme, kad buvo gana patogu ruošti valdininkus (vieninteliame) neeuropietiškame *diensttaal*. Ilgainiui metropolijoje kūrėsi specialios mokyklos ir fakultetai, skirti mokyti būsimus valdininkus kalbos. Daugiakontinentinėms imperijoms, tokioms kaip Britanijos, nebūtų užtekę vienintelio vietinio *diensttaal*.

metais, olandų kalba nebūtų lygiai taip pat galėjusi tapti nacionaline. Niekas nerodo, kad Ganos nacionalizmas yra ne toks tikras kaip Indonezijos tik todėl, kad jos nacionalinė kalba yra ne asanti, o anglų. Visuomet yra klaidinga laikyti kalbas tuo, kuo jas laiko kai kurie nacionalizmo ideologai – tautiškumo *simboliais*, tokiais kaip vėliavos, tautiniai drabužiai, liaudies šokiai ir kiti. Pats svarbiausias dalykas, susijęs su kalba, yra jos sugebėjimas kurti įsivaizduojamas bendruomenes, tai yra *konkrečias solidarias bendruomenes*. Galų gale imperinės kalbos vis dėlto yra *nacionalinės kalbos*, ir todėl tik vienos iš daugelio nacionalinių kalbų. Jeigu radikalus mozambikietis kalba portugališkai, tai svarbu todėl, kad portugalų kalba yra priemonė, padedanti įsivaizduoti Mozambiką (ir sykiu atskirianti jo teritoriją nuo Tanzanijos ir Zambijos). Šiuo požiūriu portugalų kalbos vartojimas Mozambike (arba anglų kalbos Indijoje) iš esmės nesiskiria nuo to, kaip anglų kalba vartojama Australijoje, o portugalų – Brazilijoje. Kalba nėra priemonė kažką atskirti: iš esmės kiekvienas žmogus gali išmokti bet kurią kalbą. Atvirkščiai, kalbos prigimtis yra apjungti, ir ją varžo tik Babelio bokšto fatališkumas: nė vienas žmogus neišgyvena taip ilgai, kad išmoktų *visas* kalbas. Nacionalizmą išrado spaudos kalba, o ne *viena* konkreti kalba *per se*.[40] Vienintelis klausimas, susijęs su tokiomis kalbomis, kaip portugalų Mozambike ir anglų Indijoje, yra tai, ar administracinė ir švietimo sistemos, ypač pastaroji, gali sukurti politiškai pa-

[40] Šiuo požiūriu daug atskleidžia Marro pasakojimas apie kalbų raidą Rytų Indokinijoje. Jis pažymi, kad maždaug 1910 metais „labiausiai išsilavinę vietnamiečiai manė, kad kinų ar prancūzų kalba arba abi šios kalbos buvo pagrindiniai „aukštesnio" bendravimo būdai". (*Vietnamese Tradition*, p. 137.) Tačiau po 1920 metų, iš dalies todėl, kad valstybė rėmė fonetinę *quốc ngữ* rašybą, padėtis sparčiai keitėsi. Tuo metu „stiprėjo įsitikinimas, kad šnekamoji vietnamiečių kalba yra svarbus ir turbūt [sic] esminis tautinio tapatumo komponentas. Netgi intelektualai, kurie laisviau kalbėjo prancūziškai negu gimtąja kalba, ilgainiui įvertino, kaip svarbu yra tai, kad mažiausiai 85 procentai jų tėvynainių kalba ta pačia kalba" (p. 138). Tada jie iki galo suvokė masinio raštingumo vaidmenį stiprinant Europos ir Japonijos nacijas-valstybes. Tačiau Marras taip pat nurodo, kad pasirinktos kalbos ir politinės pozicijos tarpusavio ryšys labai ilgai nebuvo aiškus: „Palaikyti gimtąją vietnamiečių kalbą savaime nebuvo patriotiška, lygiai taip pat, kaip remti prancūzų kalbą savaime nereiškė kolaboruoti" (p. 150).

kankamas sąlygas dvikalbystei plisti. Prieš trisdešimt metų beveik nė vienas indonezietis nekalbėjo *bahasa Indonesia* kaip savo gimtąja kalba; beveik kiekvienas turėjo savo „etninę" kalbą, o kai kurie, ypač tautinio sąjūdžio nariai, puikiai kalbėjo ir *bahasa Indonesia/dienstmaleisch* kalba. Šiandien tikriausiai milijonai įvairios etnolingvistinės kilmės jaunų indoneziečių kalba indoneziškai kaip savo gimtąja kalba.

Nežinia, ar po trisdešimties metų ateis tokia mozambikiečių karta, kuri kalbės tik mozambikiečių-portugalų kalba. Tačiau XX amžiaus pabaigoje tokios kartos atsiradimas jau nebėra mozambikiečių tautinio solidarumo sąlyga *sine qua non*. Pirmiausia, ištobulėjusios komunikacijų technologijos, ypač radijas ir televizija, tapo spaudos sąjungininkais, kurių ji neturėjo prieš šimtmetį. Radijo ir televizijos transliacijos įvairiomis kalbomis gali tarsi iš nieko sukurti įsivaizduojamą bendruomenę jų besiklausantiems beraščiams gyventojams ar kalbantiems skirtingomis kalbomis. (Tai primena, kaip viduramžiais krikščionybę kūrė meniniai atvaizdai ir dvikalbiai intelektualai.) Antra, kaip jau tvirtinau, XX amžiaus nacionalizmai yra iš esmės sukurti pagal modelius. Jie gali remtis ir remiasi žmonijos patirtimi, sukaupta per daugiau kaip pusantro šimtmečio, ir trimis ankstesniais nacionalizmo modeliais. Taigi nacionalistų vadai turi galimybę sąmoningai naudoti civilines ir karines švietimo sistemas, sukurtas pagal oficialiųjų nacionalizmų modelius; taikyti rinkimų, partijų organizavimo ir kultūros reiškinių modelius, sukurtus pagal XIX amžiaus Europos liaudies nacionalizmų pavyzdžius, pasinaudoti pilietinio respublikonizmo idėja, atsiradusia Amerikose. Svarbiausia tai, kad dabar pati „tautos" idėja yra įsitvirtinusi iš esmės visose spaudos kalbose, o tautiškumas yra neatskiriamas nuo politinės sąmonės.

Pasaulyje, kuriame tautinė valstybė yra vyraujanti norma, visa tai reiškia, kad dabar tautas galima įsivaizduoti nesusietas kalbinio bendrumo – nebe taip naiviai, kaip *nosotros los Americanos*, bet apskritai suvokiant tai, ką įrodė šiuolaikinė

istorija.[41] Šiame kontekste derėtų baigti šį skyrių sugrįžtant į Europą ir trumpai aptariant vieną naciją, kurios kalbinė įvairovė taip dažnai naudojama vietoj vėzdo smogti kalba pagrįstų nacionalizmo teorijų šalininkams.

1891 metais per pirmąkart surengtas iškilmes pažymėti 600-ąsias Švico, Obvaldeno ir Nidvaldeno konfederacijos metines, šveicarų valstybė „nusprendė", kad 1291 metai bus laikomi Šveicarijos „įkūrimo" metais.[42] Šis sprendimas, kuriam priimti prireikė 600 metų, yra daugiaprasmis ir leidžia mums manyti, kad šveicarų nacionalizmas yra veikiau šiuolaikiškas negu senas. Iš tikrųjų Hughes'as netgi tvirtina, kad 1891 metų iškilmės žymi šio nacionalizmo gimimą, ir komentuoja, kad „pirmoje XIX amžiaus pusėje... nacijos samprata gana netvirtai rėmėsi į išsilavinusios vidurinės klasės pečius: Madame de Staël (1766–1817), Fuseli (1741–1825), Angelica Kauffmann (1741–1807), Sismondi (1773–1842), Benjaminas Constant'as (1767–1830) – argi jie visi šveicarai?"[43] Jei manysime, kad į šį klausimą turėtume atsakyti „vargu", tai yra svarbu, nes pirmoje XIX amžiaus pusėje visoje Europoje aplink Šveicariją klestėjo nacionalinę kalbą pabrėžiantys tautiniai judėjimai, kuriuose svarbiausią vaidmenį vaidino „išsilavinusios vidurinės klasės" (jeigu galima taip pasakyti, filologai + kapitalistai). Kodėl tuomet nacionalizmas taip vėlai pasiekė Šveicariją, ir kaip šis pavėlavimas lėmė jo galutinę formą (ypač šių laikų kelias „nacionalines kalbas")?

Iš dalies tai paaiškina šveicarų valstybės jaunumas; kaip trumpai pareiškia Hughesas, sunku atsekti jos istoriją iki 1813–1815 metų „nesigriebiant klastojimo".[44] Jis mums primena, kad pirmoji reali Šveicarijos pilietybė, tiesioginio (vyrų) balsavimo

41 Sakau „galima" todėl, kad neretai ši galimybė buvo ir yra atmetama. Tokius atvejus, kaip, pavyzdžiui, Senasis Pakistanas, galima paaiškinti ne etnokultūriniu pliuralizmu, bet piligrimystės stabdymu.

42 Christopher Hughes, *Switzerland*, p. 107. Šia puikia knyga, kuria ne veltui žavisi Setonas-Watsonas, pagrįsti tolesni mano samprotavimai.

43 Ten pat, p. 218. Datas įterpiau aš.

44 Ten pat, p. 85.

įvedimas ir „vidaus" mokesčių bei muitų zonų panaikinimas buvo Helvecijos Respublikos, per prievartą įkurtos prancūzų okupacinės valdžios 1798 metais, pasiekimai. Tik 1803 metais prijungus Tičino sritį, valstybėje atsirado daug itališkai kalbančių gyventojų. 1815 metais kerštinga antiprancūziška Šventoji Sąjunga atidavė jai tankiai gyvenamas prancūziškas Valė, Ženevos ir Nešatelio sritis mainais už neutralumą ir labai konservatyvią konstituciją.[45] Iš tikrųjų nūdienos daugiakalbė Šveicarija susiformavo XIX amžiaus pradžioje.[46]

Antrasis veiksnys – tai šalies atsilikimas (kuris, pridėjus jos nepatrauklią topografiją ir eksploatuojamų gamtinių išteklių stoką, padėjo išvengti galingesnių kaimynių globos). Šiandien tikriausiai net sunku prisiminti, kad iki Antrojo pasaulinio karo Šveicarija buvo neturtinga šalis, kurios gyvenimo lygis buvo perpus skurdesnis negu Anglijos; be to, tai buvo daugiausia *žemės ūkio* šalis. 1850 metais vos šeši procentai gyventojų gyveno miesto tipo gyvenvietėse, o 1920 metais šis skaičius išaugo tik iki 27,6 procento.[47] Taigi XIX amžiuje didžiąją gyventojų dalį sudarė sėslūs (reikia nepamiršti, kad nuo seno ištvermingi jaunuoliai vykdavo tarnauti samdytais kareiviais ir popiežiaus sargybiniais) valstiečiai. Šalis buvo atsilikusi ne tik ekonomiškai, bet ir politiškai bei kultūriškai. „Senąją Šveicariją", sritį, kuri nesikeitė nuo 1515 iki 1803 metų ir kurios dauguma gyventojų kalbėjo vienu iš daugelio vokiškų dialektų, valdė netvirta kantonų aristokratų oligarchijų koalicija. „Konfederacija gyvavo taip ilgai dėl savo dvilypės prigimties. Išorės priešams atremti ji

45 Be to, Argau, Sankt Galeno ir Grizono sritis. Pastaroji sritis ypač įdomi, nes šiandien tik joje kalbama retoromanų, gryniausia šveicariška, kalba iš visų šalies nacionalinių kalbų; tačiau šį statusą ji pasiekė tik 1937 metais! Ten pat, p. 59 ir 85.

46 Galime trumpai paminėti, kad Madame de Staël vargu ar gyveno pakankamai ilgai, kad pamatytų, kaip gimsta Šveicarija. Be to, jos šeima, kaip ir Sismondi, buvo kilusi iš Ženevos, kuri iki 1815 metų buvo nepriklausoma valstybėlė prie „Šveicarijos". Nenuostabu, kad šveicarų nacijos samprata „gana netvirtai rėmėsi" į jų pečius.

47 Ten pat, p. 173 ir 274. XIX amžiuje „išsilavinusi vidurinė klasė" tikrai buvo labai negausi.

pakankamai tvirtai suvienijo savo tautas. Vidaus sukilimams atremti ji pakankamai tvirtai suvienijo oligarchijas. Jei valstiečiai sukildavo, o šitaip įvykdavo maždaug tris kartus per kiekvieną šimtmetį, tuomet skirtumai būdavo pamirštami ir kitų kantonų *vyriausybės* ateidavo į pagalbą ir dažnai, bet ne visada, tarpininkaudavo kaimyninio valdovo naudai."[48] Išskyrus tai, kad čia nebūta monarchinių institucijų, viskas vyko labai panašiai kaip ir gausybėje smulkių Šventosios Romos imperijos kunigaikštysčių, iš kurių Lichtenšteinas yra paskutinė keista liekana prie rytinės Šveicarijos sienos.[49]

1848 metais, pasikeitus beveik dviem kartoms po to, kai susikūrė šveicarų valstybė, senieji religiniai skirtumai turėjo gerokai didesnę politinę reikšmę nei kalbiniai. Įsidėmėtina, kad teritorijose, nepakeičiamai paskelbtose katalikiškomis, protestantizmas buvo *neįstatymiškas*, o paskelbtose protestantiškomis – katalikybė buvo neteisėta; šių įstatymų buvo labai griežtai laikomasi. (Kalba buvo asmeninio pasirinkimo ir patogumo dalykas.) Tik po 1848 metų per visą Europą persiritus revoliucinių perversmų bangai ir apskritai plintant nacionalines kalbas iškėlusiems tautiniams judėjimams, kalba užėmė religijos vietą, o šalis susiskaidė į griežtai apibrėžtas kalbines zonas. (Dabar jau religija tapo asmeninio pasirinkimo dalyku.[50])

Galiausiai tai, kad tokioje mažoje šalyje išsilaikė įvairiausi, kartais vieni kitiems nesuprantami vokiečių kalbos idiolektai, leidžia manyti, kad didžiąją dalį valstietiškos šveicarų visuomenės spauda ir standartizuotas šiuolaikinis švietimas pasiekė vėlai. Todėl *Hochsprache* (vokiečių spaudos kalba) dar visai neseniai turėjo valstybinės kalbos statusą, tokį patį, kaip *ärarisch deutsch* ir *dienstmaleisch*. Be to, Hughesas pažymi, kad šiandien iš „aukštesniųjų" valdininkų reikalaujama mokėti susišnekėti

48 Ten pat, p. 86. Kursyvas mano.

49 Monarchijų nebūta ir Hanzos sąjungoje – laisvoje politinėje koalicijoje, kurią būtų sunku pavadinti tiek valstybe, tiek nacija.

50 Ten pat, p. 274.

dviem federacinėmis kalbomis, duodant suprasti, kad jų pavaldiniai nebūtinai turi turėti tokią pačią kompetenciją. Panaši nuostata netiesiogiai atsispindi 1950 metų Federacijos direktyvoje, reikalaujančioje, kad *„išsilavinę* Šveicarijos vokiečiai, kaip ir *išsilavinę* Šveicarijos italai, privalo mokėti susikalbėti prancūzų kalba"[51]. Tiesą sakant, ši situacija iš esmės nelabai skiriasi nuo Mozambiko – dvikalbė politinė klasė valdo įvairius vienakalbius gyventojus; skirtumas tik tas, kad „antroji kalba" priklauso ne buvusiam kolonijos valdovui, bet galingai kaimynei.

Turint galvoje, kad 1910 metais beveik 73 procentams Šveicarijos gyventojų gimtoji kalba buvo vokiečių, 22 procentams – prancūzų, 4 procentams – italų ir vienam procentui – retoromanų (šios proporcijos beveik nesikeitė vėlesniais dešimtmečiais), turbūt atrodys keista, kad antroje XIX amžiaus pusėje, oficialiųjų nacionalizmų epochoje, visiškai nebūta germanizacijos. Žinoma, iki pat 1914 metų šalyje reiškėsi stiprios provokiškos simpatijos. Sienos tarp Vokietijos ir vokiškosios Šveicarijos dalies buvo labai akytos. Prekyba ir investicijos, aristokratai ir įvairūs profesionalai gana laisvai migravo pirmyn ir atgal. Tačiau Šveicarija ribojosi su dviem kitomis didelėmis Europos valstybėmis – Prancūzija ir Italija, ir politinis germanizacijos pavojus buvo akivaizdus. Todėl vokiečių, prancūzų ir italų kalbų teisinė lygybė buvo kita Šveicarijos neutralumo medalio pusė.[52]

Iš viso, kas čia išvardyta, išplaukia, kad šveicarų nacionalizmą geriausiai derėtų suvokti kaip „paskutiniosios bangos" dalį. Jeigu Hughesas neklysta sakydamas, kad šveicarų nacionalizmas atsirado 1891 metais, tai jis yra ne daugiau kaip dešimtmečiu senesnis už Birmos ar Indonezijos nacionalizmą. Kitaip tariant, jis atsirado tuo pasaulinės istorijos laikotarpiu, kai nacija jau tapo tarptautine norma ir buvo įmanoma „sukurti" gerokai sudėtingesnį nacijos „modelį" negu iki tol. Nors konservatyvi politinė

51 Ten pat, p. 59–60. Kursyvas mano.

52 Retoromanų kalbos išaukštinimas 1937 metais vargu ar užmaskavo pirminį išskaičiavimą.

ir atsilikusi socialinė-ekonominė Šveicarijos struktūra „užlaikė" nacionalizmo atsiradimą[53], tai, kad jos ikimoderniosios politinės institucijos buvo nedinastinės ir nemonarchinės, padėjo išvengti oficialaus nacionalizmo kraštutinumų (palyginkite priešingą Siamo atvejį, aptartą šeštame skyriuje). Galiausiai, kaip ir Pietryčių Azijos šalyse, šveicarų nacionalizmo atsiradimas XX amžiaus komunikacijų revoliucijos išvakarėse leido praktiškai „reprezentuoti" įsivaizduojamą bendruomenę be vienodos kalbos.

Baigiant reikėtų pakartoti pagrindinį šio skyriaus teiginį. Nacionalizmų „paskutinioji banga", daugiausia Azijos ir Afrikos kolonijinėse teritorijose, kilo kaip atsakas į naująjį pasaulinį imperializmą, pagimdytą pramoninio kapitalizmo naujovių. Marxas tai nusakė savo nepakartojamu stiliumi: „Poreikis nuolat plėsti produktų rinką vaiko buržuaziją po visą Žemės rutulį."[54] Tačiau kapitalizmas, iš dalies todėl, kad plito per spaudą, padėjo Europoje atsirasti liaudies nacionalizmams, pagrįstiems vietine kalba, kurie – nevienodai paveikiai – pakirto senąjį dinastinį principą ir paskatino natūralizuotis kiekvieną dinastiją, turėjusią sąlygas taip padaryti. Oficialusis nacionalizmas, susiejęs naująjį nacionalinį ir senąjį dinastinį principus (*Britanijos* imperija), paskatino tai, ką patogumo dėlei galima pavadinti „rusifikacija" kolonijose už Europos sienų. Ši ideologinė tendencija puikiai derinosi prie praktinių poreikių. XIX amžiaus pabaigos imperijos buvo per didelės ir per toli išsiplėtusios, kad jas būtų galėjusi valdyti saujelė metropolijos piliečių. Be to, valstybė, sudariusi sąjungą su kapitalizmu, sparčiai plėtė savo funkcijas tiek metropolijose, tiek kolonijose. Kartu šios jėgos sukūrė „rusifikacines"

53 Vengrijos socialinė struktūra taip pat buvo atsilikusi, tačiau vengrų aristokratai gyveno didžiulėje daugiaetninėje dinastinėje imperijoje, kurioje jų menama kalbinė grupė tesudarė tik mažumą, nors ir labai svarbią. Negausiai šveicarų respublikonų aristokratų oligarchijai niekada negrėsė toks pavojus.

54 Marxas ir Engelsas, *The Communist Manifesto*, p. 37. Kas gi kitas, jeigu ne Marxas, galėtų apibūdinti šią pasaulį pertvarkančią klasę kaip kažkieno „vaikomą"?

mokyklų sistemas, kurios iš dalies siekė parengti reikiamus darbuotojus valstybinei ir korporacinei buržuazijoms. Šios centralizuotos ir standartizuotos mokyklų sistemos nubrėžė visiškai kitokius piligrimysčių maršrutus. Jų Roma paprastai būdavo kolonijos sostinė, nes tautos, įsikūrusios imperijų širdyse, neįsileisdavo iš svetur norinčiųjų daryti karjerą. Dažniausiai, bet anaiptol ne visada, šios edukacinės piligrimų kelionės turėjo atitikmenis ar pasikartodavo administracinėje sferoje. Konkrečios edukacinės ir administracinės piligrimystės kartu suformavo teritorinį pagrindą naujoms „įsivaizduojamoms bendruomenėms", o vietiniai gyventojai galėjo pagaliau save laikyti „valstybių piliečiais". Kolonijinės valstybės, kuri, jeigu galima taip pasakyti, kvietė „vietinius gyventojus" į mokyklas bei valdžios įstaigas, ir kolonijinio kapitalizmo, kuris, tarkime, išgujo juos iš direktorių tarybos kambarių, stiprėjimas reiškė, kad dar neregėtu mastu pirmuoju ir svarbiausiu kolonijinio nacionalizmo „atstovu spaudai" tapo vieniša dvikalbė inteligentija, nesusijusi su tvirtu vietinės buržuazijos sluoksniu.

Tačiau kaip dvikalbė, o pirmiausiai kaip XX amžiaus pradžios inteligentija, ji buvo susipažinusi – mokykloje ir kitur – su tautos, tautiškumo ir nacionalizmo modeliais, išsikristalizavusiais iš daugiau kaip pusantro šimtmečio audringos ir chaotiškos Amerikos ir Europos patirties. Savo ruožtu šie modeliai padėjo tūkstančiui neapibrėžtų svajonių įgauti pavidalą. Kreolų, nacionalinių kalbų ir oficialiųjų nacionalizmų pamokos buvo mėgdžiojamos, pritaikomos ir tobulinamos. Galiausiai, kapitalizmui vis sparčiau tobulinant fizinio ir intelektinio bendravimo priemones, inteligentija atrado būdų aplenkti spaudą ir propaguoti įsivaizduojamą bendruomenę ne tik beraštėms masėms, bet netgi raštingoms masėms, *skaitančioms* skirtingomis kalbomis.

8

Patriotizmas ir rasizmas

Ankstesniuose skyriuose bandžiau aprašyti, kaip imta įsivaizduoti naciją ir kaip sukurtas įsivaizduojamos nacijos modelis vėliau buvo pritaikomas ir transformuojamas. Nagrinėdamas neišvengiamai sutelkiau dėmesį pirmiausiai į socialinius pokyčius ir įvairias sąmonės formas. Tačiau abejotina, ar socialiniai pokyčiai ir pakitusios sąmonės formos pačios savaime paaiškina prieraišumą, kurį žmonės jaučia savo vaizduotės išradimams, – arba, prisiminus klausimą, iškeltą šios knygos pradžioje, kodėl žmonės yra pasirengę numirti už šiuos prasimanymus.

Mūsų amžiuje, kai pažangūs intelektualai kosmopolitai (ypač Europoje?) taip dažnai tvirtina, kad nacionalizmas yra kone patologija, atsiradusi iš baimės bei neapykantos Kitam ir giminiška rasizmui[1], pravartu prisiminti, kad tautos įkvepia meilę, neretai stiprią ir pasiaukojamą. Kultūriniai nacionalizmo produktai – poezija, proza, muzika, vaizduojamieji menai – labai akivaizdžiai teigia šią meilę tūkstančiais įvairiausių formų ir stilių. Antra vertus, iš tikrųjų rasime labai nedaug nacionalistinių kūrinių,

[1] Plg. anksčiau cituotą ištrauką iš Nairn, *Break-up of Britain*, p. 14–15, ir Hobsbawmo bedermejerišką ištarmę: „Svarbiausia yra tai, kad marksistai savaime nėra nacionalistai." „Some Reflections", p. 10.

išreiškiančių baimę ir panieką.[2] Netgi kolonizuotos tautos, turinčios daugybę priežasčių jausti neapykantą jas valdantiems imperialistams, reiškia savo tautinius jausmus su stebėtinai menka neapykantos doze. Pavyzdžiui, štai kokie yra garsios poemos *Último Adiós*, kurią parašė Rizalas laukdamas mirties ispanų imperialistų rankose, pirmasis ir paskutinieji posmai:[3]

1. Adiós, Patria adorada, región del sol querida,
Perla del Mar de Oriente, nuestro perdido edén,
A darte voy, alegre, la triste mustia vida;
Y fuera más brillante, más fresca, más florida,
También por ti la diera, la diera por tu bien...

12. Entonces nada importa me pongas en olvido:
Tu atmósfera, tu espacio, tus valles cruzaré;
Vibrante y limpia nota seré par tu oído;
Aroma, luz, colores, rumor, canto, gemido,
Constante repitiendo la esencia de mi fe.

13. Mi Patria idolatrada, dolor de mis dolores,
Querida Filipinas, oye el postrer adiós.
Ahí, te dejo todo: mis padres, mis amores.

2 Ar skaitytojas galėtų negalvodamas išvardinti tris Giesmes Neapykantai? Antrasis himno „Dieve, šlovink Karalių/Karalienę" posmas skamba pamokančiai: „O Viešpatie, mūsų Dieve, pakilk/Išblaškyk jos/jo priešus,/Ir priversk juos pralaimėti;/Suardyk jų užmačias,/atskleisk jų išdavikiškas gudrybes;/Į Tave kreipiame savo viltis;/Dieve, išgelbėk mus visus." Atkreipkite dėmesį, kad šie priešai nėra įvardyti ir gali būti tiek anglai, tiek bet kas kitas, nes jie yra „jos/jo", o *ne* „mūsų" priešai. Visas šis himnas šlovina monarchiją, o ne tautą, kuri nė karto nepaminėta.

3 Jaime C. de Veyra, *El 'Ultimo Adios' de Rizal: estudio critico-expositivo*, p. 89–90.

1. Sudie, brangi Šalie, saulės numylėta,
Rytų jūrų perle, prarastasis Rojau!
Džiaugsmingai atiduodu tau šį gyvenimą;
Net jei jis būtų teisingesnis, jaunesnis, turtingesnis,
Vis tiek jį atiduočiau, norėdamas pajust tavo skausmą...

12. Ką gi bereiškia tai, kad tu mane užmirši,
Jei galėsiu pajust tavo mielą prieglobstį?
Būk lyg gaida, virpanti ir tyra;
Būk kvapas, šviesa, tonas; būk daina ar ženklas;
Kad jais visais lietųs mano tikėjimo melodija.

13. Mano garbinama Šalie, išklausyk mano atsisveikinimo!
Filipinai, mano meile, mano kančių kančia,
Palieku jus, kuriuos taip myliu,

Voy donde no hay esclavos, verdugos ni opresores;
Donde la fe no mata, donde el que reina es Dios.

14. Adiós, padres y hermanos, trozos del alma mía,
Amigos de la infancia, en el perdido hogar;
Dad gracias, que descanso del fatigoso día;
Adiós, dulce extranjera, mi amiga, mi alegría;
Adiós, queridos séres. Morir es descansar.

Atkreipkite dėmesį į tai, kad Rizalas ne tik nutyli „tironų" tautybę, bet ir savo aistringą patriotizmą puikiai reiškia „jų" kalba.[4]

Tokios politinės meilės prigimtį padeda atskleisti tai, kaip kalboje apibūdinamas jos objektas: vartojant arba giminystės (tėvynė, *Vaterland, patria*), arba namų (*heimat* ar *tanah air* [žemė ir vanduo – šia fraze indoneziečiai vadina savo gimtąjį salyną]) leksiką. Abi leksinės grupės reiškia tai, su kuo žmogus yra natūraliai susijęs. Kaip matėme anksčiau, tai, kas yra „natūralu", visuomet reiškia kažką, ko nepasirinksi. Šitaip tautiškumas yra susiejamas su odos spalva, lytimi, tėvyste ir gimimo laiku – dalykais, kurių nepakeisi. Visi šie „natūralūs ryšiai" dvelkia tuo, ką galima pavadinti „*gemeinschaft* grožiu". Kitaip tariant, būtent todėl, kad tokių ryšių negalima pasirinkti, juos gaubia nesavanaudiškumo aura.

Nors per pastaruosius du dešimtmečius iš tikrųjų nemažai rašyta apie šeimos, kaip prievartos struktūros segmento idėją, didžiajai žmonijos daugumai tokia samprata, žinoma, svetima. Šeima tradiciškai buvo suvokiama kaip nesavanaudiškos meilės ir solidarumo sritis. Taigi, nors istorikai, diplomatai, politikai ir sociologai gana laisvai operuoja „tautinių interesų" idėja,

---

Išeinu ten, kur nėra nei vergų, nei tironų,
Kur dėl tikėjimo nežudoma – į valdas aukščiausio Dievo.

14. Sudie, visi, kuriuos apglėbti nori mano siela –
Namų netekę mano tėvynainiai;
Dėkoju, kad mano slegianti diena jau baigias;
Sudie, švelnus nepažįstamasai, mano džiaugsme ir drauge;
Sudie, brangieji. Mirti – tai ilsėtis.

[4] Tačiau didysis filipiniečių revoliucionierius Andrésas Bonifacio netrukus išvertė šią poemą į tagalų kalbą. Jo vertimas pateikiamas ten pat, p. 107–109.

dauguma bet kurio sluoksnio eilinių žmonių tautos esme laiko jos nesavanaudiškumą. Būtent dėl šios priežasties tauta gali reikalauti aukų.

Kaip jau pažymėjome, didieji mūsų šimtmečio karai išsiskiria ne tiek neregėtu mastu, kiek žmonėms buvo leista žudyti, bet milžinišku skaičiumi žmonių, kurie buvo įtikinti atiduoti savo gyvybes. Argi neakivaizdu, kad žuvusiųjų buvo daug daugiau negu žudžiusių? Aukščiausios aukos idėja yra neatsiejama nuo tyrumo, dorumo idėjos, o susieja jas lemtis.

Mirtis dėl savo šalies, kurios paprastai žmogus nepasirenka pats, įgauna moralinį didingumą, kuriam negali prilygti mirtis už leiboristų partiją, Amerikos medicinos asociaciją ar netgi Tarptautinę amnestijos organizaciją, nes į visas šias organizacijas galima įstoti ar iš jų išstoti laisva valia. Mirtis dėl revoliucijos tampa tuo didingesnė, kuo labiau ji suvokiama kaip kažkas iš esmės tyro. (Jeigu žmonės įsivaizduotų, kad proletariatas yra *paprasčiausiai* grupė, besivaikanti šaldytuvų, pramogų ar valdžios, ar labai jie, taip pat ir pats proletariatas, trokštų žūti dėl jos?)[5] Gana ironiška yra tai, kad netgi marksistinės istorijos interpretacijos, vertinamos (jausmais, bet ne protu) kaip vaizduojančios neišvengiamą būtinybę, įgauna tyrumo ir nešališkumo aurą.

Čia dar kartą galime sugrįžti prie kalbos. Pirmiausia, reikia pabrėžti kalbų, netgi tų, kurios laikomos šiuolaikinėmis, archajiškumą. Niekas negali tiksliai pasakyti, kada atsirado kuri nors kalba. Kiekvienos kalbos pradžia dunkso neįžvelgiamoje praeities migloje. (Jeigu *homo sapiens* yra *homo dicens*, gali būti sunku įsivaizduoti, kad kalba atsirado vėliau negu pati žmogaus rūšis.) Taigi kalbos atrodo tvirčiausiai nei kas kitas įsišaknijusios šių laikų visuomenėse. Ir sykiu niekas mūsų labiau emociškai nesieja su mirusiaisiais kaip kalba. Kai angliškai kalbantys žmonės

5 Šis teiginys visiškai nereiškia, kad revoliuciniai judėjimai nesiekia materialių tikslų. Tačiau šie tikslai įsivaizduojami ne kaip atskirų įgytų vertybių sankaupa, bet kaip bendros *bonheur* (laimės), apie kurią rašė Rousseau, sąlyga.

išgirsta žodžius „Earth to earth, ashes to ashes, dust to dust" („iš žemės į žemę, iš pelenų į pelenus, iš dulkių į dulkes", – sakoma laidojant), sukurtus beveik prieš keturis su puse šimtmečio, prieš jų akis tarsi šmėkla iškyla vienalaikiškumas homogeniškame, tuščiame laike. Šie žodžiai tampa tokie svarūs iš dalies dėl savo iškilmingos prasmės ir taip pat, jeigu galima taip pasakyti, dėl istorinio „angliškumo".

Antra, mūsų laikais yra tam tikras bendrumas, kurį sukuria tik kalba – pirmiausia poezija ir dainos. Paimkime, pavyzdžiui, tautinius himnus, giedamus per tautines šventes. Nepaisant žodžių banalumo ir vidutiniškų melodijų, juos giedant patiriamas vienalaikiškumas. Būtent tokiomis akimirkomis žmonės, visiškai nepažįstantys vienas kito, gieda tas pačias eiles pagal tą pačią melodiją. Įvaizdis: unisonas.[6] Giedant „Marselietę", „Waltzing Matilda" ir „Indonesia Raya" atsiranda unisoniškumas, įsivaizduojamos bendruomenės fizinio suvokimo aidas. (Tas pat įvyksta klausantis (ir galbūt tyliai pritariant) iškilmingos poezijos, tokios kaip ir *Visuotinio maldyno*.) Kaip nesavanaudiškai skamba šis unisonas! Nors ir suvokiame, kad kiti gieda tas giesmes tuo pačiu metu ir lygiai kaip mes, mes nežinome, nei kas jie tokie, nei kur, mums negirdint, jie gieda. Mūsų nesieja niekas kitas, tik įsivaizduojamas garsas.

Tačiau tokie chorai gali susijungti laike. Sakykim, nors aš esu latvis, mano dukra gali būti australė. Italų imigrantų Niujorke sūnus gali atrasti savo protėvius tarp Tėvų Piligrimų*. Nors tautybė ir turi lemties aurą, ši lemtis vis dėlto tvirtai remiasi į *istoriją*. Šiuo požiūriu iškalbingas yra San Martíno įsakas, kuriuo jis pakrikštija kečujų kalba kalbančius indėnus „perujiečiais" – gestas, primenantis religinį atsivertimą. Jis byloja, kad pirmiausia nacija užgimė per kalbą, o ne per kraują, ir kad galima būti „pakviestam" į įsivaizduojamą bendruomenę. Taigi šiandien

6 Palyginkite *a capella* chorą ir kasdienę kalbą, kuri paprastai suvokiama kaip dialogas ir pašnekesys *decani/cantoris* stiliumi.

* Taip vadinami pirmieji anglai kolonistai.

netgi pačios uždariausios nacijos pripažįsta *natūralizacijos* (nuostabus žodis!) principą, nepaisant to, kad praktikoje neretai tam sukuria daugybę kliūčių.

Nacija, laikoma tiek *istorine* lemtimi, tiek kalbos dėka įsivaizduojama bendruomene, yra atvira ir uždara vienu metu. Šį paradoksą puikiai iliustruoja laužyti ritmai garsiųjų Charleso Wolfe'o eilučių, parašytų Johnui Moore'ui žuvus Korunjos mūšyje:[7]

1. Not a drum was heard, not a funeral note,
   As his corpse to the rampart we hurried;
   Not a soldier discharged his farewell shot
   O'er the grave where our hero we buried.

2. We buried him darkly at the dead of the night,
   The sods with our bayonets turning;
   By the struggling moonbeams' misty light,
   And the lantern dimly burning.

3. No useless coffin enclosed his breast,
   Not in sheet or in shroud we wound him;
   But he lay like a warrior taking his rest,
   With his martial cloak around him...

5. We thought, as we hollowed his narrow bed,
   And smoothed down his lonely pillow,
   That the foe and the stranger would tread o'er his head
   And we far away on the billow...

[7] „The Burial of Sir John Moore", *The Poems of Charles Wolfe*, p. 1–2.

1. Nedundėjo būgnas ir kalbų nieks nesakė,
   Kai jo kūną paskubom nugabenom prie pylimo;
   Nė vienas kareivis neiššovė atsisveikinimo salvės
   Prie kapo, kur palaidojom didvyrį.
2. Palaidojom jį nakties tamsoje,
   Durtuvais atkapstę velėnas;
   Mėnulio šviesai besiveržiant pro rūką
   Ir blankiai šviečiant žibintui.
3. Jo krūtinės neslėgė karstas tuščiai,
   Neįsupom jo į drobulę ar įkapes;
   Jis gulėjo kaip besiilsintis karys,
   Apsisiautęs kario apsiaustu...
5. Kai skaptavom jam ankštą guolį
   Ir lyginom vietą, kur vienišą galvą padėt,
   Galvojom, kad priešai ir svetimi mindžios žemę virš jo galvos,
   O mes jau būsim toli ant bangų...

8. Slowly and sadly we laid him down
   From the field of his fame fresh and gory;
We carved not a line, and we raised not a stone -
   But we left him alone with his glory!

Šių eilučių, šlovinančių didvyrio atminimą, grožis neatsiejamas nuo anglų kalbos – jis neišverčiamas ir girdimas tik kalbantiems bei skaitantiems angliškai. Tačiau ir Moore'as, ir jo šlovintojas buvo airiai. Nėra jokių kliūčių, kodėl Moore'o „priešų", prancūzų ar ispanų, palikuonys negalėtų išgirsti tikrojo eilėraščio skambesio: kaip ir kiekviena kita, anglų kalba yra visuomet atvira naujiems kalbėtojams, klausytojams ir skaitytojams.

Paklausykime Thomaso Browne'o, kuris dviem sakiniais aprėpia visą žmonijos istoriją:

Netgi senųjų laikų tuščiagarbiški siekiai, lygiai kaip ir mūsų, galėjo būti patenkinti; atsiradę seniai, prieš galimą laiko Meridianą, šiuo metu jie jau yra išsipildę su kaupu; taigi, antikiniai didvyriai jau pergyveno savo Paminklus ir juos įamžinusius Mechaninius įvaizdžius. Tačiau šiame paskutiniame laiko Tarpsnyje mes negalime tikėtis, kad šitos Mumijos gyvens mūsų atmintyje, nes mūsų siekiai bijo Elijo Pranašystės, o Karolis Penktasis niekada negali tikėtis nugyvensiantis, nelyg koks Hektoras, dviejų Metuzelų amžių.[8]

Čia senovės Egiptas, Graikija ir Judėja yra sujungiami su Šventąja Romos imperija, o tūkstančius metų ir mylių padeda įveikti savita Browne'o XVII amžiaus angliška proza.[9] Žinoma, šitą ištraukėlę galima vienaip ar kitaip išversti. Tačiau baugi tokių frazių, kaip „galimas laiko Meridianas" („*probable Meridian of time*"), „Mechanininiai įvaizdžiai" („*Mechanicall preservations*"), „šitos Mumijos gyvens mūsų atmintyje" („*such Mummies unto*

8. Palengva ir liūdnai paguldėm jį,
   Paplūdusį kraujais šlovingame mūšyje;
Neužrašėm nei žodžio, nepastatėm akmens -
   Palikom jį vieną savo didybėje!

8 *Hydriotaphia, Urne-Buriall, or, A Discourse of the Sepulchrall Urnes lately found in Norfolk*, p. 72–73. Dėl „galimo laiko Meridiano", palyginkite vyskupo Otono Freizingiečio žodžius.

9 Šiame sambūryje „Anglija" nepaminėta. Tai mums primena tuos provincijos laikraštėlius, kurie, paėmę ispanų kalbą, visą pasaulį sutalpino į Karakasą ir Bogotą.

our memories") ir „nelyg koks Hektoras, dviejų Metuzelų amžių" („*two Methusela's of Hector"*), didybė gali sukelti šiurpą tik skaitantiems angliškai.

Išspausdintas šiame puslapyje, šis tekstas atsiveria skaitytojui. Antra vertus, nė kiek ne menkesnė baugi didybė sklinda ir iš didžiojo indoneziečių rašytojo Pramoedya Ananta Toero kūrinio „Yang Sudah Hilang" paskutiniųjų eilučių:

> Suara itu hanya terdengar beberapa detik saja dalam hidup. Getarannya sebentar berdegung, takkan terulangi lagi. Tapi seperti juga halnya dengan kali Lusi yang abadi menggarisi kota Blora, dan seperti kali itu juga, suara yang tersimpan menggarisi kenangan dan ingatan itu mengalir juga - mengalir kemuaranya, kelaut yang tak bertepi. Dan tak seorangpun tahu kapan laut itu akan kering dan berhenti berdeburan.
>
> Hilang.
>
> Semua itu sudah hilang dari jangkauan panc[h]a-indera.[10]

Tačiau, išspausdintos tame pačiame knygos puslapyje, šios eilutės tikriausiai lieka nesuvokiamos.[11]

Nors kiekvienos kalbos galima išmokti, tam prireikia nemažo žmogaus gyvenimo tarpsnio: kiekvieną naują užkariavimą matuoja trumpėjančios gyvenimo dienos. Išmokti kitas kalbas trukdo ne jų neįveikiamumas, bet paties žmogaus mirtingumas. Todėl visos kalbos pasižymi tam tikru privatumu. Prancūzų ir amerikiečių imperialistai valdė, išnaudojo ir žudė vietnamiečius daugelį metų. Tačiau nors jie sunaikino daugybę dalykų, vietnamiečių kalba išliko nepaliesta. Tai ir sukėlė įniršį dėl „paslaptingos" vietnamiečių kalbos ir buką neviltį, paskatinusią mirštančius kolonializmus sukurti žargoną: *gook, raton* ir kt.[12] (Su metais vienintelis atsakas į išnaudojamųjų kalbos privatumą yra arba pasitraukti, arba toliau juos žudyti.)

10 Iš *Tjerita dari Blora* [Pasakojimai iš Bloros], p. 15–44.

11 Tačiau tik įsiklausykite į jas! Aš pritaikiau originalo rašybą prie dabartinių normų, kad žodžiai atitiktų jų fonetinį skambesį.

12 Logika tokia: 1. Kol įstengsiu juos suprasti, manęs jau nebus gyvo. 2. Aš esu toks galingas, kad jie turi mokytis mano kalbos. 3. Tačiau tai reiškia, kad mano privatumas bus pažeistas. Pavadinti juos *gooks* tėra menkas kerštas.

Visų tokių epitetų esmė paprastai būna rasistinė, ir ją iššifravus paaiškės, kodėl Nairnas iš esmės klysta teigdamas, kad rasizmas ir antisemitizmas atsiranda iš nacionalizmo, ir todėl „žvelgiant iš pakankamai plačios istorinės perspektyvos, fašizmas mums pasako apie nacionalizmą daugiau už bet kurį kitą istorijos epizodą"[13]. Pavyzdžiui, angliškas žodis *slant*, vartojamas kaip *slant-eyed* (žmogus įkypomis akimis) santrumpa, reiškia ne tik paprastą politinį priešiškumą. Jis ištrina tautiškumą supaprastindamas priešininką iki jo biologinės fizionomijos.[14] Būdamas „vietnamiečio" pakaitalu, jis neigia vietnamiškumą, kaip ir *raton*, būdamas „alžyriečio" pakaitalu, neigia alžyriškumą. Ir sykiu jis suplaka į bjaurų dumblą „vietnamietį", „korėjietį", „kiną", „filipinietį" ir taip toliau. Tokių žodžių prigimtis dar labiau atsiskleis sugretinus juos su kitais žodžiais iš Vietnamo karo laikotarpio, tokiais kaip *Charlie* ir *V.C.*, arba *Boches, Huns, Japs* ir *Frogs* iš ankstesnio laikotarpio[15] – visi jie taikomi *vienai* konkrečiai tautai, kartu pripažįstant, nors ir su neapykanta, kad priešininkas taip pat priklauso nacijų lygai.

Esminga yra tai, kad nacionalizmas mąsto istorinio apibrėžtumo perspektyvoje, o rasizmui sapnuojasi amžinas rasių maišymasis, besitęsiantis nuo pat laiko pradžios per nesibaigiančias pasibjaurėtinas kopuliacijas: jis yra už istorijos. Negrai dėl įsivaizduojamo deguto šaukšto visuomet liks negrais; žydai, Abraomo sėkla, visuomet bus žydais, nesvarbu, kokius pasus turi ar kokiomis kalbomis skaito ir kalba. (Todėl naciams Vokietijos *žydas* visada būdavo apsišaukėlis.[16])

13 *The Break-up of Britain*, p. 337 ir 347.

14 Atkreipkite dėmesį į tai, kad žodis „įkypas" neturi aiškaus, sąmoningo antonimo. „Apvalus"? „Tiesus"? „Ovalus"?

15 Iš tikrųjų ne tik iš ankstesnio laikotarpio. Tačiau šie Debray žodžiai jau atsiduoda senienų krautuve: „Aš neįsivaizduoju, kad Europa gali turėti kitokią ateitį negu valdant revoliucinei Prancūzijai, tvirtai nešančiai nepriklausomybės vėliavą. Kartais pagalvoju, ar visa ‚antibošiška' mitologija ir mūsų pasaulietinis priešiškumas Vokietijai kurią nors dieną netaps privalomu, norint išgelbėti revoliuciją ar netgi mūsų nacionalinį-demokratinį paveldą." „Marxism and the National Question", p. 41.

16 Sionizmo atsiradimo ir Izraelio įkūrimo reikšmė yra ta, kad pirmasis pažymi, jog

Rasizmo vizijos iš tikrųjų plaukia iš *klasės*, o ne nacijos ideologijų: pirmiausia todėl, kad jos pabrėžia valdovų dieviškumą ir aristokratijos „mėlyną" ar „baltą" kraują ir „išsiauklėjimą".[17] Todėl nenuostabu, kad visuotinai pripažintas šiuolaikinio rasizmo tėvas yra ne koks nors smulkiaburžuazinis nacionalistas, bet Josephas Arthuras, grafas de Gobineau.[18] Nekelia nuostabos ir tai, kad nacionalizmas ir antisemitizmas apskritai plinta ne peržengdami nacionalinių valstybių sienas, bet reiškiasi jų viduje. Kitaip tariant, jie pateisina ne tiek išorinius karus, kiek vidinę priespaudą ir dominavimą.[19]

Rasizmas, kuris XIX amžiuje vystėsi už Europos ribų, visuomet buvo siejamas su Europos viešpatavimu dėl dviejų susieinančių priežasčių. Pirmoji ir svarbiausioji – oficialaus nacionalizmo ir kolonijų „rusifikacijos" atsiradimas. Kaip jau ne kartą pabrėžiau, oficialusis nacionalizmas paprastai būdavo grėsmę pajutusių dinastijos ir aristokratijos grupių – aukštesniųjų *klasių* – atsakas į liaudies kalbinį nacionalizmą. Kolonijinis rasizmas buvo svarbiausias elementas tokios „Imperijos" sampratos, kuri bandė sulydyti dinastijos teisėtumą ir tautinę bendruomenę. Šio rasizmo ideologija suderino įgimto, paveldimo pranašumo

senoji religinė bendruomenė pradedama įsivaizduoti kaip tauta, esanti tarp kitų tautų, o antrasis simbolizuoja alcheminį tikinčiojo klajoklio virsmą vietiniu patriotu.

17 „Žemvaldžiai aristokratai sukūrė sampratą, kad valdančioji klasė yra iš prigimties aukštesnė, ir sureikšmino visuomeninį statusą, – šie bruožai išliko ryškūs net ir XX amžiuje. Atsiradus naujoms paskatoms, šios sampratos vėliau buvo vulgarizuotos [sic!] ir paverstos rasinio pranašumo doktrinomis, patraukliomis visiems vokiečiams." Barrington Moore, Jr., *Social Origins of Dictatorship and Democracy*, p. 436.

18 Gobineau biografijos datos yra tokios, kad geresnių nesugalvosi. Jis gimė 1816 metais, praėjus dvejiems metams po Burbonų sugrąžinimo į Prancūzijos sostą. Jo diplomatinė karjera klestėjo 1848–1877 metais, Luji Napoleono Antrosios Imperijos ir Marie Edmé Patrice Maurice'o, grafo de MacMahono, buvusio imperialistų prokonsulo Alžyre, reakcingo monarchistinio režimo laikotarpiu. Jo *Essai sur l'Inégalité des Races Humaines* pasirodė 1854 metais – greičiausiai kaip atsakas į 1848 metų liaudies kalbinius-tautinius sąjūdžius.

19 Valdant Vorsteriui ir Botha, Pietų Afrikos rasizmas netrukdė šiai šaliai palaikyti draugiškų (nors ir labai diskretiškų) santykių su kai kurių nepriklausomų Afrikos valstybių įžymiais juodaodžiais politikais. Žydų diskriminacija Sovietų Sąjungoje netrukdė pagarbiems Brežnevo ir Kissingerio darbo santykiams.

principą, kuriuo buvo pagrįsta (nors ir netvirtai) dinastijos įtaka šalies viduje, ir plačias užjūrio valdas, užmaskuotai (ar ne visai) perteikdama idėją: jeigu, sakykime, anglų lordai iš prigimties yra pranašesni už kitus anglus, tai nėra taip svarbu: vis dėlto tie kiti anglai yra pranašesni už valdomus vietinius gyventojus. Iš tikrųjų kyla pagunda teigti, kad vėlyvųjų kolonijinių imperijų egzistavimas netgi padėjo *sustiprinti* aristokratijos pozicijas šalies viduje, nes pasirodė, kad šios imperijos patvirtina senąsias valdžios ir privilegijų sampratas šių laikų pasaulio arenoje.

Taip galėjo įvykti, ir su tam tikrais padariniais, nes – tai yra antroji mūsų priežastis – kolonijinė imperija, jos sparčiai besiplečiantis biurokratinis aparatas ir „rusifikacijos" politika, sudarė galimybę gausiems buržuazijos bei smulkiosios buržuazijos sluoksniams išstumti aristokratiją į pakraštį, t.y. visoje imperijoje, išskyrus namus. Kiekvienoje kolonijoje galima buvo išvysti tokį niūriai juokingą *tableau vivant*: išdidus buržua deklamuoja poeziją erdvių vilų ir mimozose bei bugieniuose skendinčių sodų fone, aplinkui – didžiulis būrys patarnautojų: tarnai, arklininkai, sodininkai, virėjai, vietinės auklės, tarnaitės, skalbėjos ir, svarbiausia, arkliai.[20] Netgi tie, kuriems nepavykdavo gyventi šitokiu stiliumi, pavyzdžiui, jauni nevedę vyrai, vis dėlto turėjo didingai apgaulingą prancūzų didiko statusą žakerijos išvakarėse:

> Mulmeino mieste pietinėje Birmoje [metropolijos skaitytojams reikia paaiškinti, kur yra šis nežymus miestelis] manęs nekentė daugybė žmonių – tai vienintelis kartas gyvenime, kai buvau pakankamai svarbus, kad man taip atsitiktų. Dirbau miesto policijos poskyrio pareigūnu.[21]

Ši „tropikų gotika" atsirado todėl, kad išsivystęs kapitalizmas buvo suteikęs metropolijai visa apimančią galią – tokią didelę, kad ją galima buvo laikyti, taip sakant, pasirengusią skrydžiui. Niekas geriau neiliustruoja kapitalizmo, apsitaisiusio feoda-

20 Puikią tokių Nyderlandų Indijos *tableaux vivants* fotografijų kolekciją (ir grakščiai ironišką tekstą) galima rasti „E. Breton de Nijs", *Tempo Doeloe*.

21 George Orwell, „Shooting an Elephant", in *The Orwell Reader*, p. 3. Žodžius skliausteliuose, žinoma, įterpiau aš.

liniais-aristokratiniais apdarais, kaip kolonijų kariškiai, liūdnai garsėję tuo, kad skyrėsi nuo metropolijos kariškių, dažnai netgi oficialiu instituciniu požiūriu.[22] Taigi Europoje veikė „Pirmoji kariuomenė", suformuota iš metropolijos piliečių, paimtų į karo tarnybą; ideologinė paskirtis – būti *heimat* gynėja, aprengta praktiška, utilitarine uniforma; apginkluota naujausiais įperkamais ginklais; taikos laikotarpiu izoliuojama barakuose, o per karą dislokuojama apkasuose ar prie sunkiųjų pabūklų. Už Europos veikė „Antroji kariuomenė", užverbuota (žemesnieji ešelonai) iš vietinių religinių ar etninių mažumų, ideologinė paskirtis – vidaus policijos pajėgos; aprengta, kad galėtų žudyti ir miegamajame, ir pokylių salėje; apginkluota kardais ir atgyvenusios gamybos ginklais; taikos metu visiems matoma, per karą – ant žirgų. Prūsijos generalinis štabas, Europos karybos mokytojas, pabrėžė profesionaliosios kariuomenės korpusų, balistikos, geležinkelių, inžinerijos, strateginio planavimo ir kitų tarnybų anonimišką vienovę; tuo tarpu kolonijų kariuomenė pabrėžė šlovę, antpečius, asmeninį didvyriškumą, jodinėjimo meistriškumą ir pabrėžtiną karininkų mandagumą. (Ji galėjo leisti sau taip elgtis, nes užnugaryje visuomet buvo „Pirmoji kariuomenė" ir laivynas.) Šitokios nuostatos išsilaikė ilgai. 1894 metais Lyautey rašė iš Tonkino:

> Quel dommage de n'être pas venu ici dix ans plus tôt! Quelles carrières à y fonder et à y mener. Il n'y a pas ici un de ces petits lieutenants, chefs de poste et de reconnaissance, qui ne développe en 6 mois plus d'initiative, de volonté, d'endurance, de *personnalité*, qu'un officier *de* France en toute sa carrière.[23]

Tonkine 1951 metais Jeanas de Lattre de Tassigny, „kuriam patiko karininkai, ryžtingi ir ‚su stiliumi', iš pirmo žvilgsnio

22 KNIL (*Koninklijk Nederlandsch-Indisch Leger*) veikė visiškai atskirai nuo Olandijos KL (*Koninklijk Leger*). *Légion Étrangere* (Svetimšalių legionui) beveik nuo pat pradžių buvo uždrausta vykdyti bet kokias operacijas kontinentinėje Prancūzijos teritorijoje.

23 „Kaip gaila, kad neatvažiavau čia prieš dešimt metų! Kiek daug čia galimybių daryti karjerą. Čia nėra nė vieno paprasto leitenanto, karinės bazės ir žvalgybos vado, kuris per šešis mėnesius parodytų daugiau iniciatyvos, valios, ištvermės ir *individualybės* nei karininkas per visą savo karjerą Prancūzijoje." *Lettres du Tonkin et de Madagascar (1894–1899)*, p. 84. 1894 metų gruodžio 22 dienos laiškas iš Hanojaus. Kursyvas mano.

pamėgo šaunųjį kavaleristą [pulkininką de Castries] su ryškiai raudona Spahi kepure ir kaklaskare, puošniu botagu, laisvos elgsenos, derančios prie jo *kunigaikštiškos* laikysenos, kuriai negalėjo atsispirti nei Indokinijos moterys šeštajame dešimtmetyje, nei paryžietės anksčiau, ketvirtajame dešimtmetyje"[24].

Dar viena iškalbinga nuoroda į aristokratinę ar pseudoaristokratinę kolonijinio rasizmo kilmę – tai „baltųjų solidarumas", suvienijęs įvairių nacijų metropolijų kolonijų valdovus nepaisant jų vidaus konkurencijos ir konfliktų. Keistas šio solidarumo „viršvalstybinis" pobūdis mums iškart primena XIX amžiaus Europos aristokratijų klasinį solidarumą, kurį stiprino medžioklės nameliai, kurortai ir pokylių salės; tai mums primena „karininkų ir džentelmenų" brolybę, užfiksuotą Ženevos konvencijoje, kuri garantuoja privilegijuotą elgesį su nelaisvėn paimtais priešo *karininkais*, kitaip nei su partizanais ar civiliais gyventojais, ir tuo maloniai primena XX amžių.

Tokius svarstymus galima pratęsti ir kolonijų gyventojų atžvilgiu. Nes, nepaisant kai kurių kolonializmo ideologų pareiškimų, krinta į akis tai, kad antikolonijiniuose judėjimuose labai

[24] Bernard B. Fall, *Hell is a Very Small Place: The Siege of Dien Bien Phu*, p. 56. Galima įsivaizduoti, kaip sudrebėtų Clausewitzo šmėkla. [Spahi, kaip ir *sepoy*, kilęs iš Otomanų *sipahi*, reiškė Alžyro „Antrosios kariuomenės" samdytą kavaleristą.] Tiesa, Lyautey ir de Lattre'o Prancūzija buvo respublikonų Prancūzija. Tačiau neretai šneki Didžioji Nebylė (*Grande Muette* – Prancūzijos kariuomenė) nuo pat Trečiosios respublikos pradžios priglausdavo aristokratus, vis labiau stumiamus iš valdžios visose kitose svarbiose visuomeninio gyvenimo institucijose. 1898 metais ketvirtadalis brigados generolų ir generolų majorų buvo aristokratai. Be to, šis karininkų korpusas, kuriame vyravo aristokratai, turėjo lemiamą reikšmę XIX ir XX amžiaus prancūzų imperializmui. „Griežta kontrolė, kuriai turėjo paklusti *métropole* kariuomenė, niekada taip ir nepalietė *la France d'outremer*. XIX amžiuje Prancūzijos imperija plėtėsi iš dalies dėl nežabotos kolonijų karo vadų iniciatyvos. Prancūzijos Vakarų Afrika, generolo Faidherbe kūrinys, ir Prancūzijos Kongas atsirado daugiausia dėl savarankiškų karo žygių į krašto vidų. Kariškių įvykdyti *faits accomplis* 1842 metais padėjo įkurti prancūzų protektoratą Taityje ir kiek mažesniu mastu – prancūzams okupuoti Tonkiną Indokinijoje XIX amžiaus devintame dešimtmetyje... 1897 metais Galliéni galiausiai panaikino monarchiją Madagaskare ir ištrėmė iš šalies karalienę nepasitaręs su Prancūzijos vyriausybe, kuri vėliau pripažino šį *fait accompli*..." John S. Ambler, *The French Army in Politics, 1945–1962*, p. 10–11 ir 22.

menkai pasireiškė tas abejotinas reiškinys, vadinamas „atvirkščiu rasizmu“. Čia nesunkiai galima leistis apgaunamiems kalbos. Pavyzdžiui, javiečių žodis *londo* (kilęs iš *Hollander* ar *Nederlander*) reiškė ne tik „olandus“, bet ir „baltuosius“. Tačiau pati žodžio kilmė rodo, kad Javos valstiečiams, kurie be olandų vargu ar kada nors buvo sutikę kitų „baltųjų“, abi prasmės įspūdingai sutapo. Panašiai ir Prancūzijos kolonijų teritorijose *les blancs* reiškė valdytojus, kurių prancūziškumas buvo neatskiriamas nuo jų baltumo. Mano žiniomis, nė vienu atveju *londo* ar *blanc* netapo pejoratyvu ir neįgavo papildomų niekinančių prasmių.[25]

Atvirkščiai – jaudinanti Makario Sakay trumpaamžės Katagalugano Respublikos konstitucija (1902) alsuoja antikolonijinio nacionalizmo dvasia; joje, be kita ko, sakoma:

> Nė vienas tagalas, gimęs šiame tagalų salyne, neiškels kito žmogaus aukščiau už kitus dėl jo rasės ar odos spalvos; šviesūs, tamsūs, turtingi, vargšai, išsilavinę ir tamsuoliai – visi yra lygūs ir turėtų laikytis vienos *loób* [vidinės dvasios]. Išsilavinimas, turtas ar išvaizda gali skirtis, bet esminė prigimtis (*pagkatao*) ir gebėjimas tarnauti reikalui – niekada.[26]

Nesunkiai galima rasti analogijų ir kitame pusrutulyje. Ispaniškai kalbantys meksikiečiai metisai savo protėviais laiko ne Kastilijos konkistadorus, bet pusiau užmirštus actekus, majus, toltekus ir sapotekus. Urugvajaus revoliucingieji patriotai, patys kreolai, savo vadu pasirinko Tupaco Amarú, paskutinį didįjį čiabuvių sukilėlį prieš kreolų priespaudą, kuris mirė neištvėręs kankinimų 1781 metais.

25 Niekada negirdėjau indoneziečių ar javiečių kalboje žeminančio žargoniško žodžio, reiškiančio „olandą“ ar „baltąjį“. Palyginkite anglosaksiškąjį lobyną: *niggers, wops, kikes, gooks, slants, fuzzywuzzies* ir šimtus kitų. Gali būti, kad šis rasistinio žargono nekaltumas liečia daugiausia kolonizuotus gyventojus. Negrai Amerikoje, - ir, žinoma, visur kitur, susikūrė įvairių priešingų žodžių (*honkies, ofays* ir kt.).

26 Cituojama Reynaldo Ileto meistriškai parašytoje knygoje *Pasyon and Revolution: Popular Movements in the Philippines, 1840–1910*, p. 218. Sakay'aus maištingoji respublika gyvavo iki 1907 metų, kai ji paėmė nelaisvėn amerikiečiai ir įvykdė jam mirties bausmę. Norint suprasti pirmąjį sakinį, reikia prisiminti, kad po trijų šimtmečių ispanų valdžios ir kinų imigracijos salose atsirado nemažai metisų.

Gali atrodyti paradoksalu, kad tokio prieraišumo objektai yra „įsivaizduojami" – anonimiški, beveidžiai tėvynainiai tagalai, išnaikintos gentys, Motina Rusija ar *tanah air*. Tačiau *amor patriae* šiuo požiūriu nesiskiria nuo kitų meilės rūšių, kurioms visuomet būdingas įsivaizdavimo elementas. (Štai kodėl sklaidyti nepažįstamų žmonių vestuvinių nuotraukų fotoalbumus yra tas pats, kaip studijuoti archeologinį kabančių Babilono sodų planą.) Tai, kas mylinčiajam yra akys – tos ypatingos, paprastos akys, su kuriomis jis ar ji gimė, patriotui yra kalba – ta, kurią istorija jam ar jai paskyrė kaip gimtąją. Ši kalba, su kuria susitinkame ant mamos rankų ir išsiskiriame prie kapo duobės, yra priemonė atgaivinti praeitį, įsivaizduoti bičiulių bendriją ir svajoti apie ateitį.

9

Istorijos angelas

Šią trumpą studiją pradėjome nuo paskutiniųjų karų tarp Vietnamo Socialistinės Respublikos, Demokratinės Kampučijos ir Kinijos Liaudies Respublikos; taigi visiškai dera galiausiai sugrįžti prie išeities taško. Ar tai, kas buvo pasakyta per vidurį, padėjo mums giliau suvokti, kaip prasidėjo šie karai?

Savo knygoje *Britanijos skilimas* Tomas Nairnas išsako keletą vertingų minčių apie tai, kuo Britanijos politinė sistema skiriasi nuo likusio šiuolaikinio pasaulio:

Atskirai paimta, [Britanijos politinė sistema] atspindėjo „lėtą, sąlygišką vystymąsi, kitaip negu kitų šalių, kuriose buvo sąmoningai *sukurta* remiantis teorija". Tos kitos šalys, prisijungusios vėliau, „pabandė vienu mostu apibendrinti valstybės, plėtojusios savo konstitucinę sistemą kelis šimtmečius, patirties vaisius..." Anglijos, o vėliau Britanijos patirtis išliko savita todėl, kad ji buvo pirmoji. Vėlesnės buržuazinės visuomenės negalėjo pakartoti ankstyvųjų šios raidos etapų todėl, kad jos vėliau atėjo į pasaulį, kuriame jau buvo sėkmingai įvykusi ir žengusi tolyn Anglijos revoliucija. *Nagrinėdamos ir imituodamos, jos sukūrė kažką visai kitoniška*: tikrai modernią abstrakčios arba „beasmenės" valstybės doktriną; būdama abstrakti, ji gali būti imituojama toliau istorijoje.

Žinoma, tai galima laikyti įprastine vystymosi procesų logika. Tai vienas iš pirmųjų pavyzdžių to, kas vėliau buvo pagerbta pavadinant „netolygaus

ir kombinuoto vystymosi dėsniu". Vargu ar apskritai įmanoma ką nors pakartoti ar imituoti, tiek politiškai ar ekonomiškai, tiek socialiai ar technologiškai, nes pasaulį jau per daug pakeitė pirminė priežastis, kurią bandoma kopijuoti.[1]

Tai, ką Nairnas sako apie moderniąją valstybę, ne mažiau tinka ir revoliucijai bei nacionalizmui – glaudžiai susijusioms sąvokoms, kurias dabar įkūnija trys mūšiui pasirengusios socialistinės valstybės. Tikriausiai labai lengva pamiršti, kad ši sąvokų pora, kaip ir kapitalizmas bei marksizmas, yra *išradimai*, kurių neįmanoma apsaugoti jokiais patentais. Jie yra atviri, jeigu galima taip pasakyti, piratavimui. Dėl šio piratavimo ir *tik* dėl jo atsiranda gerai žinoma anomalija: revoliucinės-socialistinės visuomenės, tokios kaip Kuba, Albanija ir Kinija, suvokia save kaip „pralenkusias" Prancūzijos, Šveicarijos ir Jungtinių Amerikos Valstijų visuomenes, bet kadangi joms būdingas žemas darbo našumas, prastas gyvenimo lygis ir atsilikusi technologija, vis dėlto jos neabejotinai suvokia, kad yra „atsilikusios". (Iš čia ir Chou En-lai liūdna svajonė iki 2000 metų pasivyti kapitalistinę Britaniją.)

Kaip jau minėjau, Hobsbawmas buvo teisus sakydamas, kad „Prancūzijos revoliuciją vykdė ir jai vadovavo ne susiformavusi partija ar judėjimas šiuolaikine prasme ir ne žmonės, bandantys įgyvendinti sistemingą programą". Tačiau spaudos verslo dėka prancūzų patirties ne tik nebuvo galima ištrinti iš žmonijos atminties, iš jos galima buvo ir pasimokyti. Praėjus beveik šimtmečiui po teorinių modelių kūrimo ir praktinio eksperimentavimo, bolševikai įvykdė pirmąją sėkmingą „suplanuotą" revoliuciją (net jeigu ji ir nebūtų buvusi tokia sėkminga be ankstesnių Hindenburgo pergalių prie Tanenbergo ir Mozūrijos ežerų) ir pabandė įgyvendinti sistemingą programą (nors praktiškai viskas vyko improvizuojant). Atrodo, aišku ir tai, kad *neturint* tokių planų ir programų revoliucija nebūtų galėjusi įvykti šalyje,

1 Žr. p. 17–18. Kursyvas mano. Vidinė citata paimta iš Charleso Fredericko Strongo *Modern Political Constitutions*, p. 28.

beveik nepaliestoje industrinio kapitalizmo. Bolševikų revoliucijos modelis turėjo lemiamą reikšmę visoms XX amžiaus revoliucijoms, nes leido įsivaizduoti, kas tai yra, visuomenėms, atsilikusioms labiau nei Rusija kada nors yra buvusi. (Jis suteikė galimybę, jei galima taip pasakyti, užkirsti istorijai kelią.) Pirmieji sumanūs Mao Tse-tungo eksperimentai patvirtino, jog šis modelis gali praversti ir už Europos ribų. Šio modelio taikymo kulminacija galima laikyti Kambodžą 1962 metais, kur „darbininkų klasė" sudarė mažiau kaip 2,5 procentus visos dviejų su puse milijono suaugusiųjų darbo jėgos, o „kapitalistai" – mažiau kaip pusę procento.[2]

Nuo XVIII amžiaus pabaigos visur labai panašiai buvo modeliuojamas nacionalizmas, pritaikant jį prie įvairių epochų, politinių režimų, ekonomikos ir visuomeninių struktūrų. Dėl tos priežasties „įsivaizduojama bendruomenė" paplito visose įmanomose šiuolaikinėse visuomenėse. Jeigu leidome sau pateikti šiuolaikinę Kambodžą kaip perkelto „revoliucijos" modelio kraštutinybę, turbūt visai teisinga panaudoti Vietnamą kaip nacionalizmo tokio pat perkėlimo pavyzdį, trumpai aptariant šios tautos pavadinimą.

Per karūnavimo iškilmes 1802 metais Gia-longas norėjo pavadinti savo karalystę „*Nam Việt* ir išsiuntė pasiuntinius į Pekiną gauti sutikimą. Tačiau Mančžu Dangaus sūnus užsispyrė, jog šalis turi vadintis *Việt Nam.*" Šios inversijos priežastis tokia: „Việt Nam" (kiniškai Yüeh-nan) reiškia maždaug „į pietus nuo Việt (Yueh)", karalystę, kurią Hanų dinastija užkariavo prieš septyniolika šimtmečių ir kuri, kaip manoma, apima šiandieninės Kinijos Kvangtungo ir Kvangsi provincijas bei Raudonosios

2 Pagal Edwino Wellso apskaičiavimus, remiantis „Cambodge, Ministère du Plan et Institut National de la Statistique et des Rècherches Economiques", *Resultats finals du Recensement Gènèral de la Population 1962*, 9 lentelė. Wellsas išskaido likusius dirbančiuosius šitaip: vyriausybės pareigūnai ir naujoji smulkioji buržuazija – 8 procentai; tradicinė smulkioji buržuazija (prekiautojai ir kt.) – 7,5 procento; žemės ūkio proletariatas – 1,8 procento; valstiečiai – 78,3 procento. Šalyje buvo mažiau kaip 1300 kapitalistų, kuriems priklausė veikiančios gamybos įmonės.

upės slėnį. Tuo tarpu Gia-longo „Nam Việt" reiškė „Pietų Việt/ Yüeh", iš tikrųjų pretenduojant į senąją karalystę. Pasak Alexanderio Woodside'o, „,Vietnamo' pavadinimą, kaip kilusį iš Pekino, prieš šimtmetį vietnamiečių valdovai vertino mažiau negu šiame amžiuje. Tuomet šio dirbtinio pavadinimo plačiai nevartojo nei kinai, nei vietnamiečiai. Kinai laikėsi įžeidžiančio Tangų žodžio ,Anamas'... Antra vertus, 1938–1939 metais Vietnamo valdovai patys susigalvojo kitą pavadinimą savo karalystei ir nesiteikė pranešti apie tai kinams. Naujasis pavadinimas Dại Nam, ,Didieji Pietūs' arba ,Imperijos pietūs', nuolatos buvo vartojamas rūmų dokumentuose ir oficialiuose istoriniuose šaltiniuose. Tačiau iki mūsų dienų jis neišliko."[3] Šis naujas pavadinimas yra įdomus dviem aspektais. Pirma, jame nėra „Viet", nusakančiojo elemento. Antra, teritoriniu požiūriu jis, regis, nurodo tik santykį – „į pietus" (nuo Vidurinės Karalystės).[4]

Tai, kad šiandieniniai vietnamiečiai išdidžiai gina tą Việt Namą, kurį su panieka išrado XIX amžiaus Mančžu dinastijos valdovas, mums primena ne tik Renano ištarmę, kad nacijos privalo būti „kartu daug ką pamiršusios", bet ir nacionalizmo vaizduotės galią, nors ir kaip tai būtų paradoksalu.

Pažvelgus į ketvirtojo dešimtmečio Vietnamą ar septintojo dešimtmečio Kambodžą, galima atrasti, *mutatis mutandis*, daugybę panašumų: gausią beraštę išnaudojamą valstietiją, labai menką darbininkų klasę, padriką buržuaziją ir negausią, pasidalijusią inteligentiją.[5] Nė vienas blaiviai mąstantis šių dienų ana-

3 *Vietnam and the Chinese Model*, p. 120–121.

4 Tai visiškai neturėtų stebinti. „Vietnamiečių biurokratas atrodė kaip kinas; vietnamiečių valstietis atrodė kaip Pietryčių Azijos gyventojas. Biurokratas turėjo mokėti rašyti kiniškai, dėvėti kiniško stiliaus drabužius, gyventi kiniško stiliaus namuose, keliauti kiniško stiliaus portšeze (neštuvuose), ir netgi laikytis regimų kiniško stiliaus vartotojiško gyvenimo keistenybių, pavyzdžiui, turėti tvenkinį su auksinėmis žuvelėmis savo sode Pietryčių Azijoje." Ten pat, p. 199.

5 Pagal 1937 metų gyventojų surašymą, 93–95 procentai vietnamiečių vis dar gyveno kaimo vietovėse. Ne daugiau kaip 10 procentų gyventojų sugebėjo skaityti kuria nors kalba. Ne daugiau kaip 20 000 gyventojų 1920–1938 metais buvo įgiję aukštesnįjį pradinį išsilavinimą (7–10 klases). Tai, ką vietnamiečių marksistai vadino „vietine buržuazija",

litikas, objektyviai išnagrinėjęs šias sąlygas, nė jokiu atveju nebūtų numatęs artėjančių revoliucijų ar jų sudužusio triumfo. (Iš tikrųjų beveik tą patį galima pasakyti apie 1910 metų Kiniją, ir beveik dėl tų pačių priežasčių.) Prielaidos iš tikrųjų joms įvykti buvo „revoliucijos planavimas" ir „nacijos įsivaizdavimas".[6]

Pol Poto režimo politiką tik iš dalies galima paaiškinti tradicine kchmerų kultūra ar jų vadų žiaurumu, paranoja ar didybės manija. Kchmerus valdė nemažai didybės manijos kamuojamų despotų, tačiau kai kurie iš jų pastatė Ankorą. Daug svarbesni yra modeliai, ką revoliucijos turi, gali, privalo ir neprivalo daryti, sukurti remiantis Prancūzijos, SSRS, Kinijos ir Vietnamo patirtimi, ir visos knygos, parašytos apie jas prancūzų kalba.[7]

Tas pats didele dalimi tinka ir nacionalizmui. Šiuolaikinis nacionalizmas išsirutuliojo iš du šimtmečius vykusių istorinių pokyčių. Dėl visų priežasčių, kurias pabandžiau apibūdinti, nacionalizmo palikimas iš tiesų yra tarsi dviveidis Janas. Nes tarp legatorių buvo ne tik San Martínas ir Garibaldis, bet ir Uvarovas, ir Macaulay. Kaip matėme, „oficialusis nacionalizmas" iš pat pradžių buvo sąmoninga savigynos *politika*, glaudžiai susijusi su imperinių-dinastinių interesų išsaugojimu. Tačiau jam

arba, pasak Marro, daugiausia negyvenantys savo valdose žemvaldžiai, kartu su nedaugeliu verslininkų ir keletu aukštesniųjų pareigūnų, sudarė maždaug 10 500 šeimų arba apie 0,5 procento gyventojų. *Vietnamese Tradition*, p. 25–26, 34 ir 37. Palyginkite tai su 2 išnašos skaičiais.

6 Ir, kaip ir bolševikams, laiminga katastrofa: Kinijoje – galingas Japonijos įsiveržimas 1937 metais; Vietname – gynybinės „Mažino linijos" sulaužymas ir trumpalaikė Japonijos okupacija; Kambodžoje – tai, kad Amerikos ir Vietnamo karas išsiplėtė į jos rytines teritorijas 1970 metų kovo mėnesį. Kiekvienu atveju esantį *ancien régime*, tiek Kuomintango, tiek prancūzų kolonijinį ar feodalinį-monarchinį, lemtingai pakirto išorės jėgos.

7 Galima būtų pasiūlyti: „taip" – *levée en masse* (masiniam sukilimui) ir terorui, „ne" – termidorui ir bonapartizmui Prancūzijoje; „taip" – kariniam komunizmui, kolektyvizacijai ir teismams Maskvoje, „ne" – nepui ir destalinizacijai Sovietų Sąjungoje; „taip" – valstiečių partizaniniam komunizmui, Didžiajam šuoliui ir kultūrinei revoliucijai, „ne" – Lušano plenumui Kinijoje; „taip" – Rugpjūčio revoliucijai ir formaliam Indokinijos komunistų partijos likvidavimui 1945 metais; „ne" – „senesnėms" komunistų partijoms daromoms neteisingoms nuolaidoms, kurių pavyzdys yra Ženevos Susitarimai, Vietname.

„pakliuvus į viešumą", jį galėjo kopijuoti, kaip ir Prūsijos XIX amžiaus pradžios karines reformas, tos pačios politinės ir socialinės sistemos. Vyraujantis šios nacionalizmo pakraipos bruožas buvo ir yra tai, kad jis yra *oficialus*, t.y. atsirandantis iš valstybės ir visų pirma tarnaujantis valstybės interesams.

Taigi oficialaus nacionalizmo modelis tampa aktualus pirmiausia tada, kai revoliucionieriai sėkmingai pradeda kontroliuoti valstybę ir pirmą kartą gali panaudoti valstybinę valdžią įgyvendindami savo vizijas. Jis yra dar aktualesnis todėl, kad netgi ryžtingiausi radikalūs revoliucionieriai visada tam tikru mastu paveldėja valstybę žlugus jos režimui. Kartais tai įvyksta tik simboliškai, tačiau dėl to nenustoja reikšmės. Nepaisant Trockio nenoro, senoji carų sostinė Maskva vėl tapo SSRS sostine, ir daugiau kaip 65 metus SSKP vadai kūrė politiką Kremliuje, senojoje carų valdžios citadelėje, pasirinktoje iš visų įmanomų vietų milžiniškoje socialistinės valstybės teritorijoje. KLR sostinė taip pat yra senoji Mančžu valdovų sostinė (nors Chiang Kaishek buvo ją perkėlęs į Nankiną), ir Kinijos komunistų partijos vadai renkasi Neįžengiamame Dangaus Sūnų mieste. Iš tikrųjų labai nedaug tėra socialistinių vyriausybių, jeigu apskritai jų yra, kurios nebūtų įsitaisiusios tokiose nusėdėtose, šiltose vietelėse. Mažiau matomame lygmenyje laimėję revoliucionieriai taip pat paveldi senosios valstybės „instaliacijos" sistemą: kartais valdininkus ir informatorius, ir visada – bylas, dosjė, archyvus, įstatymus, finansinius protokolus, gyventojų surašymus, žemėlapius, sutartis, susirašinėjimą, memorandumus ir taip toliau. Kaip ir sudėtinga elektros instaliacijos sistema didžiuliame dvare, kurio savininkas išvyko, valstybė laukia, kol naujasis savininkas pakels ranką prie jungiklio, kad ji vėl sušvistų senosiomis spalvomis.

Todėl nereikia labai stebėtis, kad revoliucinės *vyriausybės* sąmoningai ar nesąmoningai pradeda vaizduoti dvarininką. Čia turime omenyje ne tik tai, kad Džiugašvilis susitapatino su Ivanu Rūsčiuoju, o Mao reiškė susižavėjimą tironu Čin Ši

Huang-ti, ar tuo, kad Josipas Brozas atgaivino ruritanišką iškilmingumą ir ceremonijas.[8] Porevoliucinės vyriausybės perima „oficialųjį nacionalizmą" gerokai subtiliau. Tuo noriu pasakyti, kad tokios vyriausybės visai lengvai perima senųjų dinastijų atstovų *ir* dinastinės valstybės tariamą tautiškumą (*nacionalnost*). Įvyksta stulbinantis retrospektyvus procesas – dinastijų atstovai, nieko nežinoję apie „Kiniją", „Jugoslaviją", „Vietnamą" ar „Kambodžą", tampa tautiečiais (nors ir ne visada „nusipelniusiais" tautiečiais). Šis prisitaikymas visada gimdo „valstybinį" makiavelizmą, kuris yra labai ryškus porevoliucinių režimų bruožas, priešingai revoliuciniams tautiniams sąjūdžiams. Kuo labiau senoji dinastinė valstybė natūralizuojama, tuo labiau jos senovinėmis grožybėmis galima išpuošti revoliuciją. Jayavarmano VII Ankoro įvaizdis, besipuikuojantis ant marksistinės Demokratinės Kampučijos vėliavos (ir ant Lon Nolo marionetinės respublikos ir Sihanouko monarchinės Kambodžos vėliavų) yra ne pamaldumo, bet valdžios rebusas.[9]

Aš pabrėžiu žodį *vyriausybės*, nes būtent vyriausybės, o ne žmonės paveldi senuosius valdymo pultus ir rūmus. Manyčiau, jog niekam neateina į galvą, kad plačiosioms kinų liaudies masėms nors kiek rūpi, kas vyksta ties kolonijos siena, skiriančia Kambodžą ir Vietnamą. Neįtikėtina ir tai, kad khmerų ir vietnamiečių valstiečiai norėjo karo tarp savo tautų, ar kad kas nors jų apie tai klausė. Pačia tikriausia prasme tai buvo „kanceliarijų karai", kuriuose liaudies nacionalizmas buvo pasitelktas daugiausia *post factum* ir visada vartojant savigynos kalbą. (Todėl jie buvo taip šaltai sutikti Kinijoje, kur ši kalba nekėlė

8 Žr. nepaprastą pasakojimą, kuris nėra toks jau neįtikėtinas, Milovano Djilaso knygoje *Tito: The Story from Inside*, 4 skyrius, ypač p. 133 ir toliau.

9 Aišku, aukščiau išvardintos tendencijos anaiptol nėra būdingos tik revoliuciniams marksistiniams režimams. Čia daugiausia kalbama apie šiuos režimus todėl, kad marksizmas istoriškai rėmėsi proletariato internacionalizmu ir siekė sugriauti feodalines bei kapitalistines valstybes, ir dėl paskutiniųjų karų Indokinijoje. Dešiniojo Suharto režimo Indonezijoje archajiška ikonografija yra iššifruojama mano knygoje *Language and Power: Exploring Political Cultures in Indonesia*, 5 skyrius.

pasitikėjimo, netgi su neono šviesomis apšviesta „Sovietų hegemonizmo" etikete.)[10]

Visais šiais atžvilgiais Kinija, Vietnamas ir Kambodža nėra išimtys.[11] Štai kodėl sunku tikėtis, kad jų sukurti karų tarp socialistinių valstybių precedentai nesulauks sekėjų, arba kad įsivaizduojama socialistinės nacijos bendruomenė netrukus bus išdalyta į gabalėlius. Tačiau realiai negalima padaryti nieko, norint apriboti ar sustabdyti tokius karus, kol neatsisakysime tokių prasimanymų kaip „marksistai patys savaime nėra nacionalistai" arba „nacionalizmas yra šiuolaikinės istorijos vystymosi patologija", ir pasistengsime neskubėdami įsigilinti į tikrą ir įsivaizduojamą praeities patirtį.

Štai ką Walteris Benjaminas rašė apie Istorijos angelą:

> Jis atsigręžęs į praeitį. Tai, ką suvokiame kaip įvykių grandinę, jis regi kaip vieną vienintelę katastrofą, kuri sėja griuvėsius ir sviedžia juos jam po kojomis. Angelas norėtų ten pasilikti, prikelti mirusiuosius ir vėl sulipdyti tai, kas buvo sugriauta. Tačiau iš Rojaus atūžia viesulas; jis jau įsisuko į jo sparnus su tokia jėga, kad angelas nebegali jų suskleisti. Viesulas nenugalimai stumia jį į ateitį, į kurią jis atsigręžęs nugara, o griuvėsių krūva prieš jį vis didėja ir didėja. Šis viesulas yra tai, ką mes vadiname pažanga.[12]

Tačiau Angelas yra nemirtingas, o mūsų veidai atgręžti į priešais plytinčią nežinomybę.

10 Riba, skirianti „oficialiojo nacionalizmo" išradimus nuo kitokių išradimų paprastai yra tokia pati, kuri skiria melą nuo mito.

11 Antra vertus, gali atsitikti, kad šio amžiaus pabaigoje „oficialaus nacionalizmo" piktadarystes, įvykdytas porevoliucinių socialistinių režimų, istorikai didžia dalimi suvers prieštaravimui tarp socialistinio modelio ir agrarinės tikrovės.

12 *Illuminations*, p. 259. Angelo žvilgsnis yra tarsi *Weekendo* programoje atgal atsukta judanti kamera, prieš kurią nesibaigiančioje autostradoje šmėkščioja avarija po avarijos ir po akimirksnio išnyksta už horizonto.

10

Gyventojų surašymas, žemėlapis ir muziejus

Pirmajame *Įsivaizduojamų bendruomenių* leidime rašiau, kad „taip dažnai naujųjų valstybių ,nacijų kūrimo' politikoje galima įžvelgti ir tikrą nacionalistinį liaudies entuziazmą, ir sistemišką, netgi makiavelišką nacionalistinės ideologijos diegimą per masinės komunikacijos priemones, švietimo sistemą, priimant administracinius potvarkius ir taip toliau".[1] Šitaip teigdamas padariau paviršutinišką prielaidą, kad oficialusis nacionalizmas kolonizuotame Azijos ir Afrikos pasaulyje buvo sukurtas tiesiogiai pagal dinastinių XIX amžiaus Europos valstybių modelį. Giliau pasvarstęs įsitikinau, kad toks požiūris buvo skubotas ir ribotas, ir šį nacionalizmą reikėtų kildinti iš pačios kolonijinės valstybės. Iš pirmo žvilgsnio ši išvada gali atrodyti keistoka, nes kolonijinės valstybės paprastai būdavo *anti*-nacionalistinės, neretai netgi karingai. Tačiau atidžiau panagrinėjus tą kolonijinės ideologijos ir politikos foną, kuriame jos išryškėjo po XIX amžiaus vidurio, nacionalizmo susiklostymas tampa iš karto aiškesnis.

Aiškiausiai šį foną padeda išryškinti trys valdžios institucijos, kurių forma ir paskirtis kito kolonizuotoms teritorijoms įžengus

[1] Žr. anksčiau, p. 131.

į mechaninio dauginimo amžių, nors jos ir buvo išrastos anksčiau nei XIX amžiaus viduryje. Šios trys institucijos – tai gyventojų surašymas, žemėlapis ir muziejus: visos kartu jos padarė didžiulę įtaką tam, kaip kolonijinė valstybė įsivaizdavo savo valdas – žmonių, kuriuos valdė, prigimtį, valdų geografiją ir savo kilmės teisėtumą. Tyrinėdamas šias institucijas, šiame skyriuje sutelksiu dėmesį į Pietryčių Aziją, nes esu nuodugniai išstudijavęs tik tą regioną, o mano išvados yra tik preliminarios. Tačiau besidomintiems lyginamąja istorija Pietryčių Azija atveria ypatingų galimybių, nes čia savo kolonijas turėjo beveik visos „baltųjų" imperinės valstybės – Britanija, Prancūzija, Ispanija, Portugalija, Nyderlandai ir Jungtinės Amerikos Valstijos, o Siamas nebuvo kolonizuotas. Skaitytojai, labiau už mane išmanantys apie kitas Azijos ir Afrikos dalis, galės geriau nuspręsti, ar platesnė istorinė ir geografinė perspektyva patvirtina mano argumentus.

Gyventojų surašymas

Dviejose vertingose neseniai parašytose studijose sociologas Charlesas Hirschmanas ėmėsi nagrinėti gyventojų surašinėtojų, dirbusių britų kolonizuotame Streits Setlementse ir Malakos pusiasalyje, ir jų sekėjų, dirbusių nepriklausomoje jungtinėje Malaizijos valstybėje, *mentalités*.[2] Hirschmano pateikiamos gyventojų surašymų (lapų faksimilės) „kategorijos" nuo XIX amžiaus pabaigos iki mūsų dienų rodo nepaprastai sparčius, paviršutiniškai nusprendžiamus pokyčius: kategorijos būdavo nuolatos sujungiamos, atskiriamos, naujai derinamos, maišomos tarpusavyje ir keičiama jų eilės tvarka (tačiau politiškai reikšmingos tapatumo kategorijos visuomet likdavo sąrašo viršuje). Iš šių gyventojų

2 Charles Hirschman, „The Meaning and Measurement of Ethnicity in Malaysia: An Analysis of Census Classifications", *Journal of Asian Studies*, 46:3 (1987 metų rugpjūtis), p. 552–582; ir „The Making of Race in Colonial Malaya: Political Economy and Racial Ideology", *Sociological Forum*, 1:2 (1986 metų pavasaris), p. 330–362.

surašymų jis daro dvi pagrindines išvadas. Pirma, per kolonijinį laikotarpį gyventojų surašymo kategorijos vis pastebimiau ir pabrėžtiniau virto rasinėmis.[3] Antra vertus, religinė priklausomybė ilgainiui išnyko kaip svarbiausia gyventojų surašymo kategorija. „Indusas" užėmė tą pačią vietą kaip „klingai", o „bengalai" išnyko po pirmojo 1871 metų gyventojų surašymo. „Parsiai" išliko iki 1901 metų surašymo, čia jie buvo sugrūsti kartu su „bengalais", „birmiečiais" ir „tamilais" į plačią kategoriją „tamilai ir kiti vietiniai Indijos gyventojai". Jo antroji išvada: pasiekus nepriklausomybę, stambiosios rasinės kategorijos apskritai išliko ir netgi buvo išplėstos, bet buvo pervadintos „malajiečiais", „kinais", „indais" ir „kitais", sukeista jų eilės tvarka. Tačiau ši painiava tęsėsi iki devinto mūsų amžiaus dešimtmečio. Per 1980 metų surašymą „sikas" kaip pseudoetninis pogrupis kartu su „malajiečiu" ir „telegu", „pakistaniečiu" ir „bangladešiečiu", „Šri Lankos tamilu" ir „kitais šrilankiečiais" atsidūrė ties bendru pavadinimu „indai".

Tačiau nuostabiosios Hirschmano surašymų kopijos skatina įžvelgti daugiau nei siekė jo tiesioginis analitinis domesys. Paimkime, pavyzdžiui, 1911 metų Malajos Federacijos gyventojų surašymą: ties pavadinimu „Malajos gyventojai pagal rasę" ten išvardyti „malajiečiai", „javiečiai", „sakajai", „bandžarai", „bojanai", „mendelingai" (sic), „krinčiai" (sic), „jambiai", „akinai", „bugiai" ir „kiti". Iš šių „grupių" visos, išskyrus (daugiausia) „malajiečius" ir „sakajus", yra kilusios iš Sumatros, Javos, Borneo pietų ir Celebeso salų, kurios visos priklauso didžiulei greta esančiai Nyderlandų Rytų Indijos kolonijai. Tačiau gyventojų surašinėtojai nepaisė, kad gyventojai kilę ne iš Malajos Federacijos, ir kurdami savo „malajiečius" kukliai nudelbė akis ties savo kolonijos sienomis. (Nėra reikalo sakyti, kad kitose

3 Per visą kolonijinę epochą „europiečių" kategorijų būta labai įvairių. Nors 1881 metais jie daugiausia būdavo grupuojami pagal kriterijus „pastoviai gyvenantys", „laikinai gyvenantys" ir „kaliniai", o 1911 metais jie jau broliavosi kaip „(baltosios) rasės atstovai". Galima pastebėti, kad gyventojų surašinėtojus visada aiškiai trikdė tai, kur priskirti „žydus".

salose gyventojų surašinėtojai olandai kūrė kitonišką „malajiečių" įvaizdį – menka tautelė, ne ką didesnė už „akinus", „javiečius" ir pan.) „Jambių" ir „krinchių" kategorijos susijusios su vietovėmis, o ne su kuo kitu, ką nors iš tolo galima būtų apibrėžti kaip etnolingvistiškumą. Visiškai neįtikima, kad 1911 metais kiek daugiau kaip keli priskirtieji šioms bei smulkesnėms kategorijoms būtų atpažinę save pagal tokius įvardijimus. Šie „tapatumai", kuriuos įsivaizdavo kolonijinė valstybė, linkusi (klaidingai) klasifikuoti, dar turėjo tapti realiais, ir imperijos administracija netrukus sudarė tam sąlygas. Be to, galima pastebėti, kad gyventojų surašinėtojai labai laikėsi tikslumo ir vengė dviprasmiškumo. Iš čia ir jų nepakantumas įvairioms, politiškai „užmaskuotoms", neaiškioms ar kintančioms tapatybėms. Todėl po kiekviena rasine grupe atsirado ir keistas pogrupis „kiti", kurio anaiptol negalima painioti su *kitais* – „kitų" pogrupiu. Tokia yra gyventojų surašymo regimybė – į jį pakliūna kiekvienas, ir kiekvienas turi vieną ir tik vieną aiškiai apibrėžtą vietą. Be jokių trupmenų.

Šitokio kolonijinės valstybės įsivaizdavimo šaknys siekia gerokai anksčiau už XIX amžiaus aštunto dešimtmečio gyventojų surašymus, ir norint iki galo suprasti, kodėl XIX amžiaus pabaigos gyventojų surašymai vis dėlto yra iš esmės naujoviški, bus pravartu pažvelgti į tuos laikus, kai europiečiai pradėjo skverbtis į Pietryčių Aziją. Mums padės du pavyzdžiai: Filipinų ir Indonezijos salynai. Reikšmingoje neseniai išleistoje knygoje Williamas Henry Scottas pabandė kruopščiai atkurti Filipinų klasinę struktūrą ikiispaniškuoju laikotarpiu, remdamasis ankstyviausiais ispanų rašytiniais dokumentais.[4] Profesionalus istorikas Scottas puikiai suvokia, kad Filipinų pavadinimas kilęs iš „Ispanijos" karaliaus Pilypo II, ir tai, kad, laimei ar nelaimei, salynas atitekdavo olandams ar anglams ir buvo politiškai padalytas ar vėl suvienytas per vėlesnius

[4] William Henry Scott, *Cracks in the Parchment Curtain*, 7 skyrius, „Filipino Class Structure in the Sixteenth Century".

užkariavimus.[5] Kyla pagunda paaiškinti keistą jo temos pasirinkimą tuo, kad jis ilgai gyveno Filipinuose ir labai pritarė filipiniečių nacionalizmui, kuris jau visas šimtmetis ieško pirmykščio Rojaus. Tačiau gali būti ir taip, kad jo vaizduotę labiau paveikė šaltiniai, kuriais jis buvo priverstas pasikliauti. Faktas lieka faktu – nesvarbu, kurioje saloje išsilaipindavo pirmieji dvasininkai ir konkistadorai, krante jie sutikdavo *principales, hidalgos, pecheros* ir *esclavos* (valdovus, didikus, eilinius piliečius ir vergus); visi šie tariami luomai buvo perimti iš vėlyvųjų viduramžių Iberijos socialinės klasifikacijos. Išlikusiuose dokumentuose gausu atsitiktinių liudijimų, kad *hidalgos* dažniausiai nieko nežinojo apie vieni kitų egzistavimą milžiniškame, išsibarsčiusiame ir retai apgyventame salyne, o jeigu žinojo, tai paprastai vienas kitą laikė ne *hidalgos*, bet priešais ar potencialiais vergais. Tačiau kategorijų poveikis yra toks stiprus, jog Scottas savo rekonstrukcijoje tokius liudijimus nustumia į šalį, todėl jam sunku įžvelgti, kad ikikolonijinio laikotarpio „klasinė struktūra" yra tik įsivaizduojamas „gyventojų surašymas", sukurtas žvelgiant iš ispanų burlaivių denio. Kur tik nuplaukdavo tie galionai, visur rasdavosi *hidalgos* ir *esclavos*, o „struktūriškai" juos galėjo sujungti tik begimstanti kolonijinė valstybė.

Kalbant apie Indoneziją, Masonas Hoadley ištyrinėjo ir detaliai aprašė svarbų teismo procesą, vykusį Javos salos Cirebono uoste XVII amžiaus pabaigoje.[6] Laimei, išliko ir olandiški *Vereenigde Oost-Indische Compagnie* (VOC), ir vietiniai Cirebono

5 Pirmoje XVII amžiaus pusėje ispaniškas salyno gyvenvietes nuolatos puldinėjo *Vereenigde Oost-Indische Compagnie*, didžiausia „transnacionalinė" to laikotarpio korporacija. Ten gyvenę pamaldūs katalikai už tai, kad išliko, turi būti labai dėkingi didžiajam eretikui (Anglijos) regentui, kuris būdamas valdžioje griežtai varžė Amsterdamą. Jeigu VOC antpuoliai būtų buvę sėkmingi, tikriausiai ne Batavija (Džakarta), bet Manila būtų tapusi „olandų" imperijos Pietryčių Azijoje centru. 1762 metais Londonas atkariavo Manilą iš Ispanijos ir valdė ją beveik dvejus metus. Įdomu, kad Madridas susigrąžino ją mainais į... Floridą ir kitas „ispanų" valdas į rytus nuo Misisipės. Jeigu derybos būtų pasisukusios kita linkme, XIX amžiuje salynas galėjo būti politiškai susietas su Malaja ir Singapūru.

6 Mason C. Hoadley, „State vs. Ki Aria Marta Ningrat (1696) and Tian Siangko (1720–21)" (neskelbtas rankraštis, 1982).

dokumentai. Jeigu būtų išlikusi tik Cirebono versija, mes težinotume, kad kaltinamasis žmogžudyste buvo aukštas Cirebono teismo pareigūnas, ir žinotume ne jo tikrą vardą, bet titulą Ki Aria Marta Ningrat. Tačiau VOC dokumentuose jis piktai vadinamas *Chinees* – iš tikrųjų tai yra vienintelė ir svarbiausia jų pateikiama informacija apie tą žmogų. Taigi akivaizdu, kad Cirebono teismas klasifikavo žmones pagal jų rangą ir statusą, o Kompanija – tarsi pagal „rasę". Kadangi kaltinamojo aukštas statusas liudija, jog jis ir jo protėviai, nepaisant jų kilmės, jau seniai integravęsi į Cirebono visuomenę, nėra jokio pagrindo manyti, kad jis būtų save suvokęs kaip „vieną iš" *Chinees*. Kodėl tada VOC šitaip jį klasifikavo? Iš kokių laivų žiūrint galima buvo įsivaizduoti *Chinees*? Žinoma, tik iš nuožmių pirklių laivų, kurie, paklusdami vienam centrui, be perstojo zujo iš vieno uosto į kitą tarp Mergui įlankos ir Yangtze-kiang žiočių. Ignoruodama Vidurinės Karalystės gyventojų įvairovę, tai, kad daugelis jų nesupranta vieni kitų kalbos, ir ypatingą jos diasporos, išsibarsčiusios Pietryčių Azijos pakrantėje, socialinę ir geografinę kilmę, Kompanija, žvelgdama iš kitos vandenyno pusės, įsivaizdavo begalinę seką *Chinezen*, kaip ir konkistadorai matė begalinę seką *hidalgos*. Remdamiesi šiuo „išradingu" gyventojų suklasifikavimu, jie pradėjo reikalauti, kad valdiniai, priskirtieji *Chinezen* kategorijai, rengtųsi, gyventų, tuoktųsi, būtų laidojami ir paveldėtų turtą pagal šį gyventojų suskirstymą. Stebina tai, kad iberai, ne tokie dideli keliautojai ir prekeiviai, Filipinuose įsivaizdavo kiek kitonišką gyventojų kategoriją, kurią jie vadino *sangley*. *Sangley* – tai į ispanų kalbą perimtas *hokkien* žodis *sengli*, reiškiantis „prekiautoją".[7] Galima įsivaizduoti, kaip gyventojų surašinėtojų ispanų pirmtakai klausdavo prekiautojų, laivais atplaukusių į Manilą: „Kas jūs tokie?", o tie jiems nuovokiai atsakydavo: „Mes esame prekiautojai".[8] Neturėję

7 Žr., pavyzdžiui, Edgar Wickberg, *The Chinese in Philippine Life, 1850–1898*, 1 ir 2 skyriai.

8 Vykstant vandens prekybai, kurios *entrepôt* daugiau kaip du šimtmečius buvo Manila, kiniškas šilkas ir porcelianas buvo mainomi į Meksikos sidabrą.

progos plaukioti po septynias Azijos jūras, konceptualiu požiūriu iberai du šimtmečius liko apgaubti jaukaus provincijos rūko. Tik labai palengva *sangley* pavirto į kiną, kol XIX amžiaus pradžioje šis žodis išnyko, užleisdamas vietą Kompanijos sukurtam *chino*.

Taigi tikroji XIX amžiaus aštunto dešimtmečio gyventojų surašinėtojų naujovė buvo ne tai, jog jie *sukūrė* etnines-rasines klasifikacijas, bet tai, kad jie jas sistemingai *kvantifikavo*. Malajos-Javos pasaulyje ikikolonijinių laikų valdovai jau bandė suregistruoti savo valdinius, tačiau apsiribodavo mokesčių ir rinkliavų mokėtojais. Tie valdovai turėjo konkrečių, specifinių tikslų: registruoti tuos, kurie gali mokėti mokesčius ir būti pašaukti į karinę tarnybą, nes juos domino tik ekonominis pelnas ir ginkluota jėga. Pirmieji europietiški režimai šiame regione šiuo atžvilgiu smarkiai nesiskyrė nuo savo pirmtakų. Bet po 1850 metų kolonijinė valdžia naudojo vis įmantresnes administracines priemones sudarinėdama gyventojų sąrašus, į kuriuos įtraukdavo moteris bei vaikus (ankstesnieji valdovai jų niekada nepaisydavo); ji rėmėsi painiomis sistemomis, neturėjusiomis tiesioginių finansinių ar karinių tikslų. Anksčiau tie valdiniai, kurie galėjo mokėti mokesčius ir būti pašaukti karinėn tarnybon, dažniausiai gerai suvokdavo, kad yra suskaitomi; šiuo klausimu valdovas ir valdinys puikiai, nors ir antagonistiškai, suprasdavo vienas kitą. Tačiau 1870 metais nemokanti mokesčių ir rinkliavų „kochinchinų" moteris galėjo nugyventi gyvenimą – laimingai ar nelaimingai – Streits Setlmentse net nenutuokdama, kad kažkas iš aukščiau būtent taip ją apibrėžė. Čia išryškėja naujojo gyventojų surašymo ypatingumas: buvo bandoma kruopščiai suskaičiuoti iškreiptai įsivaizduojamus objektus. Turint galvoje klasifikavimo sistemos galią skirstyti į kategorijas ir kvantifikavimo logiką, „kochinchiną" reikėjo suprasti kaip vieną dėmenį multiplikuojamų „kochinchinų" sekoje – žinoma, neišeinant už valstybės ribų. Naujoji demografinė topografija įleido gilias socialines ir institucines šaknis kolonijinei valstybei

plečiantis ir gausėjant jos funkcijoms. Žiūrėdama į savo įsivaizduojamą žemėlapį, valstybė rikiavo naująją švietimo, teisės, visuomenės sveikatos, policijos ir imigracijos biurokratiją pagal etninės-rasinės hierarchijos principą; tačiau šios hierarchijos visuomet buvo suprantamos kaip lygiagrečios sekos. Valdinių tėkmė per diferencijuotų mokyklų, teismų, klinikų, policijos nuovadų ir imigracijos įstaigų tinklą sukūrė „eismo taisykles", kurios ilgainiui ankstesnes valstybės fantazijas pavertė tikru visuomeniniu gyvenimu.

Nėra reikalo sakyti, kad kelias ne visuomet būdavo lygus, ir valstybė neretai atsimušdavo į gyvenimo tikrovę. Svarbiausia kliūtis buvo ta, kad religiniai įsitikinimai, labai senų ir labai tvirtų įsivaizduojamų bendruomenių pagrindas, visiškai nesutapo su pasaulietinės valstybės autoritarinių kategorijų žemėlapiu. Įvairiose Pietryčių Azijos kolonijose valdovai, daugiau ar mažiau, buvo priversti kažkaip derinti šį žemėlapį, ypač prie islamo ir budizmo. Toliau klestėjo religinės šventovės, mokyklos ir teismai, kuriais naudotis ar ne lemdavo asmeninis apsisprendimas, o ne gyventojų surašymas. Valstybė retai kada galėdavo padaryti daugiau, kaip bandyti reguliuoti, apriboti, suskaičiuoti, sunorminti ir hierarchizuoti šias institucijas savųjų atžvilgiu.[9] Kadangi šventyklos, mečetės, mokyklos ir teismai buvo topografijos anomalijos, jie buvo suvokiami kaip laisvės zonos ir – ilgainiui – kaip tvirtovės, kuriose brendo religiniai, o vėliau nacionalistiniai antikolonijiniai judėjimai. Sykiu valstybė dažnai mėgindavo prievarta labiau susieti gyventojų surašymą su religinėmis bendruomenėmis politiškai ir teisiškai jas etnizuodama, kiek tai būdavo įmanoma. Kolonijinėje Malajos Federacijoje tai įgyvendinti buvo palyginti nesunku. Tie, kuriuos režimas priskyrė „malajų" sekai, buvo išvaryti į „jų" iškastruotų sultonų teismus, kurie daugiausia vyko pagal islamo teisę.[10] Taigi „islamo" tebuvo

9 Žr. septintą šios knygos skyrių apie prancūzų kolonializmo kovą siekiant nutraukti senuosius Kambodžos budizmo ryšius su Siamu.
10 Žr. William Roff, *The Origins of Malay Nationalism*, p. 72–74.

kitas „malajų" pavadinimas. (Tik po 1957 metų, pasiekus nepriklausomybę, kai kurios politinės grupės pabandė apversti šią logiką ir laikyti „malajų" kaip kitą „islamo" pavadinimą.) Didžiulėje ir etniškai mišrioje Nyderlandų Indijoje, kur kolonijinės epochos pabaigoje gausybė besikivirčijančių misionierių organizacijų atvertė į savo tikėjimus nemažai gyventojų, išsibarsčiusių plačiose teritorijose, šie pokyčiai vyko gerokai sunkiau. Tačiau netgi ten XX amžiaus trečiame ir ketvirtame dešimtmetyje atsirado „etninė" krikščionybė (batakų tikėjimas, Karo bažnyčia, vėliau dajakų tikėjimas ir taip toliau), kuri klestėjo iš dalies todėl, kad valstybė paskirdavo skirtingoms misionierių grupėms atskirus rajonus skleisti savo tikėjimą pagal savo gyventojų surašymo topografiją. Tačiau Batavijoje islamo nurungti nepavyko. Valdžia neišdrįso uždrausti piligrimysčių į Meką, nors ir bandė stabdyti piligrimų gausėjimą, kontroliavo jų keliones ir sekė juos iš stebėjimo posto prie Džidos, įkurto būtent tuo tikslu. Nė vienai iš šių priemonių nepavyko užkirsti kelio stiprėjantiems Indijų musulmonų ryšiams su plačiuoju islamo pasauliu ir ypač naujoms mąstymo kryptims, ateinančioms iš Kairo.[11]

Žemėlapis

Tuo tarpu Kairas ir Meka pradėti įsivaizduoti naujoviškai ir keistai – ne vien tik kaip šventosios musulmonų geografinės vietos, bet ir kaip taškeliai popieriaus lakšte, kuriame kiti taškeliai žymėjo Paryžių, Maskvą, Manilą ir Karakasą; čia šiuos ir pasaulietinius, ir sakralinius taškelius siejo tik matematiškai apskaičiuota tiesi linija. Merkatorijaus žemėlapis, atgabentas kolonizatorių europiečių, pradėjo formuoti – spaudos dėka – Pietryčių Azijos gyventojų vaizduotę.

Neseniai parašytoje puikioje disertacijoje Taivanio istorikas Thongchai Winichakulas parodė, kaip sudėtingai 1850–1910

11 Žr. Harry J. Benda, *The Crescent and the Rising Sun*, 1–2 skyriai.

metais atsirado „Siamas".[12] Jo darbas yra daug atskleidžiantis būtent todėl, kad Siamas nebuvo kolonizuotas, tačiau ilgainiui jo sienas nubrėžė kolonializmas. Todėl kalbant apie Taivanį itin aiškiai matome, kaip „tradicinėje" politinės valdžios struktūroje iškilo naujas mąstymas.

Iki išmintingojo Ramos IV (pavaizduoto kaip Mongkutas Brodvėjaus miuzikle *Karalius ir aš*) įžengimo į sostą 1851 metais, Siame būta dviejų tipų žemėlapių, abu iš jų rankų darbo – mechaninio dauginimo amžius ten dar nebuvo išaušęs. Vieną iš jų galima pavadinti „kosmografija" – tai formalus, simboliškas tradicinės budistinės kosmologijos Trijų Pasaulių atvaizdas. Kosmografija neturėjo horizontalios ašies kaip mūsų žemėlapiai; tai greičiau buvo seka antžemiškų, dangiškų ir požeminių pragaro sferų, išdėstytų regimajame pasaulyje išilgai vienintelės vertikalios ašies. Jis netiko jokiai kelionei, nebent siekiant dorybių ir išganymo. Antrąjį, visiškai žemiškų žemėlapių tipą sudarė diagramų pavidalo planai, skirti karo žygiams ir pakrantės navigacijai. Šių apytikriai suskaidytų į kvadrantus žemėlapių pagrindinis ypatumas buvo ranka įrašytos pastabos apie žygio ir navigacijos laiką – šių žemėlapių kūrėjams dar nebuvo pažįstama techninė mastelio samprata. Žemėlapiai apėmė tik žemiškąją pasaulio erdvę, bet paprastai būdavo piešiami iš keistos iškreiptos perspektyvos ar kelių perspektyvų, tarsi piešėjo žvilgsnį, įpratusį kasdien matyti peizažą iš horizontalios perspektyvos, vis dėlto nesąmoningai būtų paveikęs kosmografijų vertikalumas. Thongchai nurodo, kad šie planai-žemėlapiai visuomet vaizdavo konkrečią vietovę ir niekuomet neapimdavo platesnės pastovios geografinės teritorijos, o sąlygiškas šiuolaikinių žemėlapių vaizdas iš paukščio skrydžio jiems buvo visiškai svetimas.

Nė vienoje iš šių žemėlapių rūšių sienos nebuvo žymimos. Jų kūrėjai nebūtų suvokę šių grakščių Richardo Muiro posakių:

12 Thongchai Winichakul, „Siam Mapped: A History of the Geo-Body of Siam" (filosofijos daktaro disertacija, Sidnio universitetas, 1988).

Esančios ten, kur susiduria gretimų valstybių teritorijos, valstybinės sienos turi ypatingą reikšmę nustatydamos suvereno valdžios ribas ir apibrėždamos uždarų politinių regionų erdvinę formą... Sienos... atsiranda ten, kur vertikalios valstybių suverenumo sankirtos susiliečia su žemės paviršiumi... Būdamos vertikalios sankirtos, sienos neturi horizontalios išraiškos...[13]

Sienas žymintys akmenys ir kitokie žymekliai iš tikrųjų buvo naudojami vakariniuose karalystės pakraščiuose, ir britams skverbiantis iš žemutinės Birmos jų vis daugėjo. Tačiau šie akmenys buvo išdėlioti su pertrūkiais ties strategiškai svarbiomis kalnų perėjomis ir brastomis, ir neretai nuo priešininko padėtų tokių pačių akmenų juos skyrė didoki atstumai. Akmenys buvo suvokiami horizontaliai, akių lygyje, kaip karaliaus valdymo teritoriją žymintys taškai, o ne „iš oro". Tik XIX amžiaus aštuntame dešimtmetyje Taivanio valdovai pradėjo galvoti apie sienas kaip ištisines žemėlapio linijas, neturinčias regimų atitikmenų ant žemės, bet ženklinančias atskirą suverenią valstybę, įsiterpusią tarp kitų suverenių valstybių. 1874 metais pasirodė pirmasis geografijos vadovėlis, parašytas amerikiečių misionieriaus J.W.Van Dyke'o; tai buvo vienas iš pirmųjų besiveržiančio į Siamą spaudos verslo produktų. 1882 metais Rama V įkūrė Bankoke specialią kartografijos mokyklą. 1892 metais švietimo ministras princas Damrongas Radžanuphabas, įvesdamas šalyje modernaus tipo mokyklų sistemą, padarė geografiją privaloma mokymo disciplina jaunesnėse vidurinės mokyklos klasėse. Apie 1900 metus pasirodė W.G. Johnsono *Phumisat Sayam* (*Siamo geografija*), nuo to laiko tapusi visų šalyje spausdinamų geografijų modeliu.[14] Thongchai pažymi, kad spaudos verslo susiliejimas su naująja erdvinės tikrovės samprata, išreikšta tuose žemėlapiuose, turėjo tiesioginį poveikį Taivanio politiniam žodynui. 1900–1915 metais tradiciniai žodžiai *krung* ir *muang* beveik išnyko, nes jie atspindėjo teritorines valdas, nustatytas atsižvelgiant į šventąsias sostines ir matomas, netolydžiai

13 Richard Muir, *Modern Political Geography*, p. 119.

14 Thongchai, „Siam Mapped", p. 105–110 ir 286.

išsidėsčiusias gyvenvietes.[15] Jų vietą užėmė žodis *prathet*, kuris reiškė „šalį, kaip nematomą apribotą teritorinę erdvę".[16]

Kaip ir gyventojų surašymai, europietiško stiliaus žemėlapiai siekė visa apimančios klasifikacijos ir skatino biurokratų – jų gamintojų ir vartotojų – revoliucingą veiklą. Kai 1761 metais Johnas Harrisonas išrado chronometrą, leidusį tiksliai apskaičiuoti geografinę ilgumą, išgaubtas visos planetos paviršius buvo įspraustas į geometrinį tinklelį, kuris suskaidė neplaukiotas jūras ir neištirtus sausumos regionus į tiksliai išmatuojamus keturkampius.[17] „Užpildyti" tuos keturkampius turėjo tyrinėtojai, topografai ir karinės pajėgos. Pietryčių Azijoje XIX amžiaus antroji pusė buvo karinių topografų – iš pradžių kolonistų, vėliau tailandiečių – aukso amžius. Jie ryžtingai siekė prižiūrėti erdvę taip pat, kaip gyventojų surašinėtojai – žmones. Trianguliacija po trianguliacijos, karas po karo, sutartis po sutarties žemėlapis buvo derinamas prie valdžios. Thongchai taikliai pažymėjo:

> Daugumos komunikacijos teorijų ir sveiko proto požiūriu žemėlapis yra moksliška tikrovės abstrakcija. Žemėlapis tiesiog reprezentuoja tai, kas jau objektyviai „ten" egzistuoja. Mano aprašytoje istorijoje šis santykis buvo apgręžtas priešinga kryptimi. Žemėlapis atsirado pirmiau už erdvinę tikrovę, o ne atvirkščiai. Kitaip tariant, žemėlapis buvo ne tikrovės, kurią jis siekė reprezentuoti, modelis, bet modelis jai sukurti... Jis tapo tikru instrumentu nubrėžti konkrečias projekcijas žemės paviršiuje. Dabar žemėlapis buvo būtinas naujiems administraciniams mechanizmams ir karinėms pajėgoms, kad jos galėtų pagrįsti savo pretenzijas... Kartografinis diskursas buvo paradigma, pagal kurią vyko ir kuriai tarnavo administracinės ir karinės operacijos.[18]

Amžių sandūroje, princui Damrongui įdiegus reformas Vidaus reikalų (puikus kartografinis pavadinimas) ministerijoje, ka-

[15] Senosios valdžios sampratos Javoje (kurios su nežymiais skirtumais atitiko Senojo Siamo valdžios sampratas) išsamiai aptariamos mano knygoje *Language and Power*, 1 skyrius.

[16] Thongchai, „Siam Mapped", p. 110.

[17] David S. Landes, *Revolution in Time: Clocks and the Making of Modern World*, 9 skyrius.

[18] „Siam Mapped", p. 310.

ralystės administravimas galiausiai visiškai rėmėsi teritoriniu-kartografiniu pagrindu, kaip jau ir anksčiau kaimyninėse kolonijose.

Būtų neišmintinga nepaisyti to, kad žemėlapis ir gyventojų surašymas iš esmės papildė vienas kitą. Naujasis žemėlapis padėjo griežtai apibrėžti formalaus gyventojų surašymo aparato sukurtas miglotas „hakų", „ne tamilų šrilankiečių" ir „javiečių" grupes, nustatydamas, atsižvelgiant į politinius tikslus, jų teritorijų ribas. Antra vertus, tam tikros demografinės trianguliacijos dėka, gyventojų surašymas formalią žemėlapio topografiją prisotino politinio turinio.

Visi šie pokyčiai paskatino atsirasti dvi vėlyviausias žemėlapio formas (abi jas įteisino vėlyvoji kolonijinė valstybė), kurios tapo tiesioginiais oficialiųjų nacionalizmų pirmaisiais ženklais XX amžiaus Pietryčių Azijoje. Europiečiai, puikiai suvokdami, kad tolimuosiuose tropikuose jie turi tik įsiveržėlių statusą, tačiau atvykę iš civilizacijos, kurioje jau seniai galiojo teisinis paveldėjimas ir teisinis geografinės erdvės perdavimas,[19] dažnai bandydavo įteisinti savo plintančią valdžią pusiau legaliais būdais. Vienas iš populiaresnių buvo tariamų suverenių valdų „paveldėjimas" iš vietinių valdovų, kuriuos europiečiai pašalindavo arba pavergdavo. Bet kuriuo atveju uzurpatoriai, ypač susidūrę su kitais europiečiais, stengdavosi atkurti savo naujųjų valdų nuosavybės istoriją. Šitaip XIX amžiaus pabaigoje atsirado „istoriniai žemėlapiai", nauja kartografine kalba įrodantys tam tikrų glaudžiai tarpusavyje susijusių teritorinių vienetų senumą. Pateikti pagal chronologiją, tokie žemėlapiai sukurdavo apie kurią nors valdą politinį-biografinį pasakojimą, kartais

[19] Aš neturiu omenyje tik privačios žemės nuosavybės paveldėjimo ir pardavimo įprastine prasme. Kur kas didesnę reikšmę turėjo Europoje paplitęs žemių kartu su jų gyventojais politinis perdavimas vykstant dinastijų santuokoms. Tekėdamos princesės savo vyrams kaip kraitį atnešdavo hercogystes ir smulkias kunigaikštystes, ir tokie perdavimai būdavo formaliai derinami ir „pasirašomi". Frazė *Bella gerant alii, tu, felix Austria, nube*! būtų nesuprantama nė vienoje ikikolonijinės Azijos valstybėje.

nusidriekiantį giliai į istoriją.[20] Savo ruožtu tokį pasakojimą perimdavo, dažnai su pakeitimais, nacijos-valstybės, kurios XX amžiuje tapo kolonijinių valstybių paveldėtojomis.[21]

Antroji forma – tai žemėlapis kaip logotipas. Jis atsirado ganėtinai nepiktavališkai – imperinės valstybės spalvindavo savo kolonijas žemėlapiuose imperijos spalvomis. Londono imperijos žemėlapiuose britų kolonijos paprastai būdavo spalvinamos rausva ar raudona spalva, prancūzų – purpurine ar mėlyna, olandų – geltona ar ruda, ir taip toliau. Šitaip nuspalvinta kiekviena kolonija atrodydavo panaši į vieną sudėliojamojo paveikslėlio dalelę. Kai šis „sudėliojamasis paveikslėlis" tapo įprastu dalyku, kiekvieną „dalelę" galima buvo visiškai atskirti nuo jos geografinio konteksto. Galiausiai vienu ypu galima buvo pašalinti visas aiškinamąsias glosas: ilgumos ir platumos linijas, vietovardžius, upių, jūrų ir kalnų ženklus, *kaimynus*. Grynas ženklas, o ne pasaulio kompasas. Tapęs ženklu žemėlapis pradėtas dauginti ir perkėlinėti ant plakatų, oficialių antspaudų, herbinio popieriaus, žurnalų ir vadovėlių viršelių, staltiesių ir viešbučių sienų. Akimirksniu atpažįstamas, matomas visur, žemėlapis-logotipas giliai įsismelkė į liaudies vaizduotę ir tapo paveikia gimstančių antikolonijinių nacionalizmų emblema.[22]

20 Žr. Thongchai, „Siam Mapped", p. 387, apie tai, kaip Taivanio valdančioji klasė perėmė šį įsivaizdavimo tipą. „Dar daugiau, šie istoriniai žemėlapiai parodo, kad geografinis vienetas nėra šiuolaikinis išradimas, bet atsirado daugiau kaip prieš tūkstantmetį. Todėl istoriniai žemėlapiai padeda atmesti bet kokią prielaidą, kad tauta atsirado netolimoje praeityje, ir užkerta kelią minčiai, jog dabartinį Siamą suformavo teritoriniai padalijimai. Jie taip pat paneigia idėją, kad Siamą pagimdė Siamo ir Europos valstybių santykiai."

21 Šis perėmimas nieku gyvu nebuvo makiaveliška klasta. Visų Pietryčių Azijos kolonijų pirmųjų nacionalistų sąmonei esminę įtaką darė kolonijinės valstybės ir jos institucijų „forma". Žr. šios knygos 7 skyrių.

22 Garsaus šiuolaikinio filipiniečių rašytojo ir tikro patrioto Nicko Joaquíno kūriniuose galima pamatyti, kaip stipriai ši emblema veikia netgi rafinuočiausią protą. Joaquínas rašo, kad generolas Antonio Luna, tragiškas kovos su amerikiečiais 1898–1899 metais didvyris, skubėjo „atlikti vaidmenį, kurį kreolai instinktyviai atliko tris šimtmečius: ginti Filipinų valstybės *formą* nuo svetimšalio grobiko". *A Question of Heroes*, p. 164 (kursyvas mano). Kitur jis su nuostaba pažymi, kad Ispanijos „sąjungininkai filipiniečiai,

Šių laikų Indonezija gerai iliustruoja, koks skaudus buvo šis procesas. 1828 metais Naujosios Gvinėjos saloje buvo įkurta pirmoji olandų gyvenvietė, kurią vėliau apniko drugys. Nors 1836 metais gyvenvietę teko apleisti, Olandijos Karalystė paskelbė, kad jai priklauso salos dalis, esanti į vakarus nuo 141 laipsnių ilgumos juostos (nematoma linija, neturinti atitikmens ant žemės paviršiaus, bet apibrėžusi vis mažėjančius Conrado aprašytus baltus plotus), išskyrus kai kuriuos pakrantės ruožus, priskiriamus Tidoro sultono valdžiai. Tik 1901 metais Haga juos išpirko iš sultono ir įtraukė Vakarų Naująją Gvinėją į Nyderlandų Indijos sudėtį – suspėta kaip tik laiku, kad žemėlapyje tai būtų pažymėta kaip logotipas. Didelės šio regiono dalys iki Antrojo pasaulinio karo pabaigos liko „baltos pagal Conradą"; saujelė ten gyvenusių olandų buvo daugiausia misionieriai, mineralų žvalgytojai ir specialių koncentracijos stovyklų užkietėjusiems radikaliems Indonezijos nacionalistams prižiūrėtojai. Šioms stovykloms įrengti buvo pasirinktos pelkės į šiaurę nuo Meraukės, olandų Naujosios Gvinėjos pietrytiniame pakraštyje, nes ši sritis buvo visiškai atskirta nuo likusios kolonijos, o „akmens amžiaus laikų" vietiniai gyventojai – nė kiek neužteršti nacionalistinio mąstymo.[23]

Tautos kankinių kalinimas čia, neretai ir laidotuvės, pavertė Vakarų Naująją Gvinėją antikolonijinių kovų folklore svarbiausia vietove, o tautos vaizduotėje – šventąja vieta: laisva Indonezija nuo Sabango (Sumatros šiaurės vakarų pakraštyje) iki – kurgi daugiau? – Meraukės. O tai, kad nė vienas nacionalistas, išskyrus keletą šimtų kalinių, akyse neregėjo Naujosios Gvinėjos iki XX amžiaus septinto dešimtmečio, neturėjo jokios reikšmės. Tačiau kolonijoje sparčiai plintantys olandų kolonijiniai žemėlapiai-logotipai, kuriuose *į rytus nuo Vakarų Naujosios Gvinėjos*

atsivertėliai, ir samdyti kareiviai, pasiųsti prieš filipiniečių sukilėlius, ne tik išlaikė salyną ispanišką ir krikščionišką, bet taip pat neleido jam subyrėti" ir „kovėsi dėl to (nepaisydami ispanų tikslų), kad Filipinai išliktų vientisa šalis." Ten pat, p. 58.

23 Žr. Robin Osborne, *Indonesia's Secret War, The Guerrilla Struggle in Irian Jaya*, p. 8–9.

nieko nebuvo, visai nesąmoningai stiprino įsivaizduojamus ryšius. Kai pasibaigus žiauriems antikolonijiniams karams 1945–1949 metais, olandai buvo priversti užleisti valdžią salyne suvereniai Jungtinei Indonezijos Valstybei, jie dar kartą pabandė (dėl priežasčių, kurių čia nenagrinėsime) atskirti Vakarų Naująją Gvinėją, laikinai ją išsaugoti kolonijinėje priespaudoje ir paruošti ją tapti savarankiška nacija. Šio sumanymo atsisakyta tik 1963 metais po stipraus amerikiečių diplomatinio spaudimo ir indoneziečių karinių antpuolių. Tik tada prezidentas Sukarno, jau sulaukęs šešiasdešimt dvejų metų, pirmą kartą aplankė regioną, apie kurį be paliovos viešai kalbėjo keturis dešimtmečius. Vėlesnius skaudžius santykius tarp Vakarų Naujosios Gvinėjos gyventojų ir nepriklausomos Indonezijos valstybės emisarų galima paaiškinti tuo, kad indoneziečiai daugiau ar mažiau nuoširdžiai laiko šias tauteles „broliais ir seserimis", bet pačios tautelės dažniausiai galvoja visiškai kitaip.[24]

Šį skirtumą nubrėžė gyventojų surašymas ir žemėlapis. Dėl Naujosios Gvinėjos nuošalumo ir kalvoto reljefo vietos kalbos per tūkstantmečius labai smarkiai diferencijavosi. Pasitraukdami iš šio regiono 1963 metais, olandai apskaičiavo, kad 700 000 gyventojų kalba daugiau kaip dviem šimtais daugiausia tarpusavyje nesuprantamų kalbų.[25] Dauguma atokiau gyvenančių „gentinių" grupių nieko nenutuokė apie viena kitos egzistavimą. Tačiau, ypač po 1950 metų, olandų misionieriai ir pareigūnai pirmą kartą rimtai pabandė „suvienyti" jas surašinėdami gyventojus, plėsdami susisiekimo tinklus, steigdami mokyklas ir

[24] Po 1963 metų Vakarų Naujojoje Gvinėjoje (dabar vadinamoje Irian Džaja – Didžiuoju Irianu) įvyko daugybė kruvinų susirėmimų, iš dalies todėl, kad po 1965 metų Indonezijos valstybė apsiginklavo, o iš dalies dėl vadinamosios OPM (Organizacijos už laisvą Papua) protarpiais sėkmingos partizaninės veiklos. Tačiau šitie žiaurumai nublanksta prieš Džakartos barbariškumą anksčiau Portugalijai priklausiusiame Rytų Timore, kur, pagal apskaičiavimus, per pirmuosius trejus metus po 1976 metų įsiveržimo trečdalis iš 600 000 gyventojų išmirė dėl karo, bado, ligų ir „perkėlimo". Manau, kad nebus klaidinga teigti, jog taip įvyko iš dalies todėl, kad Rytų Timoras nebuvo įtrauktas į Nyderlandų Ost Indijos, o iki 1976 metų – į Indonezijos logotipą.

[25] Osborne, *Indonesia's Secret War*, p. 2.

kurdami „viršgentines" vyriausybines struktūras. Tai skatino daryti kolonijinė valstybė, kuri, kaip jau minėjome, išsiskyrė iš kitų tuo, jog Indijai valdyti daugiausia vartojo ne kurią nors europietišką kalbą, bet „administracinę malajiečių kalbą".[26] Taigi Vakarų Naujoji Gvinėja buvo „užauginta" tos pačios kalbos, kuri anksčiau užaugino ir Indoneziją (ir ilgainiui tapo jos nacionaline kalba). Ironiška tai, jog *bahasa Indonesia* tapo besiskleidžiančio Vakarų Naujosios Gvinėjos, Vakarų Papua nacionalizmo *lingua franca*.[27]

Tai, kas suartino dažnai besikivirčijančius jaunus Vakarų Papa nacionalistus, ypač po 1963 metų, buvo žemėlapis. Nors Indonezijos valstybė keitė regiono pavadinimą iš Vakarų Naujosios Gvinėjos pirmiausia į *Irian Barat* (Vakarų Irianą), o paskui į Irian Džają, iš tikrųjų tą teritoriją ji suvokė pagal kolonijinės epochos atlasą iš „paukščio skrydžio". Po šalį išsibarstę antropologai, misionieriai ir vietiniai pareigūnai gal ir žinojo bei galvojo apie ndanius, asmatus, baudžius. Bet pati valstybė, o sykiu ir Indonezijos gyventojai kaip visuma, matė tik pamėkliškus „irianiečius" (*orang Irian*), pavadintus *pagal žemėlapį*; kaip vaiduokliai jie buvo įsivaizduojami tarsi logotipai: „negridiški" bruožai, peniai su movomis ir taip toliau. Tai mums primena, kaip Indoneziją pirmiausia pradėjo įsivaizduoti rasistinės struktūros XX amžiaus pradžios Nyderlandų Ost Indijoje, ir kaip atsirado embrioninė „irianiečių" tautinė bendruomenė, kurią apibrėžė 141 meridianas ir kaimyninės Šiaurės ir Pietų Molukų provincijos. Kai šios bendruomenės garsiausias ir patraukliausias atstovas Arnoldas Apas 1984 metais buvo nužudytas valstybės užsakymu, jis dirbo valstybės pastatyto „Iriano" kultūros (provincijos) muziejaus kuratoriumi.

26 Žr. aukščiau, p. 129.

27 Geriausias pavyzdys – iš indonezietiškų žodžių susidedantis antiindonezietiškos nacionalistinės partizanų organizacijos *Organisasi Papua Merdeka* (OPM) pavadinimas.

Muziejus

Ryšys tarp Apo darbo ir jo nužudymo toli gražu nėra atsitiktinis. Ir muziejai, ir muziejų formuojamas įsivaizdavimas yra iš esmės politiški. Tai, kad muziejų įsteigė tolimoji Džakarta, mums parodo, kaip naujoji Indonezijos nacija-valstybė mokėsi iš savo tiesioginio pirmtako – kolonijinės Nyderlandų Ost Indijos. Dabartinis muziejų paplitimas Pietryčių Azijoje reiškia, kad vyksta bendras politikos paveldėjimo procesas. Norint jį suvokti, reikia apžvelgti naująją XIX amžiaus kolonijų archeologiją, kuri sudarė sąlygas atsirasti tokiems muziejams.

Iki pat XIX amžiaus pradžios Pietryčių Azijos kolonijų valdovai labai menkai domėjosi senaisiais pavergtų civilizacijų paminklais. Thomas Stamfordas Rafflesas, grėsmingasis emisaras iš Williamo Joneso laikų Kalkutos, buvo pirmasis įžymus kolonijos valdininkas, ne tik surinkęs didžiulę asmeninę vietinių *objets d'art* kolekciją, bet ir sistemingai studijavęs jų istoriją.[28] Paskui vis sparčiau Borobudūro, Ankoro, Pagano ir kitų senųjų miestų grožybės viena po kitos buvo iškasamos, išgabenamos iš džiunglių, matuojamos, fotografuojamos, restauruojamos, aptveriamos, tyrinėjamos ir eksponuojamos.[29] Kolonijų archeologinės

28 1811 metais Ost Indijos Kompanijos pajėgos užgrobė visas olandų valdas abiejose Indijose (metais anksčiau Napoleonas buvo prijungęs Nyderlandus prie Prancūzijos). Rafflesas valdė Javoje iki 1815 metų. Jo monumentali *Javos istorija* pasirodė 1817 metais, dvejais metais prieš jam įkuriant Singapūrą.

29 Šį procesą iliustruoja Borobudūro, didžiausios pasaulyje budistų stupos, pavertimas muziejumi. 1814 metais Raffleso režimas ją džiunglėse „atrado" ir padarė prieinamą. 1845 metais išsišokėlis vokiečių menininkas avantiūristas Schaeferis įtikino olandų valdžią Batavijoje sumokėti jam už pirmųjų dagerotipų padarymą. 1851 metais Batavija išsiuntė darbuotojų grupę, vadovaujamą civilio inžinieriaus F.C.Wilseno, ištirti bareljefus ir padaryti išsamią „mokslišką" litografijų seriją. 1874 metais daktaras C. Leemansas, Senovės paminklų muziejaus Leidene direktorius, kolonijų ministro paliepimu išspausdino pirmąją stambią mokslinę monografiją; jis daugiausia rėmėsi Wilseno litografijomis, pats niekuomet nebuvo apsilankęs toje vietoje. XIX amžiaus devintame dešimtmetyje profesionalus fotografas Cephas parengė išsamią šiuolaikišką fotografinę apžvalgą. 1901 metais kolonijinis režimas įsteigė *Oudheidkundige Commissie* (Senovės paminklų komisiją). 1907–1911 metais ši komisija prižiūrėjo stupos restauravimo darbus, kuriuos valstybės lėšomis vykdė darbo grupė, vadovaujama civilio inžinieriaus Van Erpo. Visiems

tarnybos tapo įtakingomis ir didžiai vertinamomis institucijomis, su kuriomis bendradarbiavo kai kurie labai talentingi mokslininkai-valdininkai.[30]

Norint nuodugniau išaiškinti, kodėl būtent tuo metu visa tai vyko, atsakymo nereikia toli ieškoti. Pakanka įžvelgti, kad visi šie pokyčiai buvo susiję su dviejų didžiųjų Ost Indijos Kompanijų prekybinio-kolonijinio režimo susilpnėjimu ir tikros šiuolaikinės kolonijos, tiesiogiai susijusios su metropolija, atsiradimu.[31] Kolonijinės valstybės šlovė dabar glaudžiai siejosi su jos protėvynės šlove. Nesunku pastebėti, kad archeologiniai darbai buvo daugiausia sutelkti į didingų senovės paminklų restauravimą (šie paminklai pradėti žymėti žemėlapiuose, skirtuose viešai platinti ir šviesti visuomenę: vyko tam tikras nekrologinis „gyventojų surašymas"). Šis reiškinys neabejojamai atspindėjo

pripažinus, kad darbai atlikti sėkmingai, 1913 metais komisija buvo paaukštinta į *Oudheidkundigen Dienst* (Senovės paminklų tarnybą), kuri saugojo šio paminklo nepriekaištingą būklę iki pat kolonijinio periodo pabaigos. Žr. C. Leemans, *Boro-Boudour*, p. ii-iv; ir N.J. Krom, *Inleiding tot de Hindoe-Javaansche Kunst*, I, 1 skyrius.

30 Vicekaralius Curzonas (1899-1905), senovės žinovas ir, kaip rašo Groslieras, archeologinės ekspedicijos Indijoje „varomoji jėga", labai grakščiai pasakė: „Mūsų pareiga yra... kasinėti ir atrasti, klasifikuoti, reprodukuoti ir aprašyti, kopijuoti ir iššifruoti, prižiūrėti ir konservuoti." (Foucault nebūtų pasakęs geriau.) 1899 metais įkurtas Birmos (tuo metu priklausiusios Britų Indijai) archeologijos departamentas, kuris netrukus pradėjo restauruoti Paganą. Metais anksčiau Saigone buvo įsteigta *École Française d'Extrême-Orient*, o netrukus – Indokinijos muziejų ir istorinių paminklų direkcija. Prancūzams atėmus iš Siamo Siemreapą ir Batambangą 1907 metais, tuoj pat buvo įkurta Ankoro konservavimo tarnyba, kuri Curzono stiliumi „prižiūrėjo" šlovingiausius Pietryčių Azijos senuosius paminklus. Žr. Bernard Philippe Groslier, *Indochina*, p. 155–157, 174–177. Kaip jau minėta, 1901 metais įsteigta olandų kolonijinė Senovės paminklų komisija. Datų sutapimas – 1899, 1898, 1901 metai – parodo ne tik tai, kaip įdėmiai konkuruojančios kolonijinės valstybės viena kitą stebėjo, bet ir lėtus, tačiau esminius imperializmo pokyčius amžių sandūroje. Kaip ir reikėtų tikėtis, nepriklausomas Siamas judėjo į priekį lėčiau. Ten Archeologinė tarnyba buvo įkurta tik 1924 metais, o Nacionalinis muziejus – 1926 metais. Žr. Charles Higham, *The Archaeology of Mainland Southeast Asia*, p. 25.

31 VOC bankrutavo ir buvo likviduota 1799 metais. Nyderlandų Indijos kolonija atsirado 1815 metais, kai Šventoji Sąjunga atkūrė Nyderlandų nepriklausomybę, o į Olandijos sostą, kurį 1806 metais išrado Napoleonas ir jo maloningasis brolis Liudvikas, pasodino Vilhelmą Oranietį. Britanijos Ost Indijos Kompanija gyvavo iki didžiojo Indijos maišto 1857 metais.

bendrą orientalistinę madą. Tačiau investuotos nemažos lėšos pakiša mintį, kad valstybė turėjo ir savų nemokslinių priežasčių. Iškart peršasi trys priežastys, paskutinioji iš jų, be abejo, svarbiausia.

Pirmiausia, archeologinių projektų įgyvendinimo laikas sutapo su pirmąja politine kova dėl valstybės švietimo politikos.[32] „Pažangūs" kolonistai ir vietiniai gyventojai skatino stambias investicijas į šiuolaikinį švietimą. Jiems priešinosi įvairaus plauko konservatoriai, nuogąstaujantys dėl toli siekiančių tokio švietimo padarinių ir norėjo, kad čiabuviai ir liktų čiabuviais. Šiuo atžvilgiu archeologines restauracijas ir netrukus valstybės lėšomis pradėtus spausdinti tradicinės literatūros kūrinius galima laikyti konservatyvia švietimo programa, kuri tapo dingstimi pasipriešinti pažangiųjų jėgų spaudimui. Antra, oficiali ideologinė archeologijos paminklų restauravimo programa visuomet nustatė tam tikrą paminklus pastačiusiųjų ir kolonizuotų vietinių gyventojų hierarchiją. Kartais, pavyzdžiui, Olandijos Ost Indijoje net iki XX amžiaus ketvirto dešimtmečio, buvo puoselėjamos mintys, kad paminklų statytojai iš tikrųjų priklausė kitai „rasei" nei vietiniai žmonės („iš tikrųjų" jie buvo indų imigrantai).[33] Kitais atvejais, pavydžiui Birmoje, būdavo įsivaizduojamas pasaulietinis nuosmukis, neva dabartiniai čiabuviai jau nebesugebantys pakartoti jų tariamų protėvių pasiekimų. Laikantis šio požiūrio, restauruoti paminklai skurdžių kaimų apsuptyje

32 *Oudheidkundige Commissie* įkūrė ta pati vyriausybė, kuri (1901 metais) inauguravo naująją „etikos politiką" Indijoje – politiką, pirmą kartą siekusią pritaikyti vakarietišką švietimo sistemą didelei kolonizuotų gyventojų daliai. Generalgubernatorius Paulas Doumeras (1897–1902) įkūrė ir Indokinijos muziejų ir istorinių paminklų direkciją, ir šiuolaikinį kolonijos švietimo aparatą. Birmoje aukštasis mokslas plačiai išplito pradėjus veikti Birmos archeologiniam departamentui: 1900–1940 metais vidurinių mokyklų mokinių skaičius padidėjo aštuonis kartus nuo 27 401 iki 233 543, o koledžo studentų – dvidešimt kartų, nuo 115 iki 2365. Žr. Robert H. Taylor, *The State in Burma*, p. 114.

33 Iš dalies paveikti tokio mąstymo, konservatyvūs Tailando intelektualai, archeologai ir valdininkai iki šiol mano, kad Ankoro šventyklą pastatė paslaptingieji khomai, kurie išnyko be pėdsakų ir, žinoma, neturi nieko bendra su šių dienų niekinamais Kambodžos gyventojais.

bylojo vietiniams gyventojams: pats mūsų egzistavimas liudija, kad jūs niekada negalėsite arba jau seniai nebegalite pasiekti tokios didybės ar patys save valdyti.

Trečioji priežastis yra gilesnė ir labiau susijusi su žemėlapiu. Kaip jau matėme aptardami „istorinį žemėlapį", kolonijiniai režimai pradėjo remtis ne tik užkariavimais, bet ir senove, iš pradžių dėl gana tiesioginių makiaveliškų teisinių priežasčių. Tačiau ilgainiui vis mažiau bebuvo girdėti atvirų šiurkščių kalbų apie užkariavimo teisę ir vis labiau stengtasi sukurti kitokį teisėtumo pagrindą. Vis daugiau europiečių gimdavo Pietryčių Azijoje ir susiviliodavo ten įsikurti visam laikui. Monumentalioji archeologija, vis glaudžiau susiliedama su turizmu, leido valstybei būti visuotinės, kartu ir vietinės, Tradicijos sergėtoja. Senosios šventos vietos buvo įtrauktos į kolonijos žemėlapį, ir jų praeities šlovė (jeigu ji kartais būtų išblėsusi, kaip neretai atsitikdavo, valstybė tuoj pat pultų ją gaivinti) gaubė žemėlapių kūrėjus. Šią paradoksalią situaciją vaizdžiai iliustruoja tai, kad restauruotus paminklus neretai juosdavo išpuoselėtos, dailios pievelės, šen bei ten įsmeigtos paaiškinamosios lentelės su datomis. Dar daugiau, čia neturėjo būti žmonių, išskyrus slampinėjančius turistus (jokių religinių ceremonijų ar piligrimysčių, kiek tai įmanoma). Šitaip paversti muziejais, paminklai įgavo naują statusą – kaip *pasaulietinės* kolonijinės valstybės regalijos.

Tačiau, kaip pažymėjome anksčiau, tokios pasaulietinės valstybės instrumentarijaus ypatumas – tai neribotas pakartojamumas, kurį įmanomą techniškai padarė spauda ir fotografija, o politiškai ir kultūriškai – pačių valdovų netikėjimas, kad vietiniai paminklai iš tikrųjų yra šventi. Visur galima rasti tokią seką: 1) išsamios, techniškai sudėtingos archeologinių žygių ataskaitos su daugybe nuotraukų, aprašančios paskirų, konkrečių griuvėsių restauravimo darbus; 2) plačiam skaitytojų ratui skirtos gausiai iliustruotos knygos, tarp jų – visų svarbiausių restauruotų paminklų, esančių *kolonijos teritorijoje*, reprezentacinės nuotraukos (dar geriau, kai induistų-budistų šventovės sugretinamos

su musulmonų mečetėmis, kaip Nyderlandų Indijoje).[34] Spaudos verslo dėka valstybės valdiniai gali susipažinti, nors ir už nemažą kainą, su valstybės valdų iliustruotu registru; 3) visuotinis logotipų kūrimas, paskatintas aukščiau aprašytų pasaulietiškėjimo procesų. Šį etapą iliustruoja pašto ženklai ir tipiškos jų serijos: tropiniai paukščiai, vaisiai, fauna, ir – kodėl gi ne? – paminklai. Pašto atvirukai ir mokykliniai vadovėliai grindžiami ta pačia logika. Nuo čia tik vienas žingsnis iki rinkos: Pagano viešbutis, kepti Borobudūro viščiukai ir taip toliau.

Nors ši archeologijos rūšis, subrendusi mechaninio dauginimo amžiuje, buvo iš esmės politinė, jos politiškumas slypėjo taip giliai, kad kone niekas, taip pat ir kolonijinės valstybės valdininkai (XX amžiaus ketvirtame dešimtmetyje daugumoje Pietryčių Azijos šalių 90 procentų jų buvo vietiniai), to nesuvokė. Visa tai buvo tapę įprastu ir kasdieniu dalyku. Tačiau tikrąją valstybės valdžią atskleidė būtent begalinis, kasdienis jos regalijų atkuriamumas.

Visai nenuostabu, kad nepriklausomybę iškovojusios šalys, neprarandančios akivaizdžių panašumų su savo kolonijinėmis pirmtakėmis, paveldėjo šią politizuoto muziejų pritaikymo formą. Pavyzdžiui, 1968 metų lapkričio 9 dieną, vykstant iškilmėms penkioliktoms Kambodžos nepriklausomybės metinėms pažymėti, Norodomo Sihanouko paliepimu Ankoro Bajono šventyklos modelis, pagamintas iš medžio ir papjė mašė, buvo pastatytas nacionaliniame stadione Pnompenyje.[35] Modelio būta itin grubaus ir nedailaus, bet jis atliko savo paskirtį – buvo iškart atpažintas kolonijinių laikų logotipų dėka. „O! mūsų Bajonas", –

[34] Puikus vėlyvasis pavyzdys būtų knyga *Senasis Indonezijos menas*, kurią parašė olandų mokslininkas A.J. Bernetas Kempersas, pasivadinęs „buvusiu archeologijos direktoriumi Indonezijoje [sic]". 24–25 puslapiuose yra žemėlapiai, kuriuose pažymėtos senovės paminklų vietos. Ypač iškalbingas yra pirmasis, nes jo stačiakampis (rytuose ribojamas 141 meridiano) nori nenori apima ir Filipinų Mindanao, Britanijos-Malajos Borneo salos šiaurę, Malajos pusiasalį ir Singapūrą. Visose šiose vietovėse nepažymėti jokie paminklai ir apskritai jokie vietovardžiai, išskyrus vienintelį nesuprantamą „Kedah". Po 340 nuotraukos nuo induizmo-budizmo pereinama prie islamo.

[35] Įdomias nuotraukas iš šio renginio žr. *Kambuja*, 45 (1968 gruodžio 15 d.).

tačiau visiškai neprisimenami kolonistai prancūzai restauratoriai. Prancūzų atstatyta Ankor Vato šventykla, vėlgi kaip sudėliojamojo paveikslo dalelė, tapo, kaip minėjau devintame skyriuje, Sihanouko rojalistų, Lon Nolo militaristinio ir Pol Poto jakobinų režimų vėliavų pagrindiniu simboliu.

Dar įspūdingiau toks paveldėjimas atrodo populiaresniame lygmenyje. Iškalbingas pavyzdys – XX amžiaus penktame dešimtmetyje Indonezijos švietimo ministerija užsakė paveikslų, vaizduojančių nacionalinės istorijos epizodus, seriją. Šie paveikslai turėjo būti masiškai gaminami ir platinami pradžios mokyklose; jaunieji indoneziečiai ant savo klasių sienų – visur – turėjo matyti savo šalies praeities vaizdus. Daugumos paveikslų fonai buvo nutapyti įprastu XX amžiaus pradžios komerciniam menui sentimentaliu-natūralistiniu stiliumi, o žmonių figūros tarsi perkeltos arba iš kolonijinės epochos muziejaus dioramų, arba iš populiarios *wayang orang* pseudoistorinės liaudiškos dramos. Pačioje įdomiausioje serijoje vaikai išvydo pavaizduotą Borobudūrą. Iš tikrųjų ši kolosali šventovė, kurioje yra 504 Budos statulos, 1460 siužetiniai ir 1212 dekoratyviniai reljefai, – tai fantastiškas senosios Javos skulptūros lobynas. Tačiau krinta į akis tai, kaip iškreiptai garbusis menininkas įsivaizduoja šį stebuklą didžiausio jo klestėjimo laikotarpiu – IX amžiuje prieš mūsų erą. Borobudūras pavaizduotas visiškai baltas, skulptūrų nėra nė žymės. Jį juosia rūpestingai prižiūrimos pievelės ir tvarkingos medžių alėjos, o *aplink nematyti nė vieno žmogaus.*[36] Galima ginčytis, kad ši tuštuma atspindi šiuolaikinio musulmonų tapytojo sutrikimą senosios budistinės tikrovės akivaizdoje. Tačiau aš įtariu, jog tai, ką mes iš tikrųjų matome, tėra natūralus tiesioginis kolonijinės archeologijos palikimas: Borobudūras kaip valstybės regalija ir „žinoma, tai jis" logotipas. Borobudūras, dar paveikesnis kaip tautinio tapatumo ženklas, nes kiekvienas suvokia jo vietą begalinėje identiškų borobudūrų sekoje.

36 Čia remiuosi medžiaga, kurią išsamiau nagrinėju knygoje *Language and Power*, 5 skyrius.

Taigi tarpusavyje susiję gyventojų surašymas, žemėlapis ir muziejus leidžia mums įžvelgti, kaip vėlyvoji kolonijinė valstybė mąstė apie savo valdas. Šio mąstymo „metmenys" – tai visa apimanti klasifikavimo schema, kurią be galo lanksčiai galima buvo taikyti viskam, ką valstybė iš tikrųjų ar mintyse valdė: tautoms, regionams, religijoms, kalboms, dirbiniams, paminklams ir taip toliau. Schemos veikimas toks: visuomet galima buvo pasakyti apie kažką, jog tai yra tas, o ne anas; tai priklauso tam, o ne anam. Viskas buvo apribota, apibrėžta ir todėl – iš esmės – suskaičiuojama. (Gyventojų surašymo klasių ir poklasių grupės, komiškai pavadintos „kiti", už nuostabios biurokratinės *trompe l'oeil* slėpė visas tikrojo gyvenimo anomalijas.) Tuo tarpu „ataudai" buvo tai, ką galime pavadinti serijiškumu (seka): prielaida, kad pasaulis susideda iš pakartojamų daugiskaitų. Konkretybė visuomet laikinai atstovaudavo visai serijai (sekai), ir ją reikėjo traktuoti būtent šitaip. Štai kodėl kolonijinė valstybė įsivaizdavo kinų seriją anksčiau už pačius kinus, o nacionalistų seriją – dar prieš atsirandant bet kokiems nacionalistams.

Vargu ar kas nors yra sukūręs geresnę metaforą tokioms nuostatoms išreikšti kaip didysis indoneziečių rašytojas Pramoedya Ananta Toeras, kuris pavadino savo tetralogijos apie kolonijinį laikotarpį paskutinįjį tomą *Rumah Kaca – Stiklinis namas*. Tai yra totalios kontrolės įvaizdis, toks pat įtaigus kaip Benthamo Panoptikonas. Kolonijinė valstybė ne tik paprasčiausiai siekė sukurti tokį žmogiškąjį pasaulį, kur visi būtų idealiai matomi; šio „matomumo" sąlyga buvo ta, jog kiekvienas žmogus ar daiktas turėtų (jeigu galima taip pasakyti) serijos (sekos) numerį.[37] Toks įsivaizdavimas neatsirado tuščioje vietoje. Jis išsirutuliojo iš navigacijos, astronomijos, laiko matavimo, topografijos,

37 Įsivaizduojamo „stiklinio namo" politikos rezultatas – jį skaudžiai suvokia buvęs politinis kalinys Pramoedya – tai suklasifikuojanti ID (identifikavimo dokumento) kortelė, kurią suaugusieji indoneziečiai dabar privalo visą laiką nešiotis. Ši ID kortelė atitinka gyventojų surašymą – reiškia tam tikrą politinį gyventojų surašymą, nes yra specialios atžymos, nurodančios, kurie priklauso „kenkėjų" ir „išdavikų" pogrupiams. Pažymėtina, kad šitoks gyventojų surašymas atsirado tik pasiekus nepriklausomybę.

fotografijos ir spaudos technologijų, ką jau kalbėti apie galingą kapitalizmo varomąją jėgą.

Taigi žemėlapis ir gyventojų surašymas kūrė tuos pradmenis, kurie su laiku leido atsirasti „Birmai" ir „birmiečiams", „Indonezijai" ir „indoneziečiams". Tačiau šių galimybių sukonkretinimą – tai tebėra labai aktualu šiandien, kolonijinei valstybei seniai išnykus, – daugiausiai lėmė tai, kaip pačios kolonijinės valstybės įsivaizdavo istoriją ir valdžią. Ikikolonijinėje Pietryčių Azijoje archeologija buvo neįsivaizduojama veikla; nekolonizuotas Siamas įsileido ją gerokai vėliau ir žvelgė į ją kaip ir kolonijinės valstybės. Archeologija sukūrė seriją „senovės paminklai", suskirstytą į klasifikacines geografines-demografines grupes „Nyderlandų Indija" ir „Britanijos Birma". Suvokus kiekvienus griuvėsius kaip šios pasaulietiškos serijos dalį, juos tapo galima prižiūrėti ir neribotai reprodukuoti. Kadangi kolonijinės valstybės archeologinės tarnybos užfiksavo techninėmis priemonėmis šią seriją žemėlapiuose ir nuotraukose, pati valstybė galėjo saugoti ją istoriniame laike kaip savo protėvių albumą. Svarbiausia buvo ne konkretus Borobudūras ar konkretus Paganas, kuriais valstybė iš tikrųjų nesidomėjo ir su kuriais ją siejo tik archeologinės gijos. Kopijuojama *serija* sukūrė istorijos perspektyvą, kurią nevaržomai paveldėjo pokolonijinė valstybė. Galutinė loginė išdava buvo logotipas – nesvarbu, ar „Pagano", ar „Filipinų", – tuščias, be jokio konteksto, vizualiai įsimintinas ir įmanomas kaip nori reprodukuoti, jis neišardomai supynė metmenis ir ataudus – gyventojų surašymą ir žemėlapį.

11

Atmintis ir užmarštis

Senoji ir naujoji erdvė

New York, Nueva Leon, Nouvelle Orléans, Nova Lisboa, Nieuw Amsterdam. Jau XVI amžiuje europiečiai įgijo keistą įprotį pavadinti atokias vietoves, pirmiausia Amerikose ir Afrikoje, o vėliau Azijoje, Australijoje ir Okeanijoje, savo kraštų „senų" toponimų „naujais" variantais. Be to, jie išsaugojo šią tradiciją netgi tada, kai tos vietovės pereidavo kitų imperijų šeimininkams, ir Nouvelle Orléans be triukšmo tapo Naujuoju Orleanu, o Nieuw Zeeland – Naująja Zelandija.

Apskritai pavadinti politines ar religines vietoves „naujomis", savaime nėra taip jau nauja. Pietryčių Azijoje, pavyzdžiui, galima aptikti gana senų miestų, kurių pavadinimuose yra nuoroda į naujumą: Čiangmajus (Naujasis Miestas), Kota Barus (Naujasis Miestelis), Pekanbarus (Naujasis Turgus). Tačiau šiuose pavadinimuose „naujas" visada reiškia „sekėją" arba „paveldėtoją" to, kas jau išnyko. „Nauja" ir „sena" yra gretinami diachroniškai, ir pastarasis elementas visuomet figūruoja tam, kad sužadintų neapibrėžtą mirusiųjų palaiminimą. Tuo tarpu amerikietiški pavadinimai, atsiradę nuo XVI iki XVIII amžiaus, stebina tuo, kad „nauja" ir „sena" čia suvokiami sinchroniškai, jie koegzistuoja

homogeniškame, tuščiame laike. Biskaja gyvuoja *kartu* su Nueva Vizcaya, Naujasis Londonas *kartu* su Londonu: tai yra vaikų konkurencijos, o ne paveldėjimo idioma.

Šis neįprastas sinchroniškumas galėjo istoriškai atsirasti tik tada, kai nemažos žmonių grupės pradėjo galvoti, kad jos gyvena gyvenimą, *lygiagretų* kitų žmonių grupių gyvenimui; nors ir niekada nesusitikdamos, jos, žinoma, judėjo ta pačia trajektorija. 1500–1800 metais lavina technologinių naujovių laivų statybos, navigacijos, laiko matavimo ir kartografijos srityse, tarpininkaujant spaudos verslui, leido šiaip įsivaizduoti.[1] Žmogus galėjo gyventi Peru aukštikalnėse, Argentinos pampose ar „Naujosios" Anglijos uostuose ir kartu jaustis susijęs su tam tikrais regionais ar bendruomenėmis, esančiomis už tūkstančių mylių Anglijoje ar Iberijos pusiasalyje. Jis galėjo puikiai suvokti, kad jo ir kažkieno kito bendra (daugiau ar mažiau) kalba ir religija, papročiai ir tradicijos, tačiau visai nesitikėti kada nors sutikti savo bendrininkus.[2]

Tam, kad lygiagretumo, arba vienalaikiškumo, samprata ne tik atsirastų, bet ir turėtų svarbių politinių pasekmių, reikėjo, kad lygiagrečias grupes skirtų didelis atstumas, ir kad jaunesnės iš jų būtų pakankamai didelės, sėslios ir tvirtai priklausomos nuo senesniųjų. Amerika atitiko visas šias sąlygas kaip niekas kitas. Pirmiausia – Atlanto vandenynas buvo milžiniškas, o geografinės sąlygos abiejose jo pusėse visiškai skirtingos, todėl gyventojų

1 Naujovių ieškojimas pasiekė kulminaciją, kai karštligiškai „tarptautiniu" (t.y. europiniu) mastu imtas nustatyti tikslus ilgumos matas; tai smagiai aprašo Landesas knygoje *Revolution in Time*, 9 skyriuje. 1776 metais, kai Trylika kolonijų paskelbė nepriklausomybę, žurnale *Gentleman's Magazine* išspausdintas toks trumpas Johno Harrisono nekrologas: „Jis buvo labai sumanus mechanikas ir gavo 20 000 svarų apdovanojimą [iš Vestminsterio] už tai, kad atrado geografinę ilgumą [sic]."

2 Apie vėlyvą tokio suvokimo plitimą Azijoje taikliai užsimena Pramoedya Ananta Toeras savo didžiojo istorinio romano *Bumi Manusia* (*Žmonijos žemė*) pirmuosiuose puslapiuose. Jaunas herojus nacionalistas mąsto apie tai, jog yra gimęs tą pačią dieną, kaip ir būsimoji karalienė Vilhelmina – 1880 metų rugpjūčio 31-ąją. „Tačiau tuo metu, kai mano šalį gaubė nakties tamsybė, jos šalis maudėsi saulės spinduliuose; o kai jos šalyje tvyrojo gili naktis, manojoje saloje tvieskė pusiaujo vidurdienis" (p. 4).

grupės negalėjo pamažu įsilieti į didesnius politinius-kultūrinius vienetus, kaip Las Españas pavirto į España, o Škotija susiplakė su Jungtine Karalyste. Antra, kaip minėjau ketvirtame skyriuje, europiečių migracija į Amerikas buvo stulbinančio masto. XVIII amžiaus pabaigoje Ispanijos Burbonų valdomoje Vakarų imperijoje iš 16 900 000 gyventojų „baltieji" sudarė ne mažiau kaip 3 200 000 (įskaitant ne mažiau kaip 150 000 *peninsulares*).[3] Pats šios imigrantų bendruomenės dydis – ką kalbėti apie jos triuškinančią karinę, ekonominę ir techninę galią, palyginti su čiabuviais – laidavo jos kultūrinį vientisumą ir politinę įtaką.[4] Trečia, metropolija imperija turėjo neįveikiamą biurokratinį ir ideologinį aparatą, sudariusį galimybę jai daugelį amžių valdyti kreolus. (Turint galvoje vien strategines problemas, Londono ir Madrido sugebėjimas kariauti ilgus kontrrevoliucinius karus su sukilusiais Amerikos kolonistais yra tikrai įspūdingas.)

Kodėl gi visos šios sąlygos buvo naujos, pamatysime sugretinę situaciją su didžiosiomis (vykusiomis maždaug tuo pat metu) kinų ir arabų migracijomis į Pietryčių Aziją ir Rytų Afriką. Šias migracijas retai kada „planavo" kokia nors metropolija, ir dar rečiau jos sukurdavo pastovius pavaldumo santykius. Kalbant apie kinus, vienintelis blankus panašumas yra neįprastos kelionės per Indijos vandenyną XV amžiaus pradžioje, kurioms

3 Nereikia nė sakyti, kad „baltasis" buvo teisinė kategorija, neabejotinai mažai susijusi su sudėtinga socialine tikrove. Pasak paties Išlaisvintojo, „*Mes* esame grobikų ispanų, atvykusių į Ameriką atmiešti jos kraujo balta spalva ir susimaišyti su savo aukų rasėmis, niekingi palikuonys. Vėliau iš tokių ryšių atsiradę neteisėti palikuonys susimaišė su iš Afrikos atgabentų vergų palikuonimis." Kursyvas mano. Lynch, *The Spanish-American Revolutions*, p. 249. Nederėtų manyti, jog šiame *criollismo* yra kažkas „amžinai europietiško". Prisiminus uoliuosius sinhalius budistus, kaip Da Souza, pamaldžiuosius floriniečius katalikus, kaip Da Silva, ir ciniškuosius *Manileño* (Manilos gyventojus) katalikus, kaip Soriano, kurie vaidina nekonfliktišką socialinį, ekonominį ir politinį vaidmenį šiuolaikiniame Ceilone, Indonezijoje ir Filipinuose, galima pripažinti, kad susiklosčius aplinkybėms europiečiai gali palengva įsilieti į neeuropietiškas kultūras.

4 Palyginkite afrikiečių imigrantų likimą. Žiaurūs vergystės mechanizmai ne tik suskaidė juos politiškai ir kultūriškai, bet ir labai greit panaikino galimybę įsivaizduoti lygiagrečia kryptimi besivystančias negrų bendruomenes Venesueloje ir Vakarų Afrikoje.

vadovavo sumanus eunuchas admirolas Čeng-ho. Šiomis drąsiomis kelionėmis, vykusiomis imperatoriaus Jung-lo įsakymu, siekta, kad rūmai kontroliuotų visą užsienio prekybą su Pietryčių Azija ir toliau į vakarus esančiais regionais, ir būtų sustabdyti atskirų kinų pirklių puldinėjimai.[5] Amžiaus viduryje šios politikos nesėkmė buvo akivaizdi; tuomet Mingų dinastija atsisakė užjūrio kelionių ir padarė viską ką galėjo, siekdama sustabdyti emigraciją iš Vidurinės Karalystės. Kai 1645 metais Pietų Kiniją pradėjo valdyti mandžiūrai, Pietryčių Aziją užplūdo minios pabėgėlių, kurie neįsivaizdavo kokių nors politinių ryšių su naująja dinastija. Vėlesnė Čingų dinastijos politika nedaug skyrėsi nuo vėlyvosios Mingų politikos. Pavyzdžiui, 1712 metais imperatorius Kang-hsi išleido ediktą, kuriuo uždraudė bet kokią prekybą su Pietryčių Azija ir paskelbė, kad jo vyriausybė „reikalaus, jog užsienio vyriausybės grąžintų į tėvynę svetur esančius kinus, kad jiems galėtų būti įvykdyta mirties bausmė"[6]. Paskutinė didelė migracijos į užjūrį banga pakilo XIX amžiuje, yrant dinastijai ir atsiradus didžiuliam nekvalifikuotos kinų darbo jėgos poreikiui kolonijinėje Pietryčių Azijoje ir Siame. Kadangi iš esmės visi imigrantai nebeturėjo jokių politinių ryšių su Pekinu ir buvo beraščiai, kalbėję vieni kitiems nesuprantamomis kalbomis, jie įsiliejo – daugiau ar mažiau – į vietines kultūras arba buvo ryžtingai pavergti besiskverbiančių europiečių.[7]

Tuo tarpu dauguma arabų migracijų prasidėjo Hadramaute, kuris niekada nebuvo tikras metropolis Osmanų ir Mogolų imperijų laikotarpiu. Veiklūs, apsukrūs žmonės atrasdavo būdų įkurti vietines kunigaikštystes; pavyzdžiui, vienas pirklys įkūrė Pontianako karalystę Borneo salos vakaruose 1772 metais, tačiau jis vedė vietinę moterį, netrukus prarado savo „arabiškumą", o

5 Žr. O.W. Wolters, *The Fall of Srivijaya in Malay History*, C priedas.

6 Cituojama G. William Skinner, *Chinese Society in Thailand*, p. 15–16.

7 Užjūrio kinų bendruomenės buvo pakankamai didelės ir grėsmingos ir kėlė paranojišką baimę europiečiams iki pat XVIII amžiaus vidurio, kada tūžmingi antikiniški vakariečių pogromai galiausiai pasibaigė. Vėliau ši nepatraukli tradicija buvo perduota čionykščiams gyventojams.

gal ir islamo tikėjimą, ir tapo pavaldus ne kuriai nors Artimųjų Rytų valstybei, o Pietryčių Azijoje įsitvirtinančioms Olandijos ir Anglijos imperijoms. 1832 metais Sayyidas Saidas, Maskato valdovas, įkūrė stiprią bazę Pietryčių Afrikos pakrantėje, o pats apsigyveno Zanzibaro saloje, kurią pavertė klestinčiu gvazdikėlių auginimo verslo centru. Tačiau britai, panaudodami ginklą, privertė jį nutraukti ryšius su Maskatu.[8] Taigi nei arabams, nei kinams, kurių minios leisdavosi į keliones per vandenyną maždaug tuo pat metu kaip Vakarų europiečiai, nepasisekė įkurti darnių, gausių ir tvirtos savimonės kreolų bendruomenių, pavaldžių didžiosios metropolijos branduoliui. Todėl pasaulis ir neišvydo, kaip atsiranda Naujoji Basra ar Naujasis Vuhanas.

Amerikų dvilypė prigimtis ir to priežastys, kurias išdėsčiau anksčiau, atskleidžia, kodėl nacionalizmas pirmiausia atsirado ne Senajame, bet Naujajame pasaulyje.[9] Tai išryškina ir du ypatingus revoliucinių karų, siautusių Naujajame pasaulyje 1776–1825 metais, bruožus. Viena vertus, nė vienas kreolų revoliucionierius nesvajojo išlaikyti imperiją tokią, kaip buvo, ir tik, tarkim, pakeisti valdžios pasiskirstymą jos viduje, *apversti* buvusį pavaldumo santykį – perkelti metropoliją iš Europos į Ameriką.[10] Kitaip tariant, jie nesiekė, kad Naujasis Londonas paveldėtų, nuverstų ar sunaikintų Senąjį Londoną, bet veikiau norėjo laiduoti jų tolesnį lygiavertiškumą. (Tai, koks naujas buvo šis mąstymas, matome iš ankstesnių imperijų žlugimo istorijos, kai neretai buvo siekiama *pakeisti* senąjį centrą.) Antra vertus, nors šie karai atnešė daugybę kančių ir pasižymėjo žiaurumu, „nedaug buvo pastatyta ant kortos". Nei Šiaurės,

8 Žr. Marshall G. Hodgson, *The Venture of Islam*, Vol. 3, p. 233–235.

9 Stulbinantis europocentrizmo gajumo ženklas yra tai, kad, nepaisydami visų įrodymų, daugybė europiečių mokslininkų laiko nacionalizmą Europos išradimu.

10 Tačiau Brazilijos atvejis yra ironiškas. 1808 metais karalius João VI pabėgo į Rio de Žaneirą gelbėdamasis nuo Napoleono kariuomenės. Nors 1811 metais Wellingtonas jau buvo išvijęs prancūzus, emigravęs monarchas, bijodamas tėvynėje keliamų respublikonų neramumų, pasiliko Pietų Amerikoje iki 1822 metų; taigi 1808–1822 metais Rio de Žaneiras buvo pasaulinės imperijos, nusidriekusios iki Angolos, Mozambiko, Makao ir Rytų Timoro, centras. Tačiau šią imperiją valdė ne amerikietis, bet europietis.

nei Pietų Amerikoje kreolai galėjo nebijoti, jog bus fiziškai išnaikinti ar priversti vergauti, kaip atsitiko su daugybe tautų, pakliuvusių po niokojančia Europos imperializmo banga. Galų gale visi jie buvo „baltieji", krikščionys ir kalbėjo ispaniškai arba angliškai; jie gi buvo tarpininkai, reikalingi metropolijoms tuo atveju, jei Vakarų imperijos, Europos prižiūrimos, ir toliau būtų ekonomiškai klestėjusios. Taigi jie buvo viena svarbi užeuropinė grupė, pavaldi Europai ir sykiu neturinti jokios priežasties paniškai jos bijoti. Nors ir nuožmūs, revoliuciniai karai vis dėlto teikė susitaikymo viltį, nes tai buvo karai tarp gentainių.[11] Šie giminystės ryšiai laidavo, kad, praėjus nuoskaudų laikui, tarp buvusių metropolijų ir naujųjų nacijų galima atkurti glaudžius kultūrinius, o kartais ir politinius bei ekonominius ryšius.

Naujasis ir senasis laikas

Nors aukščiau aptarti keistieji toponimai metaforiškai išreiškė neseniai susiformavusią Naujojo pasaulio kreolų nuostatą įsivaizduoti save kaip bendruomenes, *lygiavertes ir lygintinas* su Europos bendruomenėmis, ypatingi įvykiai XVIII amžiaus paskutiniame ketvirtyje staiga suteikė šiai naujai minčiai visiškai kitą prasmę. Pirmasis įvykis buvo, žinoma, Nepriklausomybės deklaracija (Trylikos kolonijų) 1776 metais ir sėkmingas tos deklaracijos apgynimas karinėmis priemonėmis vėlesniais metais. Ši nepriklausomybė ir jos *respublikoniškumas* buvo suvokti kaip visiškai beprecedentis dalykas, bet sykiu kaip visiškai priimtinas. Todėl, kai 1811 metais, istorijai leidus, Venesuelos revoliucionieriai kūrė Pirmosios Venesuelos Respublikos konstituciją, jie anaiptol nelaikė vergišku sekimu pažodžiui pakartoti Jungtinių Amerikos Valstijų konstituciją.[12] Tai, kas buvo

11 Nekyla abejonių, kad būtent todėl Išlaisvintojas iškilmingai pareiškė, kad negrų, t.y. vergų, sukilimas būtų „tūkstantį kartų blogesnis nei ispanų įsiveržimas". (Žr. anksčiau, p. 66.) Vergų žakerijai pasisekus, kreolai galėjo būti fiziškai išnaikinti.

12 Žr. Masur, *Bolívar*, p. 131.

parašyta Filadelfijoje, venesueliečiams atrodė susiję ne su Šiaurės Amerika, bet su kažkuo, turinčiu visuotinę tiesą ir vertę. Netrukus po sprogimo Naujajame pasaulyje, Senajame pasaulyje 1789 metais tarsi vulkanas *lygiagrečiai* prasiveržė Prancūzijos revoliucija.[13]

Šiandien sunku vaizduotėje atkurti tokią gyvenseną, kai tauta buvo įsivaizduojama kaip kažkas visiškai nauja. Tačiau taip jau buvo anuo metu. 1776 metų Nepriklausomybės deklaracijoje visiškai neužsimenama apie Kristupą Kolumbą, Roanoką ar pirmuosius anglų kolonistus, neiškeliamos priežastys, pagrindžiančios nepriklausomybę kokiu nors „istoriniu" požiūriu, pabrėžiant amerikiečių tautos senumą. Iš tikrųjų, nors ir neįtikėtina, ten netgi neminima amerikiečių tauta. Sparčiai plito gilus įsitikinimas, kad ryšiai su praeitimi radikaliai nutraukiami – tarsi „sprogtų istorijos kontinuumas". Šią įžvalgą geriausiai iliustruoja *Nacionalinio* susirinkimo 1793 metų spalio 5 dieną priimtas nutarimas atsisakyti šimtmečių senumo krikščioniškojo kalendoriaus ir iškilmingai pradėti naująją pasaulinę erą nuo Pirmųjų metų, skaičiuojant nuo *ancien régime* panaikinimo ir Respublikos paskelbimo 1792 metų rugsėjo 22 dieną.[14] (Nė viena vėlesnė revoliucija taip kilniai netikėjo savo naujumu, daugiausia todėl, kad Prancūzijos revoliucija visuomet buvo laikoma pirmtake.)

Iš šios gilios naujumo jausenos gimė nuostabus naujadaras *nuestra santa revolución*, kurį sukūrė José María Morelos y Pavónas (1813 metais paskelbęs Meksikos Respubliką) prieš pat ispanams įvykdant jam mirties bausmę.[15] Iš jos gimė ir 1821 metų San Martíno dekretas, skelbiantis, kad „*ateityje* vietiniai nebus

[13] Po Prancūzijos revoliucijos Naujajame pasaulyje 1791 metais savo ruožtu *lygiagrečiai* prasidėjo Toussainto L'Ouverture sukilimas, kuris baigėsi tuo, jog 1806 metais buvę Haičio vergai įkūrė antrą nepriklausomą respubliką Vakarų pusrutulyje.

[14] Jaunasis Wordsworthas 1791–1792 metais lankėsi Prancūzijoje ir vėliau eilėraštyje „Preliudas" parašė garsiąsias eilutes:

Palaima buvo būt gyvam toje *aušroj*,
Bet būt jaunam – tai pats dangus!

Kursyvas mano.

[15] Lynch, *The Spanish-American Revolutions*, p. 314–315.

vadinami indėnais ar čiabuviais; jie yra Peru vaikai ir piliečiai ir bus žinomi kaip perujiečiai".[16] Šis pasakymas „indėnams" ir/ arba „čiabuviams" reiškė tai, ką Paryžiaus susirinkimas padarė su krikščionišku kalendoriumi – panaikino senąjį negarbingą pavadinimą ir iškilmingai pradėjo visiškai naują epochą. „Perujiečiai" ir „Pirmieji metai" retoriškai žymi esminį ryšių nutraukimą su egzistuojančiu pasauliu.

Tačiau taip negalėjo ilgai tęstis – ir būtent dėl tų pačių priežasčių, kurios labiausiai stiprino šią lūžio nuostatą. Per paskutinįjį XVIII amžiaus ketvirtį vien tik Britanijoje buvo pagaminama nuo 150 iki 200 tūkstančių rankinių laikrodžių per metus, dauguma jų eksportui. Visoje Europoje kasmet jų galėjo būti pagaminama netoli 500 tūkstančių per metus.[17] Tuo metu ir serijinė laikraščių leidyba, ir romanas su savo įspūdingomis galimybėmis vaizduoti vienu metu vykstančius kelis veiksmus homogeniškame, tuščiame laike jau buvo įprasta urbanistinės civilizacijos dalis.[18] Kosminis laiko matavimas, paaiškinantis mūsų aprašytas sinchroniškas paraleles abiejose vandenyno pusėje, vis labiau reikalavo iš esmės pasaulietinio, *serijinio* požiūrio į socialinį priežastingumą; ir tokia pasaulėžiūra vis sparčiau užvaldė Vakarų vaizduotę. Todėl visiškai suprantama, kad nepraėjus nė dviem dešimtmečiams po Pirmųjų metų paskelbimo buvo įsteigtos pirmosios akademinės istorijos katedros – 1810 metais Berlyno universitete ir 1812 metais Napoleono Sorbonoje. Antrajame XIX amžiaus ketvirtyje Istorija jau oficialiai funkcionavo kaip „disciplina", ėjo daugybę įvairiausių jos profesinių mokslo leidinių.[19] Netrukus Pirmieji metai užleido vietą 1792 mūsų eros (Anno Domini) metams, ir 1776 bei 1789 metų revoliuciniai lūžiai pradėti suvokti kaip

16 Žr. citatą 4 skyriuje.

17 Landes, *Revolution in Time*, p. 230–231, 442–443.

18 Žr. 2 skyrių.

19 Žr. Hayden White, *Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*, p. 135–143, kur išsamiai aptariamas šis pokytis.

istorinės sekos (serijos) dalis ir *todėl kaip istoriniai precedentai ir modeliai.*[20]

Taigi dalyviai to, ką galėtume pavadinti „antrosios kartos" tautiniais sąjūdžiais, įsisiūbavusiais Europoje maždaug 1815–1850 metais, ir karta, paveldėjusi nepriklausomas nacionalines Amerikų valstybes, jau nebegalėjo „vėl patirti / tą pirmąjį nuostabų nerūpestingą apsvaigimą", kurį išgyveno jų pirmtakai revoliucionieriai. Dėl įvairių priežasčių, su skirtingomis pasekmėmis abi šios grupės pradėjo nacionalizmą suvokti *genealogiškai*, kaip nuoseklios tąsos istorinės tradicijos išraišką.

Europoje naujieji nacionalizmai beveik iškart pradėjo įsivaizduoti save kaip „prabundančius iš miego"; šis tropas buvo visiškai svetimas Amerikose. Jau 1803 metais (kaip matėme penktame skyriuje) jaunas graikų nacionalistas Adamantios Koraesas kalbėjo palankiai nusiteikusiems paryžiečiams: „*Pirmą kartą* [graikų] tauta regi šiurpų savo tamsybės vaizdą ir *dreba* žvilgsniu matuodama atstumą, skiriantį ją nuo protėvių šlovės." Šis pavyzdys puikiai iliustruoja perėjimą nuo Naujojo laiko prie Senojo. Frazėje „pirmą kartą" dar girdėti 1776 ir 1789 metų lūžių aidas, tačiau giedras Koraeso žvilgsnis nukreiptas ne į priekį, į San Martíno ateitį, bet atgal, su virpuliu, į protėvių šlovę. Po kiek laiko šis įkvepiantis susidvejinimas išnyks, užleisdamas vietą modeliu tapusiam „nenutrūkstamam, tolydžiam" prabudimui iš chronologiškai matuojamo – „mūsų eros" – snaudulio: tai tikras sugrįžimas prie pirmapradžių ištakų.

20 Tačiau tai jau buvo kitoniška „mūsų era". Iki lūžio ji dar buvo išsaugojusi, nors ir netvirtai tarp išsilavinusių sluoksnių, teologinę aurą, kurią skleidė viduramžių lotynų kalba. Anno Domini priminė amžinybės įsiveržimą į pasaulietinį laiką, įvykusį Betliejuje. Po lūžio tai buvo sutrumpinta iki monogramos A.D. ir įtraukta į anglų žodyną kartu su B.C. (Before Christ – prieš Kristų) – era, apimančia nuoseklią kosmologinę istoriją (prie kurios labai prisidėjo naujasis geologijos mokslas). Tai, kokia gili praraja atsivėrė tarp Anno Domini ir A.D./B.C., galima spręsti iš to, jog nei budistiniame, nei islamo pasaulyje netgi šiandien neįsivaizduojama, kad kokią nors epochą galima būtų vadinti „prieš Gautamą Budą" ar „Prieš hidžrą". Abiejuose pasauliuose sunkiai prigyja svetima monograma B.C.

Žinoma, stulbinantį šio tropo populiarumą lėmė daugybė įvairių veiksnių.[21] Mūsų temos tikslams paminėtini du. Pirmiausia, šis tropas atspindėjo lygiagretumo suvokimą, kuris įžiebė Amerikos nacionalizmus ir kurį Amerikos nacionalistinių revoliucijų sėkmė labai sustiprino Europoje. Jis tarsi paaiškino, kodėl civilizuotame Senajame pasaulyje tautiniai sąjūdžiai keistai atsirado taip akivaizdžiai *vėliau negu barbariškame Naujajame pasaulyje*.[22] Suvoktas kaip vėlyvas prabudimas, tegu iš svetur paskatintas, šis tropas atskleidė gilią senovę, užklotą epochos miego. Antra, jis tapo esmine metaforiška jungtimi tarp naujųjų Europos nacionalizmų ir kalbos. Kaip jau sakiau, svarbiausios XIX amžiaus Europos valstybės buvo didžiuliai daugiakalbiai politiniai dariniai, kurių sienos beveik niekada nesutapo su kalbinių bendruomenių teritorijomis. Dauguma tų bendruomenių raštingų narių iš viduramžių paveldėjo įprotį laikyti kai kurias kalbas – nors jau nebe lotynų, bet anglų, ispanų ar vokiečių – civilizacijos kalbomis. Pasiturintys XVIII amžiaus olandų miestiečiai didžiavosi, kad savo namuose kalba tik prancūziškai; vokiečių kalba buvo mokymo kalba didelėje carinės imperijos vakarinėje dalyje ir ne mažesnėje „čekų" Bohemijos dalyje. Iki pat XIX amžiaus pabaigos niekas negalvojo, kad šios kalbos priklauso kokiai nors grupei, gyvenančiai apibrėžtoje teritorijoje. Tačiau kiek vėliau dėl priežasčių, apie kurias kalbėjome trečiame skyriuje, „necivilizuotos" vietinės kalbos įgijo tokią pačią politinę funkciją, kaip anksčiau Atlanto vandenynas: t.y. „atskyrė" pavaldžias tautines bendruomenes nuo senųjų dinastinių karalysčių. Kadangi daugumai Europos liaudies nacionalistinių sąjūdžių vadovavo raštingi žmonės, dažniausiai *neįpratę* kalbėti prastakalbe, šią anomaliją reikėjo paaiškinti. Atrodė, jog geriausiai čia tiktų

21 Netgi 1951 metais inteligentiškas indoneziečių socialistas Lintongas Mulia Sitorus rašė: „Iki XIX amžiaus pabaigos tamsiaodžiai kietai miegojo; tuo tarpu baltieji uoliai triūsė visose srityse". *Sedjarah Pergerakan Kebangsaan Indonesia* [Indonezijos nacionalistinio judėjimo istorija], p. 5.

22 Tikriausiai galima sakyti, kad europiečių akyse šitos revoliucijos buvo pirmieji iš tikrųjų svarbūs *politiniai* įvykiai, kada nors įvykę kitoje Atlanto pusėje.

„miegas", nes tada tie inteligentai ir buržuazijos atstovai, kurie pradėjo suvokti save kaip čekus, vengrus ar suomius, galėjo įsivaizduoti, kad studijuodami čekų, vengrų ar suomių kalbas jie „vėl atranda" tai, ką giliai viduje visada žinojo. (Dar daugiau, pradėjus galvoti apie tautybę tęstinumo požiūriu, nedaugelis dalykų atrodo taip giliai įleidę šaknis į istoriją kaip kalbos, kurių tikslios atsiradimo datos negalima nustatyti.[23])

Amerikose ši problema buvo kiek kitokia. Viena vertus, beveik visų šalių nacionalinę nepriklausomybę kitos šalys pripažino XIX amžiaus ketvirtame dešimtmetyje. Todėl nepriklausomybė tapo palikimu, ir kaip *palikimas* buvo paverstas genealoginės sekos dalimi. Tačiau besikeičiantis Europos nacionalizmų instrumentarijus nebuvo labai tinkamas. Kalbos problema niekada nebuvo iškilusi Amerikos nacionalistiniams sąjūdžiams. Kaip matėme, pirmieji nacionaliniai vaizdiniai atsirado būtent todėl, kad Amerikų kalba (ir religija bei kultūra) buvo ta pati kaip ir metropolijos. Žinoma, yra keletas įdomių atvejų, kai galima aptikti ankstyvų „europietiško" mąstymo apraiškų. Pavyzdžiui, Noah Websterio 1828 metų (t.y. „antrosios kartos") *Amerikietiškas anglų kalbos žodynas* siekė oficialiai sankcionuoti amerikiečių kalbą, kurios kilmė skyrėsi nuo anglų. Paragvajuje XVIII amžiuje jėzuitų įvesta gvaranių kalbos vartojimo tradicija leido iš esmės neispaniškai „vietinei" kalbai tapti *nacionaline* kalba per ilgą ksenofobiško diktatoriaus José Gasparo Rodríguezo de Francia valdymo laikotarpį (1814–1840). Tačiau apskritai kiekvienas bandymas suteikti tautiškumui istorinę perspektyvą pasitelkiant kalbą susidurdavo su neįveikiamomis kliūtimis. Iš esmės visi kreolai buvo instituciškai susiję (per mokyklas, spaudą, administracinius įpročius ir taip toliau) ne su vietinėmis Amerikos, bet su Europos kalbomis. Per smarkiai pabrėžiami kalbiniai ryšiai grasino aptemdyti tą „nepriklausomybės prisiminimą", kurį būtinai reikėjo išsaugoti.

23 Vis dėlto istorijos gelmės nėra neišmatuojamos. Žvelgiant atgal, tam tikru laiku anglų kalba išsiskaido į prancūzų normanų ir anglosaksų kalbas; prancūzų kalba – į lotynų ir frankų „germanų", ir taip toliau. Toliau matysime, kaip pradėta žvelgti dar giliau.

Išeitį, kuri galiausiai tiko ir Naujajam, ir Senajam pasauliui, pasiūlė Istorija, ar greičiau Istorija, apibrėžta konkrečiais būdais. Mes matėme, kaip greitai po Pirmųjų metų imtos steigti istorijos katedros. Kaip pažymi Haydenas White'as, lygiai taip pat stulbina ir tai, kad penki žymiausi Europos istoriografijos genijai gimė per ketvirtį amžiaus po to, kai Paryžiaus susirinkimas sulaužė laiką: Ranke 1795 metais, Michelet 1798 metais, Tocqueville'is 1805 metais ir Marxas bei Burckhardas 1818 metais.[24] Turbūt natūralu, kad iš jų penkių Michelet, savanoriškai tapęs Revoliucijos istoriku, ryškiausiai iliustruoja užgimstančią nacionalinę vaizduotę, nes jis buvo pirmasis, kuris sąmoningai rašė mirusiųjų *vardu*.[25] Paimkime kad ir šią citatą:

> Taip, kiekvienas mirusysis palieka nedidelį palikimą – atminimą apie save, ir pageidauja, kad tuo pasirūpintume. Tam, kas neturi draugų, turi padėti teisingumas. Juk įstatymai ir teisingumas yra patikimesni nei mūsų užmaršus švelnumas ir greitai nudžiūnančios ašaros. Tas teisingumas – tai istorija. O mirusieji, kaip teigia romėnų teisė, yra tie *miserabiles personae*, kuriais ir turi rūpintis teisingumas. Per visą savo karjerą niekada nesu pamiršęs šios istoriko pareigos. Daugeliui pamirštų mirusiųjų suteikiau pagalbą, kurios prireiks ir man pačiam. Prikėliau juos antram gyvenimui... Dabar jie gyvena su mumis, o mes jaučiamės esą jų giminės ir draugai. Taip atsiranda šeima, gyvųjų ir mirusiųjų bendrabūvis.[26]

24 *Metahistory*, p. 140. Hegeliui, gimusiam 1770 metais, jau buvo netoli dvidešimties, kai prasidėjo Revoliucija, bet jo *Vorlesungen über die Philosophie der Weltgeschichte* pasirodė tik 1836 metais, praėjus šešeriems metams po jo mirties.

25 White, *Metahistory*, p. 159.

26 „Oui, chaque mort laisse un petit bien, sa mémoire, et demande qu'on la soigne. Pour celui qui n'a pas d'amis, il faut que le magistrat y supplée. Car la loi, la justice, est plus sûre que toutes nos tendresses oublieuses, nos larmes si vite séchées. Cette magistrature, c'est l'Histoire. Et les morts sont, pour dire comme le Droit romain, ces *miserabiles personae* dont le magistrat doit se préoccuper. Jamais dans ma carrière je n'ai pas perdu de vue ce devoir de l'historien. J'ai donné à beaucoup de morts trop oubliés l'assistance dont moi-même j'aurai besoin. Je les ai exhumés pour une seconde vie... Ils vivent maintenant avec nous qui nous sentons leurs parents, leurs amis. Ainsi se fait une famille, une cité commune entre les vivants et les morts." Jules Michelet, *Oeuvres Complètes*, XXI, p. 268, nebaigtos *XIX amžiaus istorijos* II tomo pratarmė („Iki briumero 18 dienos"). Nuorodą į šią ištrauką pasiskolinau iš *Metahistory*, bet White'o pateikiamas vertimas nėra geras.

Čia ir kitur Michelet aiškiai nusako, kad tie, kuriuos jis prikelia antrajam gyvenimui, anaiptol nėra atsitiktiniai užmiršti ir nežinomi žuvusieji. Būtent jų aukos per visą Istoriją padėjo įvykti 1789 metų lūžiui ir subręsti prancūzų tautos savimonei, *nors pačios aukos ir nelaikė savęs aukomis*. 1842 metais jis pasakė apie tuos žuvusiuosius: „Jiems reikia Edipo, kuris jiems išaiškintų jų pačių paslaptį, kurios prasmės jie nesuprato; kad jiems paaiškintų, ką reiškia jų pačių žodžiai ir veiksmai, kurių jie nesuvokė."[27]

Vargu ar anksčiau kas nors yra išsakęs panašią mintį. Michelet ne tik teigė kalbantis daugybės bevardžių mirusių žmonių vardu, bet ir su skaudžia atsakomybe laidavo, jog galintis pasakyti, ką jie „iš tikrųjų" galvojo ir ko „iš tikrųjų" norėjo, nors jie patys to „nesuprato". Nuo to laiko mirusiųjų tylėjimas jau nebetrukdė atkurti jų slapčiausius troškimus.

Labai panašiai, vis daugiau „antrosios kartos" nacionalistų, Amerikose ir visur kitur, išmoko kalbėti „už" mirusiuosius, su kuriais buvo neįmanoma ar nepageidautina užmegzti kalbinį ryšį. Ši atvirkščia pilvakalbystė atvėrė kelią atsirasti sąmoningam *indigenismo*, ypač Pietų Amerikoje. Kraštutinis pavyzdys: meksikiečiai ispaniškai kalba „už" ikikolumbinių laikų „indėnų" civilizacijas, kurių kalbų jie nesupranta.[28] Koks revoliucingas yra šis prikėlimas iš mirusiųjų, labiausiai išryškėja lyginant tai su Fermíno de Vargas mintimi, cituota antrame skyriuje. Fermínas džiugiai mąstė apie gyvųjų indėnų „naikinimą", o daugelį politinių jo ainių užvaldė noras „prisiminti" ir netgi „kalbėti už" juos, tikriausiai būtent todėl, kad jie taip dažnai jau buvo *išnaikinti*.

27 „Il leur faut un Oedipe qui leur explique leur propre énigme dont ils n'ont pas eu le sens, qui leur apprenne ce que voulaient dire leurs paroles, leurs actes, qu'ils n'ont pas compris." Cituojama Roland'o Barthes'o sudarytoje knygoje *Michelet par lui-même*, p. 92. Michelet *Ouevres Complètes* tomas su šia citata dar nėra išleistas.

28 Antra vertus, visoje Meksikoje yra vienintelė Hernáno Cortéso statula. Šį paminklą, atsargiai nugrūstą į vieną Meksiko užkaborį, XX amžiaus aštuntame dešimtmetyje pastatė odiozinis José Lópezo Portillo režimas.

Paguodžianti brolžudystė

Įsidėmėtina, kad Michelet „antrosios kartos" samprotavimų centre visuomet yra tai, kaip prikelti iš užmaršties žmones ir įvykius, kuriems gresia pavojus išnykti.[29] Jis nemano, kad reikėtų mąstyti apie „užmarštį". Tačiau kai 1882 metais – praėjus daugiau kaip šimtmečiui po Nepriklausomybės deklaracijos Filadelfijoje ir aštuoneriems metams po paties Michelet mirties – Renanas išleido savo *Qu'est-ce qu'une nation?*, jam rūpėjo jau būtent poreikis užmiršti. Prisiminkime, pavyzdžiui, pirmame skyriuje jau cituotą mintį:

> Nacijos esmė ta, kad visi jai priklausantys individai turi daug ką bendra, ir visi kartu yra daug ką užmiršę. [...] Kiekvienas prancūzų pilietis turi būti pamiršęs Šv. Baltramiejų ar žudynes Prancūzijos pietuose XIII amžiuje.[30]

Iš pirmo žvilgsnio šie du sakiniai gali atrodyti visiškai aiškūs.[31] Tačiau kelias akimirkas pasvarstęs supranti, kokie jie iš tikrųjų keisti. Pavyzdžiui, galima pastebėti, kad Renanas nelaikė būtina paaiškinti savo skaitytojams, ką reiškia „Šv. Baltramiejus" ar „žudynės Prancūzijos pietuose XIII amžiuje". Tačiau kas gi kitas, jei ne „prancūzai", iškart suprastų, kad „Šventas Baltramiejus" reiškė žiaurias hugenotų skerdynes, sukeltas Valua dinastijos valdovo Karolio IX ir jo florentietės motinos 1572 metų rugpjūčio 24 dieną, o „žudynės Prancūzijos pietuose" reiškė albigiečių išžudymą didžiulėje teritorijoje tarp Pirėnų ir pietinių Alpių, išprovokuotą Inocento III, vieno iš kalčiausių tarp daugybės nusikaltusių popiežių? Renanui visai neatrodo keista kalbėti apie

29 Nedvejotinai todėl, kad didelę savo gyvenimo dalį jis pats kentėjo valdant restauruotiems ar erzaciniams režimams. Jo atsidavimą 1789 metams ir Prancūzijai parodo tai, jog jis atsisakė prisiekti ištikimybę Luji Napoleonui. Netikėtai atleistas iš Nacionalinio archyvo direktoriaus pareigų, gyveno ant skurdo ribos iki pat mirties 1874 metais, tačiau pakankamai ilgai, kad pamatytų, kaip žlugo apsišaukėlis ir buvo atkurtos respublikoniškos institucijos.

30 Renanas gimė 1823 metais, ketvirčiu amžiaus vėliau nei Michelet, ir jo jaunystė daugiausia prabėgo valdant ciniškam oficialiam nacionalistiniam Michelet persekiotojo režimui.

31 Deja, taip aš juos ir supratau 1983 metais.

tai, ką „prisimena" mintyse jo skaitytojai, netgi tada, kai tie įvykiai įvyko prieš 300 ir 600 metų. Krinta į akis ir griežta žodžių junginio *doit avoir oublié* (o ne *doit oublier*) sintaksė – „privalo būti pamiršęs", kuri nurodo – grėsmingu pajamų deklaracijų ir šaukimo į karinę tarnybą įsakymų tonu, – kad „būti pamiršusiems" senąsias tragedijas yra svarbiausia mūsų laikų pilietinė pareiga. Iš tikrųjų Renano skaitytojams buvo liepiama „būti pamiršusiems" tai, ką, pagal paties Renano logiką, jie turėjo savaime prisiminti!

Kaip galėtume paaiškinti šį paradoksą? Galima pradėti nuo to, kad *prancūziško* daiktavardžio „la Saint-Barthélemy" vienaskaitos forma sujungia ir žudikus, ir žuvusiuosius, t.y. tuos katalikus ir protestantus, kurie kadaise suvaidino vietinės reikšmės vaidmenį didžiuliame ir nešventame Šventajame kare, siautėjusiame Centrinėje ir Šiaurės Europoje XVI amžiuje, ir kurie tikrai negalvojo apie save visus drauge kaip apie „prancūzus". Panašiai ir su fraze „žudynės Prancūzijos pietuose XIII amžiuje" – bevardės aukos ir žudikai ištirpsta „Prancūzijos pietų" prancūziškume. Nėra reikalo priminti jo skaitytojams, kad dauguma nužudytųjų albigiečių kalbėjo provansalų ar katalonų kalba, o jų žudikai buvo atvykę iš įvairių Vakarų Europos kraštų. Šia tropų sistema siekiama pavaizduoti kolasolių religinių konfliktų, vykusių viduramžių ir ankstyvojoje moderniojoje Europoje, epizodus kaip paguodžiančius brolžudiškus karus tarp – ko gi daugiau? – *tėvynainių prancūzų*. Kadangi galime būti visiškai tikri, kad didžioji dauguma Renano amžininkų prancūzų be kitų pagalbos niekada nebūtų išgirdę apie „Šventą Baltramiejų" ar „žudynes Prancūzijos pietuose", mes pradedame suvokti tą sistemingą istoriografinę kampaniją, valstybės skleidžiamą daugiausia per valstybinių mokyklų sistemą, kuri siekė „priminti" kiekvienam jaunam prancūzui ir prancūzei seriją senųjų laikų žudynių, dabar įvardijamų kaip „giminės istorija". Pasirodo, kad „būti pamiršusiems" tragedijas, apie kurias reikia nuolat „priminti", yra tipiška priemonė tautinėms genealogijoms kurti.

(Pažymėtina, kad Renanas *nesako*, jog kiekvienas Prancūzijos pilietis privalo „būti pamiršęs" Paryžiaus Komuną. 1882 metais jos prisiminimas dar buvo ne mitinis, o tikras ir ganėtinai skaudus, todėl būtų sunku ją laikyti kaip „paguodžiančią brolžudystę".)

Nereikia nė sakyti, kad visa tai nebuvo ir nėra būdinga tik Prancūzijai. Didžiulis pedagoginis aparatas nesustodamas dirba, kad priverstų jaunus amerikiečius prisiminti/pamiršti 1861–1865 metų karo veiksmus kaip didįjį „pilietinį" karą tarp „brolių", o ne tarp dviejų suverenių nacijų-valstybių, kokiomis jos trumpai buvo. (Tačiau galime būti tikri, kad pavykus Konfederacijai išsaugoti nepriklausomybę, šis „pilietinis karas" atmintyje būtų pakeistas kuo nors visai nebrolišku.) Anglijos istorijos vadovėliai pateikia klaidinantį Didžiojo Protėvio, kurį kiekvienas mokinys mokomas vadinti Vilhelmu Užkariautoju, įvaizdį. Tačiau tam mokiniui nepasakoma, kad Vilhelmas nekalbėjo angliškai, ir iš tikrųjų net negalėjo kalbėti, nes jam gyvenant anglų kalbos nebuvo; nepasakoma ir „kieno Užkariautojas". Nes vienintelis suprantamas šių laikų atsakymas būtų „Anglijos Užkariautojas", o tai paverstų senąjį normanų užpuoliką labiau dalingu Napoleono ir Hitlerio pirmtaku. Čia „Užkariautojas" yra tokia pati elipsė kaip ir „Šventas Baltramiejus", primenanti tai, ką tuoj pat privalu užmiršti. Taigi normanas Vilhelmas ir saksas Haroldas susitinka Hastingso mūšyje – nors ir ne kaip šokio partneriai, tai bent jau kaip broliai.

Žinoma, būtų pernelyg paprasta paaiškinti šias paguodžiančias senų laikų brolžudystes paprasčiausiais šaltais valstybės valdininkų apskaičiavimais. Kitame lygmenyje jos atspindi gilų vaizduotės pokytį, kurį valstybė vargu ar suvokė ir kurį labai menkai tevaldė ir tevaldo. XX amžiaus ketvirtame dešimtmetyje daugelio tautybių žmonės vyko kariauti į Iberijos pusiasalį (Pirėnus), nes laikė jį arena, kurioje sprendėsi pasaulinių istorinių jėgų ir tikslų likimas. Kai ilgametis Franco režimas įkūrė Žuvusiųjų slėnį, į niūrųjį nekropolį buvo įleidžiami tik tie, kurie, režimo manymu, žuvo pasaulinėje kovoje su bolševizmu

ir ateizmu. Tačiau valstybės pakraščiuose jau užgimė „prisiminimas" apie „ispanų" pilietinį karą. Tik po gudriojo tirono mirties ir vėlesnio neįtikėtinai ramaus perėjimo į buržuazinę demokratiją (čia tas karas suvaidino lemtingą vaidmenį), šie „prisiminimai" tapo oficialūs. Labai panašiai milžiniškas klasių karas, 1918–1920 metais siautėjęs tarp Pamyro kalnų ir Vyslos, sovietų kine ir literatūroje yra prisimenamas / užmirštamas kaip „mūsų" pilietinis karas, o sovietų valstybė apskritai laikėsi ortodoksinio marksistinio požiūrio į šią kovą.

Šiuo atžvilgiu kreolų nacionalizmai abiejose Amerikose yra ypač iškalbingi. Viena vertus, Amerikų valstybės daugelį dešimtmečių buvo silpnos ir iš tikrųjų decentralizuotos, o jų švietimo tikslai gana kuklūs. Antra vertus, amerikiečių visuomenės, kuriose „baltieji" naujakuriai sudarė atsvarą „juodiesiems" vergams ir pusiau išnaikintiems „čiabuviams", viduje buvo labai susiskaldžiusios – Europoje neregėtu mastu. Tačiau ten nepaprastai anksti pradėta įsivaizduoti ta brolybė, be kurios negali atsirasti paguodžianti brolžudystė; įdomu tai, kad ji buvo nuoširdžiai visuotinė. Jungtinėse Amerikos Valstijose galima rasti ypač gerų šio paradokso pavyzdžių.

1840 metais, liepsnojant žiauriam aštuonerių metų karui su Floridos seminolais (ir tuo pat metu, kai Michelet iškvietinėjo savo Edipą), Jamesas Fenimore'as Cooperis išleido knygą *Pėdsekys*, ketvirtąją iš penkių nepaprastai populiarių pasakojimų apie Odinę Kojinę. Šio romano (ir visų kitų, išskyrus pirmąjį) ašis yra tai, ką Leslie Fiedleris pavadino „baltojo" medkirčio Načio Bampo ir tauriojo delavarų genties vado Čingačguko („Čikaga"!) „rūsčia, beveik neišreikšta, tačiau besąlygiška" meile.[32]

32 Žr. jo knygą *Love and Death in the American Novel*, p. 192. Fiedleris traktavo jų santykius psichologiškai ir neistoriškai, kaip iliustruojančius amerikiečių literatūros nesugebėjimą vaizduoti heteroseksualią suaugusiųjų meilę ir jai būdingą mirties, kraujomaišos ir nekalto homoerotiškumo maniją. Tačiau aš įtariu, kad čia susiduriame ne su nacionaliniu erotiškumu, bet su erotizuotu nacionalizmu. Ryšius tarp vyrų protestantiškoje visuomenėje, kuri nuo pat pradžių griežtai draudė rasių maišymąsi, galima sugretinti su vyrų ir moterų „šventąja meile" Lotynų Amerikos nacionalinėje literatūroje –

Tačiau renaniška aplinka, kurioje rutuliojasi šių kraujo brolių santykiai, yra ne kruvinasis XIX amžiaus ketvirtas dešimtmetis, bet paskutinieji užmiršti/prisimenami britų imperinio valdymo metai. Abu vyrai pavaizduoti kaip „amerikiečiai", kovojantys dėl savo gyvybės prieš prancūzus, jų „čiabuvius" sąjungininkus („velniškuosius mingus") ir klastinguosius Jurgio III parankinius.

Kai 1851 metais Hermanas Melville'is pavaizdavo Izmaelį ir Kvikegą jaukiai sugulusius į lovą „Banginio fontano" užeigoje („Taip ir mudu su Kvikegu – jauki, mylinti pora – gulėjome mūsų širdžių medaus mėnesį"), kilnųjį polineziečių laukinį jis pašaipiai amerikonizavo:

...frenologo akimis žiūrint, šita kaukolė buvo išties nuostabi. Juokas juokais, bet Kvikego galva panėšėjo į generolo Vašingtono galvą, mums pažįstamą iš žinomų biustų. Toks pat ilgas taisyklingas nuolydis virš antakių, kurie styro tarytum du tankiai apžėlę miškingi kyšuliai. Kvikegas buvo žmogėdriškasis Jurgio Vašingtono variantas.[33]

1881 metais, praslinkus nemažai laiko po „Pilietinio karo" ir Lincolno paskelbto vergijos panaikinimo, Markui Twainui beliko sukurti pirmąjį neišdildomą negro ir baltojo – „brolių" amerikiečių – įvaizdį: Džimas ir Hekas draugiškai plaukiantys pasroviui plačiąja Misisipe.[34] Tačiau veiksmo laikas yra prisimenamas/užmirštas prieškaris, kai negrai dar tebebuvo vergai.

Šie stulbinantys XIX amžiaus brolybės vaizdiniai, „natūraliai" atsiradę visuomenėje, draskomoje žiauriausių rasinių, klasinių ir regioninių prieštaravimų, kuo aiškiausiai parodo, kad nacionalizmas Michelet ir Renano amžiuje ženklino naują sąmonės formą – sąmonės, atsiradusios tada, kai jau nebebuvo įmanoma priimti tautos kaip visai naujos lemiamo lūžio akimirką.

ten katalikybė sudarė sąlygas susiformuoti gausiam *mestizo* sluoksniui. (Daug pasako ir tai, kad anglų kalba pasiskolino žodį *mestizo* iš ispanų.)

33 Herman Melville, *Mobis Dikas*, p. 66. Kaip gardžiuodamasis autorius ištaria paskutiniąją kandžią frazę!

34 Malonu pastebėti, kad *Heklberio Fino nuotykiai* pasirodė vos keliais mėnesiais anksčiau už Renano „Švento Baltramiejaus" priminimą.

Tautų biografija

Visi gilūs sąmonės pokyčiai pačia savo prigimtimi skatina atminties netekimą. Tokias atminties spragas, susiklosčius tam tikroms istorinėms sąlygoms, užpildo pasakojimai. Išgyvenus fiziologinius ir emocinius pokyčius, būdingus lytinio brendimo metui, neįmanoma „prisiminti" vaikystės sąmonės. Kiek tūkstančių dienų tarp kūdikystės ir ankstyvos jaunystės išblėsta iš tiesioginių prisiminimų! Kaip keista, kad prireikia kito pagalbos norinti sužinoti, ar tas nuogas mažylis pageltusioje nuotraukoje, laimingas išsitiesęs ant kilimėlio ar lovelės, nesate jūs. Nuotrauka, nuostabus mechaninio atgaminimo amžiaus kūdikis, yra neapskundžiamiausias iš begalės šiuolaikinių dokumentinio liudijimo priemonių (gimimo liudijimų, dienoraščių, pažangumo pažymėjimų, laiškų, medicinos kortelių ir panašiai), kuris vienu metu ir užfiksuoja tam tikrą aiškų laiko tęstinumą, ir pabrėžia, kad jis išnyko iš atminties. Iš tokio susvetimėjimo su savimi gimsta asmenybiškumo samprata, *tapatumas* (taip, jūs ir tas nuogas mažylis esate vienas ir tas pats); kadangi tapatumo negalima „prisiminti", jį reikia papasakoti. Nors biologija įrodė, kad kiekviena žmogaus organizmo ląstelė keičiasi kas septyneri metai, autobiografiniai ir biografiniai pasakojimai kasmet užtvindo spaudos rinkas.

Šių pasakojimų, kaip ir romanų bei laikraščių, aptartų antrame skyriuje, veiksmas vyksta homogeniškame, tuščiame laike. Todėl jų struktūra yra istorinė, o veiksmo vieta – sociologinė. Štai kodėl daugybė autobiografijų prasideda nuo tėvų ir senelių gyvenimo detalių, apie kurias autobiografas gali turėti tik netiesioginių, tekstinių liudijimų; ir todėl biografas būtinai stengiasi įamžinti dvi kalendorines Anno Domini datas, kurių jo herojus niekada negalės prisiminti: gimimo ir mirties datas. Vargu ar kas nors ryškiau iliustruoja tokio pasakojimo modernumą kaip Evangelijos pagal Matą pradžia. Evangelistas pateikia mums tikslų sąrašą trisdešimties vyrų, kurių kiekvienas davė gyvybę kitam, pradedant patriarchu Abraomu ir baigiant Jėzumi

Kristumi. (Moteris paminėta tik kartą, bet ne todėl, kad būtų ką nors pagimdžiusi, o todėl, kad yra nežydė moabitė.) Nėra jokių datų, susijusių su Jėzaus protėviais, juo labiau kokių nors sociologinių, kultūrinių, fiziologinių ar politinių duomenų apie juos. Toks pasakojimo stilius (kuris taip pat atspindi, kad Betliejuje įvykęs lūžis jau tampa prisiminimu) šventajam genealogui atrodė visiškai priimtinas, nes jis galvojo apie Kristų ne kaip apie istorinę „asmenybę", bet tik kaip apie tikrąjį Dievo Sūnų.

Su tautomis yra panašiai kaip ir su nūdienos žmonėmis. Suvokimas, kad priklausai pasaulietiniam, nuosekliam laikui su visomis jo nuorodomis į tęstinumą, tolydumą, tačiau „pamirštant" šio tolydumo patirtį – XVIII amžiaus pabaigos lūžių išdava, – sužadina poreikį pasakoti apie „tapatumą". Štai ir uždavinys Michelet teisingumui. Tačiau pasakojimai apie individą ir tautą iš esmės skiriasi. Pasaulietinis pasakojimas apie „individą" turi pradžią ir pabaigą. Jis gimsta iš tėvų genų ir trumpą istorijos tarpsnį, socialinėms aplinkybėms lemiant, vaidina tam tikrą vaidmenį, kol numiršta. Po to lieka tik neblėstančios šlovės ar įtakos atšvaitai. (Įsivaizduokite, kaip šiandien būtų keista baigti Hitlerio biografiją pažymint, kad 1945 metų balandžio 30 dieną jis nukeliavo tiesiai į pragarą.) Tačiau tautų gimimo datos niekada negalima aiškiai nustatyti, o jų mirtys, jei jos kada nors įvyksta, niekada nebūna natūralios.[35] Kadangi nėra Kūrėjo, tautos biografijos negalima parašyti kaip evangelijos, „pasroviui per laiką", išvardijant ilgą gimusių palikuonių grandinę. Vienintelė alternatyva yra kurti ją „prieš laiko tėkmę" – iki Pekino žmogaus, Javos žmogaus, karaliaus Artūro ar iki ten, kur tik apšviečia archeologijos žiburys. Tačiau šitokį pasakojimo kūrimą ženklina mirtys, kurios – keista įprastinės genealogijos inversija – prasideda nuo dabarties. Antrasis pasaulinis karas pagimdo Pirmąjį pasaulinį karą; iš Sedano atsiranda Austerlicas; Varšuvos sukilimo pirmtakas yra Izraelio valstybė.

[35] Tokioms apokalipsėms pavadinti gana neseniai sugalvotas naujadaras „genocidas".

Tačiau mirtys, formuojančios nacijos biografiją, yra itin savitos. Visame tūkstantyje ir dviejuose šimtuose Fernando Braudelio įspūdingojo veikalo *Viduržemio jūra ir Viduržemio jūros baseino pasaulis Pilypo II laikais* puslapių net nėra paminėta „Švento Baltramiejaus naktis", nors ji įvyko beveik įpusėjus Pilypo II valdymui. Braudeliui svarbios mirtys yra nesuskaitoma daugybė anonimiškų įvykių, kuriuos jis surenka, išveda pasaulietinio mirtingumo vidurkį ir šitaip apibūdina lėtai besikeičiančias anoniminių milijonų žmonių gyvenimo sąlygas, o jų tautybė yra mažiausiai jį dominantis dalykas.

Tačiau iš negailestingai besiplečiančių Braudelio kapinių tautos biografija išplėšia – pamiršdama ir natūralų mirtingumą – savižudybių, skausmingų kankinimų, nužudymų, mirties bausmių, karų ir holokaustų atvejus. Vis dėlto norint, kad pasakojimas liktų pasakojimu, šias žiaurias mirtis reikia prisiminti/pamiršti kaip „mūsų pačių".

Bibliografija

Alers, Henri J., *Om een rode of groene Merdeka. Tien jaren biennenlandse politiek. Indonesië, 1943-53*, Eindhoven: Vulkaan, 1956.

Ambler, John Steward, *The French Army in Politics, 1945-1962*, Columbus: Ohio State University Press, 1966.

Anderson, Benedict R. O'Gorman, *Language and Power: Exploring Political Cultures in Indonesia*, Ithaca: Cornell University Press, 1990.

Anderson, Benedict R. O'Gorman, „Studies of the Thai State: The State of Thai Studies", in *The State of Thai Studies: Analyses of Knowledge, Approaches, and Prospects in Anthropology, Art History, Economics, History and Political Science*, sud. Eliezer B. Ayal. Athens, Ohio: Ohio University, Tarptautinių studijų centras, Pietryčių Azijos programa, 1979, p. 193–247.

Auerbach, Erich, *Mimesis. The Representation of Reality in Western Literature*, vertė Willard Trask. Garden City, N.Y.: Doubleday Anchor, 1957.

Baltazar [Balagtas], Francisco, *Florante at Laura*, Manila: Florentino, 1973; pagal originalų Ramirezo ir Giraudier 1861 metų leidimą.

Barnett, Anthony, „Inter-Communist Conflicts and Vietnam", *Bulletin of Concerned Asian Scholars*, 11:4 (1979 metų spalio–gruodžio mėn.), p. 2–9. (Perspausdinta iš *Marxism Today*, 1979 metų rugpjūtis)

Barthes, Roland, *Michelet par lui-même*, Bourges: Editions du Seuil, 1954.

Battye, Noel A., „The Military, Government and Society in Siam, 1868–1910. Politics and Military Reform in the Reign of King Chulalongkorn", filosofijos daktaro disertacija, Cornellio universitetas, 1974.

Bauer, Otto, *Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemocratie* (1907), in *Werkausgabe*, Vienna: Europaverlag, 1975, I tomas, p. 49–602.

Benda, Harry J., *The Crescent and the Rising Sun: Indonesian Islam under the Japanese Occupation*, The Hague and Bandung: van Hoeve, 1958.

Benda, Harry J. ir John A. Larkin, sud. *The World of Southeast Asia: Selected Historical Readings*, New York: Harper and Row, 1967.

Benjamin, Walter, *Illuminations*, London: Fontana, 1973.

Bloch, Marc, *Feudal Society*, vertė I.A. Manyon, Chicago: University of Chicago Press, 1961, 2 tomai.

Bloch, Marc, *Les Rois Thaumaturges*, Strasbourg: Librarie Istra, 1924.

Boxer, Charles R., *The Portuguese Seaborne Empire, 1415–1825*, New York: Knopf, 1969.

Braudel, Fernand, *La Méditerranée et le Monde Méditeranéen à l'Époque de Philippe II*, Paris: Armand Colin, 1966.

Browne, Thomas, *Hydriotaphia, Urne-Burial, or A Discourse of the Sepulchrall Urnes lately found in Norfolk*, London: Noel Douglas Replicas, 1927.

Cambodge. Ministère du Plan et Institut National de la Statistique et des Recherches Économiques. *Résultats Finals du Recensement Général de la Population, 1962*, Phnom Penh, 1966.

Chambert-Loir, Henri, „Mas Marco Kartodikromo (c. 1890–1932) ou L'Éducation Politique", in Pierre-Bernard Lafont ir Denys Lombard, sud., *Littératures contemporaines de l'asie du sud-est*, Paris: L'Asiathèque, 1974, p. 203–214.

Cooper, James Fenimore, *The Pathfinder*, New York: Signet Classics, 1961.

Craig, Albert M., *Chōshū in the Meiji Restoration*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1967.

Craig, Gordon A., *The Politics of the Prussian Army, 1640–1945*, New York and Oxford: Oxford University Press, 1956.

Debray, Régis, „Marxism and the National Question", *New Left Review*, 105 (1977 metų rugsėjis–spalis), p. 25–41.

Defoe, Daniel, *Selected Poetry and Prose of Daniel Defoe*, red. Michael F. Shugrue, New York: Holt, Rinehart and Winston, 1968.

Djilas, Milovan, *Tito, the Inside Story*, vertė Vasilije Kojač ir Richard Hayes, London: Weidenfeld and Nicholson, 1980.

Eisenstein, Elizabeth L., „Some Conjectures about the Impact of Printing on Western Society and Thought: A Preliminary Report", *Journal of Modern History*, 40:1 (1968 metų kovas), p. 1–56.

Fall, Bernard B., *Hell is a Very Small Place. The Siege of Dien Bien Phu*, New York: Vintage, 1968.

Febvre, Lucien, ir Henri-Jean Martin, *The Coming of the Book. The Impact of Printing, 1450–1800*, London: New Left Books, 1976. [Versta iš *L'Apparition du Livre*, Paris: Albin Michel, 1958.]

Fiedler, Leslie, *Love and Death in the American Novel*, New York: Stein and Day, 1966.

Fields, Rona M., *The Portuguese Revolution and the Armed Forces Movement*, New York, Washington and London: Praeger, 1975.

Franco, Jean, *An Introduction to Spanish-American Literature*, Cambridge: Cambridge University Press, 1969.

Gellner, Ernest, *Thought and Change*, London: Weidenfield and Nicholson, 1964.

Gilmore, Robert L., *Caudillism and Militarism in Venezuela, 1810–1919*, Athens, Ohio: Ohio University Press, 1964.

Greene, Stephen, „Thai Government and Administration in the Reign of Rama VI (1910–1925)", filosofijos daktaro disertacija, Londono universitetas, 1971.

Groslier, Bernard Philippe, *Indochina*, Cleveland and New York: The World Publishing Company, 1966.

Heder, Stephen P., „The Kampuchean-Vietnamese Conflict", in David W.P. Elliott, sud., *The Third Indochina Conflict*, Boulder: Westview Press, 1981, p. 21–67. (Perspausdinta iš: Institute of Southeast Asian Studies, leid., *Southeast Asian Affairs*. [London: Heinemann Educational Books, 1979])

Higham, Charles, *The Archaeology of Mainland Southeast Asia*, New York and Cambridge: Cambridge University Press, 1989.

Hirschman, Charles, „The Making of Race in Colonial Malaya: Political Economy and Racial Ideology", *Sociological Forum*, 1:2 (1986 metų pavasaris), p. 330–362.

Hirschman, Charles, „The Meaning and Measurement of Ethnicity in Malaysia: An Analysis of Census Classifications", *Journal of Asian Studies*, 46:3 (1987 metų rugpjūtis), p. 555–582.

Hobsbawm, Eric, „Some Reflections on 'The Break-up of Britain'", *New Left Review*, 105 (1977 metų rugsėjis–spalis), p. 3–24.

Hobsbawm, Eric, *The Age of Revolution, 1789–1848*, New York: Mentor, 1964.

Hodgson, Marshall G., *The Venture of Islam*, Chicago: Chicago University Press, 1974, 3 tomai.

Hoffman, John, „A Foreign Investment: Indies Malay to 1901", *Indonesia*, 27 (1979 metų balandis), p. 65–92.

Hughes, Christopher, *Switzerland*, New York: Praeger, 1975.

Ieu Koeus. *Pheasa Khmer. La Langue Cambodgienne (Un Essai d'étude raisonné)*, Phnom Penh, 1964.

Ignotus, Paul, *Hungary*, New York and Washington, D.C.: Praeger, 1972.

Ileto, Reynaldo Clemeña, *Pasyon and Revolution: Popular Movements in the Philippines, 1840–1910*, Manila: Ateneo Press, 1979.

Jászi, Oscar, *The Dissolution of the Habsburg Monarchy*, Chicago: University of Chicago Press, 1929.

Joaquín, Nick, *A Question of Heroes*, Manila: Ayala Museum, 1977.

Kahin, George McTurnan, *Nationalism and Revolution in Indonesia*, Ithaca: Cornell University Press, 1952.

Katzenstein, Peter J., *Disjointed Partners. Austria and Germany since 1815*, Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1976.

Kedourie, Elie, sud. ir įvado autorius. *Nationalism in Asia and Africa*, New York: Meridian, 1970.

Kelly, Gail Paradise, „Franco-Vietnamese Schools, 1918 to 1938", filosofijos daktaro disertacija, Viskonsino Universitetas, 1975.

Kemiläinen, Aira, *Nationalism: Problems Concerning the Word, the Concept and Classification*, Jyväskylä: Kustantajat, 1964.

Kempers, A.J. Bernet, *Ancient Indonesian Art*, Amsterdam: van der Peet, 1959.

Kirk-Greene, Anthony H.M., *Crisis and Conflict in Nigeria: A Documentary Source Book*, London: Oxford University Press, 1971.

Kohn, Hans, *The Age of Nationalism*, New York: Harper, 1962.

Krom, N.J., *Inleiding tot de Hindoe-Javaansche Kunst*: antras pataisytas leidimas, The Hague: Nijhoff, 1923.

Kumar, Ann, „Diponegoro (1778?–1855)", *Indonesia*, 13 (1972 metų balandis), p. 69–118.

Landes, David S., *Revolution in Time: Clocks and the Making of the Modern World*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1983.

Leemans, C., *Boro-Boudour*, Leiden: Brill, 1874.

Luckham, Robin, *The Nigerian Military: A Sociological Analysis of Authority and Revolt, 1960–67*, Cambridge: Cambridge University Press, 1971.

Lumbera, Bienvenido L., *Tagalog Poetry 1570–1898. Tradition and Influences in its Development*, Quezon City: Ateneo de Manila Press, 1986.

Lyautey, Louis-Hubert-Gonzalve, *Lettres du Tonkin et de Madagascar (1894–1899)*, Paris: Librarie Armand Colin, 1946.

Lynch, John, *The Spanish-American Revolutions, 1808–1826*, New York: Norton, 1973.

Mabry, Bevars D., *The Development of Labor Institutions in Thailand*, Ithaca: Cornell University, Southeast Asia Program; Data Paper No. 112, 1979.

MacArthur, Douglas, *A Soldier Speaks. Public Papers ans Speeches of General of the Army Douglas MacArthur*, New York: Praeger, 1965.

McLuhan, Marshall, *The Gutenberg Galaxy: The Making of Typographic Man*, Toronto: University of Toronto Press, 1962.

Maki, John M., *Japanese Militarism, Its Cause and Cure*, New York: Knopf, 1945.

Marr, David G., *Vietnamese Tradition on Trial, 1920–1945*, Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1981.

Maruyama Masao, *Thought and Behaviour in Modern Japanese Politics*, London and Oxford: Oxford University Press, 1963.

Marx, Karl, ir Friedrich Engels, *The Communist Manifesto*, in *Selected Works*, Moscow: Foreign Languages Publishing House, 1958, I t.

Masur, Gerhard, *Simón Bolívar*, Albuquerque: University of New Mexico Press, 1948.

Melville, Herman, *Mobis Dikas*, Vilnius: Vaga, 1987.

Michelet, Jules, „Histoire du XIXe Siècle", in *Oeuvres Complètes*, red. Paul Viallaneix, Paris: Flammarion, 1982, XXI t.

Montesquieu, Henri de, *Persian Letters*, vertė C.J. Betts, Harmondsworth: Penguin, 1973.
Moore, Jr., Barrington, *Social Origins of Dictatorship and Democracy. Lord and Peasant in the Making of the Modern World*, Boston: Beacon Press, 1966.
Morgan, Edward S., „The Heart of Jefferson", *New York Review of Books*, 1978 metų rugpjūčio 17 d.
Morgenthau, Ruth Schachter, *Political Parties in French-Speaking West Africa*, Oxford: Clarendon Press, 1964.
Moumouni, Abdou, *L'Éducation en Afrique*, Paris: Maspéro, 1964.
Muir, Richard, *Modern Political Geography*, New York: Macmillam, 1975.
Musil, Robert, *Žmogus be savybių, I*, vertė A. Jankauskas, D. Mickevičienė, *Metai*, 1997, nr. 12.
Nairn, Tom, *The Break-up of Britain*, London: New Left Books, 1977.
Nairn, Tom, „The Modern Janus", *New Left Review*, 94 (1975 lapkritis–gruodis), p. 3–29. Perspausdintas kaip 9 skyrius knygoje *The Break-up of Britain*.
„Nijs, E. Breton de", *Tempo Doeloe*, Amsterdam: Querido, 1973.
Norman, E. Herbert, *Soldier and Peasant in Japan. The Origins of Conscription*, New York: Institute of Pacific Relations, 1943.
Orwell, George, *The Orwell Reader*, New York: Harcourt-Brace-Jovanovich, 1956.
Osborne, Robin, *Indonesia's Secret War, The Guerrilla Struggle in Irian Jaya*, Sydney: Allen and Unwin, 1985.
Pal, Bipin Chandra, *Memories of My Life and Times*, Calcutta: Bipin Chandra Pal Institute, 1973.
„3349" [Phetsaratho Ratanavongsa pseudonimas]. *Iron Man of Laos: Prince Phetsarath Ratanavongsa*, vertė John B. Murdoch, red. David K. Wyatt. Ithaca: Cornell University, Southeast Asia Program, Data Paper No. 110, 1978.
Polo, Marco, *The Travels of Marco Polo*, vertė ir redagavo William Marsden, London and New York: Everyman's Library, 1946.
Pramoedya Ananta Toer, *Bumi Manusia*, Jakarta: Hasta Mitra, 1980.
Pramoedya Ananta Toer, *Rumah Kaca*, Jakarta: Hasta Mitra, 1988.
Pramoedya Ananta Toer, *Tjerita dari Blora*, Jakarta: Balai Pustaka, 1952.
Reid, Anthony J.S., *The Indonesian National Revolution, 1945–50*, Hawthorn, Victoria: Longman, 1974.
Renan, Ernest, „Qu'est-ce qu'une nation?", in *Oeuvres Complètes*, Paris: Calmann-Lévy, 1947–61, I t., p. 887–906.
Rizal, José, *Noli Me Tangere*, Manila: Instituto Nacional de Historia, 1978.
Rizal, José, *The Lost Eden. Noli Me Tangere*, vertė León Ma. Guerrero, Bloomington: Indiana University Press, 1961.
Roff, William R., *The Origins of Malay Nationalism*, New Haven and London: Yale University Press, 1967.

Said, Edward, *Orientalism*, New York: Pantheon, 1978.

Scherer, Savitri, „Harmony and Dissonance. Early Nationalist Thought in Java", humanitarinių mokslų magistro disertacija, Kornelio Universitetas, 1975.

Schwartz, Stuart B., „The Formation of a Colonial Identity in Brazil", in Nicholas Canny ir Anthony Pagden, sud., *Colonial Identity in the Atlantic World, 1500–1800*, Princeton: Princeton University Press, 1987, p. 15–50.

Scott, William Henry, *Cracks in the Parchment Curtain*, Manila: New Day, 1982.

Seton-Watson, Hugh, *Nations and States. An Enquiry into the Origins of Nations and the Politics of Nationalism*, Boulder, Colo.: Westview Press, 1977.

Shiraishi, Takashi, *An Age in Motion: Popular Radicalism in Java, 1912–1926*, Ithaca: Cornell University Press, 1990.

Sitorus, Lintong Mulia, *Sedjarah Pergerakan Kebangsaan Indonesia*, Jakarta: Pustaka Rakjat, 1951.

Skinner, G. William, *Chinese Society in Thailand*, Ithaca: Cornell University Press, 1963.

Smith, Donald Eugene, *India as a Secular State*, Princeton: Princeton University Press, 1963.

Spear, Percival, *India, Pakistan and the West*, London, New York and Toronto: Oxford University Press, 1949.

Steinberg, S.H., *Five Hundred Years of Printing*, pataisytas leidimas. Harmondsworth: Penguin, 1966.

Storry, Richard, *The Double Patriots. A Study of Japanese Nationalism*, London: Chatto and Windus, 1957.

Strong, Charles Frederick, *Modern Political Constitutions*, aštuntas pataisytas leidimas, London: Sedgwick and Jackson, 1957.

Summers, Laura, „In Matters of War and Socialism, Anthony Barnett would Shame and Honour Kampuchea Too Much", *Bulletin of Concerned Asian Scholars*, 11:4 (1979 metų spalis–gruodis), p. 10–18.

Taylor, Robert H., *The State in Burma*, London: C. Hurst & Co., 1987.

Tickell, Paul, *Three Early Indonesian Short Stories by Mas Marco Kartodikromo (c. 1890–1932)*, Melbourne: Monash University, Centre of Southeast Asian Studies, Working paper No. 23. 1981.

Timpanaro, Sebastiano, *On Materialism*, London: New Left Books, 1975.

Timpanaro, Sebastiano, *The Freudian Slip*, London: New Left Books, 1976.

Thongchai Winichakul, „Siam Mapped: A History of the Geo-Body of Siam", filosofijos daktaro disertacija, Sidnio universitetas, 1988.

Toye, Hugh, *Laos: Buffer State or Battleground*, London: Oxford University Press, 1968.

Turner, Victor, *Dramas, Fields and Metaphors. Symbolic Action in Human Society*, Ithaca: Cornell University Press, 1974.

Turner, Victor, *The Forest of Symbols. Aspects of Ndembu Ritual*, Ithaca: Cornell University Press, 1967.

Vagts, Alfred, *A History of Militarism, Civilian and Military*, pataisytas leidimas. New York: The Free Press, 1959.

Vandenbosch, *Amry, The Dutch East Indies: Its Government, Problems and Politics*, Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1944.

Vella, Walter F., *Chaiyo! King Vajiravudh and the Development of Thai Nationalism*, Honolulu: University of Hawaii Press, 1978.

Veyra, Jaime de, *El'Último Adiós' de Rizal: estudio crítico-expositivo*, Manila: Bureau of Printing, 1946.

White, Hayden, *Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*, Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1973.

Wickberg, Edgar, *The Chinese in Philippine Life, 1850–1898*, New Haven: Yale University Press, 1965.

Williams, Raymond, „Timpanaro's Materialist Challenge", *New Left Review*, 109 (1978 metų gegužė–birželis), p. 3–17.

Wills, Gary, *Inventing America: Jefferson's Declaration of Independence*, New York: Doubleday, 1978.

Wolfe, Charles, *The Poems of Charles Wolfe*, London: Bullen, 1903.

Wolters, O.W., *The Fall of Srivijaya in Malay History*, Ithaca: Cornell University Press, 1970.

Woodside, Alexander B., *Vietnam and the Chinese Model. A Comparative Study of Vietnamese and Chinese Government in the First Half of the Nineteenth Century*, Cambridge, Mass.: Harvard University Pres, 1971.

Yabes, Leopoldo Y., „The Modern Literature of the Philippines", in Pierre-Bernard Lafont ir Denys Lombard, sud., *Littératures contemporaines de l'asie du sud-est*, Paris: L'Asiathèque, 1974, p. 287–302.

Zasloff, Joseph J., *The Pathet Lao: Leadership and Organization*, Lexington, Mass.: Lexington Books, 1973.

Rodyklė

SL 014. Leidykla „Baltos lankos“,
Mėsinių g. 4, 2001 Vilnius
Spausdino AB „Vilspa“,
Viršuliškių sk. 80, 2056 Vilnius
Užsakymas 427

Kodėl žmonės myli ir žūsta už savo tautą, kodėl nekenčia ir žudo jos vardu? Šioje garsioje Cornello universiteto profesoriaus Benedicto Andersono knygoje nagrinėjama tautiškumo idėja – asmeninės ir kultūrinės tautinės tapatybės suvokimas. Autorius atskleidžia tautinių „įsivaizduojamų bendruomenių" atsiradimą, parodo, kaip Amerikoje gimusio nacionalizmo modelį perėmė Europos liaudies sąjūdžiai, imperialistinės valstybės bei antiimperialistiniai Azijos ir Afrikos pasipriešinimo judėjimai.

„Viena iš pirmųjų ir svarbiausių šiandien nacionalizmo studijų knygų, išreiškianti socialinių mokslų galvosenoje įtakingą pažiūrą, kad tautos yra istorijos tėkmėje, tam tikrų aplinkybių kontekste išrandamos arba sąmoningai sukonstruojamos bendruomenės. Ir intelektualinius horizontus, ir interpretacijos stilistiką praplečiantis, erdvaus sąmoningumo veikalas, modernaus galvojimo apie nacionalizmą globalinėje perspektyvoje pagrindas."

Vytautas Kavolis

ISSN 1392-1673
ISBN 9986-861-74-8

A L K – serija verstinių knygų, kurias leidžia įvairios leidyklos, remiamos Atviros Lietuvos fondo. Serijos tikslas – supažindinti skaitytojus su dvidešimto amžiaus humanitarinių mokslų pagrindais. Šios knygos leidimą ALF remia kartu su Vidurio Europos universiteto Vertimų projektu.

ATVIROS LIETUVOS KNYGA